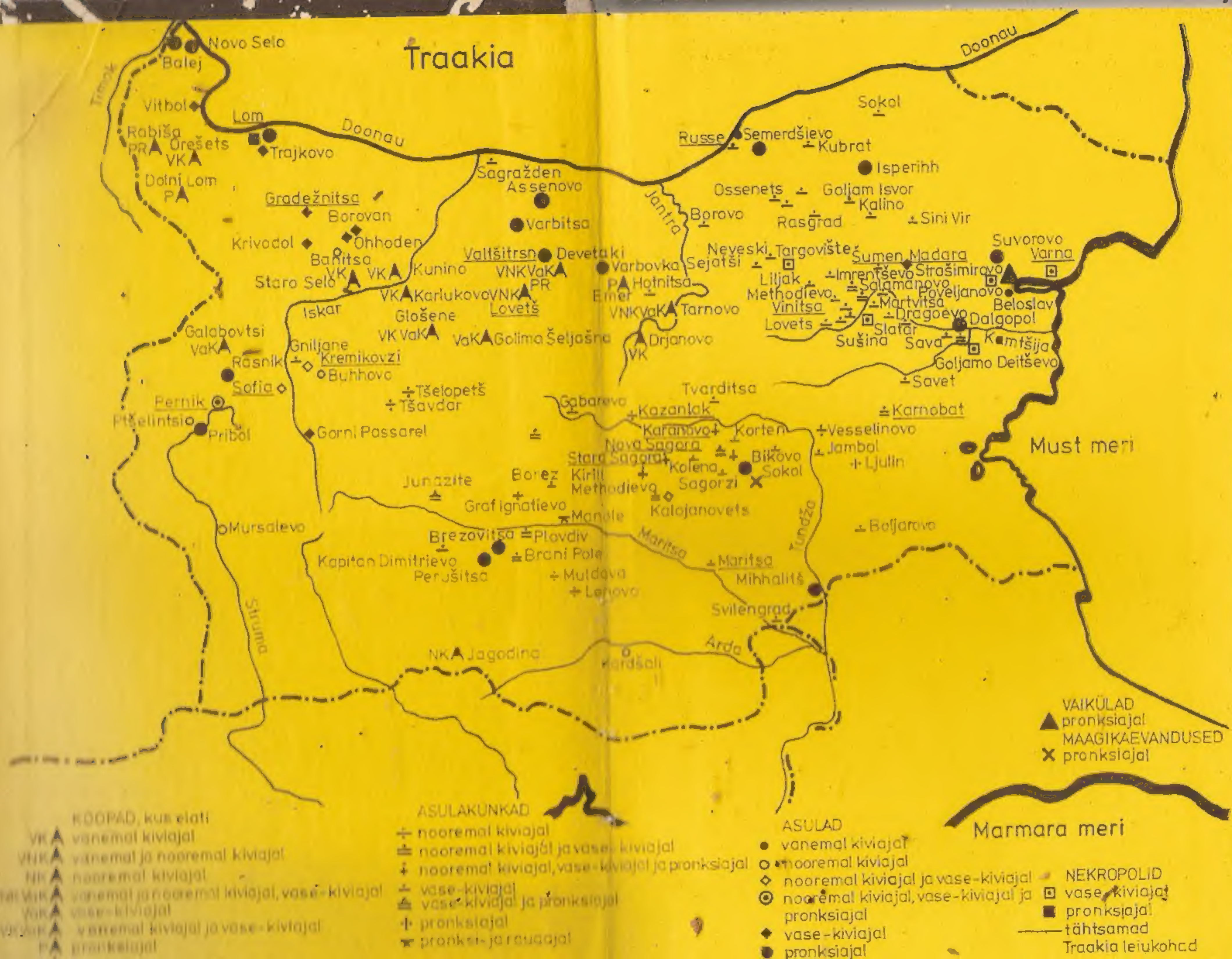

SEAL, KUS
APOLLO ELAS

Traakia

*2. kord
1981 a. out.*

HEINZ SIEGERT

**SEAL,
KUS APOLLO ELAS**

SALAPÄRANE TRAAKIA RAHVAS

SAKSA KEELEST TÖLKINUD
Ü. KURVITS

TALLINN «VALGUS» 1981

Algupärandi tiitel:
Heinz Siebert
Wo einst Apollo lebte
Das geheimnisvolle Volk der Thraker
Econ Verlag, Wien—Düsseldorf 1976

Retsenseerinud A. Viies
Kunstiliselt kujundanud T. Aru

Siebert, H.

S 48 Seal, kus Apollo elas. — Tallinn: Valgus, 1981. —
208 lk., ill.

Raamatus jutustatakse bulgaaria ja rumeenia arheoloogide avastustest
Traaklas, kus arheoloogiamälestiste põhjalik uurimine algas pärast Teist
maailmasõda. Avastused annavad tunnistust muistsete traaklaste kõrge
kultuurist.

Kõitvalt kirjutatud raamat ajaloo- ja arheoloogiahuvilistele.

0507000000

63.4

10602—286

S 10602(16)—81 8—81

TÄNUSÖNU

täheksin öelda kõigile neile Bulgaaria ja Rumeenia ajaloo- ja
arheoloogiatutkajatele, kes mulle mu töös vastutulelikku abi
osutasid.

Erilist tänu võlgnen trakoloogia instituudi direktorile prof.
dr. Alexander Folie ja prof. dr. V. Velkovi Sofia ülikoolist,
samuti professoritele dr. D. Berclule ja V. Babeşile Bukaresti
arheoloogiamuuseumist, kes oma asjatundlike nõuannetega mulle
alati omakoostööks abiks olid ning tänuväärt õhutust
andsid.

Aegu jäägu viimaseks mu tänu ka mu kaasaegsele Sofia kaas-
töötajale, diplomeeritud kaubandustöötajale Rosa Schopowale,
kes mind bulgaaria allikmaterjalide läbivaatamisel, hindamisel ja
tõlkimisel abistas.

Professor Doris Nelferth (Sigiswara, Rumeenia) tõlkis mulle
rumeenia, vene ja prantsuse keelest teaduslikku materjali ning
töötas selle minu jaoks ka hoolikalt läbi. Tema ole olen tänu võlgu
ka kronoloogia ja ulatusliku bibliograafia kohusetundliku koos-
tamise eest.

Autor

EESSÕNA

SALAPÄRANE TRAAKIA

Traaklased on minevikku vajunud rahvas ning Traakia pikka aega maa, mida ajaloolased tundsid vaid kreeka mütoloogiast ja ajaloost. Mõistatuslik maa, mida teadus sai vaid katkendlikult hõlvata, sest Traakia vanaaja ulatuslik uurimine võeti käsile pärast Teist maailmasõda.

Traaklased asustasid kahel esimesel meie ajaarvamisele eelnenud aastatuhandel suurt osa Balkani poolsaarest ja Väike-Aasiast. Paeluv on minna nende arheoloogilisi jälgi pidi, mis viivad üha uutele ja ootamatutele avastustele.

Mainigem näiteks kas või Gradežnitsa savitahvleid Bulgaarias, mis kuuluvad maailma vanimate kirimälestiste hulka. Nendel tahvritel olevad kirjamärgid loodi samal ajal kui sumerite omad, seega umbes neli tuhat aastat enne meie ajaarvamise algust ning ümmarguselt tuhat aastat enne kreeka minose lineaarkirja B, mida seni peeti vanimaks kirjaks Euroopas.

Teiselt poolt tuleb mainida 1972. aasta sensatsioonilist Varna kullaleidu, millel on antiikaja seisukohalt samasugune tähtsus kui Trooja ja Mükeene avastamisel. Nekropolis sümbolsetel matustel hauda kaasapandud puhtast kullast käevõrud, diadeemid ja kultuseesemed on loonud tundmatu päritoluga kullassepad umbes 3200 aastat enne meie ajaarvamise algust. Need valmistati ajal, mil Egiptuses rajati esimesed dünastiad, ülejäänud Euroopas valitses aga alles sügavaim kiviaeg. Varna kullaleiud kergitavad katet ajastult, millest seni ei teatud niisama hästi kui midagi. Nad kinnitavad, et Mustast merest läänes ja lõunas, mis on Traakia keskne ala, elasid juba kaks aastatuhandet enne kreeka kolonisatsiooni hõimud, kellest pikaajalises migratsiooni-protsessis arenesid kolm traakia hõimkonda — traaklased, daaklased-möösid ja früüglased.

Heinz Siegert

TRAAKLASTE JÄLGEDEL

Avavalgel põristati mind ärkvele. Vana trummilööja läks läbi külla Bulgaaria Strandja mäestiku väikese asula elanikud seda arastushõnda ootasidki. Pidulikult rõivais, voolasid nad varsti üheda rahvamurruna väikese kabeli poole, kus Bulgaaria ainus tuletantsijanna tardunud pilgul vaatas ülespandud ikoone, nagu oleks ta salanõiduse küttes. Ministrandid hõljutasid viirukisuitsunõusid, kabeli ette aga kogunesid trummilööjad ja torupillipuhujad. «Ma lähen hulluks, kui seda monotoonset rütmilist muusikat veel kauem kuulma pean,» sosistas mu saatjanna, noor naisarst Burgasest, kelle välisministeeriumi kultuuriosakond Sofias mulle selleks külaskäigeks kaasa oli andnud.

Trummid põristavad nüüd pöörases tempos. Ebamisi, justkui trampatsundis vabaneb nestinarka tardumusest ning hakkab kabeli ees tantsima. See on tantsukatkend. Kuid korraga väänleb ta pilnivate krampide kul deemonitest vaevatu ning ta nägu kahvatab, et mõni hetk hiljem tumepunaseks muutuda. Ta lihased tõmbuvad pingule, ta värisab kogu kehast ning ta käed on külmas kahvatud. Ainult sõda peksab. On tunne nagu kuuleks seda. Ning ta muutub püües valla piinatud halin, mis näitab, et inimene on surmahümnus küttes.

Otsakul hirmuses ja sügavasti vapustatult jälgivad külaelanikud nestinarka kannatusetantsu, kuni ta kurnatusest teadvuse kaotab ning ikoonide ees kokku variseb.

Mu kaasanna pühib otsaesiselt külma higi: «Ekstaas, imestamapanev näide religioosest ekstaasitantsust, nagu seda varakristlike ja islami sektide juureski esines.»

Pärast lõunat algavad ettevalmistused peo kõrgpunktiks — «tuletantsuks». Külaväljakul süüdatakse puuriit täpselt ettekirjutatud tseremoonia järgi. «Kui jumal end üksildasena tundis, tegi ta suure tule üles,» mõtiskleb üks vanamees kuuldavalt. «Tuletantsijad,» väidab ta, «saavad tantsu läbi ka võime haigeid terveks teha ja tulevikku ennustada.» See meenutab mulle teisi ekstaatilisi tantsijaid, rumeenia *caluşari*'sid, kelle tantsule ma Oltenia Scornicestis ise kaasa elasin. *Caluşari*'d satuvad põrguliku rütmil, välkkiire jalgadega trampimise, tantsukeppide vastu põrandat toksimise ja iseenda lühikeste karjatuste läbi ekstaasi, mis nende vatafite (eestantsijate) hüpnootilistest jõududest suurendatuna avaldab pealtvaatajatesse tohutut sugestiivset mõju. *Caluşari*'d olid veel kuni Teise maailmasõja alguseni organiseeritud meesteliitudeks ning olid kohustatud kord aastas nädal aega — enamasti enne suvistepühi — «ruşaliiate» (metshaldjate) ajal ini-

meste meelelahutuseks tantsima ning eriliste maagiliste tantsudega haigete paranemisele kaasa aitama. Sõna *caluşari* tähendab «väikesed hobused» ning viitab tantsude igivanale päritolule, sest vanade traaklaste juures peeti hobust pühaks loomaks ning mõnedki hõimud nägid selles inimese ülimat inkarnatsiooni.

«Ma ei tea, võõras,» jätkas vana bulgaaria talumees, «kas te suudate sellest aru saada: tuli põletab me haigused ära ning nestinarka tants toob meile õnne.» Gongilöök lõpetab meie kõneluse. Ümberringi muutub vaikseks. Nestinarkade kabeli poolt läheneb väike protsessioon. Kõige ees sammub ikoonikandja, saadetuna torupillihelidest ja trummipörinast. Järgneb tuletantsijanna. Ainitise pilguga nagu madu vaatab ta tulekeelte lõõma. Ikoonikandja sammub ringi ümber hõõguva sütelasu. Nestinarka läheneb tulele keset pingelist vaikust. Torupill hakkab üürgama, trumm pöriseb ning igipõlised instinktid päästavad nestinarka suust valla luust ja lihast läbitungiva karjatuse «vaahh, vaah!», mille saatel ta miilangusse hüppab. Pealtvaatajad tõmbavad hinge. Tuletantsijanna nagu on kahvatu ning tardunud kui surnul. Ainult käed tiirutavad nagu sureva linna abitud tiivalöögid. Nestinarka tantsib miilaval puusöelasul.

Tuletantsijanna ei tunne valu. Ta astub teisel pool tulest välja, pöörab ringi ja hüppab uue metsiku karjatusega sütelõõma tagasi. Tema tants muutub liikuvamaks, moosekantide mäng palavikulisemaks. Ta trambib kõigest jõust miilangut, justkui tahaks ta tuld surnuks tallata. Siis kisub ta end lahti, tõttab tulest välja ning võtab värisevi sõrmi püha Konstantini pildi, mida üks ikoonikandjaist talle vastu sirutab. Ta surub pildi õrna liigutusega oma keha vastu ning tõttab, nagu ei võiks talle enam midagi juhtuda, söelasu juurde tagasi. Nüüd tantsib ta pühale Konstantinile. See on lunastatu tants. Umbes kümne minuti järel astub ta tulest välja. Ebamisi läheneb ta ikoonidele, suudleb neid ning läheb kindlal sammul tagasi oma majja küla serval.

Istusime sellel 21. mai öhtul, Püha Konstantini ja Püha Elena päeval, veel kaua aega papi ja mõnede külaelanikega koos. Väljas platsil loitis ikka veel nestinarkatuli. Tants vaheldus lauluga. Kultusetoomingust oli saanud rahvapidu. «Ma ei leidnud jalgadel mingeid põletushaavu,» alustas naisarst. «Ning taolisid tuletantsijaid on ka teistel rahvastel. Selle taga peab peituma mingi süsteem. Mõned uurijad on arvamisel, et tuletantsijad määrivad oma jalatallad mingite saladuses hoitud kaitsevahenditega sisse, teised aga arvavad, et terveksjäämist tuleb seletada tuletantsuga kaasas käiva psüühilise eelmänguga, mille juures tekib higikiht, mis põletushaavade tekkimist takistab. Tõtt pole veel keegi avastanud. Mina ei tee seda ka mitte.»

«Võib-olla saab teadus kord tuletantsu saladuse jälile,» ütles papp mõtlikult, «kuid kas ta, sellega ka usu jõu saladuse jälile saab, see on minu arust küsitav.» Vaikisime.

Bulgaaria «tule peal tantsimise» algeid seostatakse Väike-Aasia tulekultuste ja Dionysose kultuse eelkäijaks olnud Kybele kultuse mõjudega. Kuigi seda hiljem mõjustasid kristliku kultuse elementid, on nestinarkade tants oma muutumatusena püsinud põhikomponentide — muusika, tantsu ja tule tõttu oma olemuselt jäänud Väike-Aasia paganlikuks kultuseks kuni meie ajani välja.

Selles oli veendunud ka india etnograaf, keda mõned aastad hiljem Strandja mäestiku lähedal vanas Musta mere äärses Athopolise linnakeses tundma õppisin, kus ta otsis jälgi ja tõendeid india ja bulgaaria ühise mineviku kohta. Strandja mäestik asub teel väinade juurde, mis Euroopat Aasiast lahutavad ning mille mõlemal kaldal juba varasel antiikajal elunesid traakia hõimud. Bosporust nimetati antiikajal «Traakia Bosporuseks», Dardanellid (Hellespontos) said aga oma nime traakia dardanide hõimu järgi.

Oletus, et ajaloo koidikul olid traaklased ja indialased omavahel etniliselt seotud, on praegu juba rohkem kui paljas teaduslik hüpotees. Suurele vahemaale ja erinevale ajaloolisele arengule vaatamata saab mõlema rahva elulaadis ja psüühikas tuvastada palju paralleele. Strandja mäestiku ja Radžastani savannide tuletantsu sarnasus on hämmastamapanev ning paljud tüüpiliselt bulgaarlapäraseks peetavad talupoegade nõud ja tööriistad on kasutusel ka mitmetes Lääne-India paikkondades.

Nagu Bulgaarias nii ka Radžastanis on tavaks teatud kevadisel pühapäeval puid ja maju ehtida, tulelõkkeid süüdata, rituaalseid künblusi ette võtta ning puukoorest punutud kiikesid puude külge kinnitada, et noormehed neide kiigutada saaksid. Nii Bulgaarias kui ka Rumeenias kannab see päev nimetust «Georgi-den» ehk «Singiorzul», Püha Jüri päev, millel muide bulgaaria tavad on suurem tähtsus kui jõuludel. Sellega seotud tavad ja kombestik on mõlemal Balkanimaal sama mitmepalgeline ning vaatemänguline nagu Indiaski. Seda on kombeks pühitseda Bulgaarias eelkõige Rodope ja Strandja mägedes, Rumeenias aga eriti Transilvaanias. Kui etnograafid veel mõned aastad tagasi arvasid, et Püha Jüri kultuse puhul on meil peamiselt tegemist kristliku traditsioonidega, mille juures on säilinud teatud paganlikud sümboolsed, siis tänapäeval teatakse, et selle kombestiku juured ulatuvad traakia minevikku, Dionysose kultusesse. Jüripäev on paganlik kevadpidu, kasvu ja viljakuse pidu, kus tuli ja vesi valdavad osa etendavad. Rumeenias lastakse Karpaatide nõlvakutelt tulerrattaid orgudesse veereda ning Bulgaarias Rodope mägedes «kümblevad» naised ja tüdrukud jüripäeva koidikul alasti mägi-äärsetes kastes.

Tuleid mitte ainult tänapäeva bulgaarlaste ja rumeenlaste eelkäijate, traakia odrüüside, besside, müüslaste, daaklaste ja geetide juurest ei vii etnilised jäljed kaugele itta — mõned teadlased on arvamisel, et traakia elemente võib leida Indiast kaugele, Hiinani välja — vaid neid jälgi võib jälgida ka teiste hõimude juures, kes paiknesid Traakia alal, mis esiajaloolisel

ajastul arvatavasti ulatus Mustast merest kuni Aadriani ja Prutist kuni Egeuse mereni. Nii tähistavad arheoloogilised teeviidad selgesti ühendust traaklaste ning Väike-Aasia, Egiptuse ja Egeuse mere saarte vahel varasel pronksiajal. Pärast Teise maailmasõja lõppu uurisid lingvistid vaeva kartmata traakia mineviku mägi-radasid, ennetades arheoloogilist uurimistööd. Nad avastasid üllatavalt palju uusi perspektiive ning loodisid läbi traaklaste ala elanikkonna kui etnilise terviku mineviku kuni 5000. aastani e. m. a.

VÄIKE EKSKURSS ESIAJALUKKU

Mida sügavamale Euroopa ajaloosse me püüame tungida, seda väiksemaks ja värvitumaks muutuvad meie teadmised. See kehtib eriti nende rahvaste kohta, kes asuvad väljaspool kreeka-rooma antiikaja valgussõõri, seega ka traaklaste kohta, kes said meile tuntuks alles kreeka ja rooma ajalookirjutajate kaudu. Kuid ka need tented (kui Homeroose eeposed kõrvale jätta) tegelevad eeskätt antiikaja traaklastega. Mis enne seda oli, polnud ka vanadele kreeklastele teada. Traaklaste esiajaloo valgustamine langes meie keeleuurijate ja arheoloogide osaks. Veel pole paljutki üksik-ajadeni välja selgitatud, mõnes osas puuduvad ka arheoloogilise uurimistöö tulemused, mida saaks tugevate aluskividena lingvistide julgete konstruktsioonide alla paigutada, et neid kindlustada. Kuid juba hakkavad selgesti eralduma nende Lääne-Euroopa asukate esiajaloo jõulised kontuurid, kelle kohta võime täna täie kindlusega öelda, et neil oli Egeuse mere piirkonnas etniline baas juba enne kreeklasi. Esiajaloo tegelevad teadlased on ühel meelel ka selles, et traaklased tuleb arvata suure Indoeuroopa rahvaste pere hulka, keda saksa arheoloogid indogermaani rahvasteks nimetavad.

Traaklaste esiajaloolise mineviku järgi otsides sattusid arheoloogid, antropoloogid ja lingvistid traaklaste aladel ootamatult jälgedele, mis viisid täiesti uute tõdemusteni ning uue mõtteviisini indoeuroopa hõimude päritolu ja nende ürgkeele tekkimise suhtes.

Üheksateistkümnendal sajandil oletasid ajaloolased, et indoeurooplased, keda tollal veel aarialasteks nimetati, on pärit kaugele Aasiast. «Antiikaja ajaloos», mis ilmus 1874. aastal, võime lugeda: «Moodsa kultuuri seisukohast erilise tähtsuse omandanud rahvaste hulka tuleb arvata ka see suur aarialaste hõim, kuhu me loo kuulume. Selle Brahmaputrast kuni Atlandi ookeani rannikuni ulatuvaid alasid asustanud ning kõikjal teiste hõimude isandaks ja käskijaks olnud hõimu kokkukuuluvuse avastamine on võrdleva keeleteaduse saavutus. Meie nimetame seda hõimu aarialasteks, sest tema hulka kuuluvad Aasias kasutasid enda kohta nime-tust arja (oiivalised).

Seal, kus Ees-Aasia väike lavamaa Taga-Aasia suurema kõrg-lavaga kokku puutub, nimelt Hindukušis, Borlotagis ja vanas Imauses, laiub Amudarja (Oxuse) lätetel ja keskjooksul rohketeharimaadega jahe ja metsane lavamaa, mille orgudes küll põlluharimisega tegeldakse, kuid mis ometi on suurelt osalt ümbrit-

setud kõrbete ja steppidega. Siin vaheldub suvine põletav kuumus talvise läbilõikava külma ja lumetormidega.

See lavamaa oli vanasti aarialaste asupaigaks, kes siit kagu, lõuna ja lääne poole tungima hakkasid. Asukad olid karjased ja jahimehed. Nad tundsid juba põlluharimise põhialuseid. Kõigil neil aaria hõimudel olid ühised jumalate nimed ja ühised arusaamad jumalatest. Ühised olid ka «olemise», peamiste tegevusalade ja lihtsamate sugulusastmete tähistused (verbid ja substantiivid), samuti ka tähtsamad karjaseelu, majaehitust, sepatööd, relvi, vankreid ja abielu puudutavad sõnad ning arvud.

Nende usk nagu semiitide omagi oli looduseusk, mis tõstis esile vastuolud valguse ja pimeduse, vihma ja põua vahel, kuid see oli kõrgem ja puhtam usk. Ühisest tüvest eraldusid kõigepealt keldid, asudes rännakule Lääne-Euroopasse. Slaavlased läksid Ida-Euroopasse, ladina-kreeka hõim Aadria mere rannikumaa-dele, germaanlased aga jäid pikemaks ajaks Musta mere randa-dele. Kõige kauem jäid üksteisega seotuks hilisemad indialaste, meedlaste ja pärslaste hõimud, kuni ka siin nähtavasti tekkis religioosne lõhenemine, mis viis hõimude lahkulöömisele. Osa nendest, keda kreeklaste nimetasid sogdialasteks, baktrialasteks, hürkaanlasteks ja arahooslasteks, asusid Hindukušist põhja ja lääne pool olevatele mägi-aladele, teine osa aga rändas edasi, läks läbi selle mäestiku edelapoolsete kurude ning võttis oma valdusse viljakad maaribad Induse jõe ääres. Esimesed, keda kutsutakse ka iraanlasteks (või zendi rahvaks nende püha keele järgi), arendasid ajapikku välja kultuurielu, mille nende võitjad, meedlased ja pärslased hiljem üle võtsid. Teised, keda Vana Maailma ülejäänud rahvad nende maa peajõe järgi indialasteks ehk hindudeks nimetasid, löid tolle markantse religioonikombestiku, eripärased riigi- ja õigusvormid, märkimisväärse sanskriti kirjanduse, mida me praegugi veel säilmete ja pärimuste põhjal imetleme.»

Nii lihtsana, nii arusaadavana tundus siis, sada aastat tagasi indoeuroopa aarialaste päritolu. Tänapäeval nimetatakse aarialasteks vaid idapoolseid indoeurooplasi, kes valdava osa teadlaste arvates tungisid Kesk-Aasiasse teisel aastatuhandel e. m. a.

Kuid mida rohkem hakkas teadus selle teemaga tegelema, mida põhjalikumalt ta võttis käsile ka indoeurooplased nondelt aladelt, mis kuni Teise maailmasõja lõpuni olid ses suhtes jäänud *terra incognita*'ks, seda keerukamaks muutus vastuse andmine küsimusele, kust siis need keldid, illüürlased, traaklased, kreek-lased, ladinlased, germaanlased, sküüdid ja teised õigupoolest tulid. Kindlalt teatakse tänapäevani vaid seda, et indoeurooplas-tel oli ühine algkeel ning et nende ekspansioon pidi algama tun-duvalt varem, kui seda arvati → oletatavasti juba jääaja-eelse ajastuga. See ekspansioon kestis mitu tuhat aastat.

Rumeenia, nõukogude ja bulgaaria uurijad on tõestanud indo-euroopa hõimude väga tugevat ekspansiooni varases neoliitiku-mis, kuuenda aastatuhande alguses. Seni arvati, et see ekspan-

sioon toimus tunduvalt hiljem, 3. ja 2. aastatuhandel. Nende uuri-mistulemuste järgi pidi ka indoeuroopa kohalike keelte diferent-seerumine aset leidma tunduvalt varem. Arvatakse, et see sündis umbes 3. aastatuhandel e. m. a. Selles küsimuses aga, kus asus nende arenevate indoeuroopa hõimude algkodu, ollakse ühel meelel vaid eitis: mitte Euroopa põhjaosas, kuhu teadus nad eelkõige kahe maailmasõja vahelistel aastatel oli paigutanud. Praegu on suurem osa arheoloogide arvamusel, et indoeurooplaste algkodu tuleb otsida Lõuna-Vene steppidest Dnepri ja Kaspia mere vahelt. Nõukogude teadlased on tõestanud, et kiviaja kul-tuur tegi neil aladel läbi pikaajalise arengu, mis aitas kaasa nende keeleelementide kujunemisele, mida hiljem hakati pidama indoeu-roopalikuks muutumise tüüpilisteks tunnusteks. Sellele lisandub veel asjaolu, et sel alal, nagu võib kergesti tõestada, elasid kar-jakasvatajad rahvad, kelle pidev vajadus uute karjamaade järele sundis püsivale ekspansioonile kõigis suundades. Sakslastest esi-ajaloo uurijad seevastu arvavad, et indoeurooplaste keskus asus Oderi ja Volga alamjooksu vahelisel madalmikul, kuna aga ling-vistide Georgievi (Bulgaaria) ja Bernsteini (USA) uurimused ei välista päris kindlalt ka Kesk-Euroopat. Tuntud rumeenia ajaloo-lane Pârvan jällegi nimetab daakia-illüüria-traakia ala «eel- ja protoajaloolise tsivilisatsiooni hälliks». Mingil juhul aga polevat need kultuurid kõige esiti tekkinud Itaalias, Kreekas või Väike-Aasias. «Itaalikute, kreeklaste ja asiaatide pärinemine 2. ja 3. aastatuhandest,» ütleb Pârvan, «viib meid uuemate teaduslike tõdemuste alusel Doonau alale.»

Kuigi, nagu väidab saksa ajaloolane Ernst Kirsten, on asjatu «indogermaanlaste kodu otsida, sest kohalike keelte diferentsee-rumine algas sedavõrd vara, et indogermaani algkeele kindlaks-tehtava ühissõnavara põhjal ei saa enam ühtlast asustusala kind-laks teha», meelitavad uusimad uurimistulemused Kagu-Euroopas ometi uut hüpoteesi püstitama. Kui järgida lingviste, kes on tuvastanud laia ürgse indoeuroopa keelebaasi Euroopas, siis pole mitte ainult mõeldav, vaid pigem tõenäoline, et mitmel geograa-filiselt ja kliimaatiliselt soodsal alal Euroopas kujunesid välja tugevad indoeuroopa koondumiskeskused, kust üksteisest sõltu-matult toimusid rännakud ning sissetungid Euroopa hõredasti asustatud maa-aladele. Säärased indoeuroopa keskused võisid eksisteerida nii Oderi ääres kui ka Karpaatides ja Doonau alal.

ESIMESED INIMESED

Millal esimene inimene Traakia alale ilmus, seda ei saa praegu enam keegi kindlalt öelda. Tema katkendlikud jäljed viivad välja kuni vanema paleoliitikumini (umbes kuni 200 000 aastat tagasi). Vanemad Bulgaarias ja Rumeenias seni tehtud leiud pärinevad nn. Acheuli kultuuri perioodist (rohkem kui 200 000 aastat tagasi).

Umbes sada tuhat aastat varasemaid leide on saadud Doonau äärest Svištovist, Russest ja Tutrakanist. Keskmisest paleoliitikumist (100 000 kuni 40 000 aastat tagasi) on arvukaid koopa-leide tänapäeva Bulgaariast, Rumeeniast, Kreekast ja Jugoslaa-viast.

Kõlge vanemate inimeste, paleoantropuste jäänuseid on Kagu-Euroopas seni leitud vaid kahes kohas — 1895 Krapinas Zagrebi lähedal (Jugoslaavias) ja 1960 Petralonas Saloniki lähedal (Kree-kas). Krapinas leiti ümmarguselt 30 ühe- kuni viiekümneaastase isiku kolju- ja skeletijäänust. Arvatakse, et need Krapina «esi-mesed» inimesed olid veel inimsööjad, kes kuulusid kahte erine-vasse rassi, kusjuures arenenuma liikmed tapsid primitiivsemaid ning need siis ära söid. Krapina ürginimesed olid kütid ja kori-lased. Tõenäoliselt elasid nad umbes 30 000 kuni 40 000 aastat tagasi. Petralona paleoantropuse kolju leiti ühest koopast, mille punakas pinnases avastati ka veel ninasarviku, hirve ning koopa-karude, rebaste, hülkajate ja isegi hobuse jäänuseid. Antropoloo-gide hulgas puhkes selle kolju määramisel äge vaidlus küsimuses, kas kolju kuulus naissoost *Homo sapiens*-ile või naisneandertal-lasele. Mesoliitikumis, seega ajavahemikus vanema ja noorema kiviaja vahel, toimus Balkani poolsaarel jätkuva soojenemise tõttu suur kliimamuutus. Veel hiljaaegu vaadeldi seda aega kui hiaatust, kui suurt elu katkestust. Siis aga näitasid koopaleiud, mis Jugoslaavia—Rumeenia Doonau elektrijaama ehitamisel Raudväravate juures päevavalgele tulid, hoopis vastupidist. Elu kestis edasi ka paleoliitikumi ja neoliitikumi vahel, alludes vaid muutustele ning üksnes tõendite puudumine viis järelduseni elu katkemisest.

Üks nendest hiljuti avastatud kultuuridest Schela Cladoveis Doonau ääres Turnu-Severini linna lähedal hõlmab kolme eri-nevat perioodi. Esimest iseloomustab tulekivitöötlemise ilmne allakäik ning kvartsiiditöötlemise algus. Teisel perioodil ilmuvad mitmesugused hirvesarvedest esemed, sealhulgas ka istutamispul-gad ja adraterasarnased esemed. Koos nendega leiti Schela Cla-doveis ka primitiivseid kultuseesemeid lihtsate geomeetriliste kaunistustega, nagu neid veel tänapäevalgi rumeenia karjaste puunikerduste juures kasutatakse.

Inimesed tegelesid koriluse ja kalastusega, ilmusid ka põllu-harimine ja karjakasvatus. Moodustusid esimesed jahimeeste rühmad, et ühiselt väiksemaid metsloomi küttida. Suured jahi-loomad surid välja.

Kolmanda perioodi leiud osutavad inimese üha paiksemaks muutumisele. Nii tehti tuli üles, ikka ja jälle samas paigas ning surnud maeti nende paikade vahetusse lähedusse madalatesse haudadesse. Sellest perioodist pärinevad esemed lubavad järeldada, et elanikud tegelesid juba intensiivselt taimekasvatusega. Tõenäoliselt kasvatati kõige esmalt juurvilja — juurikate või mugulatega taimi või söödavaid viljakandvaid taimi. Olid juba

olemas ka koduloomad: koer ning kodustatud ürgveise ja metssea

III. Raudväravate arheoloogiliste leidude ülemaailmset tähtsust on rumeenia teadlane Vasile Boroneam selles, et nad tõid la-henduse kolmele küsimusele, mis seni kogu maailma arheoloogide meelt köitsid. Esimeseks küsimuseks oli see, kuidas maaviljelus kõlge esiti tekkis ning kuidas ta Euroopas levis. Seni esitatud selgukoht, mille järgi põlluharimisega hakati kõigepealt tegelema elupaikade ümbruses Lääne-Aasias või Väike-Aasias, vajab kor-rigeerimist. «Meie kaevamiste leiud tõendavad primitiivse põllu-harimise olemasolu, mis küll ei küündinud Aasia tasemele, kuid omelt kujutas endast tollast kõrgeimat taset Euroopas.»

Selle esimese küsimusega on rumeenia uurija arvates tihedasti seotud ka teine, nimelt küsimus materiaalistest ja kultuurilistest muhetest Euroopa ja lähedase Aasia vahel. Schela Cladovei kui ka varasematest kultuuridest pärinevad leiud annavad selgesti tun-nistust kestvatest sidemetest Euroopa paleoliitikumiga. Ettevaat-likult osutab Vasile Boroneam millelegi, mida teised teadlased hindavad juba kui teaduslikku sensatsiooni: «On võimalik, et need kultuurid mõjutasid veelgi varasemal perioodil ka Lääne-Aasiat.»

Kolmas küsimus puudutab Schela Cladovei kunstiesemeid, mis oma abstraktsete geomeetriliste ornamentidega on otseselt seotud Euroopa noorema paleoliitikumiga. Ka siin saab ümberlök-kamatult selgeks, et vanema ja noorema kiviaja vaheline kultuu-riline areng ei katkenud, vaid jätkus pidevalt. «Mis selle ajavahe-miku leidudest eriti silma torkab ning inimkonnale tähtsaks osu-tub, on inimese areng. Looduse orjast sai ajapikku selle seaduste avastaja, toorainete tarbijast sai materiaalist hülgede tootja,» viitab Vasile Boroneam. Arheoloogilisi tõendeid sellest ajast leiti vähemal hulgal ka Bulgaarias, Bosnia-Hertsegoviinas, Dal-maatsias, Montenegros ja Kreekas.

Arheoloogide jaoks leiduderikkam on noorem kiviaeg Kagu-Euroopas. Seda uuritakse sõja lõpust alates süstemaatiliselt Bul-gaarias, Jugoslaavias ja Rumeenias. Nende maade valitsused on selleks otstarbeks suuri summasid eraldanud. Tulemused pole jäänud saamata. Avastati uusi kultuure, nagu Karanovo Lõuna-Bulgaarias, Kremikovtzi (Sofia lähedal) ja Starčevo Jugoslaavias, millest hiljem arenes Vinča-Durdase kultuur Raudväravatest lõuna ja põhja pool.

Neoliitikumi lõpus näiteks ulatus Karanovo kultuur kuni Egeuse mere rannikuni. Kõik need leiud sundisid ka otsustavalt reviderima seniseid seisukohti. Vana teooria, et noorema kivi-aia kultuurid pärinevad Põhja- või Kesk-Euroopast, heideti lõp-likult kõrvale. Praegu teatakse, et Balkani poolsaare elanikkond lõi kuu kestnud sisemise evolutsiooni kaudu ise eeldused üle-minekuks nooremasse kiviaega, mille majanduslikku, ühiskond-likku ja kultuurilist arengut hiljem veelgi kiirendas kiviaja ini-

meste järkjärguline sisserrändamine Väike-Aasiast umbes 5. aastatuhandel e. m. a.

Vase-kiviajal (eneoliitikumis) arenesid Balkani poolsaare kaguosas mitmesugustest neoliitilistest kultuuridest suuremad kultuuripiirkonnad, mida samuti oli võimalik ulatuslikult lokaliseerida. Bulgaarias on nendeks Karanovo kultuur Kagu- ja Kirde-Bulgaarias ning Gniljane-Krivodoli kultuur Lääne- ja Loode-Bulgaarias. Rumeenias on meil tegemist Boiani ja Gumelnița kultuuriga Muntenias, Sălcuța kultuuriga Oltenias ja Cucuteni kultuuriga Transilvaanias ja Moldaavias. Serbias ja Makedoonias osades tekkis Bujanj kultuur, Kreekas aga Larissa-Rahmani kultuur.

VALGE KÄSI PUNASEL TAUSTAL

Mõned aastad tagasi sattusid töölised Bulgaaria suurima terasetehase ehitamisel väikese Kremikovtzi küla lähedal, umbes 20 kilomeetrit Sofiast põhja pool, Balkani mäestiku lõunapoolsete eelmägede juures esiajaloolisele asulale, mille üksikud kultuurkihid ulatusid nooremast kiviajast kuni rauaajani välja. Kõige alumises, seega ajaliselt kõige kaugemas kultuurkihis leidsid arheoloogid seitsme meetri sügavuselt keraamikaesemeid, mis üllatasid oma ebatavalise vormi ja säravate värvidega. Savinõudel on õitselepuhkeva tulbi kuju, nad on 21 kuni 25 sentimeetri kõrgused ning pärinevad umbes 5. aastatuhande esimesest poolest. Nad on kaunistatud mitmesuguste ornamentidega, mis on maalitud valge huumusvärviga säravpunasele pealispinnale. Väiksemad savipeekrid on kaunistatud stiliseeritud, väheke harpuuni meenutava valge käega punasel taustal. Inimkäte motiiv etendas neoliitikumi inimese dekoratiivtehnikas Traakia alal valdavat osa. See iseloomustab inimese võimet kasulikkude ja kaunist ilmale luua.

Kuid ka Lääne-Anatoolias avastati ehitustes ja koobastes «valge käsi punasel taustal». Selle sümboli peaaegu samaaegne esinemine Traakias ja Anatoolias kinnitab oletust, et niisuguse keraamika kunstilised impulsid jõudsid Väike-Aasiast üle Bosporuse Lõuna- ja Lääne-Bulgaariasse koos põlluharijate rännakutega nooremal kiviajal, niisamuti kui sellest ajast pärit haakristi sümbolgi, mis leiti ühelt savikillult Lovetši lähedal asuvas koopas Põhja-Bulgaarias. Haakrist pidi sümboliseerima päikesevalguse elustavat mõju ja igavest liikumist looduses. Mõlemad motiivid näitavad tihedaid seoseid Bulgaaria noorema kiviaja kultuuri ja praeguse Anatoolia kultuuri vahel ning tõendavad veel kord, et isegi väinad põlnud noorema kiviaja inimesele ülepääsmatuks takistuseks.

Sel ajal elab inimene juba avamaal. Ta on koobastest lahkunud ning rajab oma asulad enamasti jõgede ja järvede äärde, mitte liiga järskudele mäenõlvakutele või päikesepaistelistesse

hüludesse. Ta ehitab ühekorruselisi täisnurkse, peaaegu ruudukujulise põhiplaaniga maju. Mõned majad, mis koosnevad ühest-ainu ruumist, on puit-, teised savipõrandaga. Lahtine kolle ei asu ruumi keskel, vaid vahetult selle seina ääres, mis asub sissepääsu vastas. Noorema kiviaja inimene oskab juba kalavõrke panna ning endale luust nõelte abil loomanahkadest rõivaid õmmelda. Ta kodustab koera, sea ja kitse ning alustab ka nende loomade kasvatamist. Ta kultiveerib metsikult kasvavaid taimi ning alustab nisu ja odra kasvatamist, enne kui vormib esimesed savinõud, mis pole mõeldud mitte üksnes igapäevaseks tarvitamiseks, vaid peavad ka silma rõõmustama. Inimene hakkab järele mõtlema, tekivad esimesed religioossed kujutelmad.

Põhja-Bulgaarias Russes on leitud koljusid, mis olid avatud ja mulgustatud. Need trepanatsioonid ja perforatsioonid võeti aga ette alles pärast surma; koljuvõlv lõigati lahti või raiuti läbi. Mõnedel juhtudel torgati surnute pealuud terava eseme, arvata-vasti vasknõelaga läbi. Tõenäoliselt oli selle protseduuri eesmärgiks kurjade vaimude väljaajamine surnu peast. «Siin kohtame me», ütleb bulgaaria antropoloog Peter Boev, «toorest etnograafilist tava, mida Bulgaarias tuntakse ka veel tänapäeval, ehkki teistlaadsel kujul. Kuni eelmise sajandi lõpuni puuriti siin laipvalaga läbi, et surnu ei saaks vampiiriks muutuda.» Surnute vaialamine oli Rumeenias Moldaavia vürstkonna kaugemal asuvates küldes ja kogukondades veel kuni 19. sajandini m. a. üldiseks kombeks. Huvitav on see, et postmortalset trepanatsiooni on Balkani alal seni avastatud vaid Bulgaarias ja Rumeenias. Selle kombe püsimine kuni meie ajani annab tunnistust tihedatest etnilistest sidemetest hõimude vahel, kes asusid põhja ja lõuna pool Doonaud.

Viienda aastatuhande teisest poolest alates kuni käesoleva aastatuhande lõpuni väheneb Kremikovtzi ja Lõuna-Bulgaaria Karanovo kultuuri dekoratiivsete elementide mitmekesisus. Kaob ka valge-punase värvikontrast. Nõud on üldreeglina ühevärvilised, kuid nende vana vorm jääb muutumatuks. Ilmuvad ka juba mõned uued vormid: torukujulised anumad, mis on väljastpoolt kaunistatud inimesetaoliste reljeefidega. Siin on ilmselt tegemist kultuseriistadega. Kultuslik tähtsus oli ka tol ajal ilmuvatel võrdkülgse kolmnurga kujulistel savilampidel, mille välisseinad on kaetud geomeetriliste figuridega.

Uued keraamikavormid, mis korruga vanade toodete kõrvale ilmuvad, kirjutatakse Väike-Aasiast sisserrännanud tundmatu hõimu arvele.

Kuid väga kauaks see hõim Traakia ala keskosas küll paigale ei jäänud. Kultuurikiht, mille need tundmatud Karanovo asulakünkale maha jätsid, on vaid mõne sentimeetri paksune. See tähendab, et see hõim peatus Traakias «ainult» sadakond aastat, et siis lõuna poole edasi rännata. Tema jälgi avastati jälle alles meie ajal, kui selgus, et mõningaid selle varajase traakia kultuuri

elemente võib leida ka Küklaadi saartel. Küklaadid («Rõngas-
saured») oma peasaare Delosega olid 2. aastatuhandel koos umbes
120 kilomeetrit lõuna pool asuva Kreeta saarega kõrgesti are-
nenud : esiajaloolise kultuuri keskuseks. Bulgaaria teadlase
V. Georgievi oletust, et selle Traakias tekkinud kultuuri kandjad
usuvad elama Küklaadidele, ei saa ümber lükata.

KUNSTNIKUD JA KANNIBALID

Kuidas nägid siis välja inimesed, kes elasid Balkani poolsaarel kiviajast metalliajastusse üleminekul? Pole olemas mingeid piltkujutisi. Hiljaaegu Rumeenias Raudväravate juures ühes koopas ning Bulgaarias Magura koopas avastatud pildid ei võimalda teha mingeid antropoloogilisi järeldusi, kirjalikke ülestähendusi aga pole, sest tähtkiri polnud tollal, 4. aastatuhandel e. m. a., veel leiutatud. Esimesed konkreetseid seinamaalingud Egeuse piirkonnas tekkisid umbes tuhat aastat hiljem Kreetas ja Küklaadidel. Et meie teadmised nende inimeste välimuse ja elu kohta pole siiski täiesti kahvatuks jäänud, selle eest oleme tänu võlgu arheoloogidele, kelle töö oluliselt kaasa aitas Traakia ala ürgajaloo konkretiseerimisel.

Siinkohal toome ära ühe «bulgaaria» kiviaja inimese antropoloogilise «isikukirjelduse»: «Mehe kolp, leitud Russes (inventarinumbr 84). Eneoliitikum, Vahemere-dinaari rassitüüp. Täisaline (22—25 aastat), mesokraanne, romboidne, keskmise suurusega ja kitsas, ortokraanne ja metriokraanne, keskmise kõrguse ja laiusega, längus laup, keskmiselt väljakujunenud koljureljeef, ümmargune kukal hästi väljakujunenud reljeefiga, keskmise kõrgusega nina, madal ja keskmise laiusega nägu madalate silmakoobastega, eurümetoopne, ortognaatne, leptoprosoopne, hamerkonhne, hameriinné, mesouraanne, brahhüstafülnne, euenkefaalne. Kasv Manouvrier' järgi 168,9 cm (reieluu põhjal), 178,7 (kõrvarluu põhjal) ja 178,8 (küünarluu põhjal); Breitungeri järgi vastavalt 172,3 ja 177 cm ning Pearsoni järgi 168,2 (õlavarreluu põhjal). Parempoolse *Tuber parietale* all on näha nõelaterava otseme abil teostatud postmortaalne trepanatsioon.»

Kui me selle teadusliku kirjelduse külmast asjalikkusest ja spetsiifilisest terminoloogiast vabastame, siis annab ta meile koos sadade teiste niisama täpsete aruannetega küllaltki kujuka pildi tolle aja inimestest. Noor, umbes 22—25-aastane mees elas ajaloolises asulas praegusest Russe linnast ida pool, päris Doonau ääres, mille voolusäng pole siin aastatuhandete jooksul enam muutunud. Mees elas umbes 3000 aastat e. m. a. küll vist suuremas maaviljelejate rühmas. Ta oli 1,70 kuni 1,80 m pikkune, tal oli keskmise suurusega kitsas pea längus laubaga. Ta kuulus vahemere-dinaari rassi, mis tollal moodustas suurema osa Egeuse mere ümbruse ja Balkani poolsaare elanikkonnast. Silmade ja

Juuste värv on meile teadmata. Me ei tea, kas ta oli blond ja
 siniste silmadega nagu tema traakia järeltulijad või tumeda-
 juukseiline ja kollakaspruunide silmadega nagu tema võimalikud
 esivanemad Ees-Aasiast. Ka puuduvad andmed, mille pärast mees
 oma noorusaastail suri. Me ei tea, kas tabas teda surm võitluses
 või langes ta mõne tõve ohvriks nagu võib-olla ülejäänud 37
 meest, meest ja lastki, kes olid tema vahetusse naabrusesse mae-
 tud. Umbes kümnepennise läbimõõduga auk koljuvõlvis tekitati
 pärast tema surma. Surnu maeti lamavas kükkasendis. Jalad
 tõmmati kõnksu, käed pandi näo ette ning seoti keha külge kinni.
 Sellega taheti surnu ihulikku ülestõusmist takistada. Ilmselt tun-
 diti hõim hirmu, et surnu võib elavatele häda teha. Natuke kudu-
 milt kukla juures tõendab, et surmu oli muldasängitamisel rõivas-
 tatud. Mõned luukere osad olid punaseks värvunud. Et kiviaja
 inimese hauast leiti ka nõu, milles oli punane ookrimuld, oletab
 Peter Boev, et sellega maaliti savist kultuseriistu ning et punane
 värv pandi surnule kaasa kui surmajärgse edasielamise vere-
 sümbol. Doonau põhjavesi kandis hiljem värvi kontidele.

Russe asulakünka eneoliitilisel kultuuril on Bulgaarias pal-
ju paralleele. Kuid teda võib kohata ka Doonaust põhja pool kuni
Munteniani ja Põhja-Dobrudžani, kus ta on tuntud kui Gumel-
nita kultuur. Põhja-Dobrudžas leiti muide üks suurepärasemaid
ja tähtsamaid kiviaja saviskulptuure — istuva inimese kuju, kes
oma pead mõtlikult mõlemale kaele toetab. Seda esimest «mõt-
leva inimese» kujutist võib paksu soomusklaasi kaitse all näha
ühes Bukaresti rahvusmuuseumi vitriinis.

Umbes sada kilomeetrit Russest kagu pool avastas bulgaaria naisarheoloog Ana Raduntševa 1966. aastal ühel asulakünkal Sumeni maakonnas Vinitsa juures väikese savist inimfiguuri, mis Russe mehe isikukirjeldust veel näitlikult täiendab. Leid on peale selle veel väärtuslikuks panuseks Balkani rahvaste etnogeneesi uurimisel ning aitab meid selgemini näha nende inimeste palet, kes neoliitikumist metalliajale üleminekul kord siin elasid. Pea rahab oma vasturääkiva vormiga. Tema laup vastab täiesti grateritele vahemere tüübile, sellal kui maskitaolisel näol on tugevad massalilikud rassitunnused. Taolisi päid on leitud Balkani poolloorel mitmest paigast, sealhulgas ka Lõuna-Bulgaariast Dinjablast Plovdivi lähistel. Savist naisepeas domineerivad suured väljaulatavad silmad, mis meenutavad nende Lõuna-Bulgaaria talupoegade silmi, keda bulgaaria maalikunstnik Dimitrov käesoleva sajandi alguses oma teostes jäädvustas. Nad kujutavad ilusat ja noort naistetüüpi, mida tänapäevalgi Lõuna-Bulgaarias ja Kreeka kohata võib.

Butomiris (Bosnias) leiti samuti tugevasti väikeaasialiku mal-
linguga savifiguure. Üks neist näeb välja nagu kiviaja Nofretete.
Võib oletada, et see väikeaasia rassitüüp, mida hiljem kohtame
Knossose paleede seinamaalinguil Kreetal ning traakia hauamo-
numendil Kāzanlakis Bulgaarias, oli vase-kiviajal esindatud ter-

vel Balkani poolsaarel. See on tüüp, mida praegugi veel võib näha Bulgaaria Phaniari* naiste järeltulijate hulgas Istanbulis ja Bukarestis, uljalt kaarduva nina, oliivikarva silmade ja õrnkujasmustade juustega. Olgugi et ta välimus oli alles primitiivne, oli see inimene juba mõtleval, esteetiliselt tunnetav olend. Mis teda, tõsi küll, ei takistanud parajal juhul tagasi langema sügavaimasse kannibalismi, mida küllaltki rämedalt demonstreerivad murtud ja purustatud inimluud asulaküngaste jäätmekäukudes ja koobastes. Ka Russe kultuuril võis kannibalismi viga küllalt olla. Mõned uurijad arvavad, et mitte just kõik koljumulgustused ei teeninud kultuslikke eesmärke, vaid et vahetevahel sünnis see ka kulinaarsetel kaalutlustel. See ei pea meid aga kohutama. Ajalugu on õige mitmel viisil tõestanud, et kunst ja kannibalism ei pruugi teineteist vastastikku välistada. Et Traakia ala kiviaja inimene oli tunduvalt määralt juba mõtleval ja kunstilise tajuga olend, seda tõendavad esiajalooliste kunstnike poolt tollal loodud esimesed primitiivsed skulptuurid, mis kujutavad mitmesuguseid puuslikke. Varaneoliitikumis olid need esemed eranditult savist, vase-kiviajal valmistati aga kolmedimensioonilised skulptuurid eeskätt veel ka luust, marmorist, serpentiinist ning mõnedel juhtudel koguni kullast.

DAAM KARANOVO I-st

Varaneoliitiline daam Lõuna-Bulgaaria Karanovo asulaküngalt on loodud umbes 4000 aastat e. m. a., taasleitud 1960. aastal ning köidab meid oma futuristliku joonega ning — pardon — oma tagumiku seksapiiliga. Tervenisti 11,5 sentimeetri kõrgune habras savifiguurike on üks nendest varaneoliitikumi inimese kujutistest, mis Balkani poolsaarel primitiivse maaviljelemise alguses igal pool nähtavale ilmuvad ning pronksiaja saabudes peaaegu ühel hoobil jälle kaovad. Enamik nendest skulptuuridest kujutab naisi. See vastab esimeste maaviljeluse ja loomakasvatusega tegelevate hõimude religioossetele kujutelmadele. Nad austasid emakesi maad (kes oli hilisematele antiikaja traaklastele tuntud kui jumalanna Demeter), taevast ja päikest.

«Karanovo daam» võimaldab meile paljukõnelevat pilguheitu tolle aja inimeste psüühikasse, nende sotsiaalsesse hoiakusse ning ühiskondlikku korda. Ana Raduntševa kirjeldab daami järgmiselt: «Pea on normaalse kujuga ning on stiliseeritud kui riskülik, mis vahetult seostub õlaga. Näos on silmad ja nina vaid kergelt visandatud. Nähtavasti ei võtnud neoliitiline kujur vaevas anda kujutatavale objektile iseloomulikke jooni. Kujukese

* Phaniar — Konstantinopoli (praeguse Istanbuli) linnaosa, kus elasid peamiselt kreeklased, kellest paljud põlvnesid endise Butsantsi riigi sürgustest perekondadest. — Tõlkija.

tel on hoolega vormitud ning peaaegu harmooniline. Rinnad kujutavad endast kahte esileulatuvat poolkera, mis paiknevad ebaloosumilikult kõrgel õlavöö piirkonnas. Alakeha on normaalsete proportsioonidega, millest võime näha, et esiajalooline kujur pole mõeldud meenustada savikujusse kätkenud soo jätkamise ideed, vaid on loonud isegi mitte, nagu seni arvati, kujule kaasa andnud maa- ja taeva maailma. Jalad on koos. Selgesti eralduvad vaid põlved ja pahkluud. Kuju tagakülg on hoolikalt modelleeritud. Selg on ümar, kõht lihtsalt rõhutatud, proportsionaalselt ühendades pikendatud alakeha laia istmikuga. Skulptuurfiguurid noorema kiviaja mõlemal varasemast perioodist rabavad selle ülemäärase rõhutamisega. Jaab mulje, nagu oleks kunstniku tähelepanu ja oskus keskendunud ainult siia. Väga harvadel juhtudel on ka suguorganid detailselt edasi antud.»

Hudivatav on ka pikkade ja peenikeste käte asend. Üks osutab ettepoole kolmnurgale, teine toetub kindlalt vöökohale kumerast istumise kohal. Erinevalt teistest tollest ajast pärinevaist kunstiteostest, millel on näha hoolikalt modelleeritud ning enamasti ülisuuri rindu, on Karanovo «figuur» ilmne Twiggy tüüpi, poisilik tüdruk, ilma vanema kiviaja viljakusesümboliteta, kuid muidugi polnud ta täiesti erootilise sümbolikat, mis just tol ajal, inimese arengu tolles staadiumis, avaldus üli rõhutatud istmiku kaudu.

Alles hiljem, kui ilmuvad meesskulptuurid, saavad ülekaalu need figuurid ja statuudid, kus kunstilise kujunduse keskpunktis on primaarsed sugutunnused. See on tähelepanu vääri ja huvitav nähtus. Temas peegelduvad sügavad muutused ühiskondlikus loomuses nooremast kiviajast vase-kiviaega (eneoliitikumi) üleminekul, mis avaldus ka austuse ülekandumises emakeselt maalt jumalale. Üleminek patriarhaadilt patriarhaadile kestis palju sajandeid. Patriarhaadi epohh, kus ühiskondliku struktuuri tuumajaks oli ainuüksi emaõigus ning kus ka põlluharijatel polnud veel maa eraomandit, oli rahulik ajastu. Inimeste kultuur, mis avaldub keraamikas, jõudis kõrgele järjele.

Alles metalliaja saabumisega (umbes 4000 aastat e. m. a.) astub esiplaanile mees. Ta kannab uusi, palju ohtlikumaid relvi ning võitleb toorainete ja omandi eest. Seoses selle tööjaotusega hakkavad ilmnema ka esimesed sotsiaalsed erinevused. Inimene astub emotsioonide maailma hämarusest ratsionaalse tehnilise mõtlemise kõledasse valgusesse. Soo jätkamise rollide kindlaksmääramine kajastub selgelt ka selle aja savifiguurides. Meesfigureeride juures osutab üks käsi justkui sigitamisele viidates alati suguelundele. Naisfigureeride sümboliseks avalduseks seevastu on sünnitus. Ses suhtes on tüüpilised 1936. aastal Sofias avastatud tumerohelisest serpentiinist skulptuurid, mis kujutavad naisi sünnitamise hetkel.

SALADUSLIKUD KIRJAMÄRGID

Arheoloogia on teadus elust, ehkki ta tegeleb eeskätt surnud materjaliga. Suurte ja tähtsate arheoloogiliste avastuste puhul on peaaegu alati olnud tegemist juhusega. Pidin mõtlema sellele arheoloogilisele käibetõele, kui ma Sofia trakoloogia instituudis ühe viimase aastakümne tähtsama leiu kummalisest loost kuulsin. See on avastus, mis omalt poolt kahtlemata aitab korrigeerida seniseid kujutelmaksid Kesk-Balkani põliselanikkonna vaimust ja materiaalselt kultuurist. See on juhuste, juhtude kordumiste ning *last not least* ka arheoloogide kuulsa kuuenda meelega. Suvel 1966 sattus rühm noori bulgaaria uurijaid esimesele jäljele järelkaevamistel Bulgaaria seni kõige rohkem leidusid andnud, kuid ikka veel paljusid teaduslikke aardeid varjaval asulakünkal Karanovos. Ühest kultuurikihist seitsme hulgas leidsid nad nõude kildude ja keraamiliste kultusetahvlite katkete pealt väikese silmapaistmatu ovaalse, hoolikalt lihvitud servaga saviketta. Väike savitükk polnud ilmselt ühegi keraamilise teraviku osa ning tema puhastamiseks raskest savikast mullast panid uurijad pitseriiga sarnaneva plaadi kuuma liiva sisse. Pärast seda menetlust laskis mullakoorik end kergesti maha harjata ning arheoloogid avastasid nüüd kuuesentimeetrise läbimõõduga puhtalt plaadilt iseäralikke geomeetrilisi märke, mis kahtlemata olid seda tüüpi märkide hulgas unikaalsed.

Kultuurikihi järgi, millest savipitser leiti, hinnati selle vanuseks enam kui viis tuhat aastat. Seega pidi savipitser pärinema umbes aastast 3500 e. m. a. Ornamentaalsete märkide tähenduse suhtes läksid arvamused lahku. Olid need kultusemärgid, juhulikud ornamendid või — mida pitseri vanust arvesse võttes küll vaevalt sõandati välja öelda — esiajaloolise kirja märgid, sarnased kreeka piktograafilise kirja märkidega 3. aastatuhande keskajast? Esimestele laias laastus antud hinnangutele pidid järgima hoolikad uurimised. Ei tahetud olla ennatlik. Üksikleiud pole arheoloogias sageli midagi rohkemat kui tuntud esimene kevadpääsuke, kes ei too veel suve.

Mõned nädalad hiljem anti umbes 300 kilomeetrit loode pool asuval Gradežnitsa asulakünkal Põhja-Bulgaarias uus leiualarm. Seekord leidsid arheoloogid kultuurikihist, mis pärines veelgi vanemast ajast — umbes 4. aastatuhande lõpust — savitahvli, mille oli 12,5 sentimeetrit pikk ja 10,5 sentimeetrit lai ning kaetud samade ebatavaliste märkidega. Kokku oli neid 24, millest üks oli kui «M», teine aga sarnanes kreeka «D»-tähega. Muidu jälle kolmnurgad ja ka muud geomeetrilised kujundid.

Peaaegu samaaegselt avastasid ka rumeenia arheoloogid, kes olid juba Karanovo leiust informeeritud, Tataria lähedal asuvalt asulakünkal Dobrudžas kohe kolm säärast iseäralikku tahvlit. Märgid neil sarnanesid suurelt osalt nende märkidega, mis olid avastatud Bulgaarias.

Savitahvlite ja pitseriite säilmise eest läbi aastatuhandete valmib teadus tänu küll puhtale juhusele. Harilikult kasutati need kivlaja «plokkmärgmikke», millele tehtud märgid on ilmselt igapäevaste tarbeesemete sümbolid, vaid üks kord, mille ajal nad hävitati või jäeti niisama lagunema. Nüüd leitud tahvlid sattusid küll vist kogemata tulle ning konserveerusid seetõttu rohkem kui viieks tuhandeks aastaks, kuni meie ajani välja.

Bulgaaria filoloog ja keeleteadlane Vladimir Georgiev, professor ja Sofias asuva akadeemia liige, võtab nende leidude erakorralise tähtsuse teaduse seisukohast kokku järgmiste sõnadega:

«Nii Karanovo pitseri kui ka Gradežnitsa ja Tataria tahvlite kirjameärgid on vanemad kui kõige varajasem kreeka kiri. Nad on unikaalsed ning vähemalt Euroopas kõige vanem kiri. Ilmne on ka tõik, et need inskripsioonid kujutavad endast kirja kasutamise esimesi faase kogu maailmas, ning et Traakia ja Balkani poolsaar kuuluvad keskuste hulka, kus viis kuni kuus tuhat aastat tagasi, paralleelselt sumerlaste ja egiptlastega, arendati välja esimene kiri.»

Sofia professori arvates aga ei piisa nendest leidudest kirjamärgide seletamiseks, nagu senini on olnud võimatu lahti mõtestada ka varajast kreeka kirja. Mõnesugusegi ülevaate saamiseks oleks vaja leida veel paar tosinat seesugust «teksti». Aga ka siis ei ole seda varaseimat piltkirja mitte lugeda, vaid ainult tõlgendada.

Ning ainult tõlgendada, mitte aga lugeda saab ka hiljem tekkinud traaklaste ning nendega suguluses olevate daaklaste keelt. Ist traakia keel oli keel, mis pole endast kirjalikke jälgi järele jättnud.

Traaklased (nagu illüürlased, keldid ja germaanlasedki) kuuluvad nende suurte indoeuroopa rahvaste hulka, kelle etnilise ja lingvistilise substraadita poleks olnud võimalik tänapäeva Euroopa rahvaste ja keelte kujunemine. Kuid traaklastel enestel polnud oma kirja.

Seda seika tõlgendati minevikus sageli valesti, nähes selles valmise kultuuri mahajäämise tõendit. Kreeka päritolu rooma ajaloolane Aelianus Claudius (umbes 200 a. e. m. a.) nendib hämmastunult: «Vanade traaklaste juures ei tundnud keegi tähti. Jah, kõik Euroopa barbaarsed hõimud pidasid kirja kasutamist millekski väga häbiväärseks.» Kuid roomlane eksis. Tolle aja «barbaritel» polnud nende ühiskondliku ja organisatoorse arengu tõttu juures hoopiski mingit vajadust kirjaga jändamiseks. Nad olid nomaadid ja karjused, kes elasid peost suhu. Kui neil olamiseks enam ei piisanud, siis röövisid nad oma naabreid ning naabreid omakorda naabreid. Vanad traaklased ei tootnud rohkem, kui neile endale vaja läks. Seepärast ei tulnud neile ka mõtteks tegi kaubitsema hakata, mis oleks neid sundinud vorme ja norme kehtestama, mis ühtlasi oleksid olnud aluseks riiklikule struktuurile. Sel juhul oleks neil kirja tarvis läinud vastastikuseks suht-

lemisel, mitte aga selleks, et ülal hoida patriarhaalset korda, mis oli rangelt autokraatne ning mille eesotsas seisis juht kõigi õiguste ja kohustustega, mida jahipidamine ja sõda temalt nõudsid. «Ajaloos isa», kreeka ajaloolane Herodotos (a. 484—425 e. m. a.) väidab nende kohta: «Kes on laisk, saab kõrge austuse osaliseks, kes oma põldu harib, langeb sügava põlguse alla. Sõjast ja röövimisest elamine on nende jaoks kõige kaunim.» Ometi polnud vanadel traaklastel puudu religioossetest arusaamadest ning märkimisväärsest materiaalsest kultuurist, mida on veenvalt kinnitanud arheoloogilised leiud pärast Teist maailmasõda.

Kui nad lõppeks paikseks muutusid ning riigitaolise struktuuri välja arendasid, mis kirja eeldas, haarasid nad juba olemasoleva — kreeka ja ladina tähestiku järele. Hiljem assimileerus traaklaste ja daaklaste keel Balkani alal kujunenud uute rahvaste keeltega, alles jäid vaid inimeste, jumaluste ja enamiku hõimude nimed, taimenimetused ning jõgede, mägede ja paikade nimed ning teised toponüümid. Võrdlev keeleteadus on nad palju vaeva nõudnud töö varal praeguste balkani keelte hulgast välja sõelunud, nii et me tänapäeval teame heakese hulga sääraseid sõnu. Kuid niisama hästi kui midagi ei tea teadus traakia keele ehitusest, selle seaduspärasustest, lauseehitusest ja lausevormidest. Pole olemas mingit võrdlusmaterjali. Peale mõne katkendliku väljendi ja hauakirjade pole seni suudetud leida ainsatki lauset traaklaste ja daaklaste keelest.

Oleks aga ennatlik näha traaklaste keeles vaid primitiivsete inimeste suhtlemisvahendit. See keel pidi olema rohkem arenenud. Meie ajaarvamise alguspäevil oli koguni olemas raamat traakia, s. o. geedi keeles. Teame selle tiitlit, autorit ja ilmumiskohta. Tegemist on geedikeelse «Raamatukesega värssides», mille kirjutas ei keegi muu kui rooma luuletaja Ovidius (43—18 a. e. m. a.) oma pagenduse ajal Tomises, praeguses Rumeenia linnas Constanța. Teos on kirjutatud heksameetrites ja pentameetrites. Ovidiuse geedikeelsed värsid on tema surma järel kaduma läinud ning on sama hästi kui lootusetu, et neid võidaks kuskil mõnes kloostri raamatukogus avastada. Et keskaegsed mungad ja bütsantsi kantslistid oma kirjutustubades traakia-geedi keelest enam aru ei saanud, polnud neil ka mingit põhjust «Raamatukest värssides» järeltulevate põlvede jaoks ümber kirjutada. «Kui meil oleks see raamat, oleks varsti lahendatud ka traakia keele mõistatus, millest teame vaid seda, et ta oli iseseisev indogermaani keel iraani, armeenia, illüüria ja kreeka elementidega,» unistas noor rumeenia keeleteadur, keda ma kohtasin Constanța, kus ta töötas traakia pärisnimede etümoloogilist ja leksikaalset tähtsust käsitleva teose kallal.

PRONKSIAEG POLE KOHE PRONKSIAEG

Eneoliitikum lõi varaste Balkani rahvaste — traaklaste, illüüria ja kreeklaste etnogeneesi tõsise tsesuuri, mida tähistavad toimunud muudatused rahvastiku elulaadis ja kultuuri tasemes. Eneoliitikumi all mõistetakse teaduses üleminekut kiviajast, neoliitikumist, metalliaega. Kesk-Balkani alade suhtes on kasutusel ka nimetus vase-kiviaeg, millega tahetakse öelda, et sel perioodil, mil varased Balkani rahvad juba tundsid metalli — eelkõige vase, hõbedat ja kulda — ei toimunud veel automaatne «hüppeline üleminek» vase- või pronksiaega. See oli pigem pikaldane alasekasvamine uude metallide töötlemise tehnikasse. Pealegi oli üldiselt vaske tollal Balkani poolsaarel niisama vähe kui tina pronksi valmistamiseks. Seepärast pidid inimesed edaspidigi osalt rahulduma kivist ja luust tööriistade ning relvadega. Mõned uurijad dateerivad eneoliitikumi Balkani alal umbkaudu aastatega 2800 kuni 2000 e. m. a. Sel ajal elas pronksiaeg Kreea saartel, Küklaadidel ning Egeuse mere Anatoolia rannikul läbi juba oma esimese õitsengu. Balkani ja Karpaatide alal, paljudes Väike-Aasia osades, Musta mere rannikul ning Egeuse mere saartel elasid 3 aastatuhande lõpus põlluharijad, kelle päritolu on veel tänapäevalgi ebaselge, kuid kellest teatakse, et etniliselt kuulusid nad indoeuroopa rahvaste perre.

Need põlluharijad olid uldiselt paiksed ja rahumeelsed, ehk et neid vahetevahel hairisid eelkõige praegusest Anatooliast tulevad rahvasterännu lained. Kuid ka esimesed kultuurilised impulsid tulid idast, Mesopotaamiast, ning sumerlaste ja babüloomlaste võime ja kultuuriline paiste ulatus mitte üksnes Egeuse mereni, vaid ka Kesk-Balkani aladele. Tõsi küll, see mõju avaldus Kreeal, kuhu lisaks ulatusid veel Egiptuse tugevad kultuurilised ja majanduslikud impulsid, suuremal määral kui tänapäeva Bulgaaria ja Makedoonia alade põlluharijate juures.

Kuid see mõju, mida Viini vanaajaloo-uurijs Schachermeyer nimetab Anatoolia ja Ees-Aasia «kultuuritriiviks», etendas üheks osaks nii Egeuse mere kui ka Balkani aladel. See oli korraldus ja küttidele paikse eluviisi, põlluharimise ja pottsepatöö teostamiseks ajendiks. Potikeder tuli Mesopotaamias esmakordselt kasutusele umbes 3300 aastat e. m. a. ning «oli esimese linna elulaadi eelduseks Balkani keskosas.

Kesk-Euroopa maadeni Ees-Aasia «kultuuritriiv» ei ulatunud. Sellega said nii Oriendi ja Egeuse mere piirkonna maad kui ka Balkani alad — viimased võoraste karjus- ja rändrahvaste sisu- ja eluviisi tõttu küll veidi hilinenult — kahe kuni kolme tuhande aastase kultuurilise edumaa Kesk- ja Lääne-Euroopa ees.

VARNA KULLA-AARE

1973. aasta augusti lõpus avaldas Bulgaaria teadeteagentuur Sofia-Press jaargmise teadaande: «Musta mere äärse Varna linna linnapoolses tööstusrajoonis avastati esiajaloolised kaevendid, mille pärinevad 4. aastatuhandest e. Kr. Olgugi et kaevendites ei leitud inimluustikke, oletatakse, et need on kalmed, kus toimusid inimboolsed muldasängitamised. Leitud kivist kirved, tulekivinoad ja savinõud on sellele ajastule iseloomulikud. Ainulaadne on üks savinõu, mida kaunistab kuldne ornament. See on esimene seda laadi avastus. Leitud kuldplaadikeste ühtesobitamisel saadi inimmask. Kuldesemed on palju vanemad ja rohkearvulisemad kui need, mida leidis Schliemann Trooja II avastamisel. Kaevamisi ja leidude uurimist jätkatakse.»

Tollal ei aimanud veel keegi, et see leid võib minna arheoloogia ajalukku kui meie sajandi kõige sensatsioonilisem. Aarde avastamine oli juhus, tema säilimine aga õnneasi.

Kujuteldamatu on ka mõte, et Varna kulla-aare, mille väärtus on igas suhtes hindamatu, lebas rohkem kui viis tuhat aastat vaid mõni sentimeeter allpool maapinda, ilma et keegi seda märkanud oleks.

Esimesed kuldesemed avastasid töölised, kes ühes vabrikus Varna linna serval kaabli mahapanekuks kraavi kaevasid. Nad sattusid mõnele metallsõrmustele ja käevõrudele. Et selles paikkonnas pole Rooma ajast pärinevate esemete arheoloogilised juhuleiud haruldased, ei omistanud töölised ka nendele esemetele erilist tähtsust. Käevõrud nägid välja justkui oleksid nad savist voolitud. Töölised võtsid leitu suveniiridena koju kaasa. Nad ei otsinud ka rohkem esemeid, sest päevavalgele tulnu tundus liigagi tähtsusetuna. Järgmisel päeval pidi kaabel maha pandama ja kraav jälle kinni aetama. Selle ettevõtmise ajas nurja ilma järsk halvenemine; algasid tugevad äikesehood ja paduvihmad. Selles olukorras tuli teine kokkusattumus teadusele appi. Üks töölistest elas Vinitsas, väikeses viinamarjakasvatajate külas, kus elas ka kooliõpetaja, kes oli Varna arheoloogiamuuseumi ühiskondlik kaastöölaine. Nad kohtusid kõrtsis, kus nad troopikavihma meenutava saju eest varju otsisid.

Siin sai kooliõpetaja leiust kuulda. Kui ta nägi rasket messingivõruga sarnanevat käevõru ega osanud arvata, missugusest temale teada olevast ajalooepohhist see pärit on, informeeris ta muuseumi. Viimane andis kohe pärast esimest kohapeal ettevõetud järelevaatust alarmi.

«Järgmisel päeval,» meenutab professor Velkov Sofiast, «olin ma juba leiupaigal. Sadas ikka veel. Väljakaevatud ülemine mullakiht oli märg ja ebameeldiv. Kuid morn meeleolu lahtus kergesti, kui me savikas ligases pinnases vaid veidi ringi sonkides mitu tosinat väikest puhtast kullast plaadikest leidsime.»

Õnnekohe alustati plaanipäraseid kaevamisi. Arheoloogid kaevatsid Varna muuseumi matusepaiga, mille nad dateerisid meie aja eelmise sajande 4. aastatuhande lõppu.

Varna aare seab teaduse ette arvukaid mõistatusi. Töötlemisel on tolle aja kohta niisama ainulaadne nagu kõrgekaraa- ja kullaleid. Ehteasjad nagu sõrmused, tseptrid ja vööd olid kullakamakaist välja taotud.

Siin pole leitud veel ühtki jalge, millest võiks järeldada, et siin paiknes kindel asula. Mõned uurijad arvavad, et kalmed võivad kuuluda vaiasulale, mida tol ajal Varna ümbruskonnas kasutati pakades esimesi. Teised oletavad, et siin, Musta mere rannikul, kus rahvusvahelise tähtsusega kultusepaik, mida võiks nimetada hoopis hiljem loodud Delfi oraakli asukohaga ning kuhu ka loodeti kaugest Babülooniast, Assüüriast, hetitide riigist ja teistest saarelt. Või pärinesid aarded koguni muinasjutulisest

lõppu merd esuvast Kolchisest, mida inimesed tema kullatööd tõttu juba mäletamatutest aegadest tundsid? Fantaasiale pole piire seatud. Kuid olgu leidude puhul tegemist imporditud kullaliku päritoluga kunstiesemetega, mida kasutati hauapaikadeks, tõendavad nad mõlemal juhul, et siin, Musta mere rannikul, pidi varase pronksiaja «hämardel aastasadadel» asuma tähtne ning mõjukas kultuuri- ja majanduskeskus.

Varna kuld annab meile mõningat aimu ajalooepohhist, milles seni niisama hästi kui midagi ei teadnud, kergitades nagu kuldsest loori, mis varjab kultuuri, mille lõpu on meie ajal andnud Homeros hiilgavas stseenis traakia sangarist Rhesosest, kes aastasadade hämarusest meie ette ilmub kui jumalik valgusekuju kuldses soomusrüüs ja kullaga üelöödud sõjavankris. Rhesose elule nagu traakia rahva käekäigulegi võis seni pilku tagasi heita ainult kuni Trooja langemiseni. See sündis umbes 1150 e. m. a. Varna kuld pärineb umbes ajast 3200 a. e. m. a. Tähepistati kaks tuhat aastat enne Rhesost. Kes oli see meister? Vaske, pronksi, hõbedat ja kulda tundsid tollal vaid Vahemere linnapoolsete alade kultuurid. Kas osutab Varna kullaleid Musta mere rannikupiirkondi hõlmanud kultuuri lähtealale, millest aastatuhanded hiljem võrreldamatult kõrge kunstiline kujundamisvõime välja kasvas? See küsimus peab esialgu lahtiseks jääma.

Väljaspool kahtlust on aga see, et Musta mere rannik oli juba tuhandeid aastaid enne kreeka kolonisatsiooni maailmakultuuri keskuseks, niisamuti nagu Babüloonia, Assüüria, Egiptus ja Kreeka. Sellega omandavad kaalu ja kontuurid need kaalutlused ja hüpoteesid, mille esitasid eeltraakia mineviku uurijad Viini professor W. Tomaschek, bulgaaria teadlane I. Kazarov ja rumee- la uurija V. Pärvan, nimelt et Traakia lihtsalt ongi Euroopa kultuuri läte.

RATSANIKUD PÕHJAST

Põlluharijate kultuuri rahulikku idüllit, mida mõned ajaloolased nimetavad «kuldseks ajastuks», ning täie õigusega, nagu Varna leitud tõendavad, tungisid teise meie ajaarvamise eelse aastatuhande alguses põhja poolt sisse võõrad rahvad. Võrdlemisi kindlalt võib öelda, et need olid indoeuroopa hõimud, kes tulid Mustast merest põhja pool paiknevatest steppidest.

Tugevad ja elujõulised karjakasvatajad ja rändrahvad vajasid uut eluruumi, mida nad kõige esiti otsisid ja leidsidki Kagu-Euroopa nõrkade ja rahumeelsete põlluharijate mant. Nende sissetungiteid tähistab vanemate arheoloogiliste tsivilisatsioonide hävitamine, mille jäljed ulatuvad üle Rumeenia Transilvaania kuni Pannooniani (Ungari) ja Alam-Doonauni (Muntienia ja Dobrudža), hõlmates tervet Balkani poolsaart kuni Egeuse mere rannikuni. Egeuse mere saartele aga põhjast tulnud ratsanikud ei jõudnud — meri võttis nad kõhedaks nagu teisedki stepirahvad. Sissetungijate kultuur oli paiksete põlluharijate omast võrratult primitiivsem. Sellest ajast ei pärine peaaegu mingeid inimeste ja loomade kujutisi. «Uue» kultuuri kandjatel polnud põlluharijate lummatavat võimet surnud kivi kunstilise kujundamise läbi elustada ning nad ei mõistnud ka savi modelleerimise rikkalikke võimalusi ära kasutada. Nende keraamika on jäme — kõige rohkem esineb lai ja kohmakaid maalimata kausse. Kaunistused puuduvad peaaegu täielikult ning kui neid esineb, siis on nad tehtud kunstimeele ja esteetilise tunnetusega. Enamasti on need vaid lihtsad täkkejooned.

Näis, et põlluharijate kultuur hääbub ratsutajarahvaste sissetungi tõttu täielikult, kuid nii see polnud.

Äärmiselt liikuvate ning rõhutatult patriarhaalselt organiseeritud karjakasvatajate rändrahvaste sissetungi ei tule kujutleda kui ühtset, hästi planeeritud ja organiseeritud sõjakäiku, mis ühel hoobil hävitas kõik olemas olnud kultuurid ja nende kandjad. Vastupidi, stepinomaadide sissetungid järgnesid üksteisele mitme lainena ning olid ka oma jõulisuselt erinevad. Teame aga, et see oli pikaajaline protsess, mis kestis sajandeid, kusjuures üksikud rahvastiku ümberpaiknemised polnud omavahel ei ajaliselt ega territoriaalselt sõltuvad. Mõned alad vallutati isegi mitu korda, kusjuures hiljem tulnud hõimud käitusid oma vahepeal paikseks muutunud sugulastega niisama julmalt nagu põliselanikkonnagagi. Tänu ulatuslikult ettevõetud arheoloogilistele uurimistöödele teatakse nüüd, et stepirahvaste vägivallast tulenevate muutustega kultuuris ja tsivilisatsioonis ei kaasnenud põliselanikkonna täielik hävitamine. Isegi saarastes paikades, kus põlluharijail polnud võimalust ligipääsmatutesse mägedesse varjule taanduda, ei läinud asi totaalse väljarookimiseni. Mehed löödi harilikult küll pärast vangivõtmist maha, naistele ja lastele aga vaa-

dollid küll teretulnud saagile. Nad võeti võiduka hõimu hulka kui võrdõigustatud liikmed, sest orjatare kui niisuguseid polnud.

Mõnes kõrvalises paikkonnas, näiteks sügavates Rodope metsades ja Lääne-Bulgaarias oli ka pärast põhjast tulnud invasioonide vallutamist ja soikumist veel puutumatuks jäänud põlluharijate elukohtade, mis sissetungijate poolt alles aegapidi ning rahuliku segunenise teel assimileeriti.

Tänu karjakasvatajarahvaste paikseks muutumisele, mis tõi endaga kaasa nende elulaadi ja majandussuhete muutumise ning seega ülemineku põllumajanduse kõrgema vormi juurde, sulasid nad kiiresti ühte põliselanikkonnaga. Sellest ühendusest tekkisid uued etnilised rühmad, mille edasine evolutsioon viis lõpuks nende suurte rahvaste kujunemiseni, keda me teame Kagu-Euroopa ajaloo vaateväljas olevat antiikajast alates ka kirjalike allikate põhjal. Need rahvad on illüürlased, traaklased ja kreeklased. Daaklased, tänapäeva rumeenlaste esiisad, asuvad eri positsioonil, mis edaspidi veel kõne alla tuleb.

Sel ajal, kolmanda aastatuhande lõpus e. m. a., tuli veel teine võimas ekspansioon Lõuna-Vene steppidest, sedapuhku ida ja lagu suunas. Tänapäevani tundmatuks jäänud indoeuroopa hõimud suundusid mitme lainena piki Musta mere rannikut kuni Laukasuseni ning sealt mööda hiljem tuntuks saanud Aleksandriteed kuni Väike-Aasian, kus nad tänapäeva Anatoolia kiltmaal paigale jäid.

Ühest sellisest indoeuroopa hõimust kujunesid kultuuriliselt arenenud põliselanikkonnaga ühtesulamisel 3. aastatuhande lõpus valja hetiidid, kellest veel sada aastat tagasi ei teatud palju rohkem kui seda, mis Vana Testament nendest räägib. Meil tuleb hetitidega tegemist teha veel seoses nende ja traaklaste otsese konfrontatsiooniga umbes 1200. aasta paiku e. m. a.

Ning veel teinegi rahvas, õigemini öeldes rahvaste ühendus, pidi tollal aluse oma hilisemale rahvaks kujunemisele. Tegemist on nimelt sküütidega, kelle olemasolust saime kõige esiti teada Herodotose kaudu. Kreeka ajalookirjutaja nimetab kõiki Doonau suudme, Dnepri ja Doni vahel Musta mere rannikul elunenud hõime, sarmaadid kaasa arvatud, sküütideks. Ka nendega tuleb meil veel põhjalikumalt tegemist teha.

Must meri, mis alles hiljaaegu pakkus paljudele teadlastele ajaloo seisukohast huvi vaid seoses kreeka müfoloogia ja kolonizatsiooniga, on nüüd kõigis temaga külgnevates riikides toimunud intensiivsete uurimistööde tõttu omandanud uue tähtsuse Euroopa ajaloo suhtes. Kõige uuemad arheoloogiliste kaevamiste põhjal saadud uurimistulemused Nõukogude Liidus, Türgis ja Balkani-maal kinnitavad oletust, et Musta merd ümbritsevad alad olid varusel esiajaloolisel perioodil — seega juba enne Egeuse mere elumiste kõrgkultuuride tekkimist kõigi hilisemate antiikaja rahvaste ja kultuuride etnilise kristallisatsiooni põhikeskuseks. Nüüd tekkis paralleelselt Mesopotaamia ja Egiptusega kõrge kul-

tuur, mille ühise pärandi olemasolu on kindlaks tehtud kõigi Pontos Euxeiinose äärsete rahvaste juures. Arheoloogia ja lingvistika tõendavad aga ka seda, et põliselanikkonna evolutsiooni läbi tekkinud uued etnilised rühmad olid omavahel kestvas, kuigi mitte just alati rahulikus vastastikus suhtlemises. Kõik need rohked rahvad, hõimud ja sugukonnad, kelle kultuurilised ja keelelised erinevused olid tingitud suurtest vahemaadest, on põhiliselt vaid osa ühtsest etnilisest substantist, mida tuleb ühevõrra lugeda nii Musta mere, Karpaatide ja Balkani kui ka Väike-Aasia aladele kuuluvaks.

Pärast Teist maailmasõda avastati inglise arheoloogi J. Mel-
laarti juhtimisel ettevõetud kaevamistel Çatal Hüyükis, 300 kilo-
meetrit Türgi pealinnast Ankarast lõunas, esiajaloolise linna jää-
nused. Selles linnas elas juba 6. aastatuhandel e. m. a. oletata-
vasti mitu tuhat inimest. Pärast nende hävitamist (või allakäiku)
asusid samasse kohta ikka jälle uued inimesed, jättes lõpuks
järele esiajaloolise asulakünka, mille kõrgus on 17 meetrit ja
pikkus 500 meetrit. Kümnel erineval kultuurkihil on hämmas-
tamapanev sarnasus Trooja ja Bulgaaria Karanovo omadega.
«Juba esimesed leiud,» ütles prantsuse ajaloolane Marchel Brion,
«olid sensatsioonilised, sest siin avastati kõige vanemad, vaiba-
mustrit meenutavad maalitud krohvitud seintel ning kõige vane-
nemad kudumid kogu maailmas. Ka see, et leiti tõendeid sõnni-
kultusest, mis tuhandeid aastaid hiljem Kreetas ja Küproses
uesti esile kerkis, on esiajalooliste kujutelmade arengu seisuko-
hast ülimalt tähtis. Anatoolia avastused näitasid, et neoliitiline
revolutsioon, üleminek küti-elult paiksele eluviisile koos põllu-
harimisega toimus erinevates Väike-Aasia osades umbes üheaeg-
selt. Naisiidolid oma ülepakutud vormidega on elukandja ja vil-
jakuse näitlik kujutis ning on oma realismi poolest varasema
kiviaja «veenusefiguuride» järealtulijad. Alles 4. aastatuhandel
ilmuvad rangelt stiliseeritud abstraktsed kujukesed, mis väljen-
davad religioosseid kujutelmi jumalaemast. Käsitsi vormitud
keraamikas 5. aastatuhandest e. m. a. pärinevast neoliitilisest
kihist Hačilaris ilmuvad esmakordselt tüüpilised paelkeraamikale
iseloomulikud spiraalid, sellal kui umbes samal ajal valmistatud
mesopotaamia nõud Hassunas ja Samarras oma loomakujutistega
ilmutavad Iraani loomakasvatavate rändrahvaste mõju. Märki-
misväärt on selle varaseima keraamika suurepärase kvaliteet.
Viienda aastatuhande teisel poolel e. m. a. leiutati Väike-Aasia
kiltmaal ja Iraanis metallide töötlemine... Pronksiaeg, mis siin
algas 3. aastatuhande esimestel sajanditel, viis ka Kesk-Anatoo-
lias kultuurini, mis seisis niisama kõrgel tasemel kui Akkadi kul-
tuur Mesopotaamias ning Maikopi kultuur Kubani alal.»

Ühtelangemine esiajaloolise arenguga Traakia alal on ilmne,
ühine etnilis-kultuuriline aluspõhi saab vaevalt küll märkamatuks
jätta. Ometi tuleb rõhutada, et see ühtelangemine üleminekul
neoliitikumist vase-kiviaega tulenes peamiselt paralleelsest, sel-

suhtelise autohtoonsete joontega arengust, mis aga ilmtingi-
misi avaldas ka Väike-Aasia mõju. Kuid see mõju ei avaldunud
alati ühes suunas, nagu seda varem paremate tõendite ja aru-
tuste põhjal on tõttu arvati, vaid kujutas endast vastastikust
suhtelust ja kultuurilist rikastamist.

See ei kahitleb vaevalt küll ükski ekspert selles, et ka
Väike-Aasia elanud rahvad põhiliselt rumalad ega arukad,
ahtlapaarselt head ega halvad, vaid et nende vaimne ja majan-
duslik areng sõltus suurel määral selle ala geograafilisest
asendist. Siin elasid rahvaid, kes elas ütleme tuhande
kilomeetri kaugusel lähematest vase või tina leiukohtadest, ei
ole mõeldud küll ette heita vaimset mahajäämust, et ta
neid ei leitud ning seetõttu alles palju hiljem sai astuda
pronksiaja kultuuriastmele, — germaanlased näiteks ligi 1500
aastat hiljem kui hetiidid.

Arheoloogiliste kultuuride paralleelse autohtoonse arengu
mõju avaldas suure mõjuparikkuses on hulgaliselt tõendeid. Et
metall polenud veel avastatud, olid siin kõikide hõimude võima-
luud võrdsed. Nii oli Karanovo kultuur Lõuna-Bulgaarias enam-
vähem autohtoonne Hačilari kultuuriga Anatoolias ning too oma-
korda sellega, mille nõukogude teadlased avastasid Kubani alal.
Mõlemast merest ida pool. Leiud olid nii siin kui seal ühesugused:
nõud, kausid, kausid, jalakestega nõud, tulekivihammastega sir-
gid, kausid, kausikesed ja väikesed peened naisekujud. Arheoloog-
ilised leidmed viivad aga ka Jugoslaaviasse Stačevo ja Rume-
eniasse Gmelinita kultuuripiirkonda.

Uude teineteisest kaugel asuvate asulaküngaste vastavate
kultuuride tapne uurimine radioaktiivse süsiniku meetodiga,
nn C^{14} testi abil võimaldab arheoloogidel orgaaniliste ainete
vanust kindlaks määrata. See arendati 1946. aastal välja amee-
rikalase Willibald Libby hüpoteesi järgi, leidis esmakordselt eksper-
imenditeel rakendamist 1948. aastal ning põhineb järgmisel tea-
duslikul tõdemusel. Elavates taimedes või loomades (ning endast-
sest ka inimeses) tekib konstantne kvantitatiivne suhe
radioaktiivse süsinikuisotoobi (massiarvuga 12) ja radioaktiivse isotoobi
 C^{14} vahel. Pärast organismi surma see suhe muutub, sest assimi-
latsioon või toidu läbi ei saa organism enam süsinikku juurde
saada. C^{14} lagundub poolestusajaga 5589 aastat. C^{14} sisalduse
määramine võimaldab seega välja arvutada aja, mis on surmast
võimaldab. See meetod võimaldab näiteks määrata puu- ja luu-
leidude vanust kuni 50 000 aastani, täpsusega pluss/miinus sada
aastat.

Mõnede juhtudel tehti Bulgaaria ja Rumeenia asulaküngaste
juures C^{14} testi abil kindlaks, et võrreldavad arheoloogilised leiud
on vanemad kui Väike-Aasias või Musta mere idaalal leitud ese-
med. Sellega oli saadud kinnitus paralleelse arengu kohta. Seni
olguks peetud Ees-Aasia prioriteet polnud kinnitust leidnud. Eel-
ajaloolise arengu paralleelid jätkusid ka pärast Lõuna-Vene ste-

pirahvaste sissetungi. Nii Anatooolias kui Kagu-Euroopas elasid tol ajal põlluharijad, kes peaaegu samaaegselt alistati põhjast tulnud rütsanike poolt, kellega nad hiljem segunesid. See viis mõlema maa-ala edasisele indoeuropaseerumisele. Põliselanikkonnaga ühtesulamise tõttu kadusid ajapikku ka stepitsivilisatsiooni endised julmad vormid.

Balkani ja Musta mere rahvaste etnogenees ei kulgenud ühtaoliselt, tingituna sisserännanud ja paigale jäänud komponentide erinevusest. See tõi kaasa kujunevate esiajalooliste hõimurühmade tugeva diferentseerumise ja hiljem lõhenesid need rühmad süveneva evolutsiooni käigus üha uuteks hõimudeks. See erinevus kehtis nii keele, kultuuri ja majandusliku arengu suhtes kui andis end tunda ka erinevate hõimude mentaliteedis, kelle psüühiline relevantsus kestab kohati tänapäevani. Nii võib öelda, et erisuguse arengu etnilis-geneetilised tegurid, mida võime näiteks tänapäeva bulgaarlaste ja rumeenlaste juures tuvastada, on samuti seletatavad põlluharijate ja stepirahvaste segunemisel valitsenud erinevate tingimustega. Hilisematest germaanlaste, slaavlaste ja türki rahvaste etnilistest ja lingvistilistest mõjustest hoolimata tuleb bulgaarlaste ja rumeenlaste erinevuse puhul nähtavale põhikomponent, mida peab otsima juba nende esiajaloost.

Praeguste bulgaarlaste ja rumeenlaste neoliitilised esivanemad elasid erinevates paikades ning ka nende konfrontatsioon sissetungivate stepirahvastega oli oma tugevusest erinev. Küllaltki palju asjaolusid osutab näiteks sellele, et tänapäeva Transilvaania, Bessaraabia ja Põhja-Moldaavia aladel elanud põlluharijad kasutasid juba tollal kaitsemeetodit, mis hilisematel aegadel sageli säilitas nende järeltulijatele elu ning aitas kaasa rahva edasikestmisele: nad taandusid hädaohu puhul Karpaatide läbipääsmatutesse mägipiirkondadesse ning tulid täies koosseisus ja murdumatult jälle oma asulatesse tagasi, pärast seda kui vaenlane oli näiliselt inimtühja maa maha jätnud. Nad panid ülekaalukale vaenlasele vastu sellega, et hoidsid tema eest kõrvale. Nõrgad järelväeosad, mida ratsanikerahvad oma ühendusteede kindlustamiseks maha jätsid, või nood väiksemad rühmad, kes siin uut kodu otsisid, polnud arvuliselt suurele põliselanikkonnale mingiks probleemiks. Nad assimileeriti, ning sajandite jooksul uuesti moodustuv rühm vastas oma mentaliteedilt rohkem põlluharijatele kui põhjast tulnud hobusekasvatajatele.

Traakias, kus lõunasse suunduv ränne Egeuse mere ranniku tõttu pidama jäi ning karjakasvatajate rahvaste hulgad olid sunnitud paikseks muutuma, toimus vastupidine areng — ülekaal jäi sisserändajatele. See näib olevat rahvasterändamise seaduspärasuseks nendel aladel, mis ilmnes selgesti ka slaavlaste sissetungide ajal 4. ja 5. sajandil m. a. j. Ka siis läksid slaavlased Rumeeniast läbi, ilma et oleksid paikseks jäänud, ning jäid alaliseks elunema alles Doonaust lõuna pool.

Mõeldav on nende suurte rahvasterändamiste üksikasjade ja tänuväärsete erinevaid tõlgendusi, mida osaliselt määravad ka erinevad rahvuslikud kaalutlused. Isegi teadlased suudavad end harva hõlpsalt üle oma rahvusliku varju. Kuid mitmesuguste teooriate tuuna võtab jugoslaavlasest esiajaloo uurija Milu-

šević kokku järgmiselt: «Olgu ajaloolised ja arheoloogilised andmed nii ebakindlad kui tahes, jääb ikkagi ümberlükkamatuks tõsiasi, et kolmandal aastatuhandel e. m. a. algasid suurel määral järgnevad stepirahvaste liikumised, kes põliselanikkonnaga kokku põrgates sellele küll oma tsivilisatsiooni peale

lõid, kuid samal ajal ka põliselanikkonna eluvorme omaks

võtsid. See hõlmab hõimude ja ühtesulamise protsessi lõppes alles

kolmandal pronksiaja tsivilisatsiooni väljakujunemisega.

Samal ajal on see, et ajaloo seisukohalt võib kõnelda suurest tsesuutõlke Balkani rahvaste etnogeneesis. Arheoloogia on ühemõtteliselt teinud selgeks, et sellel muudatusel oli suur ajalooline tähtsus.»

Selle etnilis-geneetilise muudatuse vahetu tulemusena tekkis Traakia alal kuni 18. sajandini e. m. a. kolm suurt hõimuühendust, nimelt daaklased-möösid, traaklased ja früüglased. Klassikalise antiikaja traaklased ilmusid aga Balkani poolsaare ajaloo mõtteavalduses alles koos raua kasutuselevõtuga.

Pronksiaeg oli Traakia alal võrdlemisi vaikne ajastu, olgugi et ka see polnud vaba seesmistest ja ühiskondlikest pingetest, nagu me tänapäeval ütleksime. Polnud küll suuri invasioone, kuid kujunevate hõimude ja sugukondade vahel esines alatasa hõimurumisi, hõimutulisiid ja kohalikke havitusretki. Oli küll mõningaid külakogukonna algmeid, kuid need viisid lõpptulemusena vaid edasise partikulariseerimiseni.

Vana-Traakia elanikud olid 2. aastatuhandel e. m. a. suhteliselt madalal tsivilisatsioonistmel. Vanast põlluharijate kultuurist polnud enam suurt järele jäänud. Inimesed rahuldusid sellega, mis neil oli, ning nad leidsid kuttide ja kalameestena nendel metsa- ja veerikastel aladel rohkem, kui neil endil tarvis läks. Järved ja jõed olid niivõrd kalarikkad, et vanad traaklased sootsid isegi oma hobuseid kaladega.

Kuidas aga oli samal ajal lugu Egeuse mere piirkonnas ja Anatooolias, seega aladel, mis olid läbi teinud peaaegu analoogilise esiajaloolise arengu nagu Traakia maadki? Siin ilmneb märkimisväärtne tendents — kõikjal, kus stepirahvaste sissetungid ja rimata põlluharijad jõudsid maaviljeluse kõrgema vormini, kindlustus ka nende materiaalne kultuur ning moodustusid esimesed linnalised asulad. Säärased nõndanimetatud Egeuse—Anatoolia kultuuriprovinci linnad — kuivõrd me neid tänu väljakaevamistele teame — olid Trooja Väike-Aasias ja Knossos Kreeta saarel.

Põlluharijate hoogsas majanduslikus arengus etendas maaviljeluse kõrgema vormi kõrval määravat osa ka metallurgia kiire areng, mis oli tingitud maagi olemasolust Väike-Aasias ja Küprosel. Kreetal sepiatati 3000. aasta paiku e. m. a. esimesed metallrelvad ja -tööriistad, aga juba ka kuld- ja hõbesemeid. Tekkisid käsitöö ja kaubandus. Kuid maaviljelus ja metallurgia polnud ainsateks tõukejõududeks, mis kreetalasi juba nende legendaarse kuninga Minose ajal (elas arvatavasti ajavahemikul 2700—2200 aastat e. m. a.) ajendasid organiseeritud kogukonda looma. Kategooriliseks imperatiiviks oli siin saare veevaegus. Alatine veepuudus (nagu Mesopotaamias, Egiptuses või Hiinaski) tegi vajalikuks kunstliku niisutamise, et maad paremini ära kasutada ning puu- ja aedvilja kasvatada. Kuid niisutussüsteem ei teki iseenesest. Seda tuleb planeerida, ehitada ning elulise tähtsusega hüvise õiglaseks jaotamiseks ka valvata, kontrollida ja hallata. Seepärast tuligi Kreetal paratamatult moodustada normistatud kogukond. Günther Kehnscherper kirjeldab seda järgmiselt: «Kreetas kujunes hädavajalikuks sügavkaevude ja vee-

alade ehitamine, et allikavett mägedest lauskmaale juhtida. Seda ehitustööd ehitamine üha ulatuslikumaks muutuva mere- ja maaviljeluse jaoks küll üksikute perekondadel hoopiski üle jõu. Kuid see ja Küklaadid vanemal pronksiajal üle minemas olid selle, kus võib juba märgata seaduslikult sätestatud

polnud veel läbi usina ettevõtlikkusega väikelinnaline asulavõrk, väike õitseva käsitöö, agara kaubanduse ja kaugele ulatav mõju maailm. Laevaliiklus tõigi Kreeta kõrval eriti olulise nende tsentraalse asendi tõttu Egeuse meres sellise võrgu hulgem enam kunagi ei saavutatud. Kreeta seisis selle võrgu valitseja osa hakul ning ka ümbruskonna maismaal polnud kuigi head meresõitjad. Siis mõistsidki need elanikud neile avanevaid suuri võimalusi ning võtsid kiireloomulise enda kätte... Nende paljude aerudega mere- ja maaviljeluse aega enne ahhailasi, foiniiklasi ja kreeklasi läksid kreeklased, Hispaaniasse ja Baleaaridele. Uued arheoloogilised avastused osutavad tõenäolisusele, et juba siin esinevad minose ajastul ulatuslikumalt väljaarendatud kaubanduslike ja faktooriate võrgu algmed.»

Kuid sellest ei ulatunud varasel pronksiajal Traakia üldse. Alles keskmisest pronksiajast alates võib kindlaks teha, et Mükeene maailmas, eelkõige selle mandriosas ja Traakias, toimusid suured sündmused ning juhtumused vahel, mis on tähtsatele põhjust andnud «Mükeene Traakiast» kõnelema Alexander Fol, Bulgaaria Teaduste Akadeemia Trakoloogia instituudi direktor, väidab, et Mükeene Traakia olemasolu tõestada võib selgesti ära tunda nii arheoloogiliste leidude ja muinsusteaduse, numismaatika ja lingvistika põhjal. Traakia ühiskondlikult ühtekuuluvust Mükeene maailmaga saadi mõeldes sellel tuvastada nii potissepakunsti ja metalli töötlemise arengut ning kõrge arengutaseme järgi kui ka matmis- ja mausoleumide mausoleumide paigutuse kindlustusrajatiste põhjal. Kuid need argumendid ei ole piisavad, et näiteks matmistavade arengut ja mausoleumide paigutust Doonau lõunapoolsete alade elanikkonna kultuurilist ühtsust Mükeene kui tervikuga, kusjuures ei saa salata, et need suurte kivikalmetega Kaukasuses ja Väike-Aasias. Kuid see, et suurtel hauaehitistel on seost ka nende saladuslike mausoleumide kõrgmaestikukindlustega ja kultusepaikadega, mis Pirini ja Italoopu mägedes alles hiljaegselt avastati ning mille mõistatus pole veel täiesti lahendatud.

Kuid me oleme ajast «veidi» umbes sadakond aastat, ette võttes. Hest enne kui jõuti siin üldjoontes kirjeldatud arengut, mis iseloomustab pronksiaja lõppu ja rauaaja algust, toimusid katastroofid ühel hoobil Kreeta ja Küklaadid.

Kuid sellest tagasi valitses teaduses arvamus, et mükeene vana kreeka mütoloogia kaudu tuntud Minose Kreeta riigi

hävitasid võõrad vallutajad. Praegu me teame, et terved armeed poleks suutnud niisuguse totaalse hävitustööga toime tulla, vaid et selleks oli vaja hiiglaslikku ürgjõudu — umbes 120 kilomeetrit kudes, Thera saarel asuva Santorini vulkaani.

14. sajandi vahetusel e. m. a. Väikese saare ligemale kõrguse vulkaani tipu rebis purse ära, jättes vulkaani sügavusele merepinna alla. Geoloogide hinnangu järgi paisnes ümmarguselt 130 kuupkilomeetrit hõõguvaid kive ja kuuma tuhka müilide kaugusele. Santorini massiivi kokkuvarisemine pidi Günther Kehnscherperi arvates tekitama vägeva hiidlaine, mis oli veel Kreeta kohal enam kui 30 meetri kõrgune, sest isegi 30 meetrit merepinnast kõrgemal asuvad majad mattusid mereveega kohaleuhutatud pimsskivimassi sisse.

Pärast katastroofi jäi vulkaani kohale üheteistkümnecilomeetrise läbimõõduga kraatrijärv. Väljapaisatud veemasside tugevusest annab veel tänapäevalgi tunnistust see, et vulkaani servad on osaliselt siledaks lihvitud nagu poleeritud kaljud. Selle laastava vulkaanipurske tuhasadu ulatus Egiptuseni. Tuukrid avastavad veel praegugi pimsskivisetteid merepõhjas Aleksandria lähistel.

TRAAKLASED JA TROOJA

Santorini vulkaani purse hävitas küll ühel hoobil Minõse materiaalse kultuuri, kuid hiidlaine ja tuhasadu ei suutnud hävitada seda vaimset mõju, mis küündis Kreetast nii Kreeka mandrile kui ka Troojasse. Arvatavasti purustas Thera saare vulkaanipurskega kaasnenud maavärin järjekordselt ka Trooja.

Linna hävitamist Trooja sõjas dateeritakse praegu umbes aastasse 1150. e. m. a. Selle sõja põhjustas legendi kohaselt ilusa ja ihaldusväärse Helena, Zeusi ja Leda tütre röövimine mitte vähem ilusa Parise, Trooja kuninga Priamose poja poolt. Homeros pajatab, et vihale aetud ateenlased piirasid Troojat üheksa aastat tulemusteta, enne kui linn kümnendal sõja-aastal langes kavaluse läbi — tanu kuulsaks saanud trooja hobusele, millega ateenlased ennast salaja linna toimetada lasksid. Niipalju legendist, Homerosel jutustuse ajaloolist tagapõhja on vahepeal arvukate asitõenditega kinnitanud ka arheoloogilised uurimised.

«Kokku võttes võib tänapäeval öelda,» konstateerib Kehnscherper, «et Trooja sõda on ajalooliselt kinnitust leidnud tõsiasi. Meresõda, mitte aga Trooja piiramine, võis tõepoolest kesta üheksa või kümme aastat. Olgu sõja vahetute põhjustega kuidas on ning arvestamata seda, kui pikale ta venis, oli vaenutegevus lõppude lõpuks majandussõda, mida pidas toorainete poolest vaene Mückeene. Trooja käes oli Musta mere tulutoov kaubanduskulla, hõbeda, raua, kinaveri ja laevapuiduga, lina, kanepi, kivistatud kalade, õli ja soolaga. Oli ju näiteks ka Hiina jaspis leid-

maid ja kinnitust Mustale mere alade kaudu. Kui Trooja oli langenud võimad ajakirjajad selle igivana Kesk-Itta kulgeva kaubandusliku teekonna kindlud asulad, mis varsti said niisama rikkaks kaubanduskeskused, Ugarit või Sitsiilia. Mõned ajakirjajad juba mereriikidena Musta mere kaudu kaugemale ajani välja. Nad ostsid nendelt aladelt ja kaubadelt ja daaklastelt — *Autori märkus*) eriti odavalt, et seda viljatutel Egeuse mere saartel kasuga.

Ilioni sõda tõi ka traaklased esmakordselt kreeklaste ajaloos. Homeros jutustab «Iliases» tunnustavalt nende võimade ja hõimude kõrgest kultuurist ja võitlusmoraalst, keda mõeldi liitlastena troojalaste kõrval võitluses ateenlaste vastu. Odüsseuse küsimustele, kas abirahvad «suiguvad... Ilioni sõda kõrva või eri äärtel», vastas reetur Dolon: «Sellestki rannast, kust ma sulle ja tõtt ärapeitmata teatan: ranna poolt tulles ei kanna hõimud on ning vibukandjad paionid ning kaukoonid, pelagide, pelagide parved. Thymbra ääres ent koht on Lüükia, kellel on ka Früügia ning Maloonia traavlitel-sõit-

le. Pelagide, kelle etniline kuuluvus on veel ebaselge, olid juba Homerosel poolt loetletud abirahvad traakia hõimud.

Ilioni sõda eesotsas seisis Rhesos. Kreeka mütoloogias oli traakia pooljumal, kelle ema Klio oli ajalookirjutajate muusa. Tegelikult oli ta aga küll vist ajalooline traakia, vahitses Rodope mägede traaklasi. Homeros nimetab teda «traaklaseks», kelle traavlid «suured ja uhked nad üpris; nad on nii karv ja nad tuiskavad tuulega võidu. Kullast nad on sarab kõik sõjavanker ta uhke. Ka ise saabus ta turvises kuldses, mis imeväärne; ei see surelikkude teinud, vaid jumalatele ainult on kõlblik sääraseid hõimud».

Ilioni sõda kestis Trooja piiramise kümnendal aastal oma traaklaste linna piiramisrõngast vabastama, kuid teda reetis Dolon ning kreeklased Odüsseus ja Diomedes tapsid ta.

Ilioni sõda astumine antiikajaloo areenile jättis tugeva mulje. Meie veel pealegi, et ka Troojas endas ilmnesid tugevad hõimud nii asutamise ajal kui ka «suure rändamise» ajaks. Hiljuti (1822—1890) hakkas esimese kultuurikihi uurimiseks silma, et siit leitud keraamikast ilmnesid tugevad hõimud. Nüüd on Bulgaarias toimunud väljakaevamistel leitud kinnitust, et Traakia varase pronksiaja kultuur on seotud Trooja I kuni omaga. Nende tüpoloogiline ühtsustamine näitab Väike-Aasia ja Balkani poolsaare ühtsest kultuurist sellel epohhil.

Trooja II, Schliemanni kõige rikkalikum leiukiht, näitab veelgi selgemini Balkani kultuurimõjusid. Arhitektuuriliselt ilmnevad need eelkõige linnuse, majade ja teatud sakraalsete monumentide juures, nagu neid võib leida Makedoonias ja Egeuse mere Väike-Aasia rannikul mitte naaberasukad, vaid kuulusid olulise koostööd teinud kultuuri hulka ning andsid oma panuse selle arengule.

Bulgaaria teadlane Dimitar P. Dimitrov arvas, et Trooja kuulusid kõige varasemate Traakiast Väike-Aasia väljarännanute hulka. Nad ületasid arvatavasti juba kolmandal aastatuhandel e. m. a. Hellespontose ning asusid elama Hissarlike lähistel. Teisel aastatuhandel e. m. a. traakia migratsioonilaine jätkus ning tõi kaasa Propontise (Marmara mere) Aasia ranniku ja Hellespontose asustamise Kyzikosest kuni Skamandrinini. See sisserändamine eelnes Trooja langemisele.

Homerose eeposes «Ilias» mainitakse troojalasi sageli koos dardaanidega. Küllalt sageli võib kohata kõnelust: «Kuulake, troojalased, dardaanid ja muud rahvad!» Kuningas Dardanos, kelle järgi dardaanide hõim oma nime sai, ilmub välja kui esimene Trooja piirkonna valitseja. Ta rajab Dardaania veel enne Troojat. Trooja dardaanide päritolupaika Balkanil tuleb otsida Axiose (Vardari) ja Marguse (Morava) ülemjooksult. Sealt rändasid nad 2. aastatuhande alguses koos esimeste traakia hõimudega välja Väike-Aasiasse, kus nad juba 14. sajandil e. m. a. hetitide liitlastena osa võtsid sõjakäikudest Egiptuse vastu.

Alexander Randa osutab samuti troojalaste ja traaklaste sidemetele: ««Iliases» kohtame traaklast Aeneas, kellest ilmselt esimene selgesti piiritletud ja ajalooliselt kindlaks tehtud traakia tegelaskuju. Ta oli praegu Makedoonias elunevate dardaanide juht... ning selle dünastia esindaja, kes sajandite kestel linna valitses.» Salzburgi professori arvates seisis troojalane Aeneas kõiki Tessaalia Peneiosest põhja pool asuvaid hõime hõlmava ning Väike-Aasia Halyses kuni paionite Axioseni, praeguse Jugoslaavia Vardarini ulatuva traakia rahvaste koalitsiooni eesotsas. Sellesse kuulusid früüglased, maioonid, müüsid, kiikonid, paionid, pelasgid, kaarialased, eneedid ja dardaanid, kes olid perekondlike ja hierarhiliste suhete läbi tihedasti seotud Trooja kuningakojaga. See trooja hõimuderühm oli «esimeseks traakia hõimuliiduks ajaloos ning hõlmas kahel pool väinu asuvaid territooriume» (W. Tomaschek).

See, mida Randa ja Tomaschek enam-vähem hüpoteetiliselt väitsid, leidis Teise maailmasõja järgseil aastail kinnitust tänu ulatuslikele arheoloogilistele uurimistele. Homerose eeposes kirjeldatud ning samuti ka kreeka ja Idamaa allikates mainitud suured rahvasterändamised, mis pronksiaja lõpus hõlmasid nii Balkani poolsaare kui ka Väike-Aasia, oli intensiivsete ja süstemaatiliste väljakaevamiste tulemusena võimalik peaaegu lünkadeta üksteise kõrvale seada, ja nii saadi täielikum pilt terveist migratsioonist. See on etnoloogilises suhtes hämmeldamapanevalt kirju pilt, mille kandvaks komponendiks on traakia element. Need

leitud metallid, et traaklased polnud ka Egeuse mere Väike-Aasia rannikul mitte naaberasukad, vaid kuulusid olulise koostööd teinud kultuuri hulka ning andsid oma panuse selle arengule.

See pilt on

IIb2 AJALUGU

Trooja kui inimesed metalli ei tundnud, valmistasid nad oma esemed luust ja kivist ning oma majapidamisriistad savist. Savist on lihtsam vormida kui kivi ja luud, muutus keraamika peagi sugukondade, hõimude ja rahvaste kultuurilise ja rahvusliku kujastajaks ning sellega ka nõutavaks tõendusmaterjaliks võrdlevas arheoloogias. Sageli andsid savipoti killud märku rahvuslikest seostest, millest varem ei osatud undki näha. See on ka traakia hõimude ja Trooja vaheliste esiajalooliste suhete, eelkõige Trooja VIIb2 suhete kohta, mis on Trooja viimane ja kõige noorem kultuurikiht. See pärineb 12. sajandi lõpust või 11. sajandi algusest e. m. a. Tõlalt hävitati esiajalooline Trooja viimane kord.

Viimane faas kestis suhteliselt lühikest aega, võib-olla vähem kui sada aastat. Selle epohhi leiukihtidest hakkas arheoloogidele

Väike-Aasia kultuuritraditsioonile täiesti võõras eriline keraamika, nõndanimetatud kupalkeraamika. See on keraamika, mis paistab silma küpse esteetilise vormikujunduse poolest. Trooja piirkonnas suhtes tammusid teadlased pikka aega pime-

Väike-Aasiast ei leitud analooge, otsiti kusagilt Dardaanias (Hellespontosest) lääne pool. Mõned teadlased oletasid, et kupalkeraamika pärineb Kesk-Doonau aladelt, ühesõnaga tänapäeva Ungarist, kust see rahvasterändamise ajal 2. aastatuhande viimases veerandis e. m. a. mingi võõra rahva poolt Trooja tõi. Teise teesi kohaselt pärines see keraamika Makedoonia Andria alalt, kust ta früügia väljarändajate viimase lainega 1200 aasta paiku e. m. a. Väike-Aasiasse tuli. Kuid ka see osutus mitte peetavaks. Näis, et mõistatus jääb endiselt lahendamata, kuni aga tuli juhus arheoloogidele appi.

1900. Bulgaarias, Haskovo rajoonis asuvas Mezeki külas ettevõtte kinnistustel satuti 1932. ja 1933. aastal antiikaja asulale.

Arheoloogid avastasid siin ka mõningaid käsitsi vormitud nõude, mis olid kaunistatud Trooja VIIb2 korekeraamika tuntud motiividega — kontsentriliste, tangentsiaaljoontega ühendatud rin-

dega. See osutas millelegi, mis teadusemaailma elevile ajas. Kindlasti oli see peibutav suunanäit, kuidas trooja tõendada, et siin polnud tegemist Troojast juhuslikult traaklasele sattunud nõuga. Hiljem leiti ka Bulgaaria ja Rumeenia teistes osades sporaadiliselt uusi kupalkeraamika kilde. Trooja VIIb2 Kesk-Euroopa päritolu tees hakkas kõikuma. Arvuti, et Bulgaarias töid üksikshaaval kinnitust, et Trooja kupal-

keraamika vormid esinesid pronksiajal Bulgaarias üsnagi tihti. Kuid ikkagi olid need vaid killud, mis leiti nõrgalt et rekonstrueerimine Trooja leidudega võrdlemiseks polnud võimalik. Alles 1956. aastal kroonis bulgaaria arheoloogide suur meeskond külla juures Kazanlaki lähedal, üle Balkani mägede legendaarse Sipka kuru jalamil leiti urn, mis oli kupalkeraamikast. Tema vormikujundus vastas täpsealt Trooja VIIb2 nõude omale. Järgnesid teised leiud, ning praegu on võimalik täpselt tõestada, et Trooja VIIb2 kupalkeraamika on Lõuna-Euroopa päritoluga. Selle konstateeringuga lõpetati teaduslik vaidlus ning see oli ühtlasi uus oluline panus traaklaste ajaloo valgustamisel. Antiikaja kirjanike andmeid traakia ja sugulashõimude rändamisest Väike-Aasiasse, millele arheoloogia seadus omalt poolt vaevalt kinnitust lisada, võib sellest ajast alates lugeda täiesti tõepäraseks. Traakia hõimud tõid oma keraamika vormi vanalt kodumaalt Väike-Aasiasse kaasa.

Uued leiud Möösas ja Traakias tõendavad veenvalt, et kord siin elanud traakia rahvastik tõi kupalkeraamika Troojasse VIIb2 «Võib-olla» järeldeb bulgaaria teadlane Dimiter P. Dimitrov, «oli tegelik Traakia Balkani mägedest lõunas kupalkeraamika keskuseks, kust see levis põhja ja lõunasse. Kui Trooja VIIb2 keraamika on nii lähedases suguluses Traakia keraamikaga, siis võib öelda, et see on Egeuse rahvasterändamise aegse traakia keraamika kronoloogia terminus ante quem. Kui näeme Trooja VIIb2 keraamika 12. sajandisse e.m.a., siis peame traakia keraamika dateerima vähemalt 13. sajandisse. Traaklased ja möösidsid tulid arvatavasti juba 13. sajandil e.m.a. Väike-Aasia loode-ossa ning asusid koos oma keraamikatoodetega elama Troojasse ning selle ümbruskonna maa-aladele. Parast Trooja VIIa hävitamist, millest nad võib-olla ka ise osa võtsid, tungisid mõned nendest rahulikult viisil kuni linnuseni ning panid aluse Trooja VIIb2 tekkimisele. Nad tõid siia kaasa ka oma keraamika, mille tootmist nad veel kaua jätkasid.»

UUESED ISANDAD

Trooja sõja tagajärjed tõid põhjaliku muutuse Egeuse, Balkani poolkeraamika ja Väike-Aasia poliitilisse, majanduslikku, kultuurilisse ja etnilisse ilmesse. Sai üha selgemaks epohhi lõpp. Meeleolu muutus vald, et pärast kohutavat Santorini katastroofi, millega kogu kreeka kultuur ja tsivilisatsioon ühel hoobil hävis, võtsid ahhailased üle ka Kreetat pärandi. Ahhailased olid 1900. aastal peaaegu e.m.a. Kreekasse sisse rännanud. Nende päritolu on täiesti teadmata. Ajaloolisel ajal asustasid nad Peloponnesose poolsel rannal, kus algselt elunesid joonlased. Hiljem nihkusid nad lõuna poole, kuni olid oivalised sõdurid ja hästi varustatud laevastik. Nad olid saate ja Kreetat kaudu kuni Väike-Aasia rannikale, kus nad koloniseerimisel nad etendasid märkimisväärset osa. Nad olid nad ainsad Egeuse mere isandad. Aasia poolle oli nad tulnud võitluseks rivaaliks, samuti Trooja, kes takistas neile edasiseid võitlusi Mustale merele ning seega ka kolhide kullarikastele rändele. Nad olid müütilise argonautide retke ajalooline tuum ja nad olid Masta mere tundmaõppimisega ja ühtlasi Kolchise avastamisega. Nii otsustasid ahhailased alustada pikemat ja pikemat sõda hellenismiajastule eelnenud ajast. Nad olid et nad selles Trooja pärast peetud sõjas peale võitluse nende epohhi, mükeene ajastu, päriselt lõpule. Nad olid tulid põhja poolt. Alates 13. sajandist e.m.a. veeresid nad Euroopa mass mitmes laines Euroopa põhjaosast kagu poole. Alates 1230 e.m.a. jõudsid tulnukad Kreeka ja Egeuse mere sõjamehed olid varustatud kergete sõjavankritega ja nad olid edukale lähivõitluse tehnikale — nad mõistsid oma võitluse ja nugaõppimisega suurepäraselt ümber käia — levisid nad võitluse maine. Nende laevastik, mis purjetas piki Egeuse mere kuni Peloponnesoseni, toetas maavägede röövsõdasid ja nad olid hõimude kallaletungidega ahhailaste sadamalinnade ja linnakustadele. Naised, lapsed ja sõjasaagi vedasid nad nende sõjamehed «põhja- ja mererahvad» rasketel härjakarjadel ja kassad. Ning et nad oma surnud põletasid ja urnidega maetud olid, nimetavad arheoloogid neid ka «urniväljade rahvad». Rahvasterändamist, mille nende sissetung Egeuse merel viimane pästis, nimetatakse «suureks rändeks» ehk «Egeuse merel». See vaibus alles 7. sajandil e.m.a. «Huur ränne», mille viimase lainega ka doorialased Kreekasse tulid — oletatavasti Albaania aladelt — seab saksa arheoloogi Theodor Kohnscherperi arvates uurijate ette peamise raskusena selle, et rööved hõimud rändasid paljudest Euroopa piirkondadest.

dest ebatavaliste kliimatingimuste ja katastroofiliste loodusnähtustete tõttu küll minema, kuid nendesse hõimude kuulunud inimesi jäi ka maha vanadesse elupaikadesse. «⁹¹ Selle rändeaaja rahvastest endist viisi hõimude aladel, kuigi vähesel määral, samuti rändeist põlvkondades Kreekas, Kreetal, Väike-Aasias ja Palestiinas, märke ja kuprose keraamika, makedoonia nõud sorbi elementidega, traakia relvad, Põhja- ja Kesk-Euroopa pronksesemed, etruski vormid, dooria ja illüüria keelerudimendid — kõiki neid kohtab uurija, kes tegeleb «suure rände» kompleksiga. Sõjalise rände ulatusest annab tunnistust järelejäanud rusudekiht ja selle kohta on esimest korda inimkonna ajaloos olemas ka üksikud liiki kirjalikke tõendeid. Ning nimelt savitahvlikeste kujul, mis leiti hetiitide kuninga Suppiluliume kronoloogiliselt järjestatud arhiivis, ning Ramses III templi raidkirjades Medinet Habus. Ühel Küprose kuningale saadetud kiilkirjatahvliil võib lugeda hoiatust: «Vaenlaste laevu on merel nähtud! Ole valvel! Kuhu on paigutatud sinu laevad ja sõjavankrid? Valmistu kaitseks ning oota vaenlast tugeva jalaväega»

VÄIKE-AASIASSE

mõelda, et nende esimesest paigalejäämisest 13. sajandi loodusnäht-
kuni ajaloo vaatevälja jääva riigi rajamiseni 8. sajandi kuulunu-
möödus enam kui nelisada aastat, võib põhjendada
nad polnud kuni selle ajani kuigi kõrgel kultuuri

Nende riigi rajamine kaob legendidesse. Früüglaste peetakse legendaarset kuningat Midast, kelle kaasa olnud tohutud rikkused. Need on aga hüpoteesid. Tegenkultuur moodustus früüglaste riik vist küll mitmete hõimude pikaajalise ühinemise protsessis, millesse haarati kaasa ka hetitide ja teiste Väike-Aasia rahvaste riismed. Nii sai Früügiast, mis 8. sajandil e. m. a. enda alla võttis Väike-Aasia kõrgplatoo Rhyndakose eelmägedest ja Menderesest kuni Halyseni ja Tatta järveni (praegu Tuzgölü — Tuzi järv), Euroopa ja Oriendi kultuuri sulatusahi. Früüglaste riik polnud mitte niivõrd loomemaa, kui just Egeuse, Mesopotaamia ja ka Egiptuse kultuuri vaimne releejaam. Sellest segakultuurist pärinevad Lääne-Anatoolia suurepäraseid haudade ja kultusega seotud mälestusmärgid. Sangariuse (Sakarya) allika kaljureljeefil etendab suurt osa lõvi motiiv. Fassaadide taga on hauakambrid surnupinkidega.

„SUUR EMA“ KYBELE

Früüglased austasid «Suurt Ema» Kybelet — kell kreeklaste Rhea — ja Baalile lähedast meesjumalat, keda nad austasid koos tema poja Attisega kui jumal-isa Manest. Kybele, kes kreeklastel kandis ka nimetust «Megale Meter», roomlastel aga «Magna Mater», oli Väike-Aasia mõjukas ema- ja viljakusjumalanna. Früüglaste religioon oli nagu hilisem kristluski üks suuri idamaa müsteeriumireligioone. Ta oli üleminek Suure Ema kultuselt lunastaja Attise müsteeriumile. Attise müsteeriumi pühitseti hiljem Roomas «Sümpaatne, leebe Attis nõuab ristimist, mis rangelt tavalisil silmas pidades võib olla vaid ristimine verega — mystes piserdatakse pühitsetud ohvrilooma verega üle,» kirjutab Gregor. Attis suri 23. märtsil lunastaja surma, et kolmandal päeval välisid oma tõusta. Selle dateeringu võttis kristlus hiljem enesesse, kuid ka pärast lõputuid teaduslikke vaidlusi ollakse praeguses III vägede kombel seisukohal, et need silmahakkavad sarnastid, iski mitte kõrja vaimu töövili, nagu kirikuisad arvasid, need sama vähe seletatavad ka kristluse poolt ettevõetud imitatsioonid. Joniga, vaid et ühe rahva religioosne eneseväljendus peab teatavates punktides viima samadele arusaamadele ja samade vormideni. Kus muusika oma osavõusõga rauast kib, seal jääb jumalaga ühinemine ülimaks. Früüglased austasid oma emajumalanna ja all. Kõige vanemast Kybele pühamust Pessinuses jõudis Kybele kultus sajandeid hiljem Kreekasse ning 5. aprillil aastal 205 e. m. a. sai ta ametlikuks pruugiks ka Roomas.

... kultus sarnanes oma vägevate protsessioonide, ... ning orgialik-ekstaatiliste vormide poolest ... , kuid oli veelgi ürgsem ja arhailisem. ... oopa kommeteajaloos kirjeldab hiljem Kreeka ...

Siinlähemääratud päevadel voolab rahvas murruna templit poole, et hardunult kaasa elada müsteeriumidele, mida peetakse gattid (Kybele preestrid) ja teised pühad isikud. Nad peavad endal haavad käsivartesse ning määrivad üksteisel vastastikküljelid veriseks, samal ajal kui paljud teised nende ümber laulavad ja laulavad flöödimängu ja trummi-
 ...

Kõik see sünnib aga väljaspool templit, ning seni
 seni tegutsevad, ei tohi nad sisse minna.

lakse sel päeval ühendusse vastu ka uusi preestreid.

...li üle ka ümberseisjatele, ning mõnigi, kes vaid

... ja loole tuli, võtab äkki ise draamast osa ning mängib
... peopäri pearolli Nii kisub noor mees endal korraka rii-

happab gallide keskele, haarab ühe selleks valmis-
 tusest mõõkadest ning kohitseb enda ära. Mahalōi-

...pross, jookseb ta läbi linnatänavate ning viskab fal-

...nagemist mööda ühte majja. Selle elanikud olid naised, kes olid arstiabi muretsema ning teda naiserõivaste ja

... ja samuti traaklastelt pärinevas Dionysose

... eristas erilist osa mehe suguliikme müstilise aust-

...vaidab Carl von Bolen, «sai seejuures kultusliku tähe-
täheks, sügavalt tahte avaldajaks ning seal-

... objektiks, suguühete tahte avaldajaks ning sear-
... väljendajaks. Kevad kui elevuse ja meeleli-

... ja teinag sügis kui saagikoristuse ja viljade valmimise
... elanikkondade kultusetalituste peamisteks perioodideks.

... ja loomade elamine, viljade nautimine ja meeleline nauding

...havad veel vahetus ühenduses. Inimene nüüiste hoi a maa j

...a. Sade, mis inimest ja loodu suur migratsioonil

... manual ühendab, pole esialgu ... alguses e. m. a. C'vent
... läbi lõigatud. Vi ... bulgas etend ... alusta

...muutus aga peagi. Ning lõpuks see süstemaatiline pidu tere-
...põhiseks «kollektiivsele üleaisalõulisele», kõigi nautle

... Olgugi et kultus ja traditsioon moodustasid
... rõhuti emoti ära tunda et kirgede mõl

ette eesmärgiks. Mis varem võis veel olla

...avate kummaliste vormidega seksuaalne kom
...atus peagi planeeritud ja rafineeritud liiderlikkuseks.

... ja nendega ka enamik traakia hõime säilita
... ja nendega ka enamik traakia hõime säilita

tos jutustab, et traakia tütarlastele oli jäetud suhtlemises meestega, kuna aga naisi kui mehe valvati.

Kui loomulikult traaklased suguühtesse sajandist pärinev münt, mis leiti Bulgaarias lei kujutatakse väga naturalistlikult coitus't. tab maas paremal jalal. Ta vasakul reiel kitooni rõivastatud tütarlaps, hoides oma j. ümber. Tema ulakeha on tahapoole kallutatud rippuvad käsivarred on lõdvestatud, vastupid kelle käevarrelihased on pingul, tütarlast põliselt enda poole tõmmates.

See pole perverssus, mida traakia müntid tuhandeid kordi kujutatakse, vaid väga loom. näib, väga kunnaliselt sooritatava teo väga loom. mine.

Suur-Früügia riigi pealinnaks oli Gordion Sangariuse aares, Ankarast lääne pool. Uhes sealses hauakünkas, nõndanimetatud «Midase hauas», leiti voodilt umbes kuuekümnenaastase mehe luukere, mille peal olid kahekümne villase ja puuvillase teki jäänused. Peale selle oli avarasse hauda pandud toreda töötlusega mööblit, pronkskatlaid ja -rinnanõelu, samuti erakordselt ilusa vormikujundusega keraamikat. Kõik see pidi olema selles maailmas mugavaks tegema. Huvitavad on did'maalitud reljeefidega, millel on kujutatud sojamened ja loomad. Üks sõjameestest, kelle kujutis on Parzalist leitud friisiplaadil 6. sajandist e. m. a., kannab tüüpilist «früügia kiivrit», nagu seda kandsid ka teised traakia hõimud, eelkõige teisel pool Doonaud elavad draaklased. Vaevalt küll saab märkamata jääda euroopalik ühtekuuluvus.

Umbes a. 670 e. m. a. langesid früüglased kimmerlaste, Midast merest põhja pool asuvatest piirkondadest pärineva ratsaterrahva sissetungi ohvriks. Nende riigi hävitamisest võtsid aga osa ka Euroopast sissetungivad Traakia tüünid ja bitüünid. Früügia rahvas aegapidi vallutajarahvastega ühte.

MÜÜSLASTE
Niisama häryasid, kes reise enne Pärsia riigi rajamist Väike-Aasias elanud rahva päritolu. Need on müüslased, kes illüürlaste poolt juba enne põliskodust praeguse Bulgaaria ma osavõetud rauast lane Christo M. Danov dateerib esimese. guse Bulgaaria loodepoolsed servaalad ning Doonau-tagused alad, mida tänapäeval hõlmavad Rumeenia edelapoolsed maakonnad. Müüslaste ränne ei toimunud ühekorraga,

...tõukute lahnate kaupa. Seda võib antiikaja toponüümiliste ... hõlpsalt ümber häästi rekonstrueerida. Müüslased rändasid ... Balkani mäekurude Musta mere äärde ... Traakia Bosporuseni. Pärast väina ületamist ... Musta mere lõunarannikule, pärast ... Trooja, Hellespontose Früügia, ... Trooja ja Lüüdia vahel. See ala säilitas kogu antiikaja ... Homeros mainib juba 858. a. e. m. a. ... Trooja liitlasi, kuid nende tunduvalt varasem ... Väike-Aasias nähtub ühest Ramses II (1317—1251 ... egiptuse dokumendist, milles neid nimetatakse ... Viimasel ajal on mõned teadlased asunud ... Väike-Aasia ... väites isegi need rahvad identsed olevat. Nimetus ... 1200. aasta paiku e. m. a. ning seda ... jooksul ikka ja jälle leida kirjalikes Väike- ... allikates. Nende allikate kohaselt elasid müškid alal, ... früügia ja müüslaste hõimude asustusala- ... Väike-Aasia idaosas.

Müškide etnilise päritolu suhtes on aga veel suuri lahkarvaid ning ka erinevaid teooriad. Ühe järgi olevat müškid olnud Väike-Aasia päritoluga. Siis olevat neid alistanud früüg- ... koos nad siis võtsid osa sõjakäikudest ida poole, ... ja hetiitide vastu. Alistatud müškide nimetus olevat ... uutele sissetungijatele, niisamuti nagu näiteks bit- ... on bulgaarlasi küllaltki sageli nimetatud müüs-

... on aga teaduses levinud juba möödunud sajandi lõpus ... hüpotees, et müškide kuningas Mita on samane Früü- ... Midasega. Kuningate identsus kandus üle ka mõle- ... See seisukoht lõi aga tugevasti kõikuma, kui selgus, ... Mita esineb ka hetiitide antroponüümikas. Sellest alates ... usutavamaks teooria müškide ja Traakia müüslaste ... Seda arvamust on tugevdanud veel põhjalikud keele- ... millest nähtus müškide ja müüslaste hõimunimede ... etümoloogiline seos.

Traakia hõimude kolmas ja viimane suur migratsioonilaine ... 8. sajandi lõpus ja 7. sajandi alguses e. m. a. Christo ... et nende takkajärele tulnute hulgas etendasid pea- ... bitüünid. Nende esimene asustuspiirkond Väike- ... Strymoni keskjooksu aladelt üle kolisid, sai ... Bitüünia kuningriigi ja Rooma Bitüünia provintsi põhi-

KES JÕUAB KÜLL KÕIKI RAHVAD ÜLES LUGEDA

Pärast 1200. aasta paiku e. m. a. toimunud «suurt rannet» ning sellest tulenevaid etnilisi nihkeid Balkani ja Egeuse mere piirkonnas ja Musta mere ääres siirdusid traakia hõimud oma ajaloolistesse asustuspiirkondadesse. Materiaalse kultuuri taseme langus, mida sel epohhil kõigi hõimude ja rahvaste juures täheldada võib, pole mitte sotsiaalse ja majandusliku laostumise ilming, vaid näitab rahvaste hulgas maad võtnud rahutust, mis peaaegu alati käib kaasas uue ajastu algusega. Üleminek riigi moodustamisele kutsus esile samasugused nähtused naiteks ka mongolite ja araablaste juures.

«Traakia rahvas on indialaste järel kõige suurem maailmas. Kui tal vaid valitseja oleks ja ta ühel meelel püsiks, oleks ta võitmatu ning minu arvates ka teistest kaugelt võimsam rahvas maa peal. See aga on tema juures mõeldamatu ja on võimatu, et asi kunagi nii kaugele jõuab. Seepärast ongi traaklased nõrgad. Igas paigas on neil eri nimetus, kuid kombed on kõikjal ühesugused, välja arvatud geetide, trauside ja krestoonidest põhja pool elavate hõimude juures,» kirjutab Herodotos. Ning õigusega, ent ometi mitte ka päris, sest traaklaste killustumine tosinateks rahvasteks, hõimudeks ja sugukondadeks oli nähtus, mis esines ka põhja pool, germaanlaste juures. Nendest ei teadnud aga Väike-Aasiast, Halikarnassosest pärinev ajaloolane veel midagi. Tema jaoks olid juba põhja pool Doonau asuvad maad kättesaamatus kauguses. «Traaklased ütlevad, et sealpool Istrost elutsevad mesilased, kelle tõttu olevat võimatu kaugemale edasi liikuda.» Ka pidas ta põhjas asuvat maad kulma tõttu asustamatuks. See näide teeb meile selgeks, kui raske on tänapäeval täpselt lokaliseerida rahvaste ja hõimude ammuseid asustuspiirkondi. Antiikaja autorite andmed olid sageli mitte üksnes ebatäpsed, vaid mõnikord ka vasturääkivad. Nii näiteks jutustab Strabon kord süntidest, kord jälle saidest, kes elavat Lemnose saarel. Hiljem tuldi selile, et siin on tegemist ühe ja sama süntide hõimuga, kellest osa asus elama saartele, teised aga jäid Traakia rannikule. Saartelanikke hakati siis saideks nimetama. Alles võrdleva keeleteaduse ja arheoloogia abil saadi mõningaid suuri traakia asustuspiirkondi võrdlemisi täpselt piiritleda.

Umbes tosin enam kui sajast kindlakstehtud hõimust, keda mainivad ka ajalookirjutajad ja geograafid, etendasid domineerivat osa Kagu-Euroopa arengus. Kõigepealt tuleb mainida odrüüse, kes elunesid Maritsa keskjooksul, Arda ääres ja Rodope mägedes, traakia mägirahvaste asustusala pool. Nende mägi-rahvaste tähtsamaks esindajaks olid Põhja-Rodope, Pirini ja Rila mägedes paiknevad bessid Bessid ja odrüüsid olid surmavaenlased. Odrüüsid, kellel ainsana traakia hõimudest oli õnnestunud

suurel määral hõlata ja riik moodustada, ei suutnud oma võimust võimale tulekuni võita. Puhaste mägihõimude ühine kühmud ka sätid, diirid ja diobessid. Neile hõimudele oli omane vaprus; mis oli niisama kuulus kui nende julmus ning hõimuhõlvatus. Ning kindlasti polnud see juhus, et fanaatilised

traaklased olid kõige innukamad Dionysose kultuse eestvõitjad. Traaklastel on nende preestrifunktsioonide tõttu Dionysose kultusele, mis oli Delphi oraakliga samaväärne — eriline tähtsus. Traakia vaimses arengus ning Kreeka-Makedoonia ajaloolisel ajal on mõned uurijad seisukohal, et besside näol on tegemist hõimuga, vaid preestrite kastiga, kellel oli ühine hõimu üle ning kelle ekspansioon end lõpetas kuni kreeka Olümposeni, uha selgemini tunda andis. Traaklaste ka need, kes traakia hõimudest viimastena, olid võimul vastupanu, Rooma võimu alla langesid.

Tähtsustas taas Lääne-Bulgaaria ja Kreeka vahel tähtsaks muutunud Struma alamjooksul ning Põhja-Egeuse rannikule asunud edooni-mügdooni hõimud. Struma keskjooksul, praeguse Kjustendili piirkonnas, elasid maidid, kelle rida-reeks Rooma ajal esile üks suurtest antiikaja isiksustest — vabastaja Spartacus.

Balkani ja Doonau vahel paiknesid möösid, 2. aastatuhandel e. m. a. Väike-Aasiasse rännanud müüslaste järeljäänud esindajad. Suuri tiiballide rahvas elas esiti Morava ülemjooksul (Jugoslaavia) ning taandus hiljem keltide ja illüürlaste survele kagusse, praeguse Sofia piirkonda, kus segunes samuti Väike-Aasiasse väljapaistunud treeride hõimu paigalejäänud järglastega. Alam-Donau (Istrose) mõlemal kaldal elunesid geetid, keda Herodotos nimetab «kõige vapramaks ja õiglasemaks traaklaste hõimuks». Geetide jäljed on kindlakstehtavad ka praeguses Rumeenia Dobruža ja Bessaraabias, kus nad elasid väga tihedates suhetes traaklastega, kes polnud küll traaklased, kuid ikkagi indogermaan-

lased. Karpaatide kaares ja ka sellest väljaspool kohtame me daaklaste etniline päritolu pole veel lõplikult välja selgitatud. Oletatakse, et daaklased olid oma keele, kultuuri ja tsiviilise poolest traaklastega lähedases suguluses olev rahvas. Uurijad räägivad koguni daaklaste ja geetide identsusest, et daaklased olid traaklaste-eelse Karpaatide-Doonau piirkonnas elanikkonna järeljäänud osa, kellest alles hiljem tekkisid traakia hõimud. Kindel on see, et geetid ja daaklased elasid tihedas sümboosis. Rumeenia teadlaste poolt praeguse Rumeenia alal elava rahvastiku kohta kasutatav termin «daagi» seisab tõele küll vist kõige lähemal. Daaklased ja geetid uskusid mõlemad surematust.

Daaklastest põhja pool, Ida-Karpaatide põhjanõlvakutel, juba praeguse piirkonna piirimail, elasid agathürsid, tõenäoliselt traaklaste-sküütia segarahvas, kellest Herodotos jutustab, et nad

olevat väga hellikud ning kandvat palju kuldehteid. «Nad elavad naistejärgsetes kogukondades, et kõik oleksid omavahel sugulased ja hõimlased, nii et nende hulgas ei kadedust ega tüli tekkida ei saaks. Muude kommete poolest on nad samasugused kui traaklased.» Ning ometi erines nende aristokraatia valdavalt blondidest traaklastest ühes suhtes väga oluliselt — suursugused agathürsid kandsid siniseks värvitud juukseid.

Daaklaste ja agathürside arheoloogilised jäljed viivad idas kuni Prutini ja läänes Tiszani. Geedi hõimud suruti 5. ja 6. sajandil e. m. a. Dobrudžas tagasi sküütide poolt, kes rajasid siin, Doonau suudmealast lõunas, riigi, mida Kreeta ajaloolased nimetasid «Väike-Sküütiaks». Traaklaste ja illüürlaste vahelist etnograafilist piiri on praeguse Jugoslaavia alal raske tõmmata. See kulges küll vist umbes Morava—Vardari joont pidi, seejuures muidugi nii ühele kui teisele poole sisse lõikudes. Ajaloolise ajastu hakul olid «traakia ala» läänepiiri määrajaks paionid ja dardaanid, kes asustasid Vardari ja Struma oru vahelist ala, seega praegust Bulgaaria—Makedoonia piiriala. Paionite etnilist kuuluvust pole, praegu, tõsi küll, võimalik täiesti kindlalt tuvastada. Võrdlemisi kindlalt teatakse aga, et paionid pole kreeklastele eelnenud pelasgide või miniüride järeltulijad, nagu seda veel mõne aastakümne eest arvati. Praegu kaldutakse pigem oletama, et paionid olid illüüria hõim, kellel juba varakult olid tihedad suhted Egeuse mere ja Väike-Aasiaga. Kuid pole ka päris võimaliku päritoluga hõim, kelle hulgast lõpuks võrsusid makedoonlased. Olgu paionite kuuluvuse kohta püstitatud mitmesuguste hüpoteesidega lood kuidas tahes, kuid tõsiasjaks jääb see, et nad elasid illüürlaste ja traaklaste vahelisel kokkupuutealal, ning et nende etnilise kuuluvuse üle vaieldi juba ka antiikajal. See näibki olevat selle ala saatuseks, mille piiriolukordade ebamäärasuses ja ebastabiilsuses pole tänapäevani midagi muutunud. Struma ja Vardari vahel olev ala on jäänud piirialaks, kus «stabiilsena» on püsinud vaid üks komponent — siin elunevate inimeste, näiteks makedoonlaste ja bulgaarlaste päritolu suhtes lähevad arvamused lahku ka tänapäeval nagu kolme tuhande aasta eestki.

Dardaanide traakia päritolu on aga vaieldamatu; nad on suguluses Väike-Aasia Trooja dardaanidega, kes siit juba 2. aastatuhandel e. m. a. välja rändasid. Ka dardaanide ja triballide vahele elama asunud eneetidel oli Väike-Aasias vennasrahvas — paflagoonlased. Ning Aadria piirkonnas ja Makedoonias elavaid brüüglasi «tuleb vaadelda kui Väike-Aasiasse väljarännanud früüglaste jäänukaid» (Wiesner). Kaheldamatult traakia päritolu olid ka läänepiiril paiknevad treerid ja tilatailased. Nende asustusala ulatus Sofiast üle Dragomani kuni Jugoslaavia Nišava kitsa puhandusoruni. See metsik romantiline mägimaastik, mis aastatuhandeid seisis liiklusteedest eemal, muutus alles meie päevil

... ja hõimade vahel Euroopa autotee Niši ja Sofia vahel.

... ja hõimade vahel Euroopa autotee Niši ja Sofia vahel. Traakia mõjud ulatusid ka kaugele Kreeka sisemaale. Kreeka ... oli traakia jumalatemägi ning Egeuse põhjarannik Vardari ... Dardanellideni asustatud traakia hõimudega. Siin ... traakia mügdoonid, krestoonid ning kreeklastega tiheda ... tõttu kakskeelsed bisaldid. Chalkidike poolsaar oli ... asustatud ning tema keskmine neem kandis veel kuni ... Sinthonia, mis on traakia süntialaste nime ... Bisaltide asustusala idas elunesid edoonid, kes ... Pangaioni mägede kulla- ja hõbedakaevandus- ... Thasose saarele, mille kulla- ja ... antiikajal majanduslikult ja sõjaliselt samuti ... Thasose veini vedasid traaklased juba «Homerose» ... savinõudes kuni Troojani. Traakia saare- ... Lemnose süntialasi. Samothrake, ... Kosi saari asustasid samuti traakia hõimud. ... Maritsa suudme vahel elasid bistooidid ja kiikonid. ... lähedases suguluses. Siin sai ... Pärsia sõdade ajal hirmuteoga hakkama. ... Xerxese sõjakäigust. ... laskis ta nendel pärast naasmist sil- ... sõnakuulmatuse eest. Bistooidide ... Chersonesose ... dolonkid, kelle esi- ... Miltiades oli kreeka päritoluga. Miltiades noo- ... traakia printsessiga abielus.

HELLENID, SKÜÜDID, PÄRSLASED JA MAKEDOONLASED

Kaheksandal sajandil e. m. a. haarab tollal Kreeka mandrilt Salonikist lõunasse, Egeuse mere saartele ja mööda kitsast rannariba ka Väike-Aasiasse ulatuvat kreeka maailma tugev majanduslik, sotsiaalne ja poliitiline kriis. Majanduskriisi põhjuseks oli tootlike jõudude erinev areng, mis loomulikult tõi endaga kaasa kreeka rahvastiku ulatusliku diferentseerumise. Algselt olid kreeklased suuremalt osalt maaviljelejad, kes olid põllunduslikud teadmised üle võtnud juba paikseks muutunud traaklastelt. Vanade kreeklaste juures peeti põllutööd austavaks tegevuseks vabale mehele, isegi pooljumalale. Hesiodos ülistas maaviljelust juba a. 900 e. m. a. ning andis luuletustes juhiseid edukaks põllutööks. Xenophanes kiitis põllundust, «sest see täidab maja varadega, tugevdab töötaja keha kõigi pingutuste kandmiseks, valmistab ette sõjateenistuseks, kuivõrd tegemist on jooksu, heidete ja hüpetega, õpetab õiglust ja inimsõbralikkust ning on kõigi kunstide ema». Xenophanese eeskirjad põldude harimiseks tõendavad, et tootavatest põllunduslikest seaduspärasustest oli juba aru saadud. Nii teadsid kreeklased traaklaste käest, et mitte igal pool ei saa kõike kasvatada, vaid et tuleb end pinnase iseärasuste järgi seada. Mullaviljakuse parandamisele väetamise teel inimesed aga veel ei mõelnud. Siiski võib viinamarja-, viigi- ja oliivipuuga õigeks ümberkäimiseks antud näpunäidetes juba leida plaanipärase väetamise, väärastamise ja kunstliku niisutamise teel hoolitsemise algeid. Viinamarjakasvatus evis aga Kreekas nagu Traakiaski suurt majanduslikku tähtsust. Aedvilja ja taimede arvukad liigid, mida tollest ajast pärinevates teadetes mainitakse, viitavad pealegi arenenud aianduskultuurile. Karjakasvatus polnud põllumajanduse osa, ehkki Xenophanes nimetab seda «maaviljelusega suguluses olevaks kunstiks». Küttimine ja linnupüük täiendasid tootlust. Vastupidi traaklastele esines mesilastepidamist kreeklastel vaid vähestes paikkondades. Maa kuulus vabale mehele. Kuna eriti linnades ja linnalähedastes piirkondades polnud põllumajanduskõlvikute pindala enam võimalik laiendada, teiselt poolt aga rahvastik pidevalt kasvas, pidid inimesed uusi tuluallikaid otsima. Nad leidsid neid kasitöös ja kaubanduses. Kuid ka siin jäi kriis vältimatuks. Tema juured olid tolle aja ühiskondlik-majanduslikus struktuuris, sest vastupidiselt filosoofide heasoovlikele nõuannetele, mis manitsesid põllutöö abil vabaks inimeseks saama, valis suurem osa kreeklasi muga-

...nad lasksid teistel enda eest töötada. Seesuguse majanduse teel tekkis orjanduslik riik, kus rahvastiku mittevaba tootmine tootja vabade inimeste vähemiku jaoks. See areng viis lõplikuks, nagu me tanapäeval ütleksime. Toodangut polnud võimalik turustada. Rikastel oli, mida nad vajasisid, vaestel polnud aga raha, et endale soetada neid «laiatarbekaupu», mis rikkaste jaoks olid endastmõistetavad. Kuid ka jõukate kreeklaste loomus tekkis pikapeale tugev sotsiaalne diferentseerumine. Kel-
...oli suurem maatükk, kes võis rohkem orje töösse rakendada, see võis ka rohkem toota ning oli seega ka rikkam kui teine. Ta ta ühendas oma rikkuse võimuga, et see tema heaolu kindlustada. Rikkad püüdsid saavutada poliitilist monopoli ning seega ka vähem rikkad kodanikud majanduslikult vastu

„JUSTKUI KONNAD TIIGI ÄÄRES“

...areng viis Egeuse mere piirkonnas koloniseerimiseni, nähtavalt, millel olid kaugeleulatuvad tagajärjed. Esialgu toimus see spontaanselt. Kes kodus enam majanduslikult sammu pidada ei suutnud, otsis õnne võõrsilt. Hiljem organiseerisid kolonisatsioonilised linnad ning see aitas kaasa Kreeka muutumisele õitsvaks ksitöö- ja kaubandusmaaks. Kolonistid hõivasid aegapidi Väikemere, Egeuse ja Musta mere ranniku ning «puhusid ennast välja justkui konnad tiigi ääres», nagu üks antiikaja kirjanikest ütles. Kuid sotsiaalses struktuuris ei muutnud kolonisatsioon midagi. «Nõrgad» vabad püüdsid — sedapuhku ilma rõhuva kolonistide — rikkaid kodus matkida. Nad tootsid võõra abiga tooteid, mis olid nüüd võimalus oma tooteid üha suuremaks muuta ja turul ka realiseerida.

...suurele kreeka kolonisatsioonile, mis saavutas oma kõrgpunkt 8. sajandil e. m. a., oli juba nelisada aastat varem eelnenud Väike-Aasia ranniku asustamine ahhajia ja joonia kolonistide poolt. Ahhailased olid asunud elama Lesbose ja Tenedose saartel ning ka Väike-Aasia looderannikule, kus nad Müüsia rannikul pärast hetiitide riigi kokkuvarisemist rajasid kaksteistkümmend väikest linna, hakates end sellest peale nimetama aiollasteks. Natuke hiljem olid joonlased Attikast ja Euboi saarelt asustanud Küklaadid ning sealt siis Väike-Aasia Lüüdia ja Karia ranniku, kus nad Aiolisest lõuna pool asuvates viljakates maades ehitasid samuti kaksteistkümmend linna, millest kõige tähtsam oli Mileetos. Joonlased said Väike-Aasia kreeklaste loomuliku peagi juhtivale kohale ning viisid majanduse ja kultuuri kiiresti õitsengule. Mileetos koloniseeris 7. ja 5. sajandi vahel e. m. a. peaaegu kogu Marmara mere ja Musta mere ranniku. Tollal olid tekkinud ligemale 80 linna ja asulat. Mileetose hävitasid

aastal 494 e. m. a. pärslased ning hiljem ei suutnudki ta enam toibuda.

Suur kreeka kolonisatsioon kulges tol ajal kolmes suunas: läände kuni Itaaliani, Sitsiiliani ja Aadriani kui ka praeguse Prantsusmaa rannikule, kuni Hispaaniani; kirdesse Traakia rannikule, Traakiasse, Marmara ja Musta mere äärde ning Põhja-Egeuse saartele; lõunasse kuni Aafrika rannikuni, kaasa arvatud Küreene ja Naukratis.

Kreeka kolooniad olid täiesti sõltumatud linnriigid. Nende suhted emalinnadega (metropolidega) olid enamasti majanduslikku ja usulist laadi. Vastvõrsunud linnad olid esmajoones põlv-lunduskolooniad, mis andsid üha tugevamini arenevale ülekreekalisele kaubandusele eelkõige teravilja, karja, vürtse, kuid ka kalu, soola, ehituspuitu, kaevandussaadusi, papüürust (näiteks Väike-Aasiast Pergamonist) ja orje, sellal kui nad ise eelkõige keraamikat, tööriistu, relvi, tekstiili, veini ja õli sisse vedasid. Koloniseerimine tõi kaasa sügavaid ühiskondlik-majanduslikke muutusi Kreekas endas. Linnadesse keskendus majanduselu. Käsitöö lõi õitsele, millele lisandus veel ulatuslik kiht kaubitsejaid, laevaomanikke ja rahavahetajaid, kes kaupmeestele vajalikku krediiti andsid.

Kreeka emalinnade ja kolooniate vahelise häireteta ühendusepidamise vajadus tõi endaga kaasa Kreeka laevastiku kiire väljehitamise.

«Nagu ühelt saarelt teisele hüppajad» (G. Mihailov) alustasid kreeklased Traakia koloniseerimist. Kaheksandal sajandil muutus Chalkidike poolsaar Kreeka kolooniaks. Siia rajati eelkõige väikesi asulaid ja kaubandusfiliaale. Jutustatakse, et üksnes Chalkidike Sinthonia neemel oli kolmkümmend säärast Kreeka «linna». Chalkidike esimesed koloniseerijad tungisid hiljem sisemaale ning asusid lõpuks Olümpose piirkonda elama, millel oli põhjapanev tähtsus hellenite vaimse ja religioosse maailma väljakujunemisel.

Seitsmendal sajandil saab Thasose saar Kreeka omaks. Saare traakia elanikkond satub viimseni orjusesse. Thasosest võetakse ette mitme linna (sealhulgas ka Abderase) rajamine vastas asuvale Traakia rannikule. Siit aga ajavad traaklased kreeklased minema ning nad saavad alles sada aastat hiljem siin lõplikult kanda kinnitada. Samothrake saare vallutamise saavad kreeklased strateegiliselt tähtsa Maritsa suudme enda kontrolli alla. Siis pööravad nad oma pilgud Hellespontosele ja Bosporusele.

Samm-sammult vallutatakse ja hävitatakse traakia rannikuasulad ning nende asemele rajatakse Kreeka linnad. Traakia rannikute koloniseerimist iseloomustab Kreeka emalinnade omavaheline vihane võitlus uute mõjusfääride pärast. Nii tungivad juba 7. sajandil, seega veel enne ateenlasi, Väike-Aasia mileetlaste kiired sõudepaadid Bosporusest läbi ning rajavad praegusest sadamalinnast Constanțast põhja pool oma esimese Musta mere äärse tugipunkti — Histria. Sellele järgnevad Tomis, tänapäeva

Vara ja Odessos (Varna). Alles sada aastat hiljem tekib Chalkidike «geedi rannal» esimene konkurent — Dooria kaubanduslik Megara rajab väikesele saarele Mesembria, praeguse Nessebari. Mõned kilomeetrid Mesembriast lõuna pool — päris Pomo-ri lähedal, kus ka tänapäeval maastikupildis domineerivad suured rajalised soola saamiseks — said juba ka traaklased Musta mere värske soola. Seda soola pidaski Megara silmas. Kuid sama aegselt oli soola saamisest huvitatud ka Ateena. Nii tekibki Bur-gaseni ja Ateena vahel praegune Sozopol (Apollonia), millest peagi saab Chalkidike suur rivaal. Soola saamine viibki mõlema linna vahelise sõltuvustatuse arveteõiendamisele, mille jätkuks on tõeline sõjapõlvkond Ateena ja Megara vahel. Aastal 432 e. m. a. kehtestati Ateena keelu Megara kaupade importimiseks mereliidu pii-ris ning loob seega ühe põhjuse Peloponnesose sõja puhke-

misega algab Kreeka ülemvõimu lõpp Egeuse merel.

Chalkidike Sozopoliga rajati ka Chalatis, praegune Rumeenia

linn Dionsyopolis (Baltišk) Varnast põhja pool

Kolonistide linnade hiilgusest ja rikkusest Bulgaaria ja Rumeenia Musta mere rannikul on järele jäänud vähe —

Vara, Dobrudžas ja Nessebar Bulgaaria sadamalinnast

Chalkidike põhja pool. Rannikuriba jäi pärast roomlaste äramine-

misest aladeks Balkani ajaloolise arengu varju. Rikkad kau-

da muutusid vaesteks kaluriküladeks ja väikesteks majan-

deks, mõnused sadamalinnadeks. Viissada aastat türklaste

valitsusest tegi ülejäänud, et helleni minevik Musta mere lääne-

osakul unarusse vajuks. Ühendusteed sisemaaga või koguni

Italiast ja Sofiaga olid halvad. Ning Burgases väideti veel

18. sajandil, et selle sadamalinna elanikud said

hõlpsasti Londonisse või Hamburgi kui oma ümmarguselt 500

kilomeetri kaugusel sisemaal asuvasse pealinna Sofiasse.

Veel kolmekümne aasta eest pääses suuremasse osasse Bul-

gaaria Musta mere äärsetest paikadest vaid laevaga. Alles meie

ajastu kolmekümne aastate lõpus avastati inimseljad ranni-

ku ja kümnendate aastate lõpus avastati inimseljad ranni-

ku ja kümnendate aastate lõpus avastati inimseljad ranni-

ku ja kümnendate aastate lõpus avastati inimseljad ranni-

ku ja kümnendate aastate lõpus avastati inimseljad ranni-

ku ja kümnendate aastate lõpus avastati inimseljad ranni-

ku ja kümnendate aastate lõpus avastati inimseljad ranni-

ku ja kümnendate aastate lõpus avastati inimseljad ranni-

ku ja kümnendate aastate lõpus avastati inimseljad ranni-

ku ja kümnendate aastate lõpus avastati inimseljad ranni-

ku ja kümnendate aastate lõpus avastati inimseljad ranni-

ku ja kümnendate aastate lõpus avastati inimseljad ranni-

ku ja kümnendate aastate lõpus avastati inimseljad ranni-

ku ja kümnendate aastate lõpus avastati inimseljad ranni-

ku ja kümnendate aastate lõpus avastati inimseljad ranni-

ku ja kümnendate aastate lõpus avastati inimseljad ranni-

ku ja kümnendate aastate lõpus avastati inimseljad ranni-

ku ja kümnendate aastate lõpus avastati inimseljad ranni-

ku ja kümnendate aastate lõpus avastati inimseljad ranni-

ku ja kümnendate aastate lõpus avastati inimseljad ranni-

maanne vaid sõjaline akt. Tavaliselt tulid kolonisaatorid kui rööv-
lijõuk Traakia rannikualadele. Traaklaste ja kreeklaste vastas-
rindlus ulatub tagasi juba varasesse Kreeka aega, mütoloogia
poolt ehitud esimeste koloniseerimiskatseteni, nagu seda näiteks
oli argonautide retk. Legendaarne Tomise rajamine langeb sel-
lesse aega, samuti ka traaklaste liit Troojaga kreeklaste vastu.
Kui 7. ja 6. sajandil e. m. a. algas teine suur koloniseerimislaine,
oli vastupanu paikkonniti väga erinev. Musta mere «geedi ran-
nal» polnud mileetlastel enam peaaegu mingeid raskusi, sest nad
olid oma okupatsiooni kaua aastaid kestnud kaubandussuhetega
targasti ette valmistanud. Teisiti oli lugu lõunas, Egeuse mere
rannikul, kus jagelemine kulda ja hõbedat kätkeva Traakia mäes-
tiku pärast viis aastakümneid kestnud võitluseni. Traaklaste ja
kreeklaste vaheline sümbioos tekkis alles hiljem.

Kreeka kolooniad Traakia alal ei tekkinud ka mitte kõnnu-
maale, vaid üldiselt vanade traakia asulate kohale. Odessos (Var-
na), Mesembria (Nessebar), Byzanthion (Bütsants), Selimbria (Si-
liviri) ja teised on traakia nimed. Tõenäoliselt tuleb ka Homeroose
poolt «Odüsseias» kirjeldatud kallaletungi traakia kiikonite lin-
nale käsitada vaid kui kreeka kolonistide traaklastevastaste võit-
luste sünonüümi. «Ilioni (Trooja) müüride alt ajas Kikoni rannale
tuul mind; Ismaros-linna ma rüüstasin seal ja tas raiusin rahvast.
Kui seal röövind me naisi ja hulgana kõiksugu rikkust, jaotlus
algas meil, et saaks igamees osa võrdse.» Kuid kiikonid ei tun-
nistanud end lööduks. Elanikud tõmbusid tagasi Rodope mäge-
desse, et kreeklasi koos teise hõimu, arvatavasti sapailastega rün-
nata ja maalt välja peksta. Murelikult märgib kreeklane: «Pää-
senud kiikonid sel ajal hõikasid kiikoneid teisi, kes olid naabri-
teks neil, aga neist üle jaksult ja arvult kaugemal mannermaal;
juba meestega tapelda mõistsid nood sõjavankreil, kuid sama
hästi ka jalgsi, kui tarvis. Koidikul tuli noid, nagu arvutult lehti
ja õisi puhkele lööb kevadkuul. Ning seal tabas, õnnetuid, meid
siis Zeusist saadetud saatus, et vaevu me kannataks suuri. Algas
nii taplus julm meie kiirete laevade juures; vingudes lendasid
meil odad vaskised üksühe vastu... Kui aga jõudis jo aeg, mil
ikkest võetakse härjad, võitu siis kiikonid said ja ahhailaste kan-
guse mürdsid.»

Kreeklaste kallaletung kiikonitele polnud kindlasti mitte suunatud ainult linnade ja asulate vastu, vaid püüti hõivata ka maagi poolest rikast tagamaad. Sest Traakiaga olid kreeklased ävastanud uue Eldorado. Maa, mis oli kuulus nii oma tuliste hobuste kui ka loendamatute lammaste ja suureteralise vilja poolest. Maa, mille kullasooned Pangaioni mägedes olid nii tugevad, et ehedat kulda võis kamakatena kaevandada, ning mille vein oli nii kange, et leegid kõrgelt loitma löid, kui tilk veini tulle langes (A. Fol). Kuid pikapeale kujunes kreeka linnaelanike ja traakia maa-aristokraatia vahel välja poliitiline ja majanduslik *modus vivendi*, sest vajati teineteist. Vastastikusest majandus-

... kasvas välja ka kultuuriline põimumine. Seejuu-
... mitte nii, et kreeklaste linnad oleksid olnud
... ümberpöördukt —
... sundisid kreeka koloniste reegli-
... maksma, mida tuli veel «vabatahtlike» kingituste
... Maksud olid sätestatud lepingutega. On
... aastast 357 e. m. a., mis sätestab ateen-
... Traakia odrüüside kuningatele Kotysele,
... Amadokile ja Kersobleptesele.

Reizantide pidu veel 2. sajandil e.m.a. traaklastele tri-
adina, olgugi et ta oli mitu korda proovinud end sellest
võimaldada. Kreeka kolonistide jaoks oli tribuudi- ja mak-
traakia hõimuvürstidele see eelis, et nii seisid nad
kaitse all ega pruukinud peljata küllaltki arvukate
omavõimude omavolilisi riisumisi.

III A ÄRI ORJADEGA

Ettekuu kreeka kolonistide ja traakia hõimuvürstide vastastikus-
töö koostöösse ja ärisuhetesse astumise tagatiseks oli orja-
dus. Kreeka emalinnadel kui ka kolooniatel oli suur
vajadus orjade järele. Nad said neid peamiselt Traakia provint-
sist. Traaklastele olid orjad rahaks, kreeklastele aga ihaldatavaks
kaubaks — seisis ju traakia orjad oma hea tööjoud-
loa tõttu üldiselt kõrges hinnas. Neid imporditi ja eksporditi
olulise investeerimisvara.

Kenophanes jutustab, et odrüüside kuningas Seuthes II sai
... batuünide vastu aastal 400 e.m.a. umbes tuhat vangi
... nad viimseni kreeklastele. Et Seuthes sellega võlga
... kriipartneritele veel täielikult tasuda ei saanud, laskis ta
... residentsi ümbrusest 120 omaenda hõimu noormeest
... kinni võtta ning kasutas nad ära järelejäänud võla kat-
... ka teada, et traaklased andsid ära oma lapsi, rahaga
... asemel. Neid müüdi nii Kreeka maismaale kui ka ostu-
... Musta mere rannikul asuvates kolonistide linnades.
... kahes linnas, Apollonias (Sozopolis) ja Mesembrias elas
... tuhat orja. Kolonistide orjadeks olid enamasti noored
... , keda kreeklased tunnustavalt nimetasid «traakia
... ». Nessebaris leiti hiljaaegu raidkiri, milles mainitakse
... traaklannat. Tõenäoliselt oli siin tegemist orjatariga, kes
... abiellumise kaudu «vabaks» sai.

...kõnege abielumise kaudu «vabaks» sai.
...sõnad oli tollal nii kreeklaste kui ka traaklaste juu-
...tevi halb. Naised olid praktiliselt õigusteta. Kreeklaste
...laste vahelistest segaabeludest sündinud lapsed said oma
...jargi. Oli aga ka vastupidiseid juhtumeid. Umbes
...e. m. a. Kosi saarel sündinud «meditsiini isa» Hippo-
...arvitas oma sugupuud traakia ravijumalast Askelepionist

peale. Kui Hippokratese pojalt Menestiusest kord küsiti, keda ta rohkem austab, kas oma isa või ema, otsustas poeg ema kasuks. Küsimusele, miks ta eelistab ema oma kuulsale isale, vastas ta: «Mu isa sigitas mind, kuid mu ema on ateenlanna!»

Kreeklaste ja traaklaste vahelised abielud polnud koloniseerimise ajal mingiks harulduseks. Ka kuulus odrüüside kuningas Sitalkes, kes Peloponnesose sõja ajal Ateena liitlasena suurt osa etendas, oli abielus kreeklannaga Abderast. Kreeka kolooniates elasid aga kreeklased ja traaklased harva koos. Mõnes linnas olid küll traakia kvartalid, kuid enamasti elasid seal-endised orjad, kellel olid kreeka elanikkonnaga võrdsed õigused. Traakia aristokraadid aga hoidsid kreeklaste linnadest eemale. Neil oli vähe tahtmist sinna elama asuda, sest nad kartsid, et linnalises koosseisus kaotavad nad oma privileegid ja identsuse. Peale selle oleksid tihedad suhted kreeklastega ära rikkunud ka hea äri maksumatega. Traakia mõju üksikutes Musta mere äärsetes Kreeka linnades oli erinev. Iseäranis tugevaks kujunes ta Varnas (Odesoses) ja Mesembrias (Nessebaris), pärast seda kui mõlemad linnad pidid traaklastelt abi nõudma kaitseks keltide vastu. Traaklaste ja kreeklaste vaheliste majanduslike suhete taustal kujunesid välja tihedad sidemed mõlema rahva religioonide vahel. Põhiliselt olid mõlemad religiooniküsimustes vägagi tolerantsed. Traaklased võtsid sel ajal kreeka jumalaid omaks ning vastupidi, nii et paljud traakia jumalad leidsid tee kreeklaste uskumuste maailma. Ning mõlemad religioonid olid Kreeka kolooniates veel tugevasti Väike-Aasia usu- ja jumalatemailma mõju ning ülevõimu all. See protsess oli eriti intensiivne just hellenismiajastul.

Ometi jäi traaklaste ja kreeklaste vahelises suhtlemises kolooniates püsima distantshipidamine. Kumbki pool ei usaldanud teist täielikult. Vanades Kreeka kolooniates hakkas tugev traakia mõju avalduma alles hiljem, roomlaste ajal. Üldse olid roomlased ja traaklased isekeskis palju lähedasemad kui traakia barbarid ja kreeka kultuuri kandjad. Selles distantshoidmises avaldus kindlasti ka kreeka valeupsakus. «Pole ju sugugi nõnda, et kreeka kultuuri võiks käsitleda millegi homogeense ja ainulaadsena. Nagu igal kultuuril, nii ka kreeka omal oli oma kultuuripärand, ning tema mõju naaberkultuuridele põhines vastastikusel mõjutamisel,» väidab Georgi Mihailov. Ning ta jätkab: «Pole olemas ühesuunalist kultuuri liiklusteed.» Et Pontose linnad olid enamasti Mileetose poolt rajatud, oli nendes ka Väike-Aasia mõju suurem kui Kreeka maismaal. See avaldas kindlat mõju ka majandusele ja kultuurile. Mõju tugevnes hiljem seoses pärslaste sissetungiga 5. sajandil e. m. a. veelgi ning jäi kogu antiikaja kestel püsima, ka siis, kui pärslased jälle olid väinadest ida poole tagasi tõmbunud.

Traakia hõimude edasises arengus etendas üsnagi määravat osa kreeka keele mõju. Selle keele olid traaklased omandanud

traakia keele. Kolooniates räägiti üldiselt seda kreeka dialekti, mille kolonistid olid oma emalinnadest kaasa toonud. Ning kreeklased õppisid neid dialekte. See polnud aga mingi ühtne traakia keele ja traakia hõimuvürstid võisid suhelda vaid selles traakia keeles, mida nad olid õppinud vahetutes kokkupuudetes traakia linnkoloonia elanikega. Seuthes II kohta, kes elas 5. sajandi paiku e. m. a. kõneldakse, et ta ei rääkinud kreeka keelt, vaid et tal olid väga tihedad suhted Kreekaga. Ta võis suhelda kreeka kulalistega, sealhulgas ka Xenophanesega vestelda ka ühe tõlgi abil. Antud juhul oli selleks laudnik, kellest arvatakse, et ta oli kreeklane.

Traakia mõju ei puudutanud aga rahvast, vaid ainult aristokraati. Vinnane võttis üle kreeka kultuuri, kasutas kreeka keelt diplomaatilistes ürikutes kasutati ka kreeka keelt muusikalise keelena.

PANGAIONI KULLASOONED

Traakia koloniasioon Traakia alal keskendus eriti Alam-Struma jõe Pangaioni mägedesse. Ranniku lähedal asuv Thasose saar ja Pangaioni mäed olid kreeklastele tähtsad oma metsa- ja kulurandade tõttu. Praegugi veel on Lõuna-Rodope mäed Bulgaaria alal tähtsaks oma suure metsa- ja maagirikkusega. Sealsete tihedate metsasataoliste metsade puitu kasutati kuni keskajani laevade ehitamiseks ning Rodope puidust valmistati — küll hoopis teistsel otstarvel — ka kuulsad Stradivari viiulid. Traakia kulla- ja hõbedatööstuse valdamise pärast võideldi üle saja aasta. Esmalt võitsid kreeklased Pangaioni mägede kaevandused oma rikkuse juba 6. sajandil e. m. a., kuid seejuures polnud küll võitnud tegemist terve ala vallutamisega, vaid pigem maapõuevarete olemise õigusega, mida traakia edoonid olid nõustunud andma Ateenale türannile Peisistratosele. Ikkagi sai Peisistratos oma võimuse ajal, mille ta Pangaioni mägedes veetis, kaevanduste kaudu ja hõbeda abil formeerida palgasõdurite armee, mis võimaldas tal Ateenasse tagasi pöörduda. Traakia maak aitas tollal olude tõttu Ateena hiilgavale kultuurilisele tõusule ja heaolule. Peisistratos laskis vermida esimesed Athena ja öökulli kujutisega mündid, mis Ateenale tüüpiliseks said. Et Peisistratosega tuli Ateenasse ka kumneid tuhandeid traakia palgasõdureid, tugevnes Ateenas ka traakia vaimne ja usuline mõju, mis muu hulgas tõi ka Traakia Bendida kultuse.

Teine oluline võitlus Pangaioni mägede pärast tuli aga alles Pärsia sõja ajal, kui traaklased said kulla- ja hõbedakaevandused omaenda valdusesse. Strateegiliselt tähtsa «ühiksa tee» piirkonna kontrolli saamiseks Alam-Struma orus ning sellele järgnenud Amphiktyoni liiga rajamisega samasse paika ateenaa väepealiku Hagnoni poolt aastal 467 e. m. a. sai olukord lõplikult selgeks.

Selle tähtsa teedesõlme enda kätte saamisega kindlustasid ateenlased jällegi oma osa Pangaioni mägede kulla- ja hõbeda-varudest.

Kulda ja hõbedat leiti Struma orust Pangaioni mägedes ja Thasose saarelt suurel hulgal. Headel aastatel küündis Thasose kaevanduste sissetulek 300 talendini, maismaal asuvate kaevanduste oma aga 80 talendini. Üheks kaevanduste rentnikuks oli kreeka väepealik ning ajaloolane Thukydides. Ta kuulus kõige mõjukamate isikute hulka selles piirkonnas. Tema suhted traaklastega olid suurepäraseks. Enne võitlust edoonidega pidi ta ateenalaste ülesandel olema vahendajaks kreeklaste ja traaklaste vahel. Kui läbirääkimised nurjusid, tehti Thukydidesele ülesandeks kaitsta Struma jõe suudmeala ning Amphipolise ja Eioni linna ülestõusnud edoonide vastu. Thukydides suutis veel vaid päästa Eioni sadama. Amphipolis oli juba traaklaste kätte langenud. Selle «ebaedu» pärast saadeti Thukydides 20 aastaks pagendusse. Ta viibis seejärel suurema osa ajast Traakias, kus Skapte Hyles veel möödunud sajandil näidati plataane, mille varjus ta olevat kirjutanud oma ulatusliku ajaloo Peloponnesose sõja kohta. Thukydides mõrvati siin aastal 396 e. m. a.

Tõeline kullakaevajate linn oli Pangaioni mägedest ida pool paiknev Philippi. Aristoteles jutustab, «et makedoonia Pierias elunesid pieriaanid Pangaioni mägede läheduses, kus kulda kullatakse, kullapuid kasvatatakse ja kullasaaki saadakse» Ka Disaironi hõbedakaevandused Kruša mägedes olid, enne kui nad Aleksander I all makedoonlaste kätte langesid, traaklaste omad, nagu ka Traakias Bermoni mäestiku piirkonnas elanud legendaarse kuninga Midase niisama legendaarne varandus.

Kõik need on legendid, mis sündisid tõelisusest. Makedoonia ja Traakia kuningate ning paljude Kreeka linnade hõbemündid tõendavad, kuivõrd intensiivne oli kaevanduste ekspluateerimine. Viimase aja arheoloogiliste uuringutega avastati Bulgaarias hulk sääraseid traakia-kreeka kaevandusi. Kaevandamistehnika oli äärmiselt primitiivne. Kaevandati šahtide ja stollide kaudu, kusjuures kivim nõnda eemaldati, et lagi alati tulptervikutele seisma jäi. Nii tekkis hulk väikesi koopaid. Maagid sisaldasid hõbedat, milles oli ka tina, vask ja kuld esinesid peaaegu puhtal kujul. Tol ajal ei osatud maake sulatada. Kaevandustest saadavad tulud sõltusid rakendatavate orjade hulgast.

RISTI LÄBI EUROOPA

«Tahan ehitada silla üle Hellespontose ning oma sõjaväe läbi Euroopa Kreekasse viia, et ateenlasi karistada kõige ülekohtu eest, mis nad on teinud pärslastele ja mu isale.» Nende sõnadega teatas Pärsia kuningas Xerxes pärast Egiptuse alistamist Pärsia suurnike erakorralisele nõukogule oma kavatsusest hõivata ja

annukleetida Kreeka. Kuninga onu ja nõukogu liige Artabanos teatas Xerxest selle sõjakaigu eest. «Laitsin juba su isale, oma venna Darelosele maha sõjakaigu sküütide vastu, kes kuskil asuvad ja ei ela linnas. Tema aga lootis rändsküüte alla heita ega mõeldud et ei linnas. Tema aga lootis võitlust ning pöördus koju, et ta ei saanud, vaid alustas võitlust ning pöördus koju. Ta ei saanud palju vapraid sõjamehi oma väest. Sina aga, Xerxes, tahad sõtta minna meeste vastu, kes, nagu ma kuulnud olen, on ühtmoodi kõige tublimad nii vee kui ka maa peal. Sina mees, kes juures kartma peame, on järgmine. Sa ütled, et tahad ehitada silla üle Hellespontose ning oma sõjaväe risti üle Euroopa Kreekasse viia. On aga juba varemgi ette tulnud, et on ehitatud silla vee või maa peal lüüa, või koguni mõlemal pool. Nad pidavat nimelt vaprad mehed olema. Nad nad laevadele kallale tormavad ning pärast võitu merel Hellespontoseni purjetavad ning silla ära lõhuvad, siis, kuningas, on õnnetus käes.»

Artabanose nõu ei võetud aga kuulda. Xerxes valmistus ning laskis kaks silda üle Hellespontose ehitada. Herodotos kirjeldab ettevalmistustööd järgmiselt: «Nad seadsid kokku viiekümne- ja kolmeaerulised: alusena Musta mere poole 360, teistest 340, ühed vastu Pontost põikiasendisse, teised Hellespontose veolu sisse kandeköite pingele hoidmiseks. Nad jätsid aga üheksa viiekümneaeruliste ja kolmeaeruliste vahele kolme silda, et tee Pontosesse ja sealt välja väikestele sõiduriistadele jääks. Seejärel tõmbasid nad köied maa pealt puude abil pingule. Kuid nad ei kinnitanud iga köit eraldi, vaid tõmbasid kaks valgest linast köit iga silla jaoks ja neli büllooni üheks köiteks kokku. Need olid ühepaksused ning nägid kenad välja, kuid need olid linased köied suhteliselt raskemad, sest nende kaal kaalus terve talendi. Kui laevadest sild üles oli seadistatud, tõmbasid nad puutuvad tükke, tegid nad niisama laiaks, kui nad panid nad korralikult üle pingule tõmmatud kandeköite. Kui nad palgid üksteise kõrvale olid asetanud, sidusid nad need veel omavahel kokku. Seejärel tõid nad kohale lauad, et need ka need puud korralikult paika. Siis panid nad mulda, kui nad selle kinni olid tampinud, püstitasid nad mõlemale poole tõkkepuud, et veoloomad (ja hobused) ei kardaks, kui nad ülalt merd näevad.»

Mõlemaid sildu mööda tuli Pärsia kuninga hiiglasõjavägi Euroopasse, et siin lõpule viia Kreekamaa alistamine, mis tema vana venna Darelosel oli kuulsusetult pooleli jäänud. Huvitav on Xerxest kuulda, et ta hakkavat «risti läbi Euroopa» Kreekasse marsima, Euroopa polnud temale (ning ka paljudele teistele antiiklastele) mitte Kreekamaa, vaid Lõuna-Traakia, praegune Lõuna-Bulgaaria, kaudu arvatud. Peajõudude ja maaväe pealetungisuund oli juba Traakia rannikut esiti Chalkidike poole ning sealt edasi juba Tessaalias lõunasse Ateenale poole. Maaväe operatsioone juhtis juba mere poolt laevastik, mis purjetas piki rannikut. Herodo-

tose järgi oli teel 4,2 miljonit inimest, et Ateenat hukutada. Sõdalaste parved olevat olnud nii tohutud, et isegi väikestest jõgedest ei piisanud inimeste ja loomade varustamiseks veega. Tõenäoliselt on sõdurite ja vooride saatjaskonna koguarv 4,2 miljonit kõvasti üle pakutud. Moodsad sõjateaduslikud arvestused näitavad, et sel juhul pidanuks esimesed Pärsia kolonnid juba Termopüülide juurde jõudma, kui viimased parasjagu said teisel pool Tigris Susast välja marssima hakata. Ometigi pidi Pärsia kuninga poolt kokkuaetud vägede hulk ikkagi märkimisväärne olema. Veelgi rohkem märkimist väärib aga see rahvaste segu, millest need väed koosnesid. Pärslaste kõrval marssisid meedlased, assüürlased, baktrialased, saagid (sküüdid), indialased, araablased, liibüalased, süürlased, früüglased, lüüdiälased ja traaklased.

Väike-Aasia traaklastest, kes koos Xerxesega Euroopasse marssisid, jutustab Herodotos järgmist: «Traaklased läksid sõtta, rebasenahad peas ja vammused seljas. Üll kandsid nad kirjusid pealismantleid, jalas ja sääрте ümber hirvenahast saapaid, peale selle viskeodasid, kergeid kilpe ja väikesi pistodasid. Sellest ajast peale, kui nad Aasiasse elama läksid, kutsuti neid bitüünideks, varem nimetasid nad ennast, nagu nad ise ütlevad, strümonlasteks, sest nad elasid Strymoni (Struma) ääres. Nagu nad ise jutustasid, olid uekrid ja müüslased nad vanadest elupaikadest välja ajanud.

Germaanlaste, keltide ja sküütide moodi suurt kasvu traaklased olid mitmeti relvastatud. Neil oli kolm kindlat väljakujunenud väeliiki: hopliidid (raskelt relvastatud), peltastid (kergelt relvastatud) ja ratsanikud. Traakia peltastide taktika ja relvastuse võtsid 4. sajandil e. m. a. üle ka kreeklased.

Hopliidide tüüpiliselt traakiapäraseks relvaks oli üheteistkümne küünra pikkune piik, mida kasutati nii torkeks kui ka viskeks. Vars oli raskest saarepuust, ots aga rauast. Hopliidide lai mükeene mõök asendus meie ajaarvamisele eelnenud kolmandal sajandil keldi raudmöögaga, mida traaklased kandsid üle öla kinnitatud rihma küljes. Kiivrid olid mitmesuguse kujuga, kaitseks kasutasid hopliidid aga suuri puukilpe.

Aristokraadid sõitsid, enne kui neist ratsanikud said, lahingusse sõjavankritel. Nad kandsid rasket nahk- ja metallplaatidest turvistikku. Mõnikord oli see ka üleni metallist ning kunstipäraste kuld- ja hõbesepistega kaunistatud. Hilisemal rauaajal kanti ka rõngassärke.

Rohkem kui raskepäraseid hopliide kardeti traakia peltaste, kellele andis nime nende kilp — peltast. Nad kujutasid endast kergelt jalaväge ning olid varustatud nahkkilbi, pika kitsa mööga, viskeodade ja käsiodadega. Plutarchos nimetab neid «saledateks meesteks läikivvalgete kilpide ja tumedate maani ulatuvate kitoonidega». Peltasti kanti üle vasaku öla käiva pika rihma otsas. Need rihmad läksid läbi kahe põikpuu kilbi siseküljel, nii

et kilp ei kळे ja küünarvarre abil hoida ja hästi liigutada. Kilbil olid varustatud kunstipäraste aplikatsioonidega, mõnikord ka metallist märkidega, mis pidid vaenlast kohutama ja talle terrori nahka ajama. Hiljem tekkisid nendest esimesed kilbivapid.

Neil mõjuvad olid traakia peltastide odad. Traaklased kandsid alati kaasus kahte oda, mida nad välkkiirelt teineteise järel välja lennutasid ning pikkade nahkrihmade abil jälle tagasi tõmbasid, kui nad märgist mööda olid visanud. Seda relvavõtet tundsid traaklased juba 6. sajandil e. m. a.

Hoplidid, mis oma ebatavalise liikuvuse ja relvastuse tõttu muutusid ka lahingu käigu otsustas, seisis traakia ratsanikud. Nad kasutasid relva, mis Kesk-Euroopas alles hunnide sissetungiga tuhat aastat hiljem tuttavaks sai, nõndanimetatud refleksi- või fleo vibu paistis silma oma suure läbilöögijõu ja tabamisvõimega, mida veelgi suurendasid kolmetiivalised hästi sepsitatud raumast nooleotsad. Ratsanikud kandsid nooli seljas asuvates kottides. Nad kasutasid ka maomürgi ja taimsete märkidega mürgitatud, mis tabatu silmapilkselt surmasid.

Mis taktikasse puutub, siis eelistasid traaklased öiseid jalgsi- ja ratsanikke üllatuslike kallaletungidega aovalgel. Hopliidid ja ratsanikud marssisid eraldi kolonnides ning kohtusid ainult natuke enne öhist rünnakut (kusjuures mõnikord ka juhtus, et eraldi liikunud väesalgad teineteisele vastastikku kallale tungisid).

Xerxese sõjakäigul olid esindatud kõik traakia väeliigid. Dareios oli end veel eksiteele viia lasknud ja traaklaste alast pool elunevatele sküütidele kallale tunginud, edu saavutamata, sest see poolenisti rändrahvas tegutses otsekui vaimude mõju all ja tema väesalgad ei lasknud end ial otsustavasse lahingusse tõmmata. Seekord põhjapoolne lahtine rindetiib Xerxesele ei tekitanud. Sküüdid olid nüüd liiga nõrgad, et teda ohustada. Osa traakia hõime liitus Xerxesega, lootes rikkalikku saaki Kreeka linnadest, osa jäi aga neutraalseks, ning ainult vähesed astusid kreeklaste liitlastena võitlusse Xerxese vastu.

Dareiose Pärsia sõja ajal vallutas Dareios piki Traakia rannikult puuknevad Kreeka kolooniad, ehitades nad välja oma tugipunktid. Pärast tema taandumist langesid linnkolooniad osalt kreeklaste kätte ning Pärsia haldurid kihutati välja.

Seekord ei hakanud Pärsia kuningas üksikute kreeka kolonistide linnade vallutamisega aega viitma. Seal, kus neid n.-ö. käimul hõlvata ei saanud, läks ta neist kaares mööda. Xerxes tah-
ti tungida kuni Kreeka südameni, kuni Ateenani. Kõik tee peal elu- ja kultuurirahvad pidid temaga ühinema. Traaklaste hulgas olid määrasteks rahvasteks paidid, kiikonid, sapailased, dersaid ja keltid. Rannikul elunevad hõimud pidid pärslaste kuninga käsutusse andma ka oma laevad.

Alult Lõuna-Rodope mägedes elunevad sattrid ei ühinenud Xerxega. Neid, nagu nendega suguluses olevaid bessegi, peeti loomade vapraiks ja julgeiks. Kiirmarssidega läbis Xerxes just

selleks otstarbeks rajatud sõjateed pidi Traakia rannikuala. Alles Strymoni ääres laskis ta puhkepeatuse teha. Tema maagid ohverdasid mõned valged hobused jõe, mida nad nagu traaklasedki pühaks pidasid. Enne Hellespontosest üleminekut aga laskis Xerxes rahutat merd piitsahoopidega karistada ning paari jalakamitsaid vee ohjeldamiseks põhja lasta.

«Üheksa tee» ristumispunktis, kuhu kreeklased hiljem rajasid Akropolise, ohverdati üheksa poissi ja üheksa tüdrukut pärslastega liidus olevate edoonide hulgast. Nad maeti pärsia kombe kohaselt elusalt maa sisse.

Kuid ka inimohvrid ei aidanud Xerxest võidule. Suurejoonelises kaitsevõitluses, mille dramaatiliseks kõrgpunktiks oli lahing Termopüülide juures, võitsid kreeklased lõppeks pärslasi. Xerxes oli juba enne seda õigeaegselt eemaldunud, et kuulsusetust lüüasaamisest kõrvale jääda. Taganemist jäi katma tema väepealik Mardonios. Pärsia vägede riismed liikusid võideldes kõige lühemat teed pidi läbi Lõuna-Traakia kuni Bütsantsini, pärast seda kui nende kuningas kindlas kohas oli. Sellel taandumisel kandsid pärslased traaklaste alaliste kallaletungide tõttu raskeid kaotusi. Mõned ajaloolased on arvamusel, et «traakia hõimude ägedad ülestõusuliikumised põhjustasid Pärsia lüüasaamise Salamis juures» (Wiesner).

Ühes Eion Strymoni ääres ja Doriskos Hebruse suudmes suutsid vastu pidada. Eriti kuulsaks sai Pärsia sõjaväes Eioni komandant Boges, kes koos edooni vibuküttidega valvas juurdepääsu Pangaioni mägedele. Tema vastaseks oli Philaest pärit Kimon, Miltiadese poeg, kelle ema oli traaklaste kuninga Olorose tütar. Väidetakse, et Kimonile olevat tema isa «atika jutukus» võõras olnud.

Kümne aasta jooksul pärast pärslaste sissetungi muutis ta Egeuse mere Ateena veekoguks. Kimon võitis 466 a. e. m. a. Eurymedoni kaksiklahingu ja sõjakäigu Thasose vastu (462. a. e. m. a.). Ta oli kõrge au sees ning traaklastega tihedasti seotud. Ateenlased tegid Eioni komandandile ettepaneku, et lasevad tal auga lahkuda ning Pärsiasse tagasi pöörduda. Boges lükkas selle ettepaneku tagasi. Seepeale laskis Kimon Struma jõe üles paisutada, kuni vesi Eioni müürid varisema pani. Boges laskis suure tuleriida üles seada, tappis oma naise, lapsed ja orjad ning andis laibad leekide hooleks. Kogu linna kulla ja hõbeda puistas ta purunevatelt müüridelt alla jökke. Siis tappis ta iseenda. Boges oli kokku kogunud kulla, mis oli esimese Pärsia sõja ajal Pangaioni mägedest saadud.

Sellesse aega langeb ka Traakia esimene poliitiline organiseerumine. Tähtsamate traakia hõimude hulka, kes juba varakult ühinesid, kuulusid kõigepäält odrüüsid. Nad paiknesid Maritsa kesk- ja alamjooksul ning selle lisajõgede ääres. Traakia Chersonesol sai dolonkite valitsejatesugu keskseks võimuks ka ümbruskonnas asuvatele hõimudele. Kuid ka Edela-Traakias võrsus

edoonide ja bisultide juures kuningavõim. Edoonid, kes elasid ... ja suudmealal, tulid, vaatamata sellele, et ... lüüasaamisest välja jõulisematenä ja ... Nad tõkestasid ateenlastele juurdepääsu Pangaioni mägedele hõbeda- ja kullakaevandustele. Ateenlased, kes ... olid juba asustanud ligemale kümme ... talupoega, et edoonide maad ka etniliselt mõjustada, said Drasbeskose juures 465/64. a. e. m. a. veriselt lüüa. Edoonide tõus silmis tõusnud edoonid kui ka odrüüsid said hiljem ... Peloponnesose sõjas.

TRAAKIAAABRID SKÜÜDID

Traakia hellenismiajastu kuld- ja hõbesepiste kunstis üllatavad ... loomamotiivid, mis kahtlemata on Väike-Aasia päritoluga. Sellest ajast pärinevad ehted on erakordselt ... filigraan on tähelepanuväärne. ... ja filigraan polnud aga vanadele traaklastele tüüpilised. Traakia kunsti algusaegadel olid esteetiliseks tooniandvad ... ja lihtsad jooned ning vormid nagu minose kunstiski. ... Traakias midagi päris uut. Esimesel pilgul meenutavad loomamotiivid kunstile maneeeri, mis oli omane ka ... Venemaal leitud esemetele. See sarnasus viib vägisi järele, et siin on traakia kunstis tegemist vahetu sküüdi mõjuga, ... kuna praegu on vaieldamatult tõestatud, et sküütide ja ... vahel valitsesid aastasadu tihedad heanaaberlikud suhted, mis ei tekkinud alles Pärsia kuninga Dareiose sõja tõttu ... elementide ühepoolne integratsioon traakia kunstis ... celdama nende rahvaste kultuuritaseme erinevust. Seda ... polnud. Väljakaevamised Venemaal, Rumeenias ja Bulgarias on vastuvaidlematult kinnitanud, et traaklased ja sküüdid olid samal kultuuriastmel. Mõlemal rahval oli ka sama kõrgele arenenud põllumajandus ja karjakasvatus ning ka nende ühiskondlik-majanduslik tase oli ühesugune.

Traaklaste ja sküütide vahel polnud taseme erinevust ning ... ja kultuurilised mõjud olid vastastikused. Nüüd on ... tehtud, et teatud Väike-Aasia päritoluga loomamotiivid ... traaklaste juures kasutusel, enne kui nad leidsid ... sküüdi kunsti. Kuid samuti esineb vastupidiseid juhtumeid (näiteks Väike-Aasias tavaks olnud portreede stiliseerimine), kus ... on kulgenud sküütide kaudu traaklaste juurde. Nende vastastikkuste kultuurimõjustuste arheoloogilised jäljed viivad ringi ... Musta mere. Nad markeerivad kõigi Pontos Euxeinose juures elanud rahvaste ühist kultuurisfääri, milles olid võimalikud ... kultuurivoolud ja -triivid — Doonau alalt kuni Väike-Aasianing sealt üle Kaukasuse kuni Kimmeeria Bosporosini (praeguse Kertši väinani) kui ka vastupidises suunas. Musta

mere ümber elanud indoeuroopa rahvaste ühist kultuurilist arengut argumenteerides seisavad arheoloogid paljutöotava algusjuures, sest juba esimesed leiud näitasid selgesti, et Musta mererannikul asunud Kreeka linnkolooniad polnud selle piirkonna kultuuris ainumääravad, vaid et kultuuri arengus rääkisid juhtivalt mäletamatuist aegadest samal, kui mitte veelgi suuremal määral kaasa ka Musta mere piirkonna rahvad ise. Kindlasti pole paljud juhused, et varase hellenismiaja traakia kunsti küld- ja hõbeasjad ilmutavad rohkem pontilis-väikeaasialikke kui kreekalikke jooni. Traakia kunst on üks osa kunstisfäärist, mille võimsat mõju saab hinnata alles tänapäeva arvukate arheoloogiliste leitudude põhjal. Selles osas võivad meile veel nii mõndagi üllatust pakkuda arheoloogid, kellele kaasa aitab Lõuna-Venemaa, Rumeenia, Bulgaaria ja osalt ka Türgi industrialiseerimise ja urbaniseerimisega seotud tohutu ehitustegevus, mis juhuleide soodustab.

Antiikmaailm õppis sküüte kõige esiti tundma mitte niipalju nende kunsti kui just sõjaliste ettevõtmiste tõttu, kui nad nendega suguluses olnud (iraani) kimmerlased viimaste asustusaladelt Musta mere põhjarannikul välja tõrjusid ning sellega «suure rände» viimase laine liikvele panid. Osa kimmerlastest tungis seepeale üle Kaukasuse Väike-Aasiasse, kus nad 690. aasta paiku e. m. a. Früügia riigi purustasid. Kimmerlaste ülejäänud osa tõmbus sküütide survele Doonau aladele, läbis seejärel Traakia ning murdis lõppeks samuti vägivaldselt Väike-Aasiasse, kus mõlemad rühmad jälle ühinesid. Seejärel tungisid nad luüdi laste kallale. Seejuures toetasid neid traakia treerid ja edoonid, kes nendega liitunud olid. Umbes aastal 600 e. m. a. said kimmerlased aga Lüüdia kuninga Alyattese käest hävitava löögi. Mitte kunagi riigi rajamiseni jõudnud kimmerlaste riismed assimileeriti teiste Väike-Aasia rahvaste poolt.

Teisest küljest aga äratasid sküüdid, kelle all antiikajal mõisteti kõiki Musta mere, Doni, Dnepri ja Doonau ääres elavaid indoeuroopa hõime ning kellest mõned juba enne kreeka kolonisatsiooni paikseks muutusid, oma lõunanaabrite tähelepanu siis, kui nad võitudega harjunud Pärsia kuningale Dareiosele 514. a. e. m. a. vastu hakkasid ning teda oma kuulsate vibukütide paindliku taktikaga taanduma sundisid.

Sküüdi võitlustehnika kohta pajatab Herodotos järgmist. «Sküüdi rahvas on avastanud olulise eelise inimese tegevussfääris. See suur eelis seisneb selles, et mitte keegi, kes nende vastu sõtta läheb, ei saa nende käest ära pageda ning ükski ei saa neid kinni nabida, kui nad ei taha, et neid leitaks. Inimesed, kes pole rajanud ei linna ega müüre, kes oma eluasemeid endaga kaasa veavad ning kõik on ratsurid ja vibukütid, kes ei elatu põlluharimisest, vaid karjakasvatusest (siin viitab Herodotos nomadiseerivatele sküüdi hõimudele, kes ei kandnud peamist sõjaraaskust) ning kelle kodu kätkeb vankris — kuidas peakski sää-

... olevat olema muud kui võitmatu ja raskesti kätte-

Hella kunsti on nad muidugi seetõttu leiutanud, et nende
... ole selleks sobiv ning et jõed samuti kaasa aitasid.
... on nimelt kaetud lopsaka rohuga ja hästi niisutatud
... jõed, mida pole arvu poolest sugugi kasinamalt
... kanaleid. Nimetaksin vaid neid, millel on olemas
... ja kuhu merelt sisse sõita saab: Istros (Doonau) viie suud-
... Tyras (Dnestr), Hypanis (Bug), Borysthene
... ja Tanais (Don).»

Wagti traaklasedki ei püstitanud ka sküüdid templeid ega
olud oma jumalatele. Nad austasid Histiati, Zeusi ja Ged,
samt ka Apollot, Aphroditet, Uraniat, Heraklest ja Arest. Ge on
sküüdid Zeusi abikaasa. Üksnes Aresel, traaklastelt ülevõetud
pühajumal, oli igas maakonnas ebatavaline pühamu. See koos-
nes mitmest haakubude riidast, mille peal oli neljakandiline plat-
vorm. Igal aastal pidid sküüdid selleks andma ümmarguselt 150
taluniku, sest niiske ilmastiku tõttu vajus puidumägi kokku.

pendamael seisis Arese sümbolina vana rauast mõök. Mõõ-
nend toid skuudid ohvreid väikeloomade ja hobuste näol. Sõja
ajal ohverdati ka inimesi — igast sajast sõjavangist pidi üks
ohvrisurmaks ettenähtud inimesi ei kägistatud aeglaselt
sõja nagu see loomade puhul viisiks oli, vaid ohvri pea valati
sõja nuga ning seejärel löigati õnnetul kõri anuma kohal ühe-
sõja nuga lugutusega läbi. Vere valasid preestrid pidulikult
sõja nuga kohal välja. Sellega polnud vereohver veel lõpule
viimist, sel ajal kui preestrid verd haomäe otsa viisid, löigati
sõja nuga parem õlg koos parema käega keha küljest lahti ning
sõja nuga õhku. Nad jäid sinna, kuhu kukkusid, kuni kõdu-
mõõnend konkogude uurijad kaevasid ühe Arese pühamu lähe-
dalt nullakihi alt välja mitusada mitmest ajastust pärinevat
põlvkondade olaliigist ja käeluud.

... oma valge värviga.»

Omni kõige kurjemate vaenlaste koljudest lasksid sküüdid val-
mistada jooginõusid. «Kõik, mis on silmakoobastest allpool, sae-

takse ära ning kolju puhastatakse. Vaene mees tõmbab siis vahel väljapoole loomanaha peale ning kasutab seda nõndasama, rika aga laseb lisaks nahast pealiskattele kolju seest üle kullata ning joob siis sellest,» jutustab Herodotos. Samal moel prepareeriti ja kasutati ka tülis mahalöödud sugulaste koljusid. Mahalöödud vaenlaste koljudest jooginõude tegemise komme oli Bulgaarias veel kuni varase keskajani tavaline. Selle kombe olid oma uude kodupaika kaasa toonud Lõuna-Vene aladelt pärinevad turgid, hõimude hulka kuulunud algbulgaarlased, kes hiljem slaavistustid.

Sküüdi hõimud elasid Lõuna-Vene suurtel jõemadalikel ja steppides Stepianikele oli iseloomulik see, et nad kasutasid kütuseks ka loomakonte, jõesküütide targad aga püüdsid huupi visatud pajuvitste järgi kuritööd ja karistust tõlgendada.

Tark olla oli sküütide juures nii mõnigi kord ohtlik elukutses. Eelkõige siis, kui tark kuninga haigevoodi juurde kutsuti. Sküüdid nägid igas haiguses jumalate karistust. Nende arvamust mööda ei pidanud haige ise seejuures hoopiski mitte süüdlane olema. Piisas mõne tema lähema kaaskondlase «üleastumisest», et jumalate needust kaela tõmmata. Targa ülesandeks oli nüüd kindlaks teha, kus olid kuninga haigestumise põhjused. Ta pidi inimestele näitama, «milles seisnes kombeseaduse rikkumine, millest nüüd karistuseks kuninga haiguse valla päästis. Säärast laadi «diagnostikat» esines ka Mesopotaamia rahvastel ja vanadel kreeklastel. Nii arutab Achilleus seoses katku puhkemisega Troojas: «Põhjusest las selgitab meile nüüd preester või ennustav prohvet või mõni ulmade tundja... Ütelgu meile ta, miks viha kannab me vastu Apollon.»

Kuninga räske haiguse puhul seisid sküüdi targad kahekordse surve all. Et kuningas ise ei võinud oma kannatustes süüdi olla, pidid nad süüdlast otsima kuninga vahetu kaaskonna hulgast. Kui süüdistatav maha salgas — mida mõistagi igaüks tegi — nõudis tava, et pärast esimest kolme tarka kutsutaks neid kuninga haigevoodi juurde juba kuus. Kui ka need ühel häälel väitsid «patustaja» oraakliütuse põhjal süüdi olevat, löödi mehel kohe siinsamas pea maha. Kui aga enamik uutest juurdekutsutud tarkadest süüdistatu vabaks mõistis, langesid kolm esimest timuka käe alla. Nad hukati Herodotose järgi seesugusel viisil: «Vanker laaditakse hagu tais ning härjad rakendatakse ette. Sküüdid seovad targad kinni, köidavad käed seljale kokku, topivad tropi suhu, et nad oma timukaid enam ära needa ei saaks, ning pistavad hagude keskele. Siis süütavad nad oksad põlema, hirmutavad loomi ning panevad nad kihutama. Palju härgi põles ära koos tarkadega, keda valeprohveteiks peeti. Kuningas ei jäta nendest, keda ta surmata käsib, ka mitte poegi järele. Kõik meessoost järglased tapetakse, naistele seevastu ei sünni aga mingit häda.

Kui kuningas ikkagi suri, siis tapeti samal viisil kõik targad, kes oraakliütlust mõistatada püüdsid.»

Kuninga muldasängitamine sarnanes oma rangelt ettekirjutatud rituaalide poolest traakia kuningate ja hellenismile eelne-

to bonuvurste matustega. Sküütide kuningate suured abikaasad asusid Dnepri ülemjooksul paigas, kuhu võis pääseda vaid väiksemate sõudepaatidega. Enne aga, kui sküüdid oma kuninga mulda sängitasid, panid nad ta mesilasvahaga sisse-kuulutatud keha hõimudele vaatamiseks välja. Enne seda avati kuninga kõht, puhastati ära ning täideti uhmris peeneks hõõrutud sulfroni ja viiruki, selleri- ja tilliseemnetega, mille järel ta jälle kinni õmmeldi. Lautsilepanekuga seotud ekstaatilistel tantsutantsudel läks asi kuni hullupööraste enesevigastusteni. Mõned sõdalased löikasid endal tüki kõrva ära, teised vigastasid oma nägu ja nina, löikasid endale sälgu ümber õlavarre või toru, teised labi vasaku käe. Nõnda vigastatuna ja moonutatuna «tõidid nad oma surnud kuninga järgmise hõimuni, kus kordus sama protseduur. Alles siis, kui kuningas oli kõikide hõimudega kokku tulnud, viisid tema maakonnavürstid ta kuningahaudade juurde, kus ta suures maasse kaevatud hauas lehtedele sängitati. Tema kõige ustavamate sõjameeste pükidest põimiti pajuvitste abil katus peale. Siis «kägistavad nad ühe kuninga liig-
mehed, samuti laudniku, koka, tallitulema, teenrid ja sõnumitöölised (need, kes kuninga surmateate töid), tema hobused ja kõigi tema loomade esmasündinud», kes talle teise maailma kaasa vietakse. Hauda pannakse ka kuldkaunid, kuid mitte hõbe- või raudkaunistusi. Kuninga viimase puhkepaiga kohale kuhjatakse kõrge mulliküngas.

Kuninga pole sküütide matmisrituaalid kuninga muldasängitamisel veel lõppenud. Herodotos annab meile väga üksikasjaliku üldtuntlikust stseenist, mis toimub üks aasta pärast kuninga surma. «Aasta hiljem teevad nad järgmist: nad võtavad kõige suuremad kuninga järelejäänud teenrite hulgast. Need on päris-
mehed sküüdid. Igaüks, keda kuningas kutsus, muutub tema teenriks. Orje nende juures pole. Nendest teenritest kägistavad nad viiskümmend, samuti ka viiskümmend kõige ilusamat hobust.

Need viiskümmend viiakse sõjakonna välja, puhastavad kõhuõõne, täidavad selle mulliga ning õmblevad jälle kinni. Siis kinnitatakse pool ratast kogu keha ümber, kumerus allapoole, ning ratta teine pool kahe teise talli külge. Nõnda seavad nad üles sada alust. Igale kahele nendest tõetultakse nüüd hobune, pärast seda kui jäme teivas on tema kehast pikuti kuni kaelani läbi torgatud. Nõnda kannavad nad rattad hobuse õlgu, tagumised hoiavad kõhtu tagajalgu. Olaliigesed ja reied hõljuvad õhus. Nad panevad hobusele kaela külge ja paitsed pähe, tõmbavad ratsmed ettepoole ülug seovad hobuse vaia külge. Viiskümmend kägistatud meest meist aga asetavad nad siis hobustele, pannes nad aga ühele poolle istuma nõndaviisi: kui nad on laibad püstloodis, siis kogu keha külge kinni kinni kinni, kui nad on laibad püstloodis, siis jääb sel-
le pool all välja tükk, mille nad kinnitavad puurauku selle

teiba see, mis läbi hobuse läheb. Säärased ratsanikud seavad nad ringi ümber haua, ning siis lähevad nad jälle ära.» Surnud ratsanikud on oma kuninga juures auvalves.

Sküütidel olid pärast matusetseremooniaid ette nähtud hoopis erilised rituaalsed puhastusmenetlused. Nad pidid endal pead salvima, seejärel jälle pesema ning pärast seda oma keha aurusaunas puhastama. Viimane kujutas endast vilttelki, mis sarnane praeguste Balkani mustlaste omadega, milles oli väike veevaagen, kuhu «hõõguvaid» kive sisse visati.

Kuid aurusaun õhutiheda vilttelgi all ei teeninud üksnes kehalise puhtuse eesmärki, vaid ta peletas ka valu ja mure. Imetusega märgib Herodotos: «Nad puistavad ka kanepit kuumadele kividele. Need hakkavad suitsema ning tekitavad nii tugeva auru, et vist küll ükski kreeka higistamissaun seda ületada ei suuda. Sküüdid rõõmustavad selle aurusauna üle ning uluvad naudingust.»

Mida Herodotos teada ei võinud, on see, et sküütide lõbusus ja nauding ei tulenenud mitte veeaurust, vaid kanepisuitsust, niisiis hašišist. Vees kümblemist sküüdid ei tundnud. Nende naised puhastasid end «kosmeetiliste mähistega», mida nad valmistasid purukshõõrutud küpressi- ja seedripuu ning viirukipõõsapuidust, lisades pisut vett. See andis neile üheltpoolt hullutavalt hea lõhna, teiselt poolt olid nad aga järgmisel päeval, kui nad kihi maha kraapisid, värsked ja puhtad.

ODRÜÜSIDE RIIK

Pärsia suurvõimupoliitika fiasko muutis ka Balkani ala poliitilist pilti. Pärsilased tõmbusid 5. sajandi alguses e. m. a. Väike-Aasiasse tagasi ning maismaakreeklastel olid käed-jalad tööd täis, et sõja haavu parandada, oma lõhutud linnu jälle üles ehitada ning Pärsia vallutusretkedest väljakurnatud ja halvatud majandusele jälle jalad alla saada. Kuid kiire taastamise püüdlustes kätkesid juba ka Kreeka sisemise ülemvõimu eest peetava võitluse juured, sest loendamatu kreeka hõimude ja linnriikide liiduvalmidus ja ühtsus ei kestinud üldiselt kauem kui väljast tulev surve. See võitlus viis Peloponnesose sõjani, millega algas Kreeka poliitilise iseseisvuse hääbumine. Kuid Pärsia sõda oli muutnud poliitilist pilti ka väljaspool Kreeka emamaad. Traakias ja Illüürias — eelkõige Makedoonias — oli pärslaste väljatõmbumise ning kreeka kolonistide ja kreeklaste võimu kahanemise tõttu tekkinud vaakum, millest tekkinud keerisel lasksid end meelsasti kaasa kanda nii traaklased kui ka makedoonlased.

Tänapäeval ei kahtle küll vist enam keegi selles, et odrüüsidel ja bessidel oli juba Pärsia ülemvõimu ajal olemas riiklik korraldus. Kuid odrüüside riigi hoogne tõus ja kindlustamine algas alles kuningas Teresega, seega pärast aastat 440 e. m. a.

Tema oli esimene konkreetne ajalooline Traakia valitseja. Ta ühendas kõlgepealt arvukad odrüüside allhõimud, kes elunesid Hebroni (Maritsa) ja Musta mere vahel. Riigi vahetu haldamine toimus hõimuvürstide kaudu, kelle võimu võib võrrelda Põhja-Ameerika indiaanipealikute omaga. Mitmed uurijad arvavad, et Terese valitsemise ajal eksisteeris odrüüsidel kaaskondlik ühiskondlik korraldus nagu germaanlastelgi. Finantsilise baasi muretses Teres oma riigile rikaste traaklaste kingituste näol, kes austasid oma kuningat nii nagu austatakse jumalaid. Nad ohverdasid talle kulda ja hõbedat nagu teistelegi jumalatele ja oraaklilehtade heaks. Mütoloogia järgi põlvnes Traakia kuningas Teres Ateese pojast ja «laulu armastava» Philomela julmast õhust. Philomela jõle ja julm lugu on meile tuttav ühest kreeka müüdist. Ta oli Ateena kuninga Pandioni tütar ja Tereuse, Ateena linna lähedal asuva Phokyda piirkonna kunagise kuninga tütar. Kui Tereus, kes oli Philomela õe Proknega abielus, oma naiseõde Ateenasse viima läks, vägistas ta tema ära ning hoidis tal keele välja, et Philomela teda reeta ei saaks. Ometigi tuli talle ilmsiks. Philomela tegi selle häbiteo õele teatavaks koostööga. Molemad maksid Tereusele kätte kreeka mütoloogiale omuloomisest ebainimlikkusega. Nad tapsid tema poja Itise, kelle ta oli Proknega sigitanud, ning panid poisilõhna roana talle ette. Teiste sõnadega — ema ohverdas omaenda poja, et enda ja oma õe au nimel kätte maksta. Kui Zeus sellest häbiteost kuulda sai, muutis ta Philomela pääsukeseks, Prokne muutus ning tegi Tereusest hauka, et ta neid igavesti taga

ei võrstad ja kuningad endale jumala nimesid võtsid, selleks et oma jumalikkude päritolu tõendada, polnud tollal sugugi ebatavalist.

Teres, esimene traaklaste kuningas, oli Sitalkese, tolle odrüüside valitseja isa, kelle valitsusajal ühendati suurem osa Traakia Balkani mägede ja Doonau vahel paiknevad hõimud, eelkõige need, kes läksid Sitalkese vägedega vabatahtlikult kaasa. Käesolevate müütilashõimude ning osa paionitest kuni Strymonini (Strumani) said tema käsualusteks. Ainult bessid säilitasid oma sõltumatuse, kuid andsid odrüüside kuningale vastavalt sellele valitsemisele ja tujudele sõjamehi kolisevate müntide vastu.

Odrüüside riik ulatus Terese ja Sitalkese valitsemisajal Musta mere rannikult kuni Doonauni ning sealt kuni Iskeri jõe suudmeni, Sofias põhja pool. Läänepiir kulges mõnevõrra lõunamärgiselt, sest siin elasid ka sõltumatud treerid ja müüslased. Lõuna pool ulatus odrüüside kuningate võim üle Rodope ja Egeuse mere kuni Egeuse mere rannikuni. Abdera oli odrüüside sõltumatu piirkonnas. Riigi idaosa, praegune Bulgaaria—Türgi piiride vahel, oli odrüüside eneste poolt tugevasti asustatud. Odrüüside kuningad nimetasid end pärast seda esimest ühendamist «Traakia kuningateks». Odrüüside riik võttis enda alla 100 000 kuni

Paar nädalat hiljem, kui Xerxes Hellespontosest üleminekut ette valmistas, tuli Pythios tema juurde: «Isand, palun sind, täida mu soov, mida sul on kerge rahuldada, kuid mis mulle on väga tähtis.» Xerxes arvas, et Pythios palub pigem kõike muud kui

... oli vaja väga palju raha, sest ta valmistus sõjaks. ... polnud ka antikajal odav. Relvad maksid palju raha ning ka sõjameeste tasu polnud tühine. Neile maksti nõndani- ... kullakutega, väikeste kullast ja hõbedast metallplaadi- ... kolmandik kulda ja kaks kolmandikku hõbedat), ... 16 grammi ning mille väärtus vastas umbes 16 ... Vaepealik sai neli küsikut ning võis sellega mitte ... pidada, vaid ka oma teenrite ülalpidamise eest

VÕITLUS ÜLEMVÕIMU PÄRAST

Välispoliitiliselt tuli Teresel ja veelgi rohkem Sitalkesel pärast teiste traakia hõimude enam või vähem vägivaldset inkorporeerimist nende riigi hulka seista küsimuse ees, missuguses suunas oma ekspansiooni jätkata. Oli olemas kaks võimalust — esiteks kagu suunas, kus kreeklased juba 6. sajandi lõpus olid Miltiades I juhtimisel välja vahetanud Traakia võimu Hersonesose pool saarel ning sellega ka Dardanellid oma kontrolli alla saanud. Traakiale kuulunud Hersonesose poolsaare esimese Kreeka valitseja vennapoeg Miltiades II lõi pärslasi 490. a. e. m. a. Marathoni juures ning tugevdas seega uuesti Kreeka nõudlust Hersonesose suhtes.

Teine, realistlikum võimalus oli edasitungimine edelasse. Balkani poolsaare südamesse, Makedooniasse, mille valitsejad tol ajal samuti tegelesid ettevalmistustega oma võimu laiendamiseks Kreeka ja Traakia arvel.

Põhja poole oli tee suletud sküütide poolt, kelle tungi lõunasse oli Sitalkes osavalt seisma pannud ühe oma tütre naitamise teel kuningas Ariapetiga. Lõunatiiva oli Traakia kuningas vabaks jätnud tänu liidule Ateenaga.

Sitalkes otsustas asuda kõige nõrgema vastase, Makedoonia kallale. Sellega vältis ta otsest konfrontatsiooni Miltiades II-ga, mis teda paratamatult oleks viinud konflikti ka Ateenaga. Oli langetatud poliitiline otsus, mis võib-olla evis üleilmset tähtsust. Talvel 429. a. e. m. a. otsis Sitalkes ateenlaste nõusolekul lahendada Makedoonia probleemile, püüdes samaaegselt ka sõjalisel teel vaigistada rahutuks muutunud Chalkidike elanikke. Suur Chalkidike poolsaar Egeuse mere põhjaosas oli traaklaste, makedoonlaste ja vaenulike kreeklaste naabruse tõttu muutunud üheks tolle aja neuralgilisemaks punktiks. See oli ka strateegiline võtmekoht võitluses ülemvõimu pärast Egeusel ja Balkani poolsaarel. Kõike seda tuleb aga vaadelda ka vahetus seoses Peloponnesose sõjaga, mis praktiliselt sai alguse Chalkidike poolsaarelt ning mille kestel Ateena ja Sparta püüdsid nii traaklaste kui ka makedoonlaste oma liitlasteks saada.

Sitalkes langes selle poliitilise konstellatsiooni ohvriks. Olgugi et ateenlased olid teda esialgu virgutanud sõjakäigule Makedoonia vastu ning lubanud talle oma laevastiku toetust, jätsid nad ta otsustaval hetkel maha ning piirdusid sellega, et saatsid tema juurde «saadikuid kingitustega». Ateenlastele, kes täpselt jälgisid sõjalist jõuproovi Sitalkese ja Perdikkase vahel, oli küllaltki olulisi põhjusi liidust loobumiseks. Nad olid äratundmisele jõudnud, et mõlemast Traakia—Makedoonia alal ülemvõimu taotlejast olid traaklased mitte üksnes sõjaliselt tugevamad, vaid et nende käsutuses oli ka rohkem raha ja enam majanduslikke ressursse. Ateena pidas odrüüside riiki ohtlikumaks kui makedoonlaste oma. See oli poliitiline valehinnang, mis algul või-

malas Makedoonial Kreekas juhtivaks võimuks tõusta ning lõpuks viia Kreeka taassünni saatusliku õletuleni Aleksander Suure valitsemise all.

Traakia, nõnda arutlesid ateenlased põhjendatult, saaks jätta Makedoonia üle võidu saavutamist kõige vägevamaks riigiks Balkanil ning sellega Ateena vahetuks vastaseks. Sellele loomuliku ateenlaste kartus, et ka spartalased võivad Sitalkesega ühtuda, et nõnda Traakia metsade ja nende nii hädavajaliku loomavõimude juurde pääseda.

Sitalkese sõjakäik Makedoonia vastu näitab meile selgesti traaklaste eeskujul ülesehitatud odrüüside riigi kõrget riiklikku organisatsioonitaset. Sellest sõjakäigust võtsid osa peaaegu kõik traakia hõimud. Ka Doonaust põhja pool asuvad geedi hõimud, kelle vlbukütid olid sküütide moodi relvastatud, läksid koos Sitalkesega Makedoonia vastu. Mõned traakia hõimudest läksid kaasa kui palgasõdurid, teised kui liitlased. Ühtekokku oli Sitalkese sõjaväes antiikaja allikate järgi umbes 150 000 meest. Selles kolmandiku moodustasid ratsanikud, ülejäänud olid jalaväed. Ratsanikke andsid suuremalt jaolt odrüüsid ja geedid. Jalaväelastest olid kõige ohtlikumad bessid ja satri mõõgakandjad. Kuid mitte kõik Sitalkese sõjamehed polnud varustatud rüütelvõimega — mõõkade, piikide ja odadega või vibude ja nooltega. «Ülejäänud trobikond» ajas hirmu peale pigem oma arvul kui relvastusega. Suurem osa inimestest oli varustatud primitiivsete puumalakate või rautatud puunuiadega.

Kõne, mida Thukydides Sparta väepealikul Brasidasel pidada loodi, kirjeldatakse traakia sõjameeste häid ja nõrku külgi kreeka vaatevinklist: «Kes nendega veel tapelnud pole, see kujutab endale ette kõige koledamaid asju. On tõsi, et nende arvukate sõjameeste nägemine on kohutav. Kisa, mida nad tõstavad, on talumatu, ning relvade õhus vibutamises on midagi ohverdavat. Kuid niipea kui nad tegelikult kokku lähevad vaenlastega, kes end sellest kohutada ei lase, näeb asi hoopis teistmoodi välja. Barbarid ei võitle sirgetes rividest. Nende meelest pole ka häbistav oma kohalt lahkuda ja põgeneda, niipea kui nad kühakusse satuvad. Pealetung ja põgenemine teevad neile ühtemoodi au. Nende vapruses pole järelikult midagi, mille järgi nad ära tunda võiks, ning seesuguse meelevaldse võitlusviisi juures on igalühel alati võimalus auga taplusest tagasi tõrjuda».

Kord peab olema. Spartalane Brasidas ei suuda traaklaste poliitilist sõjapidamisviisist aru saada. Strateegia ja taktika valikul on tema juures määrav intellekt, ning võitleja kohus sõjameeste vastu pidada on fikseeritud eetilistes käitumisnormides. Termopüüdist kuni Stalingradini pole siin palju muutunud. Sparta väepealikule olid nii intentsioon kui ka instinkt võimad, need jäid ratsionaalsest mõttelaadist väljapoole. Kuid nõnda ei suuda ta ka aru saada «plaanitsetud, austusväärse

taandumise» taktikast, nagu sellest muide ei saanud aru ka ameeriklased Vietnamis

Oma sõdalastele, keda traaklaste metsik käitumine ja ähvardavad žestid ilmselt šokeerisid, püüab Brasidas psühholoogiliselt julgust sisendada ning jätab neile koguni lahti ka korrapärase taandumise võimaluse, kui ütleb: «Ning alles võitluses saab ilmseks, et kõik, mis teile algul nii kohutavana näis, oli vaid silma ja kõrva jaoks määratud. Kui te vastu peate ning, kui vaja, ka korrapäraselt taandute, ei saa teile midagi juhtuda. Ning siis mõistate, et nad püüdsid oma tühjade ähvarduste ja kohutava käitumisega teile vaid hirmu nahka ajada.»

Makedoonlastel oli vähe väljavaateid Traakia kuninga poolt kokkuaetud hirmuäratavale väehulgale edukalt vastu panna. Nad hoidsid vaenlase eest kõrvale, tõmbusid oma linnustesse ja kindlustatud asulatesse tagasi ning ei läinud avalikku võitlusse Sitalkesega. Nende taktika osutus edukaks. Traaklaste peale tung läks tühja ning suri pikapeale välja. Kui enam midagi rüüstata polnud, kadus traaklastel võitluslust.

Neid väsimuse ilminguid kasutas makedoonlaste kuningas Perdikkas salajaste läbirääkimiste alustamiseks traaklastega. Tema sidepidajaks Traakia kuningaga oli viimase vennapoeg Seuthes, kellest hiljem sai Sitalkese järeltulija. Perdikkas oli Seuthesele lubanud oma õe Stratonika ja suure kaasavara — tolle aja vürstidel ja kuningatel oli sääraseks puhkudeks ikka mõni kõrgeistündinud peibutis valmis pandud. Seuthes mõjutas oma onu tagasi pöörduma ning Perdikkasega relvarahu sõlmima. Kolmekümne päeva pärast tõmbus Sitalkes Makedooniast tagasi. Sealjuures laastas ta kätemaksuks ateenlaste lahtiütlemise eest Chalkidike poolsaare. Sitalkes suri viis aastat hiljem ühel sõjakäigul ülestõusnud triballide vastu praeguse Bulgaaria põhjaosas. Tõenäoliselt ta mõrvati. Võib vaid oletada, et selle atentaadi taga oli ta vennapoja Seuthese käsi. Ajalooliselt on kindel vaid see, et Seuthes võimu üle võttis ning et ka Perdikkas oma sõna pidas, andes traaklaste kuningale naiseks oma õe. Kuid Seuthes I oli nõrk kuningas. Pärast tema valitsemist lagunes riik mitmeks sõltumatuks vürstkonnaks. Makedoonia sai hinged tõmbamiseks aega ning kasutas selle ära.

MÕRV TULI KUI TELLIMISE PEALE

Kreeka pärandi pärast peetud võitluses etendas režissööri osa juhus salamõrva näol. Makedoonias valitses ikka veel Perdikkas III, sellal kui Traakias oli pärast troonitülisid võimu enda kätte haaranud ja riigi uuesti ühendanud vägivallatseja ja kunstimeelne odrüside kuningas Kotys I (383 kuni 360 e. m. a.), kes oli Seuthes II poeg. Ta jätkas Terese, Sitalkese ja Seuthes I poliitikat ning lõi riigile kindla materiaalse ja finantsilise baasi.

Teema sõjavägi kuulus kõige tugevamate hulka Balkani poolsaarel. Tema välispoliitika polnud algul suunatud mitte Makedoonia vastu, vaid pürgis kagu suunda. Kotys tahtis Hersonesose poolsaare Kreeka linnad ning seega ka juurdepääsu Mustale merele oma järelevalve alla saada ning sattus seega konfliktile Ateena huvidega. Olgugi et üks Kotyse tütardest oli abielus Ateena palgasõdurite juhi Iphikratesega, kes tõi senisesse võitluspoliitikasse pöörded, hakates rakendama kergelt relvastatud hopliidid, kes oma pikkade ja elegantsete mõõkade ja torkepiikidega olid kaugel üle kohmakatest sparta hopliididest (raskelt relvastatud), tekkisid ikka ja jälle rasked kokkupõrked traaklaste ja kreeklaste vahel. Kui Kotysel lõpuks õnnestus Hersonesose poolsaar jälle Traakia kontrolli alla saada (ning koos sellega Dardanellid), otsustas Ateena sooritada poliitilise mõrva. Langes aastal 360 e. m. a. vandenõu ohvriks. Ta tapeti tema residentsis Mörvarid said Ateenas kodanikuõiguse. Kotys I mõrva ei muutnud mitte üksnes Kagu-Euroopa ajaloo kulgu, vaid sellel oli kõikehaarav ajalooline tähtsus. Pärast tema surma kujuti odrüside riik Ateena mahitusel Kotyse poegade Kersobios, Amadokose ja Berisadi vahel.

Väga hiljem suri Makedoonia kuningas Perdikkas. Pärast tema surma troonitülisid tuli võimule Teebas (pantvangina) kasvanud Philippos II (359 kuni 336 e. m. a.). Ta võttis keskvõimu oma kuningriigis rangelt enda kätte, sellal kui Traakias Kotyse pojad vastastikku oma võimupiirkondade pärast vaidlesid, mis oli Traakias põlvest põlve kestnud pahe.

Philippos, kes oli Teebas Epameindose sõjaväge tundma õppinud, võttis pärast naasmist kasutusele hiljem kuulsaks saanud lüürlased, lüürlased kaheksa- kuni kahekümne nelja viirulise make- ritega. See lahingurivistu, mis oli nagu personifitseeri- tud, moodustati sõjamasin, moodustati koondriviisse paiguta- tud relvastatud jalaväelastest, nõndanimetatud hopliidi- de. Nende viirgude vahe oli marssimisel kaks meetrit, rünnaku- korras üks meeter. Kui faalanksit rünnati, vähendati vahemaad pool meeteri. Sõjamehed moodustasid nagu seina, mida nende kilbid veelgi tugevamaks tegid. Makedoonia faalanks oli umbes kilomeeter lai ning temas oli 10 000 kuni 18 000 meest. Frontaalselt oli see relvatihe blokk väga raskelt rünnatav, õrnemad olid vaid tiivad, mida julgesid rünnata üksused.

See sõjatehnika oli Philippos II sõjalise edu eelduseks. Lüürlased, paionid ja traaklased ei suutnud Philippose löö- misvõimule sõjaväele vastu seista. Lüürlased said temalt hävi- tavalt lüüa aastal 358 e. m. a. Aasta hiljem vallutas Philippos kindlalt Ateena jaoks — Amphipolise Struma alamjooksul asunud linna välja sõjalise baasina oma edasisteks sõjaretke- deks Traakia vastu. Nüüd olid Traakia kulla- ja hõbedakaevandused Pangaioni mägedes haardeulatuses ning kõigile asjaosalis-

tele oli selge, et see on veel vaid aja küsimus, millal Philippos ka Traakia vastu liikuma hakkab. Ateena katse Philippost sõjalisel teel tõkestada, et ise Traakia kulda ja hõbedat oma valdusse saada, läks luhta. Philippos polnud mitte ainult väljapaistev väejuht, vaid ka niisama suur poliitikamees. Ateena sõjakultus andis talle võimaluse otseseks sekkumiseks Kreeka sisiasjadesse. Temast sai Chalkidike linnade liige, ning selle ülesandel vallutas ta Potidaia, murdes seega atika mõju Chalkidikel.

Üksmeele puudumine Traakias ning odrüüside kuninga nõrkus andsid Philipposele võimaluse sekkuda ka Traakia siseasjadesse. «Soodne võimalus kindlustatud alalt üle Strymoni ületungimiseks avanes Philipposele siis, kui kullarikka Pangaioni mäestiku läheduses asuv Thasose koloonia Krenides abi palus. Kuningas saatis linna makedoonlastest asukaid, kindlustas seda ning andis talle nimeks Philippoi, millega Traakia alal esmakordselt Kreeka ajaloos anti uusasulale inimese nimi. Traaklaste kuninga Ketriporise vastusammud, kelle võimkonda Krenides kuulus, ei andnud mingeid tulemusi. Aastal 356 e. m. a. tema, paionite kuninga Lückeiose, illüürlase Grabose ja Ateena vahel sõlmitud liit ei pääsenud enam mõjule» (Wiesner).

Traakia kullakaevanduste tuludest laskis Philippos ehitada suure laevastiku. Kasum oli arvatavasti suurem kui tuhat talent aastas ning Philippose poolt vermitud mündid jätsid aegapidi varju Pärsia dareikosed.

Asjade edasine areng Traakia alal näitab Philippose erakordset poliitilist kontseptsioonivõimet. Ta mõistis ühtviisi parajal määral ning paindlikult rakendada nii poliitikat kui ka relva jõudu.

Osavalt kasutas ta ära üksmeele puudumise traakia hõimude vahel, liitudes kord ühe kuningaga, seejärel aga tema vastasega, laotades sel viisil aegapidi asjasse kaasatõmbamise ja kohustuse võrgu üle Traakia, nii et see end veel vaevalt kaitsta suutis kui Philippos sõjalise vägivallaga lõpule viis selle, mida oli poliitiliselt targasti ette valmistanud — Traakia alistamise. Juba aastal 346 e. m. a. oli ta Traakia kuningat Kersobleptest sundinud Makedooniaga ühinema ning toonud tema poja pantvangina Makedoonia kuningakotta, lülitades sellega välja oma peavastase. Philippos jõudis veel samal aastal Traakia Hersonesose poolsaare kaitseks ehitatud müüritõkkeni, mis oli püstitatud juba Miltiades I valitsemisajal Paktyast kuni Kardiani kaitseks apüüntide sissetungide vastu.

«Traakia küsimuse» lõplik klaarimine algas aastal 342 e. m. a. uue sõjakäiguga odrüüside kuninga vastu. Philippos kukutas Kersobleptese troonilt ning kuulutas iseenda odrüüside kuningaks. «Maa Nestose ja Musta mere vahel organiseeriti «Traakia strateegkonnaks», mida asevalitsejana haldas kuninga poolt nimeetatud strateeg. Sellega seotud andamid suurendasid märgatavalt

tulust, mida kaevanduspiirkonna tõttu juba saadi. Uus kord sai paljus tugineda odrüüside riigis juba varem väljakujunenud sõjaväekohustuse korraldusele. Oma osa mängis kindlasti ka traaklaste maal eksisteerinud Pärsia satraatide võim, ilma et vastvõidetud ala oleks saanud Makedoonia võimude isiklikuks omandiks» (Wiesner).

Uue sõjakäiguga kindlustas Philippos oma positsioone sisemaal. Ta muutis Philipopolise, praeguse Plovdivi, peamiseks toetuspunktiks Sise-Traakias. Siis ehitas ta Tundža ääres asuva linn (praeguse Jamboli lähedal, Balkani mägedest lõunas) kindluseks ja võimeliseks kindluseks odrüüside riigi keskel. Odrüüside ühinemise järglasena tegi Philippos teatavaks ka oma pretentsioonid peetide maa suhtes. Seejuures lootis ta aga rohkem poliitilisele kui sõjalistele tagatistele. Ta tuli kui sõber, mitte kui sõltlane ning näitas seda geetide kuninga Kothelase tütre naimisega. Aastal 340 e. m. a. jõudis Philippos Musta mere rannale Mesembria (Nessebari) kaudu läks ta Odessoseni (Kardamaki), kus valgetes rüüdes geetide preestrid teda harfimärgiga vastu võtsid, et temalt palvelauludega jumalatele anuda talle aastmist. Philippos säästiski Odessose, uuendas oma sõjapunkti geetidega ning kindlustas sellega oma põhjapiire, et teda ahvardas oht sküütide ja keltide poolt, kellele ta selles suhtes võimu laiendamise staadiumis veel vastu astuda ei saanud. See tõukas ta sõjaliselt võimekad geetid tõkkeriivina Doonau jõele ja vahetult tema ja keltide vahel. Aastal 339 e. m. a. õnnestus Philipposel sküüte Balkani vahele. Aastal 339 e. m. a. otsustas Philippos Seejarel pidi ta aga Traakia triballide alal leppima otsustamisega. Triballid, kes ka odrüüside riigi suhtes olid sõltumatuks saanud, võtsid makedoonlaselt tema taganemiseks Bulgaria lääneosa, ilma teiste hõimude kaitseta toonud. Philippos II oli julgeoleku tagamiseks Traakiasse jätnud Aleksander andis maididele purustava löögi ning rajas oma isa järgi «kindla paiga», millele andis nimeks Alexandropolis. Balkani poolsaare põhjaosas saavutatud edu sundis Kreeka ühinenud ühennustama Makedoonia hegemooniat. Kreeka linnade ühinenud aastast 338 e. m. a., mille järgi liidu liikmetel pidid olema ühed ja samad sõbrad ning vaenlased, kuulutas ka Philippos juba hellenite sõbraks. Aasta hiljem andis liidukogu Korinthis hõlmeni maa- ja merejõud Philippose juhtimise alla. Osa kreeka poliitikamehi nägi Philipposes «tugevat meest», kes on võimeline Kreeka väikeriikideks killustatusele lõppu peale tegema

Seuthopolise ja Kabyle vahel on sõlmitud liiduleping. «See vanne,» nii kõlab arheoloogidele kõige tähtsam raidkirja osa, «tuleb raidkirjades marmorplaatidele kantult viia Kabylesse Phosporiona juures ja agoraasse (turuplatsile) Apolloni templi altari juurde, samuti Seuthopolisesse Suurte Jumalate templisse ja Dionysose agoraasse.»

Et marmorplaat leiti Dionysose pühamust, oli arheoloogidel lõplik selgus käes, et nad tõepoolest on avastanud legendaarse Seuthopolise. Sõsarlinna Kabyle asukoha olid arheoloogid vahepeal üles leidnud Lõuna-Bulgaaria linnakese Jamboli lähistel. Kaevamistöid alustati 1975. aastal.

Mündileidude järgi otsustades alustati Seuthopolise ehitamist juba Philippos II ajal. Linna õitseage saabus Aleksandri valitsemise ajal ning see hävitati juba Lysimachose (355 kuni 281 e. m. a.) ajal või vahetult pärast seda. Nime sai linn odrüüside kuninga Seuthes III järgi. Tema poolt vermitud müntidel leiame tema kujutise näol kõige vanema originaalportree traaklastest. Mündil võime näha ilusat pead kaarja nina ja suurte silmadega. Kuningat kujutatakse lõuahabeme ja pikkade juustega. Mündi tagaküljel on šassis habeme ja pulstunud juustega ratsanik. See on tüüpiline traaklaste teatud laadi enesekujutistele reljeefidel, müntidel või ka skulptuuridel, mis peavad vaatajat kohutama ning talle hirmu nahka ajama. Nõnda nägid traaklastel välja oma sõjaretkedel. Üldiselt kandsid vabad inimesed pikki juukseid. Mõned mehed keerasid oma juuksed pealael puntrasse, teised kandsid neid pea paremal küljel sõlme seotult.

Seuthopolis oli peaaegu sada aastat odrüüside riigi valitsejate residents, kusjuures see peaaegu sõltumatu riik kuulus *de jure* Makedoonia kuningate «Traakia strateegkonna» hulka. Suurtulekahju jäljed ning arvukad kivikuulid, mis olid 300–400-meetrise laskeulatusega sõjamasinate abil linna heidetud, annavad tunnistust selle vägivaldsest hävitamisest. Kes need hävitajad olid, pole täpselt teada. Ka hävitamise aeg on teadmata. Varemetselinn jäi kauaks ajaks asustamata. Alles 12. ja 13. sajandil m. a. j. tekkis uus turupaik, mis aga natukese aja pärast jällegi, seekord türklaste poolt, maha põletati. Linna müürid vajusid maa alla.

LINN NING IKKAGI MITTE LINN

Seuthopolis, mis oma linnaehituslikult kontseptsioonilt küll vastas kreeka kujutelmadele, pole siiski võrreldav Kreeka linnadega. Ta täitis hoopis teistsugust sotsiaalpoliitilist funktsiooni.

Selles seisnebki Seuthopolise avastamise suur tähtsus ajaloo teadusele. Ta on seni ainus Traakia linn, mida on teaduslikult uuritud, ning ta võimaldas selgesti mõista odrüüside riigi riikliku organisatsiooni vorme. Seuthopolis polnud urbaanne linn,

polnud linlik asula. Siin polnud ka Kreeka polistele vastavaid linnastruktuure, nagu linnakodanike koosolekuid, vande- ja kohtuid ja teisi demokraatlikke institutsioone.

Põhiliselt polnud Seuthopolis midagi muud kui tugevasti kaitstud kuninglik residents paljude aristokraatide majade ja odrüüside riigi «pealinn» polnud ka kuninga administratiiv- ja haldusaparaadi ja sõjaväeüksustega. Ta oli linn linnaliste «laonideta, «orjapidajate» asula, kes siit lasksid oma maad põllu harida. Odrüüside riigis valitses põhimõtteliselt suur- ja vähe-omanik, mis oli nagu Pärsia riigiski eranditult jäetud aadli omaniku ainukäsitlusse. Maatööd tegid pärisorjad, kelle sõjaväeline seisund oli orjade omast veelgi madalam. Neil polnud omaidki õigusi. Kuid ka käsitöölised ja teenijarahvas, kes elavad väljaspool linnamüüre armetutes savionnides, polnud vabad. Nad olid vaid valitseva kihi mingiks elusaks inventariks. Sellel linnal sõltuvuse baasil polnud võimalik mingisugunegi elanikkonna sotsiaalne diferentseerumine. Omaenda vaimse kultuuriga sõltumatu elanikkond oleks saanud anda oma panuse linnaelu aretamiseks. Seuthopolis aga jäi steriilseks ning tal polnud vähimatki võimalust eneseuuendamiseks, nagu Makedoonia Philipopolisel, mis sajandite kestel mitu korda purustati, kuid mille elanikkond ikka ja jälle üles ehitas. Ka tänapäeval leidub seal vaevalt maja, mis ei seisaks möödaniku majade alusmüüridele.

ÜKS MITME LINNA HULGAS

Seuthopolis asus kaunis ja strateegiliselt soodsas kohas Tundralasakul kaldal, umbes kaheksa kilomeetrit Kazanlakist läänes. Linnast külgest ümbritses linna jõgi ning tema kogupind oli umbes viie hektari. Kuni kahe meetri paksused linnamüürid järgisid jõe ning nurkadelt kaitsesid neid tugevad tornid. Maapoolne linnalgi kirdes oli peale selle julgestatud veel vahetornidega, mis kaitsesid peavaravat.

Bulgaaria teadlased oletavad, et Seuthopolis tekkis kuninga palee, nõndanimetatud *tyrsis*'e ümber, mis püstitati linnast sõltumatu. See kuninglik õu koosnes piklikust nelinurksest ehitusest suure saaliga, mis võttis enda alla rohkeid kui poole kogu linnale. Ehituse pikisemete küljest leidsid arheoloogid dooria sammastikke ja kapiteele, mistõttu oletatakse, et siin paiknes peristüül, mille kaudu pääses pidusaali vestibüüli, kuid ka teiste ruumidesse, mida ilmselt kasutati eluruumidena. Rikkaliku linnastliku sisearhitektuuri tõttu pidi kahekorruseline palee olema tore ja mulje. Selle sisearhitektuuri jäänuseid leiti kõikjalt, eriti 18 meetri pikkuse ja 12 meetri laiuse saali varemete vahel, mis näidati suurepäraseid pompeipunased seinad, mis olid valged kirjust marmorist bordüürid ja must marmorist

sokkel. Värvide hulka oli segatud mesilasvaha, mis andis pindadele «sügavuse» ja tuhmi läike. Saali keskelt leidsid uurijad umbes kümne kuni kaheteistkümne sentimeetri kõrguse savist poodiumi, mille küljed ja pealispind olid kaunistatud arvukate rõngasornamentide, geomeetriliste kujundite ja figuuridega, kuid ka taime- ja maomotiividega. Tõenäoliselt on siin tegemist ohverdamispaigaga.

Väljaspool palee müüre asuvad majad olid väga ruumikad ning rühmitatud suurte kvartalitena, mida jaotasid sirged kolme kuni nelja meetri laiused tänavad. Tänavad olid kaetud kiviklibuga, majade pindala oli keskmiselt 300—350 ruutmeetrit. Igal elumajal oli ka oma õu, kuhu avanesid aknad. Mõned majadest olid kahekorruselised, kusjuures kivivundamendile rajatud alumine osa oli põletamata tellistest, ülemine aga puidust. Enamikul majadest oli ka puidust palkon, mis on tavaline ka tänapäeva Bulgaaria kloostritel. Kõigil majadel oli oma kaev ning need olid ühendatud kanaliga, mis kulges keset tänavat.

Seuthopolisel oli ka oma agora, mis, nagu teadlased arvavad, polnud Traakia linnades mingi haruldus. Sellel kogunemiseväljakul olid küll hoopis teistsugused funktsioonid kui Kreeka linnades. Seda ei kasutatud demokraatlikeks kokkutulekuteks, vaid valitseja ja tema juhtivate meeste suvalisteks meelelahutusteks.

Bulgaaria teadlane Ivan Venediktov usub, et Seuthopolise ehitas üks valitseja ühel hoobil. Linn ehitati samadel printsiipidel nagu Olynthos Makedoonias või 5. sajandil uuesti ülesehitatud Mileetos Väike-Aasias.

Kas ka teised Traakia linnad olid samal viisil ehitatud, pole seni veel selgeks tehtud. «Me ei tea midagi tänapäeva Jamboli juures asunud Kabyle planeeringust,» ütleb Venediktov, «mida mainitakse kui linna juba enne Traakia vallutamist makedoonlaste poolt ning kus Seuthese ajal valitses keegi Sparadok. Me ei tea midagi selle kohta, kuidas oli planeeritud Maritsa suudmes asunud Traakia Kypsela, mida mõned koguni odrüüside kuningate pealinnaks peavad. Veelgi vähem on teada Helyse, Seuthes III teise traakia kaasaegse, geetide kuninga Dromichaite linn kohta, millest me ei või öelda isegi seda, kus ta asus.»

Üks on aga bulgaaria professori arvates ilmne: Seuthes polnud mitte esimene Traakia valitseja, kelle palee ümber koondusid rikkaste ja suursuguste majad. Seuthopolis rajati sellepärast nõnda, et ka ülejäänud Traakia kuningad oma linna nõnda ehitasid. Neljanda ja kolmanda sajandi vahetusel hakkasid Traakia linnad arenema omalaadseteks linnkuningriikideks, mis tugevasti meenutasid vana Mäikeene maailma. Ainsaks institutsiooniks oli kuningavõim, mille tõttu ka kunst polnud määratud mitte laialdasele inimeste ringile, vaid hoidus nagu ahhaia Kreekaski õukonna ning seda ümbritseva rikkaste klassi sfääri. See Kreekas Homeroose ajal valitsenud olukord püsis edasi veel Traakiaski, kui selle rannikul juba ammu aega eksisteeris Kreeka linn oma

polnud majanduse, käsitööliste ja kunstkäsitöölistega. Sisse- ja välismaalt või Kreeka kolooniatest avaldas pärssivat mõju ka ajapikku arenevatele linnadele. Seuthopolis püsis vaid ühe linnaga. Seepärast ei saa ei palee põhiplaanis ega linnaplaanis taheldada neid komplitseeritud detaile, mida pikk areng oleks toob. Peale selle oli tegemist vaikekuninga residentsiga, kes ei saanud end kõrvutada sääraсте vanema aja vägevate ja nende valitsejatega nagu Teres, Sitalkes, Seuthes I või koguni Philippos.

Seuthopolis polnud aga kaubandusest isoleeritud linn. Väga suured olid kaubandussuhted eelkõige Kreeka Thasose saarega, mille kuulus Seuthes III suurimate veini ja õliga varustajate hulka. Ka Kreeka päritoluga pronks- ja hõbenõud, kuldehted ja linnakotaesemed kõnelevad intensiivsest impordist Traakia rannikust. Seuthopolise mõisaomanikud omalt poolt eksportisid eelkõige teravilja Kreekasse. Kaubavahetus lõunas asuvate linnade linnadega käis Tundža ja Maritsa jõe kaudu. Ühendused Kreeka linnadega, olgugi et need ruumiliselt lähemal olid, olid ebasoodsate teelude tõttu vähemad.

Elanike rikkuse ja heaolu poolest tähelepanu äratanud Seuthopolise majanduslik tõus polnud aga isoleeritud nähtus, vaid see tuleb vaadelda seoses Makedoonia riigi üldmajandusliku arenguga. Philippos ja Aleksander valmistasid ette hiiglaslikku sõjategevust, millega lootsid üle saada majanduskriisist omaenda maal. Nad pürgisid võraste rahvaste rikkuse ja ressurside poole, millega tahtsid oma maa heaolu kindlustada ja tõsta. Selle eeskuju leidis tuhat aastat hiljem Euroopa koloniaalriikide rajamisel jäljendajaid, ning Aleksandri poliitikat omaenda majanduslike raskuste veeretamisel alistatud ja sõltuvusse seadud rahvaste õlgadele võib küll imperialistliku poliitika muster-
diseks pidada.

Vallutatud Traakia kaevanduste kulla ja hõbeda abil valmistasid Philippos ja Aleksander seda sõda ette. Kogu majandus läks ühele poole. Raha lasti tohutul hulgal käibeale ning arvukate arheoloogiliste leidude põhjal on praegu teada, et Traakia oli «Philippos II» tüüpi müntide verimise keskuseks ja et ka Seuthes III omaenda müntide verimisega suurt kasu sõja ettevalmistamiseks saavutas.

TUULISPASK ALEKSANDER

Kui tuulispask paiskus Aleksander Suur üle Balkani mägede Makedoonia, pärast seda kui ta vaevalt kahekümneaastasena oli võitlusest ja hukuga poolt kinnitatud oma isa, Makedoonia Philippos II seadusparaseks järeltulijaks. Külmal kalkuleeritud julmusega peetud välksõjaga hirmutas ta nõrka protesti avaldanud linnade ja geetide hõimud Traakias sedavõrd ära, et isegi

kaugel elavad keldid pidasid soovitavaks saatkondi «Suure Aleksandri» juurde saata. Võimu ja tahet kõiki oma juhtimisele tingimusteta allutada oli Aleksander näidanud juba troonile astumisel, kui ta hoolimatu veresaunaga likvideeris kõik oma tõelised ja oletatavad vastased.

Makedoonia Philippose mõrvas tema ihukaitseseväge pealik Pausanias Philippose tütre Kleopatra ja Epeirose Aleksandri pulmas Aegas. Pikka aega arvati, et mängus oli ainuüksi Ateena käsi, kes lootis, et «tobuke» Aleksander on nõrk järglane oma isale. Praegu me teame, et kuningamõrvaks oli veel teisi, sama kaalukaid motive. Nii oli olemas Philippose poolt äratõugatud kirklik Olympia, Aleksandri ema, kellel oli küllalt põhjusi oma loendamatu armuseikluste poolest tuntud mehe vihkamiseks. Kuid ka Aleksandrit ei saa mõrva traaditõmbajana täiesti välistada.

Tema isal oli nimelt kavatsus abielluda oma väepealiku Attalose noorukese tütre ja Aleksandril oli põhjust karta, et sellest abielust võrsuvad järglased ohustavad tema õigusi troonile. Kes tegelikult mõrvari kätt juhtis, pole tänini veel lõplikult selgeks saanud. Ühe Traakiasse ettevõetud karistusekspeditsiooni ajal jõudis Aleksandri teade, et Teeba ja Ateena on tema surma kohta käivatest kuulujuttudest ja Pärsialt saadud abirahadest julgustatuina uuesti üles tõusnud selleks, et Makedoonia ülemvalitsust õlgadelt raputada. Kiirmarsiga pöördus Aleksander Kreekasse tagasi. Neljateistkümne päeva pärast seisis ta Teeba all ning purustas linna kuni alusmüürideni. Üksnes jumalate templid ja kuulsa luuletaja Pindarose maja jäeti terveks. Huvi-
tav on see, et Ateena suhtes oli Aleksander jällegi leebe, võib-olla seepärast, et tundis ennast Aristotelese õpilasena oma noorusaastail Ateenaga rohkem kui teiste Kreeka linnadega ka vaim-
selt seotud olevat. Sellest ajast alates jäid kreeklased Aleksandri-
rile allutatuteks, ka tema sõjaretke ajal Aasiasse. Ainult spartalased, kes teda ilal ei tunnustanud, haarasid relvad tema asehal-
duri Antipateri vastu ning andsid oma kuninga Agis II juhtimi-
sel makedoonlastele Megapolise juures aastal 330 e. m. a. ägeda lahingu, milles Agis surma sai. Sellega oli ka spartalaste võim murtud.

Kevadel 334 e. m. a. asus Aleksander 30 000 jalaväelasest ja 5 000 ratsanikust koosneva sõjaväega ja rohkem kui 30 päevaks kaasavõetud toidumoonaga sõjakäigule Pärsia vastu, kes üksikute satraapide vahel valitseva vaenutegevuse tõttu oli vaevalt suuteline mingit vastupanu osutama. Pärast Hellespontose ületamist kindlustas Aleksander Sardesi, Ephesose, Mileetose ja Hali-
karnassose hõivamisega endale esimese baasi operatsioonideks. Siit okupeeris ta talve jooksul Väike-Aasia lõunaranniku. Järgmise aasta kevadel liikus ta Ees-Aasia suunas edasi kuni Gordio-
nini, kus ta, nagu legend jutustab, raius mõõgaga läbi kuulsa gordioni sõlme, mille lahtiharutamine pidi oraakli ennustuse

ind ingama võimu Aasia üle. Siis pöördus Aleksander lõunasse, kuni rannikul Issose juures leidis aset suur lahing Pärsia
Dareiosega. Kitsasse Pindarose orgu kokkusurutud Pärsia
sõjavägi purustati täielikult Dareios pakkus Alek-
sanderile rahu, lubades talle Pärsia kuni Eufratini, kuid Aleksan-
der lükkas selle ettepaneku tagasi. Siis läbis ta Süüria, mis talle
andus. Ainult merelinn Tuüros avaldas seitse kuud vastupanu.
See langes ka see ning purustati täielikult. Jeruusalemm see-
nast abistus meeleldi, ning tema järel, täis viha pärslaste võimu
eest, kogu Egiptus, kuhu Aleksander ilmus kui vabastaja.
Aleksander respektis igivanu kombeid ning võttis Memphisest
ette rännaku läbi kõrbe Siva oasi, Ammoni templisse, kelle
preestrid teda siin tervitasid. Niiluse läänepoolse suudme
juures oli ta juba enne seda sõjakaiku rajanud Aleksandria, mis
peeti hävitatud Tuürose asemel saama Vahemere tähtsai-
maks meresadamaks ja suure riigi hiilgavaks keskpunktiks.

Parast Oriendi vallutamist toimus Aleksandri olemuses mär-
kav muutus. Ta oli igati vastu umbusklik ning haistis ka oma
sõprade juures reetmist ja truudusetust. Mitte päris
loovendamatult, nagu me praegu teame, olgugi et Aleksander
andis oma makedoonia sõpradele põhjust kibestumiseks ja
sõpradele tekkimiseks. Nendes ringkondades heideti noorele
pealikule ette, et ta pole oma esialgsele eesmärgile — Oriendi
kreeka kultuuri ühendamisele truud jäänud, ning hakanud
võtta pärsia tavasid ja kombeid järele aimama. Ei saa salata, et
Aleksander oli juba Oriendi võlu kütkes, enne kui ta sai võide-
tule kreeka vaimu ja kreeka kultuuri südamelähedaseks teha.
Kui ta ei tea, et võit on lõplik alles siis, kui tehakse sama, mida
on võidetud, ütles ta oma väepealikutele ning astus ise pärast
võitu Dareiose üle «mitte ilma lapseliku rõõmuta vanni, mille
vanniga luusaanu telgist leidis, meeldivalt üllatatud sellest, kui
palju seal oli igasuguseid kannusid, kausikesi ja toose, puhtast
kullast, kõige kunstipärasemalt töödeldud ning sulnilt täis aro-
matiseid lõhnu. Talle imponeerisid ka lamamisdiivanid, lauad
ja lauanõud ning ei kulunud palju aega, kui ka vallutaja istus
pealauas, samuti nagu seda tegid võidetud, nendesamade vana
kreeka kultuuri rafineeritud kommetega, sellesama piiramatu
võimuga käskija jumaliku hiilgusega. Uute saatjatena käisid
Aleksandri kaaskonnas taltsutatud lõvid, kes olid kohased küla-
lasteset söömaaega ehmatama» (A. von Gleichen-Russwurm).

Aleksander pani selga meedia rõivad, valis aga peakatteks
punasest makedoonia mütsi, mille ümber oli valge meedia
pölg. Oma korraldustele Kreeka jaoks kirjutas ta alla kui
kuninga protektor, Aasia jaoks aga kui kuningas. «Ta nõudis aga
nagu kunagi suurkuningaski prosküneesi (põlvili lange-
mine) enda teinud endale sellega midagi head,» kirjutab tabavalt
Joseph Gregor, «sest üheks küllalt oluliseks põhjuseks, mille
pärast kreeklased suurtes Pärsia sõdades võitlesid, oli see, et

neile oli talumatu mõte põlvitada mõne inimese ees, ükskõik kui kõrgel ta ka ei seisaks. See oli euroopaliku mõtteviisi aksioom, mille vastu ta patustas.» Aleksandril oli hirm vandenõu ees, ning ühes säärases süüdistati ka üht tema ustavamat ohvitseri Philatost. Aleksander pidas tema üle kohut ulesrivistatud sõjaväe ees. Selle kohta on olemas protokoll, mis näitab meile, kui võrd kasinaks olid Aleksandri inimlikud tunded vahepeal jäänud, ja aitab ka pilku heita sellele, kui võrd kaugeks oli Makedoonia valitsevatele ringkondadele jäänud omaenda rahva keel. Toome siinkohal dialoogi.

Aleksander: «Makedoonlased on kohtunikeks sinu üle. Küsin sult nende ees, kas tahad rääkida oma emakeeles?»

Philatos: «Peale makedoonlaste on siin liigagi palju inimesi, kes minu arvates mu sõnadest kergemini aru saavad, kui ma sedasama keelt kasutan, milles sa praegu rääkisid.»

Aleksander: «Näete, kuidas Philatos oma emakeelt häbeneb; temale on ebameeldiv selles keeles kõnelda. Kõnelgu ta, kuidas soovib. Kuid ärge unustage, et ta on meie tavadest ja kommetest niisama kaugele jäänud nagu meie keelestki.»

Philatos: «Ta heidab mulle ette, et ma põlgan tema emakeeles rääkimist, et ma end makedoonia tavadest ära pööran; miks peaksin ma siis võimu järele haarama, kui ma kõike seda põlgan? Meie emakeel on juba pikemat aega unarusse vajunud kontakti tõttu võõraste rahvastega. Nii võitjad kui ka võidetud peavad võõrast keelt õppima.»

Aleksander ja Philatos rääkisid teineteisega kreeka keeles. See oli võõras keel ning see on veel üheks tõendiks, et makedoonlased olid omaette rahvas omaenda keelega, mitte kreeka päritoluga, nagu kalduvad arvama mõned kreeka teadlased, näiteks Ap. Daskalakis, kes usub, et «antiikmaailma helleniseerimise ime, mille makedoonlaste järeltulijad teostasid, ei oleks saanud toimuda, kui makedoonlased poleks etniliselt olnud kreeklased ega oleks rääkinud kreeka keelt».

Nii nagu Aleksander esialgu ise püüdis kõrgema kreeka kultuuriga kohaneda, nii püüdis ta pärast oma võitu pärslaste üle omaks võtta nende luksuslikku elulaadi ja teokraatlikku süsteemi oma isiku suhtes. Kui pärslaste kuningas pidas audientse hõbedaga kaetud plataanipuude all, siis võttis Aleksander nüüd oma külalisi vastu telgis, mida kandsid viiskümmend kaunilt töödelatud kuldtuge. Telgi lagi säras kullast ja kalliskividest justkui tähistaevas, ning vahipostil seisis hiiglasuured purpurisse ja pantrinahkadesse rõivastatud kaardiväesõdurid.

Vallutaja puhkas kullast voodis, sageli rõivastatuna kui mütooloogiline jumal — mõnikord kui Herakles nuia ja lõvinahaga, siis jalle kui egiptuse Zeus kõrge sarvedega peaehtega või kui Hermes kiivri, tiibadega kepi ja sulgkaunistustega taldade küljes. Pole midagi imelikku, et Kassander, üks pärastistest diadohhiidest, seda maskeraadi nähes laginal naerma hakkas, nagu antiik-

nja allikad pajatavad. Maruvihasena haaras Aleksander ta kinni ja virutas vastu seina.

Taltsutamatu oli makedoonlane ka siis, kui ta purjus oli. Ning Aleksander jäi tihti ja palju. Ühel säärasel prassingul sattus ta omasse oma sõbra Kleitosega, kes oli kord Granikose lahingus võitnud. Kui Kleitos sellele vastu vaidles, et jumalaid ei ole, ütles Aleksander: «Kleitos, kui sa ei ole võimeline võitma, siis võid võrrelda elava vürstiga, olgu «selle teod nii head kui imeilusväärsed kui tahes», sattus Aleksander raevu. «Kleitos, sa ei saa oma sõbrad puudsid Kleitost ruumist välja tõrjuda, kuid ta ei saa teisest uksest jalle saali, jäi Aleksandri ette seisma ja tsiinid Euripidest: «Oo, missugused pahad kombed valitsevad teie kodumaal!» Seepeale puuris Aleksander ta piigiga läbi. Plutarchos annab seda edasi järgmiselt: «Kleitos kukkus kohe maundale maha ning heitis mõne sügava ohkega hinge. Silma- ja kõrvavõrk vaibus kuninga viha ning ta sai enesevalitsemise täielikult kaotada. Et ta aga nägi oma sõpru enda ümber sügavas vaikuses, ei ta neil jooksis selle teo tõttu külm judin ule selja, tõmbas ta end surnukehast välja ning oleks selle enda vastu pööranud, kui ihukaitsjad poleks teda kätest hoidnud ja väevõimuga tema elu viinud.»

Kuivõrd taltsutamatu ja kultuurilage Aleksander põhiliselt oli, seda tõendab ka tema teguviis Persepolis, kus ta laskis ümürdada hävitada arhitektuuri imeteose, Dareios I palee. Ning ta pidi välja kannatama, teeb Joseph Gregor kokkuvõtte Aleksandri tegudest, «et juba tema kaasaegsed nimetasid tõe- liseks barbariks teda, mitte pärslasi.»

Umbusklikuna kõigi oma liitlaste suhtes jättis Aleksander oma Traakia strateegkonda maha 1500 ratsameest ja 12 000 jalaväelast. Kõik traakia hõimuvürstide katsed Aleksandri ära- pidada odruüside riigi taastamiseks kasutada, läksid nurja.

Aastal 331 e. m. a. hakkas Aleksander Pärsiasse liikuma, ületas Eufrati ja Tigrise ning võitis 31. oktoobril 331 e. m. a. veel ühe Dareios, sedapuhku hävitavalt. Dareiose tappis põgene- mine üks baktria satraap ning Pärsia võimukandjad avaldasid Aleksandri austust kui oma legaalsele valitsejale. Neli aastat hiljem asus Aleksander 120 000-mehelise sõjaväega teele Indiat ületama ning jõudis kevadel 326 e. m. a. Induseni. Kuid Hyphaspes juures tõrkus ta sõjavägi piki Gangest ülespoole marssimast. Aleksander pöördus läbi Gedroosia kõrbe (praeguses Afganista- nis) Kamarini tagasi, kus ta laevastik teda Pärsia lahe ääres ootas.

Babülonis, mida Aleksander tahtis teha oma maailmariigi pealinnaks, püüdis ta võitjaid ja võidetuid ühendada. Ta abiellus Dareiose tütreaga ning andis rohkem kui tuhandele makedoon- lasele pärslannad naiseks.

Pulmade kohta pajatab A. v. Gleichen-Russwurm järgmist: «Kuningas oli aldis sõprusele ning hülata tahtmise soovile lisan- dus tihti ka soov rõõmustada. Samaaegselt oma pulmade etteval-

mistamisega valmistas ta ette ka suure arvu sõprade pulmapidu ning kutsus sellele hiiglapeole kõiki neid, kes talle kunagi külalislahkust olid osutanud, ning terve oma sõjaväe. Kõik antiikmaailma kultuurrahvad võtsid üksikute esindajate kaudu küllalistena osa Aleksandri abiellumispeost. Keelpillihelide ja tantsu, jooma ja sööma juures pidi võimas maailmariik oma püsikindlust näitama. Enamasti makedoonlaste ja Aasia vürstitütarde vahel sõlmitud abielud näisid rahumeelselt ja oiuliselt kuulutavat Euroopa jõu ja Aasia rikkuse suurt ühteheitmist. Kui kreeka tuuba hüüdis, et kuningas joob, kaikus talle vastu kõigi rahvaste juubeldamine.»

Ent kui makedoonlaste kuningas püüdis ka sõjaväge Pärsia üksustega värskendada, hakkasid veteranid mässama. Asi läks mässuni, millest Aleksander vaid vaevaga jagu sai. Väsinutena ja Aleksandri üha suuremast jumaldamisest nõrdinutena jätsid kümned tuhanded vanad sõdurid armee maha ning pöördusid oma kodumaale tagasi.

Ootamatult suri Aleksander 33. eluaastal 8. juunil 323 e. m. a. Babülonis, arvatavasti malaariahoo tagajärjel. Siit viidi ta surnukeha traakia arstide poolt meevannis konserveerituna Aleksandriasse, kus ta öeldavasti ka maeti. Tema hauda pole aga tänapäevani leida suudetud.

Pärast ta surma riik lagunes. Et Aleksander ei jätnud ühtki valitsemisvõimelist järeltulijat, pääses otsekohe valla äge tüli tema järgluse pärast. Asehaldurid haarasid oma halduspiirkondades võimu enda kätte ning kuulutasid need sõltumatuteks. Nõnda tekkisid diadohhide riigid. Traakias ei jätnud Aleksander III, keda ajalugu Suureks nimetab, mingeid mainimisväärsid jälgi. Maa sattus diadohh Lysimachose (355—281 e. m. a.) võimu alla, kes oli otsustavalt kuningliku kesk võimu vastu. Ta nimetas ennast «Traakia kuningaks» ning aitas sellega kaasa ka hellenistliku separaatriikide tava edasisele tunnustamisele.

HELLENISTLIK TRAAKIA

Aleksander ei jätnud endast järele mitte maailmariigi, vaid mässava ja vaimselt virguva maailma. Kuid just selles seisnebki suure vallutaja maailmaajalooline tähtsus. Vägivallaga loodud maailmariik lagunes tema rajaja surmaga, kuid Aasia ja Euroopa ühtne ja majanduslik sümbioos, mille Aleksander sõjalise konfrontatsiooniga algatas — võib-olla hoopiski mitte nii teadlikult, nagu idealiseerivad Aleksandri-romaanid juba varasest ajast alates püüavad uskuma panna —, jäi alles. Ta elas diadohhide võitlused, kus asehaldurid, kuningad, alamkuningad, hõimuvürstid ja Kreeka linnriigid kõige paremas catch-can stiilis Aleksandri poliitilise pärandi ümber jagelesid, ning viis lõpuks kultuurilise ja majandusliku ühtsenguni, millega ajaloolased Hellast silmas pidades nimetavad Kreeka «hõhedaseks ajastuks».

Kuid see ajastu, mis jämedalt vaadates kestis Aleksandri surma rajamisest (336 e. m. a.) kuni Egiptuse vallutamiseni roomlaste poolt (30/31 e. m. a.) ei puudutanud ainuüksi Kreekat. Selle epohhi kõikehaarav üldajalooline fenomen hõlmas nii Kreeka mandrit kui ka Traakia, Itaalia ja Oriendi, ning tema mõjud ulatusid kuni Musta mereni ning India ja Hiinani. See aeg avaldas ajaloo käigule mõju veel Bütsantsi ajalgi.

Seda ajaloolist epohhi, mis tõi Aleksandri riigi järglasriikides ühtlasi kaasa sügavaid muutusi majanduslikes, ühiskondlikes ja kultuurilistes suhetes, nimetab teadus möödunud sajandist alates hellenistlikuks. Ainult Prantsusmaal ja Inglismaal kasutatakse terminit hellenism peaaegu eranditult vaid kultuuriepohhi lühistamiseks.

Hellenism jõudis diadohhide ajal erilisse kõrgpunkti seetõttu, et iga Aleksandri järeltulija püüdis oma võimupiirkonnas tema suurt eeskujut järgida. Olles kreeka kasvatusena nagu Aleksander, edendasid nad suurejooneliselt kunsti ja teadust ning rajasid Aleksandri eeskujul arvukaid linnu. Tekkisid suurepärased kunstiteosed — kuulsad skulptuurid nagu Samothrake Nike või Milose Venus või 49 meetri kõrgune Mausolose haudehitis Kaaria ja Zeusi altar Pergamonis.

«Algas Kreeka kolonisatsioon,» väidab U. Karstadt, «mis oma koloniaalperioodi kaugele maha jättis. Egiptuses muutus Memphis poolkreeka linnaks. Suüria rannikul elasid kreeklased loomise kaubanduskeskustes. Iga vürst kutsus endale kreeka paljandureid, ohvitseri, inseneri ja eriteadlasi kõigilt aladelt. Nii tekkisid kõikjal Kreeka rakukesed.»

Hellenismile ei andnud malli aga mitte üksnes kreeka vaim. Hellenism polnud poliitiline panhelleeniline ühinemisliikumine, vaid temas avaldus segakultuur, millel oli erakordne majanduslik tähtsus. «Terve hellenismi levikuala,» konstateerib A. v. Gleichen-Russwurm tabavalt, «Kreeka ise, Väike-Aasia rannik, Süüria oma ilusa pealinna Antiookiaga, Egiptus, Sitsiilia, enne kui ta kultuur Rooma poolt hävitati, aegapidi õitsema puhkev Bütsants ning tema rivaal, võimas, kõiges Veneetsiaga sarnane Rhodos, — kõik see moodustas suure kaubandusliku ja tööstusliku territoriaalkompleksi, mida hingestas ülimalt kosmopoliitiline vaimsus ning mis oli läbi imbunud kreeka keelepruugist ning kreeka kasvatus- ja seltskonnakommetest.»

Hellenistlike riikide vahelisi vaimseid ja kultuurilisi side- meid soodustas üha tugevnev kaubanduslik liiklus, mis regulaarsete laevasõiduliinide abil ühendas nii Vahemere ja Musta mere äärseid linnu kui ulatus ka Araabia, India ning Põhja- ja Läänemere sadamateni.

Traakia oli üks selle hellenistliku maailma osa. Et tema olemasolu antiikaja ajalooos vaevalt mainitakse, tuleneb päris lihtsast põhjusest. Ajaloolased ei teadnud midagi sellest maast, mille poliitiline ja ühiskondlik-majanduslik struktuur alles 5. sajandil e. m. a. konkreetseks muutus. Kindlad arheoloogilised tõendmaterjalid olid aga ikka veel puudu.

Mõned ajaloolased 19. sajandi lõpust, nagu Tomaschek ja ka Mommsen aitasid neid seoseid, kuid ka nemad pidid rahulduma lootusega, mis andis Karl Kassnerile veel 1916. aastal põhjust märkimiseks: «Vanimatest aegadest Balkani poolsaarel ei tea me sama hästi kui midagi, vähemalt selles osas, mis Kreeka vaateväljast kõrvale jääb. Sest kirjalikud teated puuduvad täielikult ning neid pole vist ka kunagi olnud...»

Kuid koobaselamud, kivist mälestusmärgid, joonised kivil ning muidugi ka osa tumulustest (bulgaaria keeles *mogili*) osutavad eelajaloolisele inimesele, kuid viimased peaksid suuremalt osalt pärinema vanaslaavi ajast. Tumulused on korrapäraselt kujundatud keeglikujulised künkad, mis katavad kümne, kahekümne või enamgi meetri suuruse ringikujulise pinna, ulatudes sellest harilikult paar, vahel aga ka kümme meetrit kõrgemale. Sääraseid künkaid on Balkani poolsaarel sadade kaupa. Kord seisavad nad üksikult, kord kahe- või mitmekaupaga koos. Et va'jakaevamistel leiti vaid vähe või üldse mitte midagi, sest künkad olid juba varem läbi tuhitud ja tühjaks röövitud, siis lähevad arvamused nende otstarbe kohta lahku. Võimalik, et neil polnudki üksainus otstarve, vaid osalt olid nad juhtide matmispaigad — nimelt püstitati bulgaaride-eelsete slaavlaste juures (sic! — *Autori märkus*) «laibapõletamispaikade kohale säärased künkad —, osalt teetähised jne.»

Kuidas ajad küll muutuvad. Tänapäeval pole hellenistlik Traakia arheoloogidele enam tundmatu maa, sest surnute mat-

mispaigad, mida juba kakskümmend aastat on süstemaatiliselt kaevatud, võimaldavad meile paljus konkreetset pilku heita tol- lude traaklaste elule, küll ühe reservatsiooniga: matmispaigad ei ole üldgi väga hinnalise sisustusega kajastavad vaid traakia kultuuria ja rüütelkonna maailma. Lihtrahvast küngaskalme- d ei maetud

„KULLASSEPATÖÖ MEISTRITEOSED“

Tõelisteks arheoloogilisteks varakambriteks osutusid Duvanli lähedal Plovdivi juures paiknevad küngaskalmed, mida on kaevatud kümne ümber. Neid on nüüd mõni aasta süstemaatiliselt kaevatud ning nad pakuvad üha uusi üllatusi. Nii on meil nüüd ühele Duvanli juures asuvast Basovi künkast leitud, 5. sajandi lõpust e. m. a. pärinevale hõbepiaalile (kultuslikule anne- tusele) ja selle kullatud gravüüridele nüüd olemas piside- tulteni küündiv kujutus traakia hobuste võidusõidust. Iga künkri ette on rakendatud neli hobust, kelle rakmed on detail- lilt edasi antud. Vankrijuhid on rüütatud pikkadesse kitooni- tutes, ainult ühel on mantel üll. Sõjamehed kannavad täit tur- vepilku — kiivrit, soomusrüüd, jalakaitseid ja kilpi. Kahel on ka chakidike kiivrid põseklappidega, ühel traakia kiiver (pilos) ning neljandal korintose oma. Kolmel ümmargusel kilbil igaühel kaitseks loomafiguur — hobune, lõvi ja kentaur. (B. Filow.)

Mõeldane 5. sajandist e. m. a. pärinev *kantharos* Goljamata lähedal (Suurest Künkast) Duvanli juures, viib meid dionüü- slike müsteeriumide maailma. Umbes 25 sentimeetri kõrgune künk, mille otsad on põhja juurde joodetud, on traakia gravüüri- lise meistriteos. Ava serval on mõlemale kõrvale joodetud künkane sileenipea eeseupärjaga. Anuma kummalgi küljel on künkane graveeritud ja kullatud figuurist koosnev grupp, mis künkalt taustalt selgesti eraldub. Maapind nende jalge all on konventsionaalselt visandatud sümbolse kullatud triibuga. Ühel pool Dionysos bakhandiga, kes toob talle anniks metskitse, mille karvikul on isegi päikeselaigud edasi antud, teisel pool on aga saatür metskitsenahaga ja tantsiv bakhant, mõlemad üldroose kepiga. Kullatud kontuurjoonist täiendab siin graveeri- tud detail, mis sarnaneb mustade figuuridega vaaside omaga. (B. Filow.)

Hellenistlike traaklaste kultusemaailma viivad meid mõned 5. sajandeid tagasi täisvarisenud ning pealt tasaseks muude- tud küngaskalmed, mis avastati 1965. aastal mullatöödel Vrat- (Põhja-Bulgaarias).

Suur teaduslik tähtsus on hual, milles leiti mehe ja umbes üheksateistkümnepärase naise põrm. Mees, lugupeetud traak- lane triballide hõimust, on maetud rikkalike hauapanustega —

hõbedaste kannude ja ohvrikaussidega, pronksnõude, relvade ja soomusrüüga. Hiilgavast hõbedast soomusrüüst leidsid arheoloogid aga veel vaid ühe säärekaitse. See ületab kunstiliselt tööluselt koguni Agighioli (Dobrudžas, Rumeenias) omad, mida kuni Vratsa leiuni unikaalseteks peeti. Nii nagu geedi säärekaitsetelgi on ka triballide omal põlve peal orientaalne naisepea, mis on tulnud kreeka säärekaitsete lõvi-, gorgooni- või jumalapeade asemele. Naisepea otsmikku kaunistab eefeulehtedest pärg, mille leheroodud on kriipsupaari abil edasi antud. Silmades on täpselt sisse uuristatud pupillid, mis tõenäoliselt olid klaaspastaga inkrusteeritud. Paremal põsel on laiad kullatud triibud. Ka juuksed ja pärg on moodustatud kuldsest kattedehitist. Külgmised juuksed ripuvad suurte lokkidena ning muunduvad allpool mõlemal küljel lõvikujudeks, mis kaela ümber lebavad. Lõvid on edasi antud profiilis, nelja näha oleva käpa, suure pea ja ammuli lõugadega. Lakk on stiliseeritud ning leegikujulisteks salkudeks vormitud. Lõvide all roomavad teokarpidest kaks madu. Neil on lõvipead orientaalsele kunstile tüüpiliste kortsudega nina ja silmade ümber. Suured lakasalgid lähevad vähehaaval üle soomusteks, mille ümarad otsad on pea poole — seega liikumissuunale vastupidises suunas —, et madu saaks teokarpi tagasi tõmbuda. Säärekaitse altõmises osas on maod lõvi-greifipeadega, mille lakk moodustab poolkaare, nagu orientaaletes kunstiski. Üht neist madudest ründab suurte küüntega kotkas. (Ivan Venedikov.)

Hellenistliku kullassepakunsti tõeliseks meistriteoseks oli aga naise skeleti juurest leitud kuldehe. Noore naise kolbal oli kuldlast pärg. Kahest õlipuuoksast koosneva pärja kõik 160 lehte kui ka 28 vilja olid töödeldud kahest kullakangist, seega oli kummagi oksa jaoks kasutatud kullakangi ühes tükis. Neil polnud ühtki jootekohta ning nad kaalusid kokku 250 grammi. Taoline samast ajast pärinev pärg leiti ka teisest küngaskalmest Rozovetsi juures Lõuna-Bulgaarias.

Oma peene filigraantehnika poolest on suurepäraseks ka surnu kõrvaripatsid, millele ei kujult, süžeelt ega ka tööluselt samaseid polnud Bulgaarias varem leitud. Kõrvaripatsid koosnevad kahest osast. Ülemise osa moodustab ketas fantastiliste rosettide, spiraalide ja ühe pärlikepikesega. Selle küljes ripub kuldtraadiga kinnitatud alumine osa. See on poolkuukujuline ning samuti pärliste ja spiraalidega kaunistatud. Rosettiderea alumise serva küljest ripuvad pikkade ketikeste otsas tammetõrud. Alumise osa sirbikujulises väljalõikes on sireeni kujutis. (A. Venediktov.)

Skeletilt ja vahetult selle ümbert leiti palju mulgustatud kuldplaadikesi, rosette ja nõõpe, mis kahtlemata tõendavad, et «Traakia printsessi» rõivad olid rikkalikult kullaga kaunistatud. Klaaspärlitest kee täiendas tema ehteid, mille hulka kuulusid ka puhtast kullast nõelad ja pronkspeegel.

Teine Vratsa matmispaik oli vaid sümboolse tähendusega. Murnu pea asemel lebas kuldne diadeem, silmi tähistasid kalliskivid ja suu oli kujutatud seitsme kullatera abil.

VÜRSTIRUUM ALLILMAS

Kazanlaki haudehitis maailmakuulsas Bulgaaria Rooside orus kuulub Bulgaaria tahtsamate kultuurilooliste vaatamisväärsuste hulka, veel enam, ta heidab rohkem kui ükski teine mälestis maailmal valgust hellenistliku Traakia kunstile ja vaimuilmale. Haudehitis avastati juhuslikult 1944. aastal. Maa-aluse õhukaitsevarjendi kaevamisel väikesesse puudega kaetud künkasse sattunud ühe lennuväeüksuse sõdurid rohmakalt taotud kividega künnimüritud käigule. Nad tegid sissepääsu vabaks ning pääsesid kitsasse madalasse käiku, mille lõpus üks mahakukkunud ranniitplaat teed takistas.

Lõulpimedas dromos'es (pikas koridoris) avastasid nad teise juurdepääsu ümarasse ruumi, mille seinad olid maalingutega kaetud. Rohkem nad ei leidnud, ka mitte surnute jäänuseid, kuna nad oletasid Elanikkond tundis küngast üldiselt kui surnuküngast, kuhu olevat 18. sajandil maetud türgi paša.

Sõdurid ei aimanud, et nad olid leidnud hellenistliku epohhi kunsti aarde. Nad ei hakanudki selle üle pead mürdma. Tõlalt ei olnud sõda ning venelased liikusid juba Bulgaaria poole. Sel ajal võis küll vaevalt loota, et keegi leiupaiga kaitsmise eest hoolt kannab. Inimestel oli viimasel sõja-aastal teisigi muresid. Peale selle oli oht, et provisoorselt õhukaitsevarjendiks muudetud haudehitis õhurünnakute läbi kannata saab. Kuid kõik läks teisiti. T. Tšorbadžiiski, väikese muuseumi direktor Kazanlaki linnas, mis bulgaarlaste vabadusvõitluses türklaste võimu vastu kestis 1877—1878 Šipka kuru kangelaslikul kaitsmisel tähtsat rolli, oli otendanud, kuulis leiust ning tegi korralduse esimeste hädavajalike kaitseabinõude rakendamiseks. Peale selle läks tal ka looda sõjaväekomandot veenda korralduse andmiseks, et haudehitisest välja kolitaks. T. Tšorbadžiiski laskis künka täielikult maha kanda ning alustas otsekohe haudehitise põhjalikku puhtust ja seinamaalingute esimest provisoorset konserveerimist. Seejuures tegi ta tahtmatult raske vea. Kolme meetri pakuse kaitsva mullakihi äravedamine seadis seinamaalingud nimelt lõelisse ohtu, sest nad sattusid nüüd pärast aastatuhandeid kestnud loomulikku konserveerimist korraga tugevate temperatuurikõikumiste ja päevavalguse kahjuliku mõju kätte. Selle tulemusena kristalliseerusid soolad pealispinnale välja ning värvide kiht kiirelt halvenes. Kõik see nõudis kiireid meetmeid. Kohe pärast sõja lõppu püstitati hädapärane kaitsehitis, mis haudehitist kõige hullemate ilmastikuolude eest kaitsma pidi. Siis algasid materjali ja haudehitise struktuuri uurimised. Seejärel analüüsiti

jatkuva hävimise põhjusi ning 1960. aastal püstitati haudehitisele uus kaitserajatis.

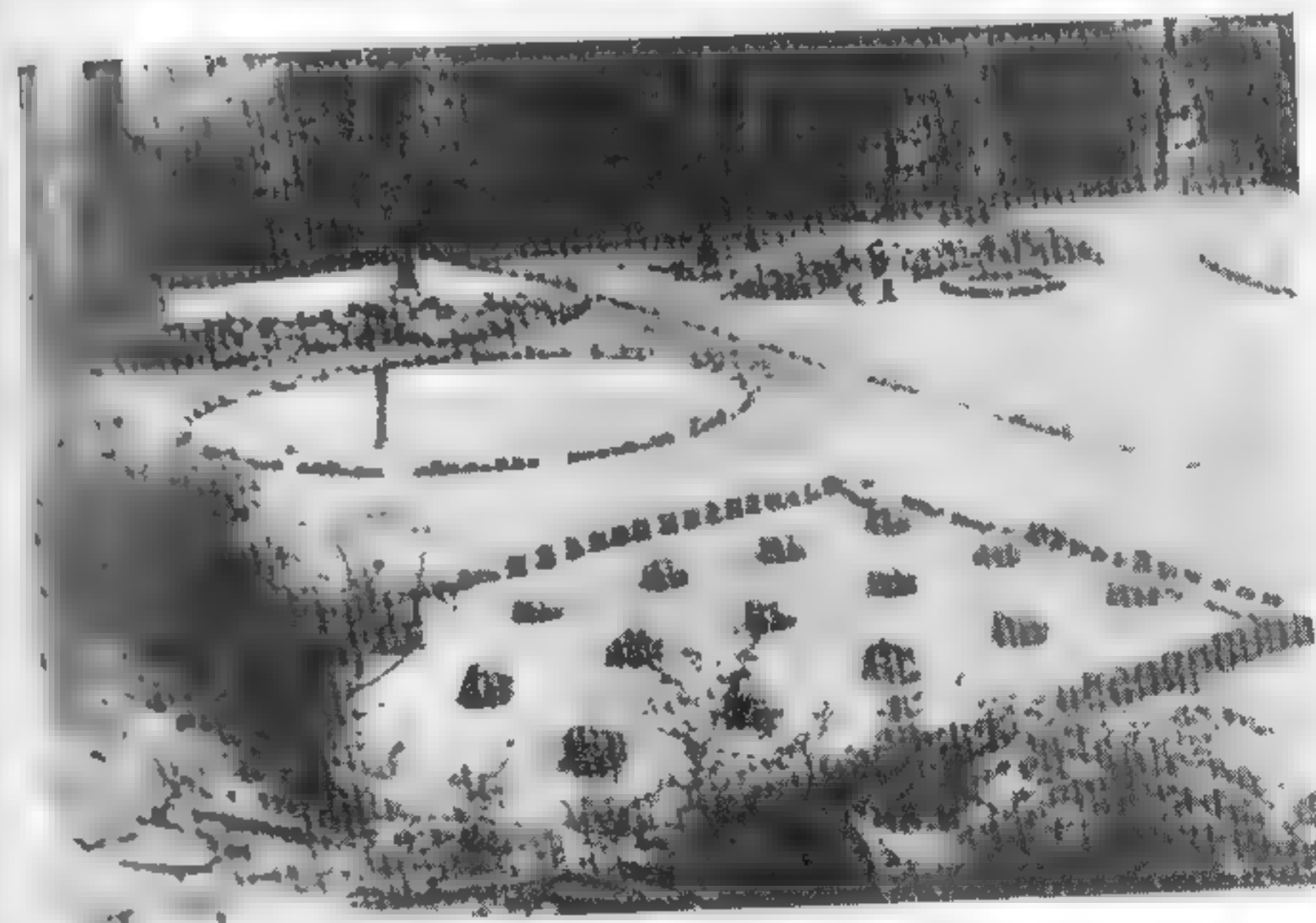
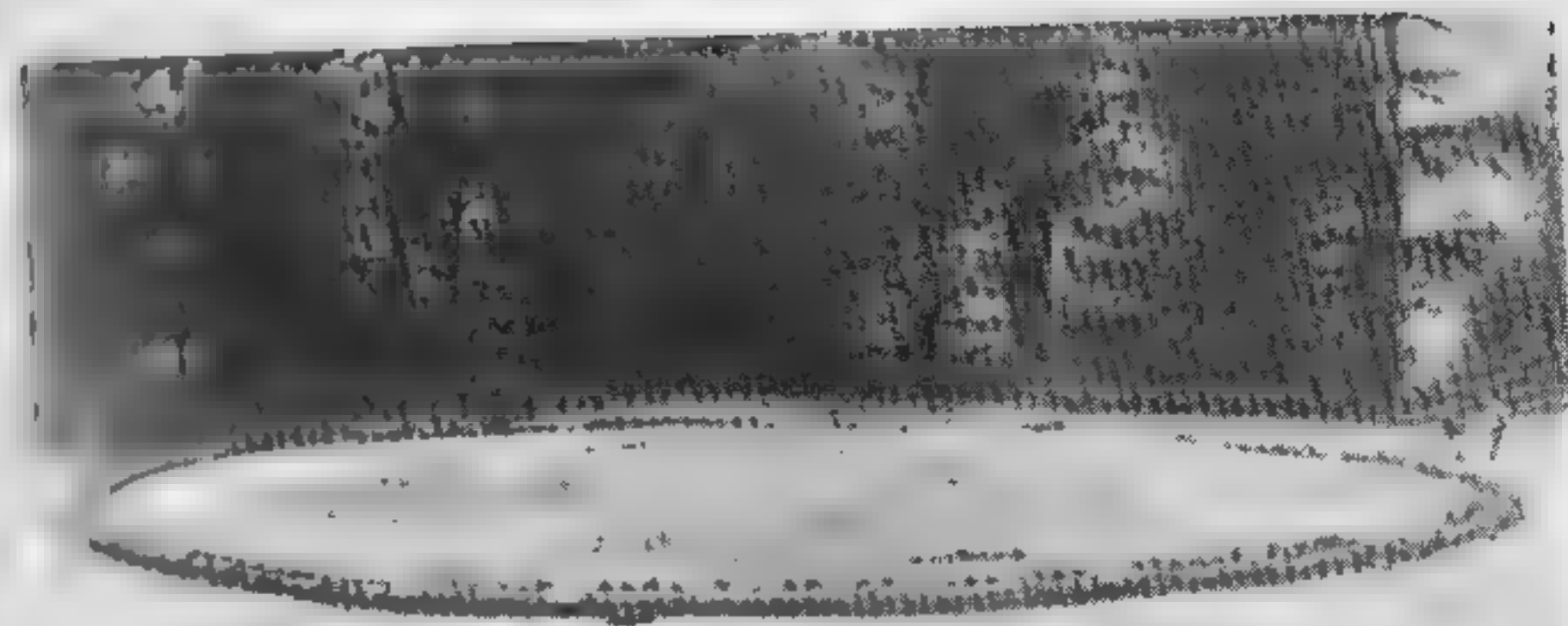
Sellest ajast alates reguleerib kliimaseade temperatuuri ja õhuniiskust. Ometi pole värvide edasise lagunemise oht veel välistatud. Bulgaaria ja rahvusvahelised konserveerimisspetsialistid puuavad juba aastaid teha kõik, et seda ainulaadset ajaloolist dokumenti järelpõlvedele säilitada. Et haudehitise massilise külastamine oleks põhjustanud seinamaalingute edasist kahjustumist, rajati 1974. aastal originaali lähedale täielik loomutruu koopia. Haudehitis ise jääb seega jälle pimedasse.

Kazanlaki haudehitis koosneb neljakandilisest eesruumist (kuhu toona oli maetud kaks hobust), ühest väikesest *dromos*'est ja ühest mitte väga suurest hauakambrist. Arvatakse, et hauakambrit rüüstati mitmel korral juba antiikajal. Olgugi et ehitis oli püstitatud telliskividest, pole ta kuppel ehtne, vaid kunstlik mesilastarutaoline moodustis. Hauakambrisse olid arvatavasti maetud mees ja naine.

«Ainulaadsed selle monumendi juures pole teadlaste arvates ei tema arhitektuur ega ka sealt leitud hauapanused, vaid seinamaalingud. Kolmanda sajandi alguses e. m. a. oli see kunst nii hästi Kreekas kui ka Väike-Aasias laialt levinud. Seinamaalingud dekoreerisid tollal nii paleesid ja linnuseid kui ka aristokraatide hauakambreid. Itaalias on etruskide hauakambriid need, mis lubavad seal seinamaalingute leviku suhtes järeldusi teha Balkani poolsaarel on Kazanlaki haudehitis ainus selle žanri tervelt säilinud esindaja hellenismiajastust. Koridori seinamaaling kujutab kahe armee kohtumist, kes aga ei võitle. On palju ilmne, et kunstnik jäädvustas siin tõenäoliselt suure poliitilise tähtsusega sündmuse, millest haudehitisel puhkav aristokraat oli osa võtnud. Ümmarguses hauakambris seisavad alumise suuna friisi keskpunktis üks mehe- ja üks naisekuju. Mees istub puuviljaga kaetud laua ees ning tema kõrval troonistmel on ta naine. Mõlemal on peas lillepärg. Mees hoiab käes pokaali. Rõivaste voldid ja troon on kujutatud täpselt samamoodi, nagu seda leiame ka samast ajast pärinevail kreeka hauakividelt (I. Venediktov).

Olgugi et haudehitis tundub olevat läbi ja läbi kreekapärane, on ta oma arhitektuuriliselt põhikontseptsioonilt jäänud traakia-päraseks, ning on ka huvitav, et maalingutel on sama sisuväljendus nagu suurte Pärsia küngaskalmete omadelgi — surnu ülistamine üksteise taga seisvate isikute pika protsessiooni kaudu, mis veel kord kinnitab tihedaid sidemeid Traakia ja Väike-Aasia vahel. Kõike seda kujutatakse küll kreeklaste kunstiliste arusaamade kohaselt, kuid ikkagi jääb haudehitis oma vaimult «idamaiseks» teoseks.

See pole juhuslik, vaid pigem sümptomaatiline hellenistliku Traakia vaimsele ja kultuurilisele orientatsioonile, mis polnud

kuulgegetusa — suur päikesepühamu

ake päikesepühamu

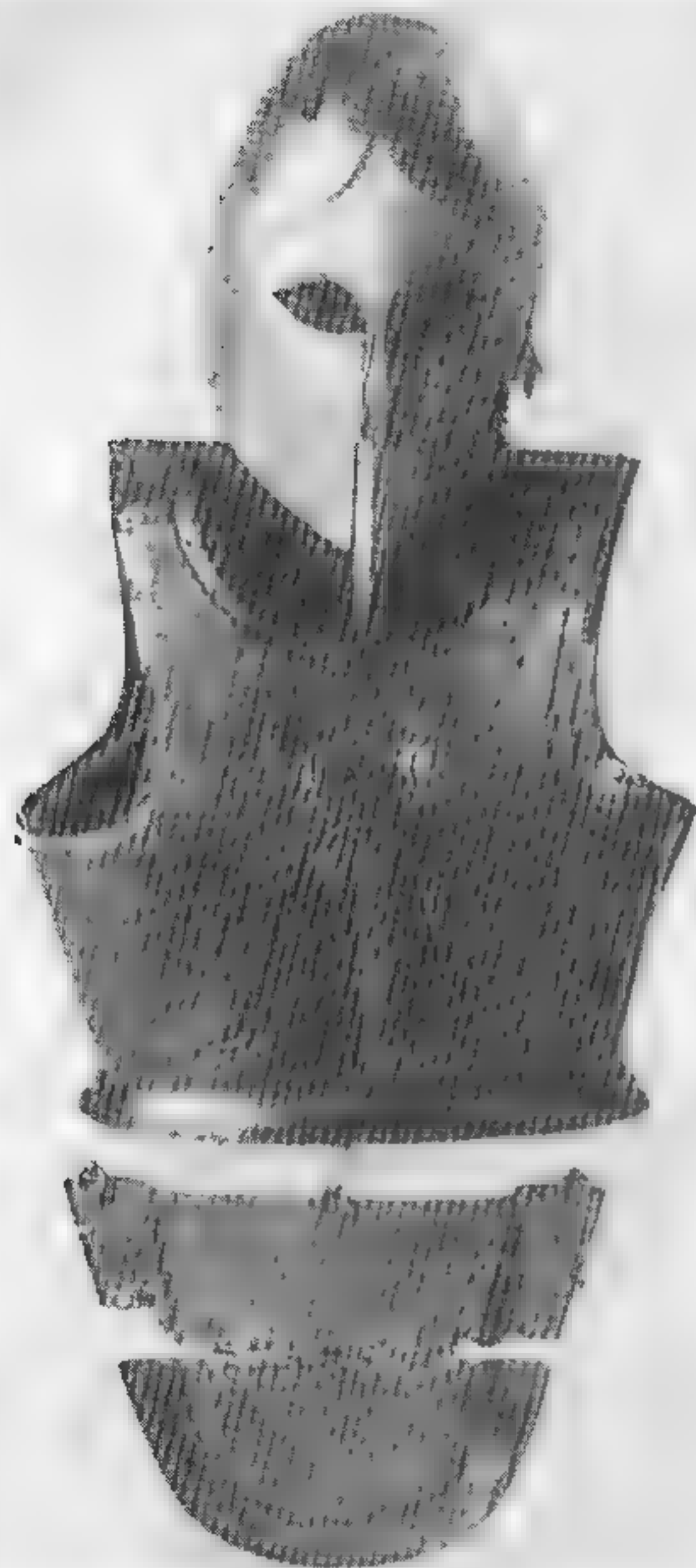

Pronkskiiver Brjastovetsist, Burgase rajoon. Valmistatud umbes 2 sajandil m.a.j. Kõrgus 19,7 cm

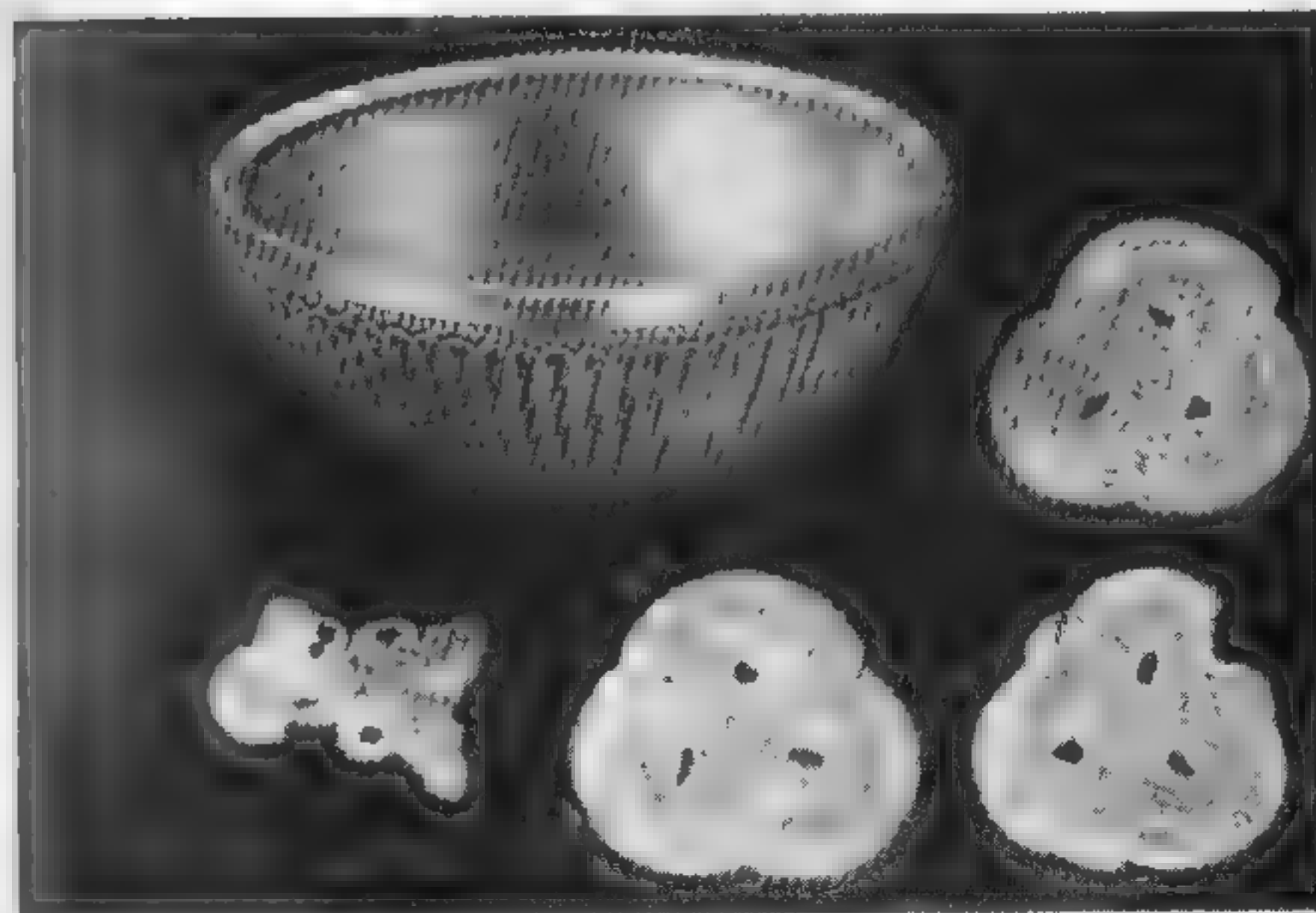

Pronkspeegel (3 sajand m.a.j.)

Alteen Trelanuse sambal

Raudruu ja kiiver, mõlemad pronksist. Kiiver on valmistatud 6. sajandil e.m.a., raudruu umbes aastal 450 e.m.a.

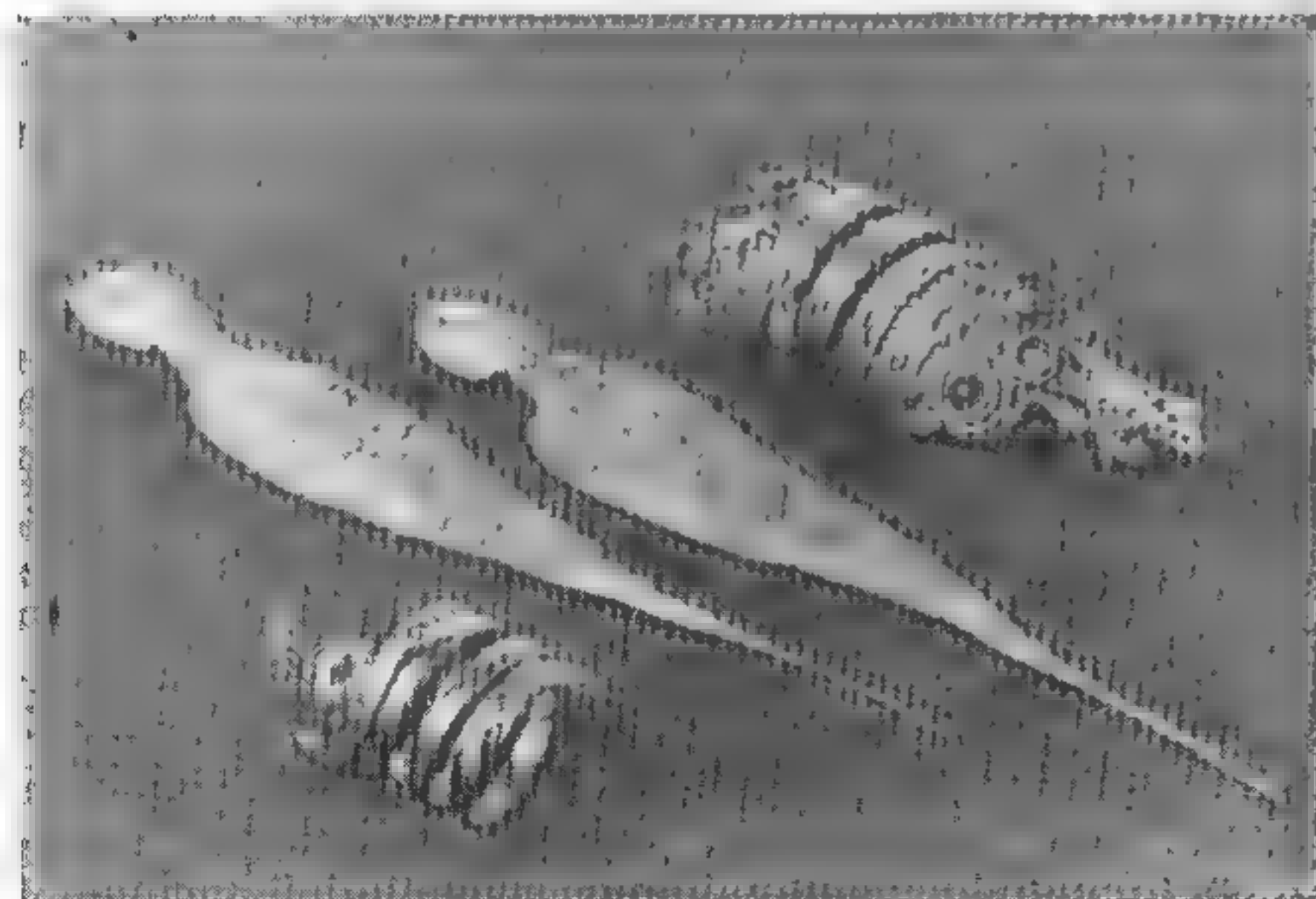
Phalera Gümäise hõbeaardest (2.—1. saj. e.m.a.)
Lõuapildid ja aplikatsioonid Mezekist (5.—4. saj. e.m.a.)

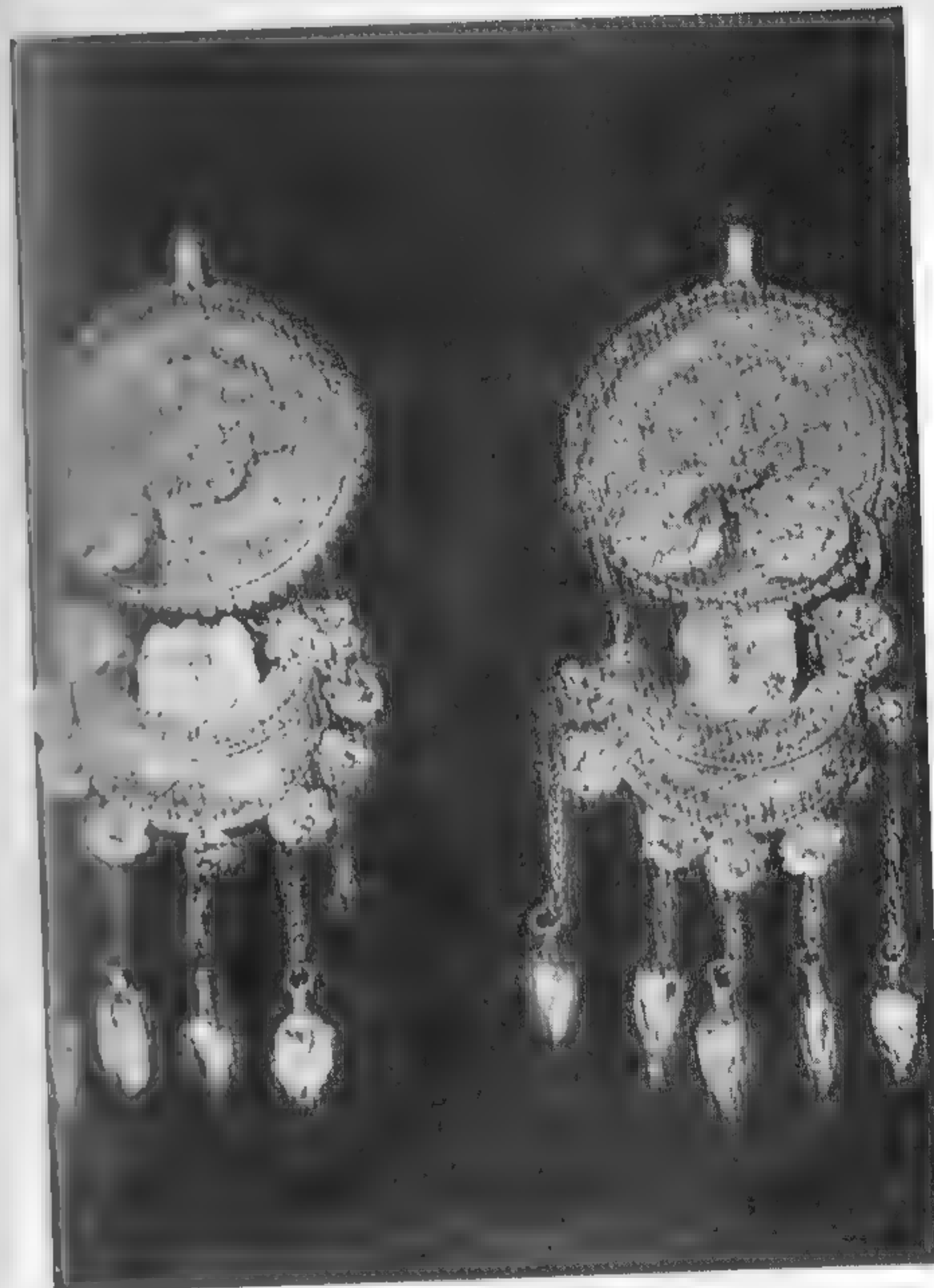
Janakaitse detail Vratsast

Kuivri Agigholi aardest

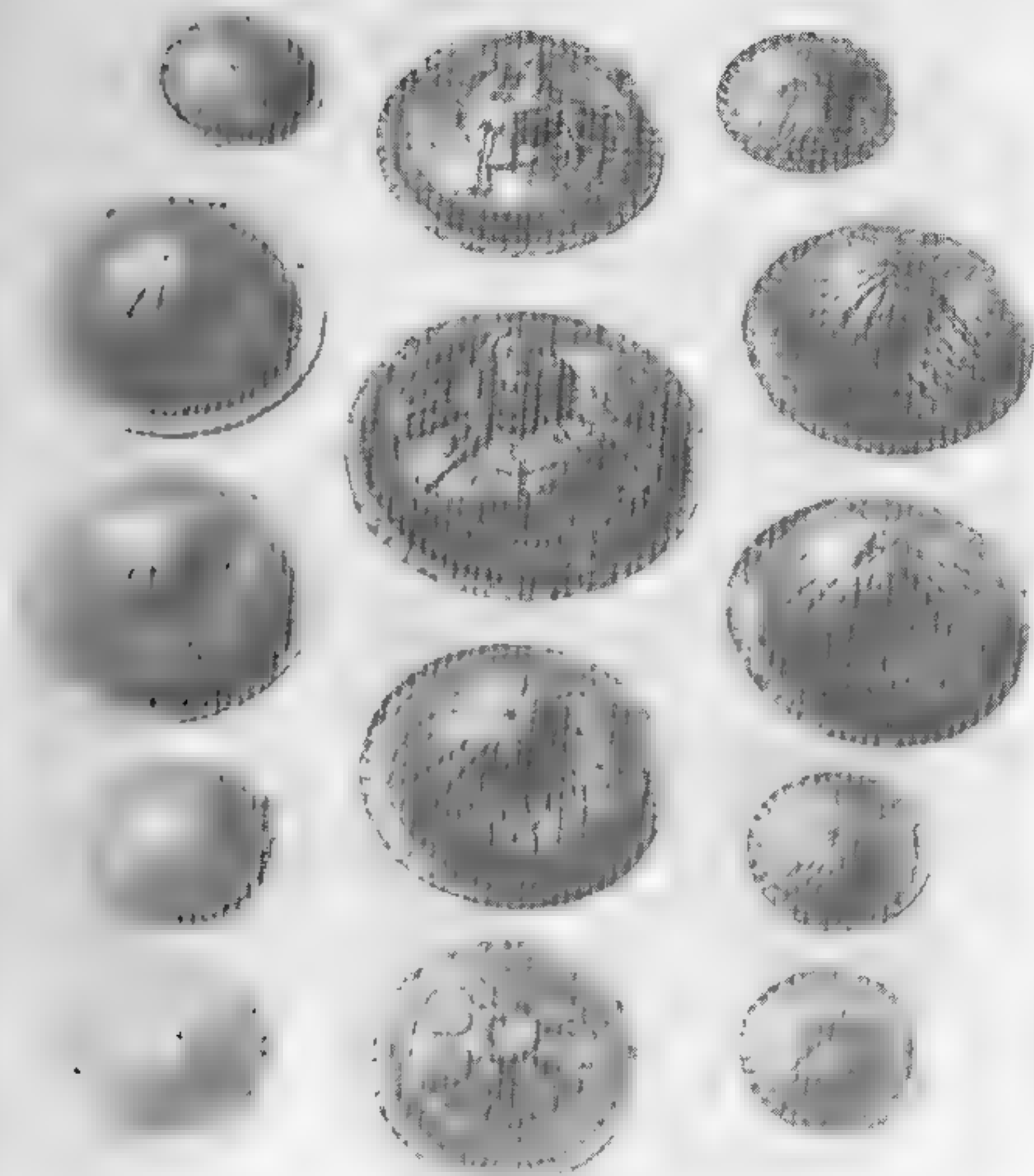
Pektoraal Mušovitsast, Plodivi raj. (6. sajand e.m.a.)
Nessebari kuldched (4. sajand e.m.a.)

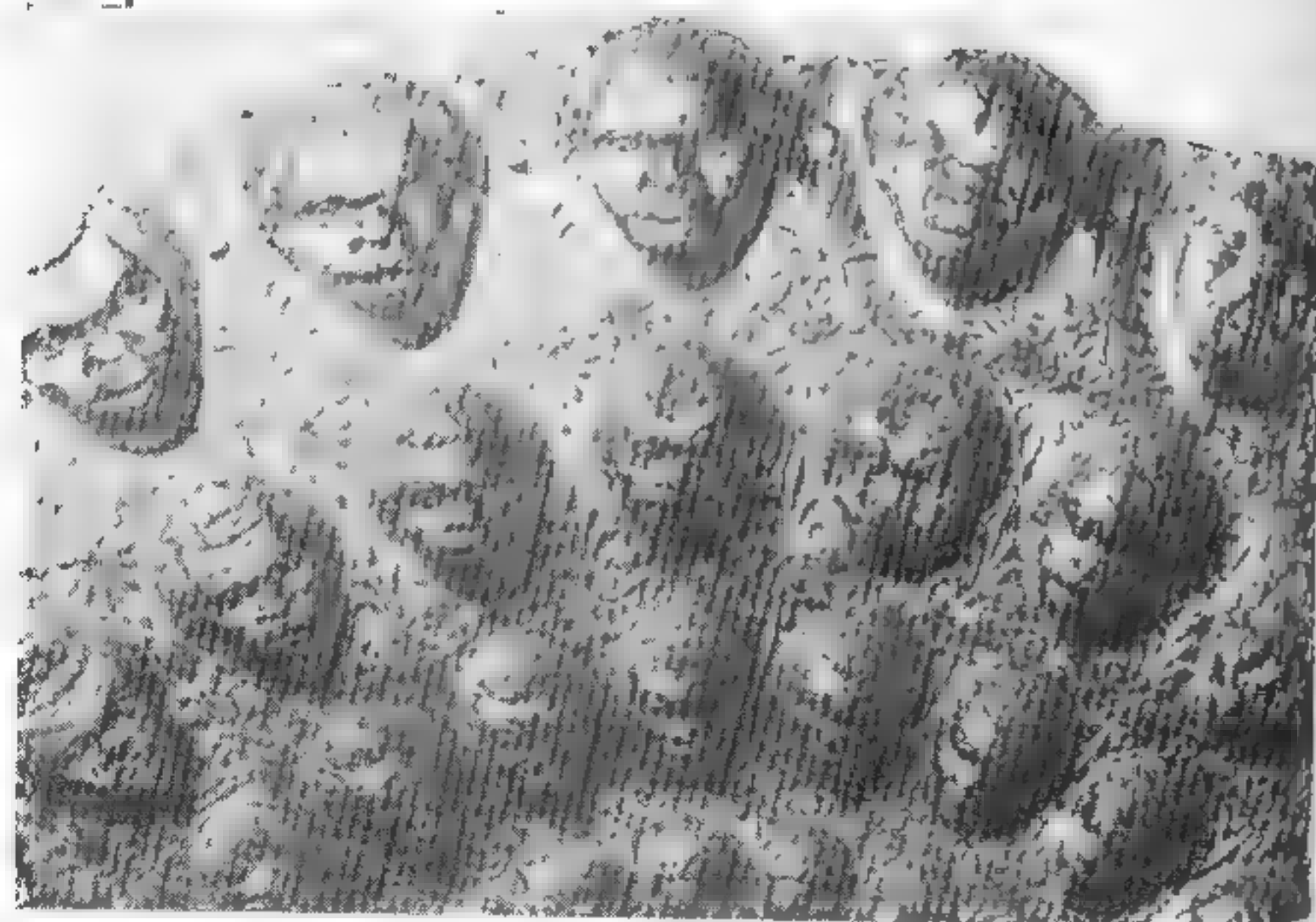
• Kuldkorvarõngad Vratsast, pikkus 7,3 cm.

Pronksist härvekujuke (7. sajand e. m. a.)
Härvepeakujuline rhyton Panagjurište kulla-aardest

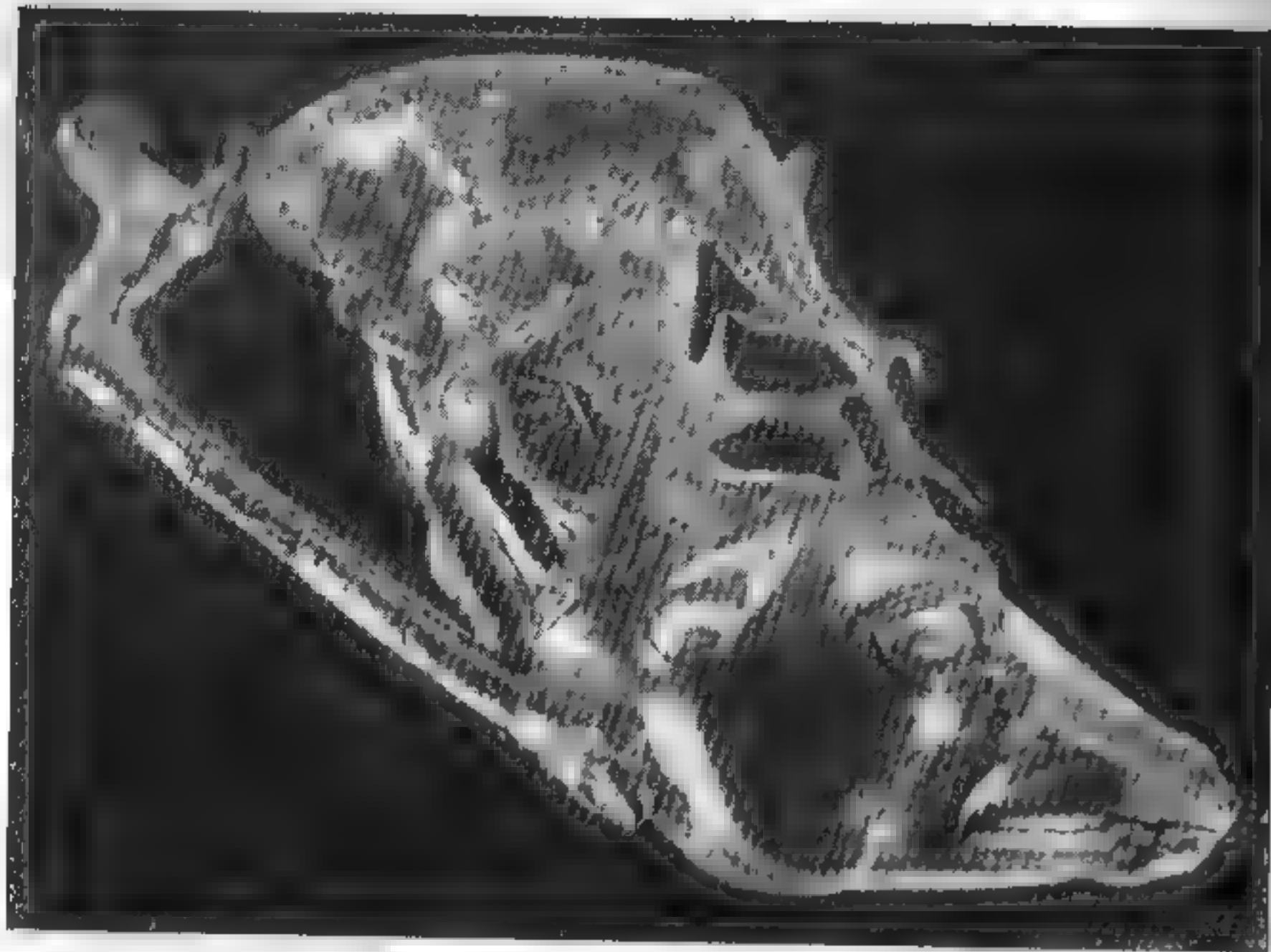
Golde hobedare (2.—1. sajand e. m. a.)

Hõbedane rinnanõel Lomi ümbrusest (Põhja-Bulgaaria)
Kuldplaat Panagjurište aardes (3. sajandi algus e. m. a.)

... vürstihaud (4. saj. e.m.a.)

Kullast joogikarikas Panagjurište aarde hulgast
Sõrmus Ezerevost (5. sajand e.m.a.)

Kuldne lätinici aarde hulgast; 7. sajandi keskpaik e.m.a.; kullatud, kõrgus
Kuldne Vratsast (4. sajand e.m.a.)

Panagjurište kulla aare: kahe kõrvaga kruusi kujuline jooginõu

entle niivõrd pilguheit lõunasse, Kreeka mandri poole, vaid tule-
ma pigem seostest Väike-Aasia kreeklastega, kes oma vahetute
kontaktide tõttu idamaa rahvastega sarnanesid oma mentalitee-
dilt franklastele.

Sellele Euroopa ja Anatoolia vahelisele seosele, mis Traa-
kia juba mäletamatuist aegadest eksisteeris, osundab ka tõik,
et kuskil mujal Balkani ja Egeuse alal pole nii palju hauakün-
nide kui Bulgaarias. Nendest saadud leiud kriipsutavad alla
Frankia tugevat etnilist ja kultuurilist ühtsust Väike-Aasia ja
Musta mere rahvastega. Küngaskalmed on Rumeenias niisama
haruldased nagu tänapäeva Kreekaski.

Seni on Bulgaarias arvele võetud ligemale viisteist tuhat
küngaskalmet. Tõenäoliselt oli neid varem veelgi rohkem. Pal-
jud aga laastati hauarüüstajate ja varanduseotsijate poolt juba
möödunud sajandil ning hävitati. Kuivõrd süstemaatiliselt mõned
hauarüüstajad seejuures tegutsesid, seda võisid arheoloogid
tõendada Rooma ajast pärinevast küngaskalmest leitud sarko-
faagi näite najal. Kindlalt suletud sarkofaagil oli ühel küljel
ümarmargune auk, mille otstarvet teadlased esialgu kuidagi sele-
tada ei suutnud. See oli liiga väike selleks, et inimene saanuks
selle läbi pugeda, ning liiga suur käe sissepistmiseks kiire röö-
vimise eesmärgil. Et skelett ja hauapanused olid puutumata,
selle arheoloogid pärast täpset uurimist järeldusele, et salapära-
sest aial oli vaid üks otstarve — varas pistis selle kaudu pea
sarkofaagi ning kui ta nägi, et siit midagi võtta polnud, jättis
sarkofaagi puutumata.

Traakia matmispaikade puhul on meil tegemist nõndanime-
tatud völvhaudadega, mis enamasti ehitati kividest ning see-
järel kaeti mullaga. Ainult Kazanlaki ja Seuthopolise haud-
ehitised on põletatud tellistest. Nende eelkäijateks olid vara-
se Hallstatti ajastu dolmenid, mis püstitati Bulgaarias umbes
12. sajandil e.m.a. Hellenismiajastu haudehitised olid üldiselt
ümarmargused. Kus nad seda pole, ei tähenda see ka midagi eri-
llist — kohalik ehitusmeister polnud lihtsalt suuteline kompli-
tseeritud täisümarat völvit ehitama.

Tegeliku matmispaiga juurde viivad pikad koridorid, kust
sõid ka kõrvalruumidesse, kuhu sageli maeti loomi. Oma
lühikeselt on küngaskalmed, mida traaklased kasutasid juba ala-
tes 8. sajandist e. m. a., nii suuruse, materjalide kasutamise, kup-
lite arhitektuuri kui sisustuse poolest erinevad. 3. ja 4. sajandil
ilmneb ka selge lihtsustamise tendents. Kalmuküngas
ilmselt veel vaid ühestainsast ümmargusest hauakambrist sis-
epääsu vastas paikneva sarkofaagiga. Mõned hauakambrid on
sarkofaagi kohal asetseva puitseintega, mille vahe on täidetud kivi-
mullaga. Neid on tänapäeval raske leida või uurida, sest arhi-
tektuuris jälgis neist vaevalt veel on jäänud. Kui puit ködu-
sõidate konstruktsioon kokku ning aastatuhandete jooksul
mullaga täidetud haudehitise jälle tükikeseks loodusest.

MEZEKI VÜRSTIHAUD

Kõige suurem Balkani poolsaare idaosas seni avastatud kurgaskalmine on Lõuna-Bulgaarias Haskovo linna lähedal Mezeke juures asuv Mal tepe haudehitis. Matmispaik on 30 m pikilükksteist meetrit kõrge ja dromos, mis matmispaika ühe väiksema ja ühe suurema eesruumi kaudu välisilmaga ühendab, on rohkem kui 20 m pikk, 1,55 m lai ja 2,60 m kõrge. Sissepääs hauda oli suure kiviplokiga suletud ja dromos'e võlv trepitaoliselt kividest üles laotud. Kalmukünka labimõõt on 90 meetrit. Seda vägevast mullaküngast, mis oli hauakambri ja koridori võlvidele kuhjatud, ümbritseb viie meetri kõrgune jämedalt klombitud kiviplokkidest müür. Mal tepe haudehitis püstitati 4. sajandil e.m.a. ning ta meenutab suuresti Mückeene haudehitisi, mis ümmarguselt tuhat aastat varem rajati Kreekas ja Väike-Aasias.

Olgugi et teadlased juba alates haudehitise avastamisest kuuekümnendate aastate alguses sellega küllaltki intensiivselt tegelevad, on hauaküngas ikka veel täis lahendamata mõistatusi. Mal tepe näis täiesti puutumatuks, kui arheoloogid oma välja kaevamisi alustasid. Kui nad aga haua sisemusse jõudsid, pidid nad oma suureks imestuseks konstateerima, et arvatavasti juba kaks tuhat aastat enne neid olid siin võõrad käed käinud. Matuse osad polnud enam nende jaoks ettenähtud paigas ning seesmises hauakambris puudus surnu põrm. Kohal oli vaid tema rauast, suurepärase hõbedast sepistatud pektoraaliga (rinnakilbiga) soomussärk, samuti kullast nõopide ja ehisplaatidega hobuseriistade jäänused, mis meenutavad traakia aadlisuguvõsade poolt juba vanadest aegadest harrastatud rüütlitiili, nagu seda esmakordselt kohtame Homerose jutustustes traakia kangelasest Rhesosest.

Et paljudest hinnalistest hauapanustest, alates imeilusate atika vaasidega ning toredate kuld- ja hõbenõudega kuni suursuguste sisustuse hulka kuuluvate esemeteni, nagu lambid, lühtrid ja toolid, selles maa-aluses surnuruumis midagi ei puudunud, ei tule hauarüüstamine arvesse. «Mõned teadlased,» märgib Ivan Venediktov, «põhjendavad leidude asupaiga muutumist parandustöödega, mis hilisematel aastatel ette võeti. Miks need vajalikuks osutusid, pole selge. Renoveerimistööd hõlmasid aga tervet haudehitise põrandat. Ainult kümme sentimeetrit pealpool esimest sillutist, mis polnud ei kõrvaldatud ega katki, on pandud uus kivipõrand, mis kattis ka dromos'e, kuigi hoopis suurematest, hooletumalt ja jämedamalt töödeldud plaatidest. Kiviplaat, mis varem dromos'e sulges, on juba põrandasse paigutatud.»

Pärast neid töid viidi hauapanused ning kaks kõrvalruumis ülesseatud urni jälle hauakambritesse tagasi, mitte aga selle surnu põrm, kelle jaoks see suurepärase matmispaik ehitatud oli. Kõik tööd näivad olevat tehtud suure kiiruga. Arheoloogid

leidisid mõned hauapanused maapinnast, väljaspool kinnimääratud sissepääsu. Need olid ilmselt sinna unustatud, sealhulgas ka pronkslühter, mille vars on kaunistatud 22 cm kõrguse tantsiva saatüri kujuga.

Lugu muutus bulgaaria arheoloogide jaoks veelgi salapärasemaks, kui nad pärast teise põrandakatte ülesvõtmist leidsid kummastki eesruumist ühe naisehaua või, õigemini öeldes prohvaimorse haua. «Peale põlenud luude,» meenutab professor Venediktov, «lebas seal kunstipäraseid kuldehteid ja teisi väiksemaid esemeid, ning pealegi vähem kui kümme sentimeetri paksuses mullukihis mõlema põranda vahel.» Paistab, et mõlemad naised maeti nende perekondade poolt salajasse hauda hirmust võõraste rüüste ees. Kas sel puhul ka mehe maised jäänused eemaldati, et neid vaenlase teotamise eest kaitsta või oli mees üldse völd sümboliseks maetud, see jääb küll igavesti saladuseks. Bulgaaria arheoloogid oletavad, et matmispaiga laskis Makedoonia Philippos II ajal ehitada mõni traakia hõimuvürst. Pole võimatu, et Mal tepesse on maetud Amatokos, viimane vaba odrüüside valitseja või tema järglane Teres, kes suri Aleksander Suure valitsemisajal.

MATUSED ILMA PISARATETA

Traaklaste matmiskultus oli juba Homerose ajal väga kindla ilmeliselt välja arenenud. Arheoloogilised leiud ja antiikautori jutustused kinnitavad, et traaklased matsid hellenismiajastul oma surnuid erakordse tseremoniaalsusega, andes neile kaasa kunstipäraseid hauapanuseid. Nende surnurituaal oli rõõmsameelne ja pingevaba. Nad ei valanud surnu pärast pisaraid.

Traaklaste haudasängitamistseremoonia kohta on meil olemas andmeid tänu Herodotosele. Surnut hoiti kolm päeva lautsil, mille ta põletati või laip maeti maha. Olenemata sellest, kas surnu sängitati mulda või põletati, paigutati rikaste maised jäänused hauakambritesse, mis meenutasid maa-aluseid saale. Hauakambri peale kuhjati mullakünkad. Seejärel korraldati võistlusi, kus osalevõitjatele kõige suuremaid auhindu välja pandi.

Rõõmus meel, millega traaklased oma surnuid matsid, tuleb meelde Herodotose arvates nende religioossetest kujutelmast, mille kohaselt surnu pärast maapealse elu pahesid allilmas igavesele elule vastu vaatab. Ta pajatab Traakia traaside kohta: «Vastsündinu ümber istuvad sugulased ja kurdavad, kui palju lühel tal oma elus kannatada tuleb. Seejuures loevad nad üles kõik inimlikud hädad ja viletsused. Surnut aga matavad nad rahulolevate ning lootevate seejuures, kui paljudest pahadest asjadest ta nüüd pääsnud on, elades siitpeale täielikus õndsuses.»

Nende pigem lõbusate kui nukrate matmiskommete vaimsete religioossete põhjuste suhtes lähevad teadlaste arvamusel lahku.

Viini ajaloolane Tomaschek hindas surma üle rõõmustamist kommet kui «tõendit traaside madala vaimse ja majandusliku seisundi kohta», kuna aga tuntud bulgaaria trakoloog Kazarov seletab traakia iseäralikke matusetseremooniaid traaklaste usuga, et surnu pärast maisetest hädadest vabanemist elab õnnelikumat elu jumalate juures. Saksa vana aja eriteadlane Joseph Wiesner, kelle suureks teeneks on see, et ta traaklased Euroopa kaasaegse antiikajauurimise vaatevälja tõi, arvab et traaside seostus usk surematusse veel silmatorkava põlgusega maise elu vastu, nii et nad surma ei kartnud, vaid võtsid seda kui eeldust üleminekuks õnnelikumasse ellu. Selles seoses tuleb vaadelda ka traakia hõimude surmapõlgust verises võitluses, mille kohta on tõendeid kuni Traakia hilisajani välja.

Ükspuha, kas kaldutakse ühe või teise kaalutluse poole, jääb tõsiasjaks see, et traakia matuseriitused on eripärane nähtus hellenismiajastul. Nad annavad juba märku vaimsest hoiakust, mis hiljem tõi kaasa uskumuse inimhinge surematusse. Kui varem võidi küll mõelda igavesele elule pärast surma, särasel kujul, nagu kreeklased ja teised rahvad seda allilmas ette kujutasid, — ning ei tule imestada, et joomahimulised traaklased allilmas viibimisest igavest purjusolekut lootsid —, siis ajapikku kristalliseerus kõige esiti geetide juures välja hoopis teistsugune arusaam: keha sai traaklasele surelikuks, tema hing aga surematuks. Ning nõnda oli surm neile sama endastmõistetav kui sündiminegi.

Pärast matuseid, mille juures ka loomi ohverdati, toimusid suured joomapeod, mis sageli kõigi osavõtjate täieliku purjajäämisega lõppesid. Xenophon jutustab, et odrüüsid matsid pärast lahingut oma surnud ühiselt, «seejärel palju veini jõid» ja suuri hobuste võidusõite korraldasid. Ka hobuseid ohverdati matuste puhul, kuid mitte nii suurel hulgal kui sküütide juures.

«Arheoloogilised leiud näitavad selgesti erinevust sküüdi hobunomaadluse ja traaklaste rüütelliku suursugususe vahel, mille traditsioon vanasse aega tagasi ulatub» (J. Wiesner).

Traaklaste juures esines ka igivana komme ohverdada surnule tema lemmiknaine, et see lahkunut allilma saata saaks. «Igal mehel on palju naisi. Kui nüüd mees sureb, läheb naiste hulgas suureks vaidluseks lahti. Ka surnu sõbrad võtavad sellest innukalt osa, et kindlaks teha, missugust naist surnu kõige rohkem armastas. Kellele niisugune au omistatakse, see tapetakse tema kõige lähemate omaste poolt meestest ja naistest koosneva piduliku saatjaskonna juuresolekul ära ning maetakse koos abikaasaga. Teised naised on väga õnnetud, sest see on nende suurim häbi» (Herodotos).

Nii hull see asi häbiga küll vist polnud, kui uskuda teisi antiikajast pärinevaid teateid, mille kohaselt näiteks odrüüside matmiskultuse hulka kuulus see, et surnu sugukonna mehed

ennustasid surnut mitte ainult oma osavõtuga peiedest või hobuste võitlusõidust, vaid ka teise, üsna iseäraliku tavaga — nad tulid talve relvastuses ning kinkidega koormatult surnulõkke äärde ning deklareerisid, et tahavad oma surnud käskijaga võidelda või tema vaimuga rahumeeli kokku leppida järeljäänud naiste tuleviku suhtes. Selle tseremooniaga said noored lesed enamasti juba kohe pärast matuseid uue mehe. Sellest kombest kinnipidamise kohta on tõendeid ka geetide juures.

Väidetava vabatahtliku ja ihaldatud surma kohta nende rahvete hulgas, kes lemmiknaistena olevat oma surnud meestele juba järele läinud, puuduvad seniajani kindlad arheoloogilised tõendmaterjalid. Ometi võime oletada, et selline inimeste ohverdumise viis — leskede põletamine Indias ulatub kuni meie ajani välja — oli üldiseks pruugiks. Siiski ei läinud lemmiknaise mõrvmõine küll vist mitte nii libedalt ning sellega ei lepitud mitte ka nii rõõmsal meelel, nagu Herodotos seda oma kreeklastest lugejatele idealiseerivalt jutustab. On olemas autentseid teateid leskede tapmisest sküüdi, sarmaadi ja varaslaavi hõimude juures, mis vägagi kujukalt kirjeldavad, missuguse vägivalla ja brutalsusega need sageli end meeleheitlikult kaitsvad naised lähimate sugulaste poolt ohvriks toodi, kasutades lühikest kahekeralist nuga, nii nagu tehakse harakirit. Mõned teadlased aga arvavad, et traakia lesed muudeti enne ohvrisurma saatmist kindlaks eriliste mürkide abil, mis muutsid «surma ihaldatavaks kui unelma».

ALGUSES OLID JUMALAD

«Traaklased,» ütleb Herodotos, «austavad vaid neid jumalaid: Ares, Dionysos ja Artemis.» Kuid juba järgmises lauses teeb ta olulist vahet traakia aristokraatia ja rahva vahel, kui ta ütleb: «Teistest kodanikest erinevalt austavad nende kuningad jumalatest kõige rohkem Hermest ja vannuvad vaid tema nimel; nad väidavad, et põlvnevad Hermesest.»

Kui nendest «ajaloo isa» sõnadest tõetera välja võtta, siis tähendab see mitte ainult valitsejate ja valitsetavate usu lahkuminekut, vaid ka mõlema sotsiaalse kihi funktsioonide erinevust traaklaste ühiskondlikus korralduses. Sõjajumal Ares on rahva peajumal, kellele järgneb Dionysos, meeleliste rõõmude jumal, ja Artemis (kelle taga peitub viljakusejumalanna Bendis). Kõik kolm jumalat on sõjakuse, meeleliste rõõmude ja viljakuse sünonüümideks, kajastades seega traaklaste mentaliteeti. See kehtis nii rahva kui ka kuningate kohta. Kuid kuningad peadid teistest jumalatest kõrgemale Hermese, kõige mitmekülgsema ning küllap ka kõige vähem kohustava jumala. Ta oli jumal, kelle nimel vannuti ja kes sugupoolte üle valitses.

See eristaski traaklasi teistest rahvastest. Ning juba sellest eristamisest kasvas osalt välja nende võim.

Varase traakia religiooni kohta pole sama hästi kui mingeld kirjalikke allikaid. See, mida traaklaste religioonist teatakse, pärineb kreeka ja rooma autorite kirjeldustest ning hiljem suuremal määral ka arheoloogiliste uurimistööde tulemustest. Arheoloogia võimaldab meil traakia usundi- ja jumalatemaaailma jälgi mööda kuni varaste aegade tagasi minna. Näiteks valitses arvamus, et traaklaste juures nagu keltide, illüürlaste, kreeklaste, sküütide ja makedoonlaste juureski olid kombeks inimohvrid. Kuid alles mõned aastad tagasi puudus täpne arheoloogiline tõendmaterjal. Nüüd on seda mitmeti olemas. Mainigem vaid üht. Istrose linna lähedal uuriti mõningaid küngaskalmeid, mille hauakambrites leidsid kraaviga piiratud suure tuleaseme jäänused. Sellest kraavist leidsid arheoloogid inimskelette matuste jaoks täiesti ebatavalises asendis. Leiti ka nelja hobuse luude jäänused. Teises mullakünkas leiti tuleaset ümbritsevast kraavist kaks skeletti, millest jäi mulje, et nad olid rohkem sinna visatud kui maetud. Kolmandas künkas leidis koldease ilma piirdekraavita. See-eest avastasid arheoloogid kaks hauakohta 35 inimskeletiga. Kolle oli tellistega vooderdatud. Skelettide hulgas leidis ka hobuste ja eeslite luid.

Et skelettide juurest ei leitud rõivastuse, surnuehete ega ka hobuseriistade jälgegi, on selge, et nende küngaste puhul ei olnud tegemist mitte matusepaikadega, vaid kultusepaikadega, kus inimesi jumalatele ohvriks toodi. See komme oli geetide ja sküütide vahelisel piirialal (tänapäeva Bulgaaria Dobrudža) laialt levinud.

Tänapäeval me enam ei tea, keda kellele nendes Istrose küngaskambrites ohverdati. Küll aga teame, et inimohvrite teke oli otseses seoses traaklaste Arese austamisega, mis kujundas nende mentaliteeti kuni Rooma ajani välja. Juba varasest rauaajast peale kujutasid traaklased Arest püsti asetatud mõõga näol. Traakia sõjajumala austamisele on tüüpilised ka varasest ajast pärinevad mõõgatantsud, nagu neid kirjeldab Xenophon 4. sajandil e. m. a. «Kõige esiti tõusid traaklased püsti ning hakkasid flöödi taktis tantsima, mille juures nad kerge vaevaga kõrgeid hüppeid tegid ning oma mõõku viibutasid. Lõppeks hakkasid nad pihta andma, nii et kõik arvasid, et nad üksteist maha löövad. Tabatu langeski moepärast maha.» Kuid mitte alati ei lõppenud need mõõgatantsud nii süütult. Võitlustuhinas löidki traakia sõdalased sageli üksteist maha või said julgushüpetel üle püstipandud mõõga surmavalt haavata — ümberseisjate suureks rõõmuks. Ka Makedoonia Philippos II vend sai mõõgatantsul surma.

Nagu kõigil primitiivsetel rahvastel, nii kätkes ka prototraaklaste kultuskommetes teatud pieteeditunne ja austus nende jõudude suhtes, keda nad mingil kujul seostasid ümbritseva loo-

looga. Koobaste, eearaliku kujuga kaljude, jõgede ja allikate, mägide ja metsade austamine osutab igivanast ajast pärinevale komale. Need jaigad olid traaklaste juures juba pronksiajal omandanud jumalate näo, järeldeb bulgaaria ajaloolane Mihailov. Priimärgid religioonides kehtib teatavasti põhimõte: mina annan, sa mulle annaksid. Jumalus pidi midagi saama või talle talle midagi lubada, et tema heasoovlikkust ja kaitset saavutada. Sel kuulutusel toodi talle ka ohvreid, mille hulgas kõige väärtikum oli just inimene. Kingitused, ohvrid ja pühendused olid talle talle iseloomuga. Me saame aga tuua tõendeid vaid nende kohta, mis olid tehtud püsivast materjalist, niisiis savist, metallist või kivist. Seejuures leiame päris konkreetseid vihjeid ohvritele või tänuavaldustele, näiteks: «Tervise eest» või «Tänu jumaluse eest». Need on votiivtahvlid, nagu me neid tänapäeval võime leida katoliku palverännakukirikutes või teistegi religioonide juures. Kui rääkida traaklaste religioonist, nende religioosest kultusest, siis tuleb muidugi vahet teha umbes Homeroosega samaaegselt või varem ning hellenismi- ja Rooma ajastul elanud traaklaste vahel. Tuhat aastat — ja need on vaid ajalookäsitluse poolt hõlmatavad tuhat aastat enne meie ajavahemist — rahva ajaloos toovad endaga loomulikult kaasa selle rahva usuliste vaadete täiustumise ja süvenemise. Tohtud nihked religioosess mõtlemises toimusid umbes ajavahemikul 5. kuni 3. sajandini e. m. a. See, mis oli enne, kaob vahetult traakia mütoloogiasse, millel oli väga tihe seos kreeka mütoloogiaga, kusjuures siin mõistagi ei saa rääkida kreeka jumalate olevõtmisest traaklaste poolt. Protsess oli paljutahulisem ja komplitseeritum. Mõlemal rahval olid omaenda jumalad, mis tundu hilisematele kontaktidele välja vahetati, muutes nad asendatavaks. Et traaklastel polnud kirja, arvati nende jumalad esimestes antiiksetes kirjalikes allikates kreeka omadeks. Praegu me aga teame, et mõned kreeklaste jumalad olid traakia päritoluga.

Teatavasti on iga traakia müüt üksikult võttes osaliselt identne kreeka mütoloogiaga, mistõttu loomulikult kerkib küsimus, kas seejuures on tegemist traakia elemendiga, mille kreeklased üle võtsid, või puhtakujulise kreeka müüdiga.

Sõja trakoloogia instituudi direktor Alexander Fol, kes tegeleb eriti traaklaste poliitilise ajaloo ja diaspooriga, oletab, et traakia ja kreeka mütoloogial on ühised juured minose kultuuris, mille avastamine tegi lõpu ka «kreeka imele», maailmale, mida näis olevat «kui nõiakepi vael loodud». Minose kultuuri avastamisega saime, nagu ütleb professor Fol, selle tunnistajateks, kuuldud algavale ulatuvad olid Egeuse mere piirkonnas välja kujunenud kultuuritraditsioonid mütoloogia, religiooni, folkloori ja kirjanduse valdkonnas. «Ning me peame nentima,» ütleb Fol, «et klassikalises ajastu kreeka mütoloogial on mükeene juured.

Ning pole võimatu, et klassikalise ajastu nimed, sugupuud ja müüdid olid Mükeene aadli looming.»

Samad kaalutlused kõnelevad ka selle poolt, et traakia mütolooia, mis oli kreeka mütolooia lahutamatu osa, oli mükeene päritoluga. Traakia müüdid on «kreeka kultuste lokaalsed hüpostaasid, mida mükeene polüteismist» otsida tuleb.

Nii näiteks pole kreeka jumalanna Artemis ei keegi muu kui traakia jumalanna Bendida. Selles seoses on huvitav jälgida Bendida kultuse arengut Edela-Traakias. Alguses oli Bendida jumalanna-ema, kes oli loonud inimesed ning looma- ja taime-riigi. Temale oli alistunud kogu loodus ning tema oli ka see, kes kõiki toitis. Varase rauaaja rahvasterändamise ajal jõudis traakia Bendida kultus Lemnose saarele, kus Bendida sai aegapidi suureks kreeka jumalannaks.

Bendida kultus, mis kõigepealt paljude traakia orjadega Kreekasse imbus, sai Ateenas 5. sajandi teisel poolel ametliku tunnustuse. See oli aeg, millal Ateena püüdis Traakia kuninga Sitalkesega läbirääkimistesse astuda, et teda Peloponnesose sõjas liitlaseks saada. Bendidat austati aga ka Egiptuses, ning seal oli olemas isegi tempel traakia jumalannale. Traakias olid Maritsa alamjooksul mõned linnad pühade paikadega. Strabon pajatab orgialikust kultusest vereohvrite ja õiste tõrvikuratsutamistega hobustel. Platon mainib samuti seda kultust, kuid lisab juurde, et see oli kreeklastele võõras ning et pidustused toimusid eelkõige alamrahva meeleheaks. Kolmandal ja neljandal sajandil e.m.a. ei austatud Bendidat enam kui riiklikku jumalannat, vaid ta oli veel ainult üks lihtrahva ja orjade paljude jumalannade hulgas.

Bendida austamises varaklassikalisel ajastul võib kreeka ja traakia jumalatekummardamises tuvastada kaht elementaarset erinevust. Kui kreeklased oma jumalannale Bendidale, kes pärast Artemisena edasi elas, templeid püstitasid, pühitsesid traaklased oma bendidioone lahtise taeva all, enamasti grottide ja allikate lähedal. Bendidat seostatakse Traakias ka nümfiidega, kes teistegi traakia jumalate, näiteks Dionysose juures erilist osa etendasid. Traakia nümfe kujutatakse üldiselt alasti. Nad elavad *nymphaion*'ites, paikades, kus oli tervisallikaid või kus neid veel praegugi leida võib. On olemas suurepärane kivireljeef, millel on kujutatud kolm nümfi, kes «ühinevad haruldases harmoonias, olles kujutatud kui meloodilises rütmis, tantsivate käte ja peadega, alasti kehade ilus, täiuslikena ja harmoonilistena. Traakia nümfid pole inglid, kes jumalaid saadavad, nad on läbi ja läbi naised» (Mara Zontševa).

Bendidat seostatakse ka Asklepiosega (Aesculapiusega), ravikunsti jumalaga. Kuid tal on sidemeid ka teiste jumalate ja jumalannadega, mida ei saa aga selgelt piiritleda. Bitüünia traaklaste Bendidose kuu kõneleb aga veel tunduvalt vanemast

kultusest. Herodotos jutustab, et traakia naised olevat oma kuningannale Artemisele» nisuõlgedest ohvriande toonud.

Piltlikult kujutatakse Bendidat kahel viisil. Kord ratsutab ta, vibu käes, noolt haarates metssea järel, saadetuna hirvest või koerast. Täiesti ilmne on sarnasus Dianaga, keda roomlased hiljem austasid kui naiste ja viljakuse jumalannat, aga ka kui jahi ja orjade kaitsepatrooni. Teisel reljeefil on ratsutajannast Bendidat oma näo samuti tahapoole pööranud, kuid seejuures kannab ta vasakus käes tõrvikut ja paremas käes jänest. Peale selle on Bendidat votiivtahvritel kujutatud püstiseisvana, kõrgetes traakia metsskitsenahast saabastes, vibu ja nooletupega.

Bendida on kuujumalanna ja valgusetooja ühes isikus. Kolmandal ja teisel sajandil e.m.a. kujutatakse ja austatakse teda ka kui sõjajumalannat pikas kitoonis, oda ja väike kilp käes.

Ardina ümbruses Bulgaaria Rodope mägedes on järske kaljuid, millest mõned on kuni 40 meetri kõrgused ja mis ilmselt juba umbes 1000 aastat e.m.a. olid suure traakia pühamu keskuseks. Arvukad nišid ja koopad lasevad oletada, et siin asus Bendida kultuse paik.

Üks suuremaid Bendida kultuse paiku avastati mõned aastad tagasi Bulgaaria «arheoloogilises Mekkas», Duvanlis Plovdivi lähedal. Uhes Kukova künka liivakiviseinas kaevati lahti ligemale sada kärjekujuliselt asetsevat väikest koobast, mille lähimõõt oli ühest kuni kahe ja poole meetrini ning mis olid kuni 10 meetri kõrgused. Paljudes nendes kultusekoobastes leidsid uurijad tuhka, väikesi luutükke, purunenud savinõusid ning üksikuid inim- ja loomaluid. Ühelt ohvrilaualt leiti sea luukere. Tõenäoliselt ohverdati siin Bendidale varasematel aegadel — inimesed leiud pärinevad 2. aastatuhandest e.m.a. — ka inimesi, bulgaar, hellenismi- ja Rooma ajastul, toodi vaid loomohvreid.

Sea ohverdamise puhul toimunud tseremooniade kohta on meil küllaltki täpseid andmeid antiikaja allikate põhjal. Ohvritseremoon toodi muusika saatel pidulikult kohale, puhastati ning tseremoonia igivana kombe kohaselt, uimastades ta kõigepealt löögiga künka ja seejärel löigates tal siis ohvrinoaga kõri labi. Veri koguti ohvrimõõndesse. Seejärel tükeldati siga kõigi kunstide kohaselt ning kintsud põletati ohvritules. Rasva ja põlenud liha lõhnatigi Bendida traaklaste arusaamade kohaselt iseäranis armastatuna. Ohvritule leekidesse kallati ka kanget veini, nii et leegid suure alkoholisalduse tõttu kõrgele loitma löid. Sea siseelundid ja ülejäänud liha praeti eraldi, ning pärast seda, kui kõik osavõtjad olid südant, maksa ja neerusid ühisel söömaajal maitsnud, võeti ülejäänud üheskoos leiva ja veiniga ära. Seejuures mängis muusika. Esines ka Bendidale ohverdamist ilma tuleta. Nii toodi jumalannale maiustusi ja puuvilja, mida seoti väikeste puude külge, mis oli nii-öelda hilisema saksa jõulupuu esiajaloo variant.

päikesenooltega võis ka epideemiaid, valu ja surma valla päästa. Muusika, tants, ennustamine ja ekstaas ühinesid Apollo kultuses diagnoosi ja teraapia instrumentariumiks, mida me praegu psühhosomaatilise patoloogia hulka kuuluvaks peaksime ning mis traaklaste juures Dionysose, Orpheuse ja Zamolxisega oma kõrgpunkti saavutas.

TRAAKIA PÄRITOLUGA KREEKA JUMAL

Dionysos (roomlased kutsusid teda Bakchoseks) oli kreeklastele taimede ja veini jumal. Mütoloogilised andmed on teada: Dionysos oli Zeusi ja tema armastatu Semele poeg. Zeusi abikaasa, kättemaksuhimuline ja armukade Hera, tappis Semele raseduse ajal. Seepeale kandis Zeus enneaegselt sündinut oma reies, kuni aeg täis sai. See tagas poisile jumaliku surematuse. Üles kasvatatud nümfiide poolt, kellest hiljem said tema esimesed austajannad, abiellus Dionysos Naxosel Ariadnega. Püüdlustes ennast ka Kreekas maksma panna, kohtas Dionysos, keda metsades ja nurmedel õige mitmel kujul kohata võis, kreeka ülemkihi energilist vastupanu, naised välja arvatud. Kuid Dionysos jälitas ja karistas oma vastaseid julmalt. Nii ajas ta Traakia edoonide kuninga Lykurgose hulluks ja surma. Ka Teeba kuningas Pentheus astus välja uue jumala vastu ning keelas naistele bakhanaalist osavõtu. Tema lõpp oli kole. Dionysos meelitas kuninga metsa, kus määratsevad menaadid ta sõna otseses mõttes tükkideks rebisid. Tragöödia kõrgpunktiks oli aga see, kui üks menaadidest, Pentheuse ema, tapetu verises peas lõppeks ära tundis enda poja oma. Niipalju legendist.

Dionysost peeti aga ka elujõu, looduse, lõbususe ja elurõõmu jumalaks. Tema enamasti naissoost poolehoidjad, keda kutsuti menaadideks või bakhantideks, avaldasid Bakchosele austust orgialik-ekstaatilises joovastuses. Oma õistel kultusekäikudel olid naisosavõtjad pikkades india saride taolistes kirjutes rõivastes või kandsid ainult metskits- või rebasekarvikut. Ekstaatilises joobumuses haarasid bakhandid hirvi, sokke ja emahirvi, rebisid nad meeletus vihas tükkideks ning jõid nende verd. Oma õistel rongkäikudel kandsid menaadid endaga kaasas suuri penise kujutisi kui võimsa jumala ürgjõu sümboleid.

Arvatakse, et Dionysose kultus tekkis Väike-Aasia traakia päritolu früüglaste juures. Lingvistid on tõestanud, et ka jumala nimi on traakia päritoluga. Zeusi nimekuju früügia keeles on *Dio*, ja *nysos* pole midagi muud kui nooruk. Dionysos on nii siis Zeusi nooruk, Zeusi poeg. Ning kui kreeka mütoloogias räägitakse sellest, et Dionysos' anti «Nysa nümfiide» hoole alla, siis pidi see koht samuti paiknema Traakia alal, sest nimi on traakia sõna *nysos* — 'nooruk' naissoost vaste.

Väike-Aasiast jõudis kultus küll vist Euroopa traaklaste

juurde, kus ta eelkõige levis Rodope tihedates ja hämarates metsades ja pikil Egeuse mere Traakia rannikut. Alles 8. sajandil e.m.a. tungis Dionysose kultus vähehaaval ka Kreekasse. Kuni oli aeg, millal ka majanduslik baas oli sedavõrd muutunud, et paljud kreeklased olid sunnitud välja rändama ja neist said kolonistid, mis viis paratamatult sotsiaalsete muutusteni ja seega ka kreeka usumaailma muutumiseni. Olümpose jumalad sellele muutunud ühiskonnale enam ei kõlvanud, nad ei vastanud enam aja voimule, nagu tänapäeval öeldaks. Nad olid inimestele ja nende vajadustele võõraks jäänud ning seepärast pole see mingi ime, et kõige sügavamalt inimestega seostuv Dionysose kultus juurdus Kreekas eelkõige lihtrahva hulgas.

Dionysose kultuses etendasid määravat osa tuli, valgusoraaklused ja ekstaas — leegid ja veri sümboliseerisid Dionysost. Bisaltide juures näiteks ennustas tulemärgi suurus oodatavat viljasaaki. Kui tuled kõrgele üles loitsid, oli oodata head saaki, kui tuled aga väikeseks jäid, pidi kartma ikaldust. Ekstaasi puhul oli oluline usk, et nii saab keha ja vaim puhtaks. Makedoonlaste juures andis uus kultus Philipposele ja Aleksandrile võimaluse ühendada oma «jumalikkude» päritolu, et sellega sunniviisil muuta austust, nagu seda osutatakse jumalale. Euripidese (480 kuni 406 e.m.a.) tragöödias «Bakhandid», mille tegevus toimub Philippos II ajal, kirjeldatakse üksikasjaliselt bakhanaallühingut. Osutatakse ka sellele, et isegi Aleksandri ema Olympia kuulus suurde bakhantide ringi. Euripides oli selle informatsioonil saanud otsesest allikast, kuna ta pikka aega elas Makedoonia pealinnas Pellas.

Kui sügavalt Dionysose kultus Makedoonia kuninga õukonnas juurdunud oli, sellest jutustab ka Plutarchos. Vihjates asjaolule, et bakhandid endale dresseeritud madusid ümber panid tehes, et nendes kätkeb Dionysos, kirjutab kreeka kirjanik, et Philippos nägi kord oma naist voodis lamamas koos väljasirutunud maoga. Ta arvas, et mitte Dionysos, vaid Zeus ise on maokuju võtnud ning hoidus sellest peale oma naisest diskreetne kõrvale. Ta respektieris vägevamat. Öeldakse, et Philippos ei tulnud see «avastus» hoopiski mitte ebasobival ajal, sest ta suhted Olympiaga polnud siis enam kõige paremad. Ta ei maganud temaga juba tükk aega, kartes, et naine võib ta mürgitada. Kuninganna vahekord maoga ei jäänud ka ta poja Aleksandri ees saladuseks ning aitas oluliselt sellele kaasa, et Aleksander ise hakkas pikapeale oma jumalikkude päritolu uskuma. Pärast Egiptuse vallutamist, kinnitasid Amoni templi preestrid talle, et ta on Zeusi poeg ja seega ka Dionysose pool-

DIONYSOS KUI POLIITILINE NÕUANDJA

Mitte sedavõrd kultus kui niisugune, vaid pigem Dionysose oraakliütled teenisid Makedoonia kuningate, eelkõige Philippos II ja Aleksander Suure poliitikat. Seejuures järgisid nad kreeka eeskujul, kus Delfi, Olümpia ja Delose suured oraaklikohad olid oma poliitiliste ennustamistega oluliselt mõjustanud Kreeka ajalugu. Peloponnesose sõjale eelnenud aastail, seega 5. sajandil e.m.a., oli eelkõige Delfi oraakel muutunud nii-öelda kõrgeimaks jumalikuks instantsiks, kelle juurest kõik helleni riigid ning ka «barbaarne» välismaa — mille hulka tollal kuulus ka Makedoonia — käisid nõu saamas enne tähtsate poliitiliste ja dünastiliste otsuste tegemist. Peab aga oletama, et oraaklikohad, kus Apollo nõuanded preestritari suu läbi saladuslikul kombel teatavaks tehti, poleks nii kõrget lugupidamist saavutanud, kui preestrid poleks olnud poliitiliselt vägagi kompetentsed. Olid ju nemad need, kes andsid nõutava hinnangu poliitilise või sõjalise olukorra kohta. Nad olid nõuandjad, kes töötasid tasu, antud juhul kingituste eest. Oma poliitilise mõju tõttu olid Delfi oraakli preestrid Kreeka salajasteks valitsejateks. Oma õiguse- ja tõeläidmistes polnud nad aga mitte alati objektiivsed.

«Helleni rahvastele,» väidab Wachsmuth, «polnud oraakli osadus hoopiski midagi säärast, mis pidanuks üksmeelele viivat tagasimõju avaldama, sest oma küsimustes väljendasid nad harva midagi muud kui egoismi. Oraakli ütlused olid oma ebaselge väljendusviisi tõttu mitmeti tõlgendatavad... Olümpia oraaklile tuleb see kiituseks, et ta hellenite sõja suhtes hellenite vastu (Peloponnesose sõda) midagi ei öelnud. Delfi oraakel, seevastu aga andis ühtlugu tõendeid oma teenistusvalmidusest ja näitas oma kahemõttelisuse petliku looriga ka seda, et ta mõtles vaid omakasule, oma positsiooni kindlustamisele ja menule, maksku see mis tahes, ning väljendas ilmselt ühemõttelist soovingut, kui selle eest kullaga tasuti.» Mitte ilmaaegu polnud oraaklikohtade kullarikkus legendaarne.

Peloponnesose sõja ajal soosis Delfi oraakel rohkem dooria parteid, sellal kui Olümpia oraakel rohkem ateenlaste soovide poole kaldus. Suur Ateena riigimees Perikles (umb. 495 kuni 429 e.m.a.), kelle valitsemisstiili kohta Thukydides kord ütles, et nime poolest on see demokraatlik, «tegelikult aga esimese mehe valitsus», püüdis seetõttu ka Delfi oraakli võimu kahandada Delose saarel asuva Apollo oraakli abil.

Ka Makedoonia kuningas Perdikkas II (440 kuni 313 e.m.a.), kes Peloponnesose sõja ajal poliitiliselt osavasti Ateena ja Sparta vahel laveeris, teadis kreeka Apollo oraakli poliitilist tähtsust, ning talle oli ka selge, et tal oraaklilt midagi head oodata pole. Nii lõi ta endale Traakia besside juures omaenda oraakli, mis oli pühendatud Dionysosele. Besside ja satrite kohta ütleb Hero-

dotos, et nad elasid kõrgetes, kõiksugu metsade ja lumega kaetud mägedes. Ning ta märgib: «Neile kuulub ka tuntud Dionysose oraaklikoht. See asub päris ülal mägedes, ning bessid, üks satrid hõim, teenivad selles pühamus kui tõlgendajad preestrid. Tõugu Delfiski, teeb ennustused teatavaks ülempreestritar. Mõnuli pole seal midagi erilist.»

Herodotosel polnudki tegelikult midagi erilist avastada, küll aga makedoonlastel, kes nägid siin konkreetset võimalust toetuda oma imperialistliku poliitika läbiviimisel jumala poolt antud ülesannetele või jumala otsusele. Oletus, et besside ja kreeklaste vahel oli alajane liit, pole sugugi väheusutav, kui silmas pidada poliitilist olukorda traaklaste aladel. Tol ajal tulid odrüüsid välja oma pretensioonidega saada kõigi teiste traakia hõimude juhiks. Mõniku nad alistasidki; ainult bessid ja satrid jäid vabaks — ning need polnud ka kaasas, kui Sitalkes oma hiiglaväega Makedoonia vastu sõtta läks. On täiesti võimalik, et kaval Perdikkas ei juba tookord — arvestades, et kuld ei haise — bessid endale liitlaseks. Kui siis hiljem, Philippose valitsemise ajal, Pangaioni mägede kulla- ja hõbedakaevandused makedoonlaste kätte jõudsid, võis Dionysose oraakli kinkidega õnnistatus veelgi suurendada.

See legendaarne oraaklipaik täpselt asus, seda me ei tea. Võetakse, et ta paiknes Lõuna-Rodope mägedes. Kuid on tõenäoline, et see oli olemas, ning et just seal kuulutati ette Aleksandri maailmariigi tulekut — ohvrivalamisel löid leegid templi põlenguks ja lõrgemale loitma. Seda loeti pühaks märgiks, mis näitas Aleksandri erakordset tähtsust. Ning oli selge, et bessid ja satrid soovisid palju edu soovisid, sest nad nägid temas täieohvri kõige võimsamat liitlast võitluses odrüüsi surmavaenlastega. On huvitav ning kindlasti mitte ainult juhus, et bessid said säilitada oma sõltumatus ja vabaduse ka Philippose ja Aleksandri valitsuse ajal.

Dionysose oraaklipaik evis suurt poliitilist mõjujõudu ka hiljem, Rooma ajal. Kui M. Licinius Crassus (115–53 e.m.a.) pärast pikki ja halastamatuid võitlusi saavutas võidu besside kui viimaste traakia hõimu üle lõuna pool Doonaud, ajas ta nad nende pühamust minema ning andis selle odrüüside kaitse alla, kes ealistena tunnustasid roomlaste juhtivat osa traakia alal. Aastal 11 e.m.a. oli Roomal Ida-Alpide piirkonnas raskusi raudiskide ja punnoonlastega. Seda Rooma nõrgenemist kasutas ära besside Dionysose-preester Vologaises, et alustada sõjakäiku Roomale kuulude odrüüside vastu, kelle kuninga Rhaskuporise ülestõusnud poolehoid. Besside odrüüsidevastane võitlus polnud aga Rooma võimude vastane vabadussõda, vaid selle eesmärgiks oli Dionysose oraakli vahastamine. Ülestõus suruti roomlaste poolt lõpuks maha.

ORPHEUS — ARST JA LAULIK

Mütoloogiline Orpheus elas Traakias, ning võime oletada, et ka ajalooline laulik ja arst, kes oletatavasti tegutses millalgi aja vahemikus 1500—1200 e.m.a. oli traakia päritoluga. Traakia kujutelmad elust ja surmast, nähtamatust ja lõpmatust saavutasid tema õpetuses esimese kõrgpunkti.

Peatugem nüüd veidikeseks mütoloogia valdkonnas. Orpheus, nagu maailm teda tunneb, oli üks kuulsamaid kreeka lauljaid. Ta oli «kaunihääleliseks» kutsutud muusa Kalliope ja jõejumal Oigarose poeg. Mõnikord nimetatakse tema isana küll ka Apollot.

Orpheus sündis Traakias. Oma lüüraga, Apollo kingitusega, võlus ta kõiki — inimesi ja loomi, ning isegi jõed, järved ja mäed allutas ta endale oma muusikaga. Orpheus reisib palju ning võtab osa ka argonautide retkest. Naasnud jälle koju traakia kliikonite alale, kes elasid Egeuse mere põhjarannikul Maronia ja Apollonise vahel, abiellub ta ülikauni Eurydikega. Kui ta naine lühikese abielu järel maohammustuse kätte sureb, jargneb Orpheus talle allilma, liigutades surnuteriigi valitsejaid oma muusika hurmaga. Eurydikele antakse ajapikendust, kuid tingimusel, et laulik võib tema poole vaatamiseks ümber pöörata alles siis, kui nad on päevavalguse kätte jõudnud. Peaaegu juba maapealsesse ilma jõudnud, pöörab Orpheus ümber Eurydiket vaatama ning see kaob nüüd igaveseks ja tagasipöördumatult varjude riiki.

Naistevihkajaks muutunud Orpheus tõmbub oma jüngritega kultusetalitusteks ning küllap ka erootilisteks mängudeks — homoseksualism' oli Traakias laialt levinud — mäekünkale, kus nad igal hommikul hardalt tervitavad tõusvat päikest. Üha rohkem austajaid voolab tema juurde ning tema nimi saab Dionysose omast tuntumaks. See pahandab viimast. Ta joobnustab traakia menaadid ning ässitab nad Orpheuse ja tema jüngrite kallale. Kui viimased relvastamatult templis viibivad, tungivad bakhandid neile kallale, tappes nad nende oma relvadega. Orpheuse keha raiuvad märatsejad väikesteks tükkideks. Tema ikka veel laulva pea heidavad nad Maritsasse, mille vood selle siis Lesbose saareni kannavad.

Pärast seda jõledat tegu haaras kohutav katkutaud kogu maa ning oraaklid kuulutasid, et sellele tuleb piir alles siis, kui Orpheuse pea väärilise viimse puhkepaiga leiab. Kalurid leidsidki merelaine poolt kantud lauliku pea. Nad said selle kätte ning tema traakia austajad matsid ta Olumpia juures maha.

Praegu on võrdlemisi vaieldamatu, et Orpheus oli ajalooline isik, kes alles hiljem kandus helleni ja hellenistlikusse mütoloogiasse. Mõned peavad teda Homeroose kaasaegseks, teised aga eelkäijaks. Lauljana kehastas Orpheus traaklaste suurt musikaalsust, milles antiikaja pärimustes ikka ja jälle juttu on. Tema

... Eurydike kaotus viis kultuseni, mis Dionysose kultus oli, ehkki ka selle juuri tuleb otsida.

... teadlane Nikola Šipkovenski näeb Orpheuses «esi-
... maailma ajaloo», kelle nimi pärineb foiniikia keelest
... kui «suurt arsti». Orpheus oli universaal-
... Egiptuse, Foiniikia ja teiste Väike-Aasia
... kultuurirahvaste vaimuvaradest. Teda
... kannatus ning seetõttu oli ta suuteline rajama oma
... orfismi.

... jargi viis Orpheuse maailmavaade Pythagorase
... selle tunnetamiseni, et kõigel on oma algus —
... jumal. Orpheuse õpilane Musaios täpsustas seda põhi-
... : «Kõik luuakse ühest ning kõik pöördub
... tagasi.» Universumis valitseb harmoonia kosmose ja elu
... ja inimesed alluvad samale seaduspärasusele, mil-
... paikese ja tähtede kulg. Kõige oleva harmooniat saab
... õpetuse kohaselt kõige paremini väljendada muusikas,
... koguni loomi ja inimesi üksteisega vaimselt siduda.
... muusikaga oskas Orpheus nii kõige metsikumaid loomi
... ning kõiki loomi inimesega vennastada kui ka haigeid
... ning surnuid — näiteks Eurydiket — taas elustada.
... vahetegemine legendaarse ja ajaloolise Orpheuse vahel
... raske, võib siiski võrdlemisi kindlalt oletada, et
... loojaks polnud mitte jumal, vaid inimene Orpheus. Sel-
... tunnistust ka paljud pildid muistsetel vaasidel, mis
... Orpheust laulva ja mängiva tervistajana.

... traaklased võtsid vaimustusega üle veel teisegi
... usu taassündi tuhandete aastate pärast, kuni jõutakse
... ühtesulamiseni sellega, kes on kõige looja.
... tsüklitest on igavene elu elüüsimis, maailma lääne-
... päikneval õndsate maal, igavese kevadega paradiislikel
... See kujutelm avaldas muide hiljem suurt mõju ka
...

... Strabon oli veendunud, et Orpheus oli ajalooline isik.
... teda kui muinasjutulise häälega meest, kelle võlule
... keegi vastu panna. Orpheus nõudis oma jüngritelt
... elu, asudes seega Dionysose kultuse vastasel seisu-
... kombetalitused kulgesid rahulikult, keskenda-
... neid saatis ikka rohke muusika. Tema poolehoidjad
... valgesse ning elasid taimetoitlastena. Hiljem
... Orpheuse õnnis ilme hea karjuse, Kristuse pildiks, keda
... metsloomad ja vagad talled. Ka Kristuse kujutamine
... mida Kesk-Aasias kohata võib, on inspireeritud
... labemeta näost.

RÖÖVSÖDALASED

Olgugi et Dionysose kultus ja orfism, mis uusplatonismis ka filosoofilist tunnustust leidsid, kreeklaste vaimsele ja religioos-
sele arengule kullaltki oluliselt kaasa aitasid, jäi nende eetilise
mõju traakia elanikkonna hulgas väikeseks. Nende kultused on
ka edaspidi seotud loodusereligioonide primitiivsete vormidega
ning olid pühendatud viljakusele, lahinguõnnele, elu kaitsmisele
ega püstitanud mingeid kõlbalisi või eetilisi norme traaklaste
elus. Veelgi vähem olid nad religioosse ja filosoofilise mõtlemise
aluseks.

Polnud üldkehtivaid käsunorme. Nõnda jäidki traaklaste
kombed «barbaarseteks», vastates seega oma aja majanduslikele
tingimustele. Kultused olid küll tähtsaks teguriks nende iga-
päevases elus, kuid nad ei määranud vaimset ja materiaalsel
kultuuri ning riigi ja ühiskonna struktuuri, vaid need määrasid
ära kultuste muutumise. Seeläbi jõutigi hiljem religioosse evo-
lutsoonini, mis aegapidi viis kõrgemate religioossete kujutelmade-
deni, tuues kaasa uusi ideid, ning mis mõistagi avaldus ka uutes,
rafineeritumates kultusetimingutes. Traaklastel polnud mingit
üldkehtivat religiooni, mis oleks inimestele «hea» ja «kurja» mõis-
teid vahendanud ning nad teadlikuks muutnud oma kohustustest
perekonna ja ühiskonna vastu. Traakia aristokraatia elas nõnda,
nagu ta heaks arvas ja milleks tal võimu jätkus. Et traaklastel
polnud ka oma kirja, puudus eeldus kultuste ühtsuseks. See aga
takistas üldkehtiva religioosse dogma väljakujunemist. Säärane
areng algas alles kreeka filosoofide mõjul ning levis esialgu
Traakia rannikul ning Propontise (Marmara mere) ja Musta
mere ääres. Hiljem hakkas kreeka mõju ilmnema ka sisemaal,
pärast seda kui Makedoonia Philippos II rajas Philippopolise.
Kuid ka siin piirdus see mõju vaid linnadega. Maal ja laudades
rahvahulkades olid vanad struktuurid ja kombed ülekaalus kuni
Rooma ajani.

Herodotos jutustab, et traaklased pidasid põllutööd häbiväär-
seks, sõda ja röövimist seevastu aga auväärt tegevuseks. Traak-
laste roovellikke instinkte mainivad ka teised antiikaja autorid.
Nii jutustab Seuthes II oma Kreeka Traakia pagenduses Xeno-
phanesele: «Mesades oli mu isa; ta valitses melandiite, tuüne ja
tranipse. Kui odrüüside võim lagunema hakkas, aeti mu isa
minema ja ta suri. Mind aga kasvatati kui orbu praeguse kuninga
Medokose juures. Kui ma noorukiks sirgusin, muutus mulle elu
võõra laua ääres väljakannatamatuks ning seepärast palusin ma
lõunalauas kuningat anda mulle nii palju sõdureid kui võimalik,
osalt selleks, et nendele, kes meid minema olid ajanud, kahju
tekitada, osalt selleks, et mitte enam kauem tema leivast elada.
Seepeale andis ta mulle inimesi ja hobuseid. Nüüd teenin ma
ülalpidamist nende inimestega, rüüstates oma isa alasid.»

Mõrv ja mahalöömine polnud midagi erilist. Sõda oli nagu

jalutamine alatuks situatsiooniks traaklaste elus ning erines vaid
sõda ulatuselt pooltest traaklaste teisest lemmikharrastusest —
mõrvimisest. Meetodid olid nii ühel kui teisel juhul julmad. Nii
mõrviti ateenlased Peloponnesose sõja ajal, seega umbes aastal
430 e.m.a. Sitsülia-ekspeditsioonist palgasõduritena osa
võtnud kui 1300 traakia mõõgakandjat, kes aga alles
425 e.m.a. laevadele valjasõitu Ateenasse päralt jõudsid. Et nendest
400 e.m.a. saatsid ateenlased nad Boiootiasse, kus traaklased
424 e.m.a. Mykalese linnale kallale tungisid ning kohutava vere-
võetuse panid. Thukydides jutustab sellest järgmiselt:
«Kui nad aga, kui nad Mykalesesse sisse tungisid, laastasid
põlvkonnad ja majad ning tapsid ara inimesed, säästmata vanu või
noori, surmates kõik, kes neile teel ette sattusid. Lapsed ja nai-
sed ning isegi veoloomad ja kõik muu elusa, mida vaid nägid.
Nad traakia rahvas kuulub kõige mõrvahimulisemate sekka
kõikide hulgas, kui ta end julgelt tunneb. Siis kerkiski
nende tegevus silmade ette ning kõik hukatuse pildid, ning
nad tungisid nad ka poistekooli, kõige suuremasse selles pai-
kides poisid alles äsja olid sisse astunud, ning nottisid nad
maha. Nii ootamatu ja kohutav oli löök, mis linna tabas, et
nad teine pole seda ületanud.»

End traaklased ei jõudnud oma saagiga kuigi kaugele.
Nad rüüstasid ja tapsid roovleid ning ajasid need mere äärde,
kui nad laevad ankrus seisis. «Ning kui traaklased laevadele
jõudsid, tapsid teebalased enamiku nende inimestest, sest
nad ei osanud ujuda,» sedastab Thukydides. Mykalese massi-
vuse polnud aga barbarirahvastele tingimata tüüpiline, vaid
pigem üldisest moraali laostumisest Peloponnesose sõja
ajal, mis ju ka kreeklaste juures kombed sama suurel määral
muutis. Massimõrvad tulenesid ka taktikalistest poliiti-
kaalutlustest, mille kohaselt rahvastiku tugeva vähenda-
misega võeti armutu hävitamise teel saab allaheidetud rahva
osa tingimusteta kuulekaks muuta. Kuid just see kül-
made intellektuaalne kaalutus, mis pole barbaarsest stihiast
võlunud, osutab teisele alglähte. Me leiame seda sadade
aastatena kreeka filosoofiast. Selle taga peitub süsteem, mis
on jahmatamapaneva selgusega säilinud meie ajani.
Selle näitena on Herodotos meile selle kohta jätnud järg-
mine: Korintose türann Periandros laskis ühelt Mileetose filo-
soofilt küsida, kuidas oma valitsusvõimu kõige paremini
hoida. Filosoof viis türanni saadiku nisupõllu äärde ning
kutsus maha need viljapead, mis teistest kõrgemale ulatusid,
kui nad porri. Periandros mõistis filosoofi nõuannet —
Korintoses hukata kõik kodanikud, kes rahvamassist
politiiliselt või ka majanduslikult üle olid. Spartalase
(umbes 407 e.m.a.) kohta on teada, et ta laskis pärast
Peloponnesose sõja lõpu toonud võite Mileetoses surmata
vastaspartei liiget. Teiselt poolt hukati pärast

Sparta ülemvalitsusele lõpu teinud Leuktra lahingut (371 e. m. a.) kõik spartasõbralikud kodanikud. (I. Schwidetzky.) Kuulus Ateena kõnemees ja publitsist Isokrates (436 kuni 338 e. m. a.) kirjeldab väga üksikasjaliselt meetodeid, mille abil näiteks Argose linna ja selle naabrite vahel toimunud võitlustes, kus õnn kord ühele, kord teisele poole kaldus, allajäänud poole juhtivaid mehi kui sõjaroimareid hukati.

Kuid sääraseid seiku möönavad kreeka autorid mõistagi vaid harva. Enamasti kujutatakse neid lakeeritult või tõlgendatakse valesti. Tüüpiliseks näiteks on ka Mykalese massimõrv. Thukydides küll mainib, et traakia mõõgakandjate juhiks oli Diithrepese nimeline mees, vaikib aga, et see oli kreeklane, kes traaklased Boiootiasse tõi, et need võiksid neile lubatud tasu ise võtta — vaenlase käest.

Ometigi olid röövimine ja sõda traaklaste kõige armsamateks tegevusaladeks. Plutarchos jutustab, et odrüüside riigi rajaja Teres, kes 92 aastat vanaks sai, olevat väitnud, et «kui sõda pole, on tal tunne, nagu oleks ta tallipoiss». Säärase suhtumise tõttu on ka arusaadav, et paljud hõimud ühinesid tema poja Sitalkesega, kui see makedoonlase Perdikkase vastu sõtta läks. Sitalkesega mindi kaasa mitte niivõrd tema poliitiliste eesmärkide toetamiseks kui just selleks, et tema kaitse all — odrüüside kuningas oli ikkagi ligemale 150 000 meest jalule ajanud — võimalikult vähese riisikoga laastata ja röövida. «Balkani mägede ümbruses elavad hõimud,» sedastab Strabon, «on kõik röövlid. Ning iseäranis bessid, kes suurema osa Hemusest enda alla võtavad ning keda veel röövlid ise röövliteks nimetavad.»

Xenophon jutustab, et Musta mere ääres oli isegi kaldale uhutud vara kokkukorjamine röövli kombel organiseeritud. Kui Kreeka laev madalikule jooksis, siis ei rutanud traaklased sellele appi, vaid ootasid kannatlikult, kuni laev põhja vajus. Siis rivistusid nad rannal ning märgistasid nooltega ära oma rannaosa piirid, kust siis märgistajal oli õigus kaldale uhutud vara korjata. Selle rannaröövi organisatsiooni tulemusena olevat paljud traaklased saagi ümber tekkinud tülides pidanud oma elu jätma.

Musta mere rannikul asuvatele Kreeka linnadele oli suureks probleemiks, kuidas oma varustamist ja kaubandust kaitsta röövellike traaklaste eest, kellele röövimine oli kõige lihtsamaks elu ülalpidamise meetodiks. Kreeklased otsisid kaitset Traakia kuningate ja hõimuvürstide juurest, kellele nad makse maksid ja kingitusi tegid. Oma osa pidid aga veel saama ka kuninga kaas-kondlased, kes oma väikestest linnustest tähtsamaid liiklusteid kontrollisid. Mesembria elanikud tasusid igal aastal selle kaitse eest kuldpärjaga, mille väärtus oli 50 stateeri (450 grammi kulda). Madalikule jooksnud laevadelt kaldale uhutud vara kokkukorjamise eest pidid linna elanikud ikka ühe osa lastist kuningale loovutama. Röövid hakkasid eriti tugevasti edenema Rooma

poolt tulevate ohu ajal. Toekalt asusid traaklased oma vabaluse eest võitlema, harjusid siis aga pideva sõjaolukorraga sedavõrd, et nad ka ilma valjastpoolt tulevata ohuta omal käel edasi läksid omaenda tasku huvides nagu desperaadod Ameerika looduses. Veel aastal 9 e.m.a. maalib Ovidius sünge pildi Traakia olukorrast Tomise (Constanța) linna ümbruses «Mis-sondantus on küll see elu siin, besside ja geetide keskel! Need liusuvad linna ümber julmalt ringi, hobused valges vahus. Need peavad jahti odade ja nooltega, mis on mürgitatud. Vaenulik sõda saab seda, kelle ta põldudel on kinni püüdnud, kett ümber heita, enda ees. Paljud hukuvad mürginoolte labi.» Noolled olid mürgiga prepareeritud ning mõjusid sekundite jooksul. Ovidius ütleb, «Nende hääl,» ütleb Ovidius, «oli räme ning nende sõda, justkui tuleks Mars ise vastu. Iialgi pole nende keha juukseid puutunud või habet ajanud. Parema käsi annab kiirelt ja haarab noa, mis igal barbaril külje peal ripub.» Ovidius kahtleb, kas saab üldse veel inimesteks nimetada neid sõdajaid selle, «kes olid metsikumad ja julmemad kui hundid», kellele seadusele ei allunud ning ainult tugevama võimu tun-

nusid. Ovidius seda kirjeldab, polnud olukord siin mitte igal pool. Teame seda arvukatest teistest antiik-tekstidest. Ovidius oli lõppeks ikkagi väljasaadetud, ning tema kirjeldatud käitumine oli kindlasti ette kirjutatud soovist näidata, kui ebainimlik oli tema pagendamine Roomast.

PEAD PIKIDE OTSAS

Peade otsas kestnud Türgi okupatsiooni ajal lasti kõigil vanemad aastad pead maha lüüa, piikide otsa pista ning lastes hirmutuseks välja panna. Nii barbaarne kui see tundus, polnud ta mitte uus. See oli juba tuhat aastat varem olnud ka traaklastel. Kui nad sõjast tagasi tulid, kandsid nad kaasa vaenlaste päid oma piikide otsas nagu indiaanlased oma või sküüdid oma vastaste maharebitud seljanahka. Nii ka siin on olemas ühekülgseks jäämise oht. Kui näiteks Rooma ajalookirjutaja Livius neid barbaarseid kombeid jahmumiseks kirjeldab, siis ei tähenda see veel, et tema enda kaasmaalased Roomas või Adamklissi võidumomendile Rooma Dobrudžas näitab, et ka roomlastele polnud see totaalse võõras. Daaklaste alistamist kujutavates Rooma ajaloo tekstides ei puudu sugugi mitte otsatorgatud peadega piikide otsas. Decebaluse pead kanti triumfiringkäigus kaasas, olgugi et daaklaste kuningas just sellest häbist pääsemiseks ennast vangi võtmist mõõgale kukutas. Tema takkajärele mahalöö-

dud pead näitas Traianus ise juubeldavale rahvahulgale. Seda julma tava mainib ka Plutarchos: «Ariston, paionite juht, surmas vaenlase, näitas Makedoonia Aleksandrile tema pead ja ütles: «Meie juures, kuningas, antakse selle eest tasuks kuldne karikas.»»

Et vaenlaste peade mahalöömine ka veel Rooma ajal tavaline oli, seda tõendavad alles hiljaaegu saadud arheoloogilised leiud. Kõigepealt tuleks mainida kiviplaati, mis leiti Assenovgradi juurest Plovdivi ringkonnas. Sellel plaadil olev reljeef paneb vaatajal tahtmatult hinge kinni. Plaadi keskel võib näha naisekuju, kellel on kitoon seljas. Paremas käes hoiab ta traakia mõõka meenutavat pikka nuga, teises käes aga juukseidpidi maharaiutud naisepead, millest veel verd tilgub. Mõlemal pool seisvat naisfiguuri lebab veel seitse naisepead. Tõenäoliselt on siin tegemist sõjalist iseloomu kandva rituaalaktiga. Teatavasti pidasid traaklased sõja- ja röövkäikudelt tagasi jõudes ülemeelikuid pidusid, mille juures nende naised väga aktiivselt osa võtsid sõjavangide jõhkra kohtlemisest ja tapmisest. Kujutis sellel kiviplaadil lubab järeldada, et siin pole tegemist lihtsa naisega, vaid oletatavasti preestritariga, võib-olla ka ühega nendest preestritaridest, kes peljatud sõjajumalale Aresele inimohvreid tõid. See tähendaks seda, et Aresele (Marsile) ka veel Rooma ajal inimesi ohverdati. Plovdivi lähedalt leiti samuti üks Rooma ajast pärinev votiivtahvel, mis sarnaneb Assenovgradi omaga. Ka sellel hoiab naisekuju nuga paremas ja pead vasakus käes. Kas seejuures on tegemist naise- või mehepeaga, pole võimalik kindlaks teha.

Sõda ja röövimine olid vanal ajal kõigi rahvaste juures niisama endastmõistetavad kui jahipidaminegi. Polnud mingeid erandeid. Vahetegemise seadusliku ja mitteseadusliku röövimise vahel leiutasid inimesed alles hiljem. Seadusliku nimetasid nad sõjaks, tribuudiks, kümniseks ning lõppeks maksuks; ebaseaduslikuks jäi röövimine vaid siis, kui seda võtsid ette selleks mitte õigust omavad isikud.

Antiikaja autorite poolt ikka jälle mainitud ja esile tõstetud traaklaste julmust tuleb seletada Arese kultuse ulatusliku levikuga. Traakia sõjameeste metsik käitumine oli aga mõeldud vaenlaste kohutamiseks. See pidi hirmu nahka ajama, nii nagu ka Ares oma kõhedusttekitava välimusega hirmu nahka ajas. Kreeklased nimetasidki Vardari orus elunevaid paioneid «koledanäolisteks» või «köveranäolisteks».

Arese kultus Traakias on samavõrd märkimisväärne kui ka huvitav nähtus. Nimelt kuulub kreeka sõjajumal Ares kõige vihatumate ja kardetumate jumalate hulka Kreeka antiikajal. Kreeklased, kes polnud vähem sõjakad kui nende traaklastest naabrid, hindasid Arest sedavõrd vähe, et ei andnud talle isegi kohta oma jumalate taevas. Nad panid ta kuhugi külma ning nende jaoks külalislahkuseta Traakiasse elama.

«Iliases» tuleb Ares Traakiast Troojasse, ning Homerose

«Iliases» lugudes pöördub Ares pärast oma seiklust Aphroditega jälle traaklaste kõledale maale tagasi. Vanadele kreeklastele oli Ares loomulikult julmade traakia hõimude esiisa. Nendele oli tema aga tundmatu. Pole mingit kahtlust, et sõjakad traaklased ei tundnud ega tunnustanud sõjajumalat. Tõenäoliselt kandis Ares erinevate traakia hõimude juures ka erinevat nime. Krestoonidel oli jumal Kandaon, keda kreeklased nimetasid «traakia Areseks», albaanlased aga austasid jumal Pleistorit, kellele veel 5. sajandil Rooma vangilangenud vastased armutult ohvriks toodi. Mõne muu arvates on ka legendaarne Traakia kuningas Lykurgos tõenäoliselt sõjajumal Aresega.

Mitmed jumala iseloomujooned määrasid kuni Rooma ajani traakia sõjameeste võitlustaktika, ehkki Ares hakkab juba hilis-antiikajal ajastul inimlikke jooni omandama. Ta muutub unelma- ja sõjameheks. Sel kujul võime teda igatahes kohata 4. sajandist e.m.a. pärinevates suurepärase skulptuurides.

IIAA JA INIMESED

Traakia hõimud, nagu juba mainitud, ei moodustanud mingit ühtset riiklikku organisatsiooni. Selles suunas tehtud katsetel polnud pikka aega ning nad olid, nagu odrüüside riigi näitest ilmneb, eranditult seotud vastava valitseja isikuga. Ka Makedoonia ajal ei tunnustanud Philippos II korda traakia hõime ühendada, ning Lysiimakhos, kellele Traakia pärast Aleksandri surma pärandina kätte anti, ei nägi asjata vaeva Doonaust põhja pool asuvate geetide alistamiseks.

Polnud mingit riiklikku haldust ning ka mingit sätestatud seaduslikku korraldust. Polnud mingeid kirjutatud seadusi, vaid need anti pärimustena edasi. Agathürside juures anti «seadusi» ühelt põlvkonnalt teisele edasi laulu kujul. Aristoteles kirjeldab, kuidas nad laulsid «seadusi», et neid mitte unustada. See lubab oletada vana traditsiooni. Surmanuhtlus oli üldiselt kasutusel, kuid ta polnud seaduslikult fikseeritud. Ainsaks erandiks oli see, et oma hõimu liikmeid ei tohtinud tappa. Traakia vürstid läksid sellest tavaõigusest üpris lihtsalt mööda — nad andsid süüdimõistetud üle nende surmavaenlastele, kes siis otsuse otsesemaid tingimusi «legaalselt» täide viisid. Nõnda juhtus see aastal 350 e. m. a. odrüüsi aadliku Miltokythese ja tema pojaga, kes olid vangi võtnud vandenõust oma kuninga Kersobleptese vastu. Miltokythes oli Ateena sõber ning oli kavaluse läbi sattunud palgaõhtrite peamehe Charidemose kätte. Viimane oli küll Ateena kodanik, kuid seisis traaklaste kuninga teenistuses. Kersobleptes nõudis Miltokythese surma ning andis ta koos tema pojaga vangi võtnud Ateena vaenlaste, Cardia linna elanike kätte, kes vangistatutele lõplikku lõpu tegid. Nad viisid mõlemad laevaga merele,

kus nad kõigepealt poja isa silme ees surnuks torkasid ning siis isa ära uputasid.

Nagu kõigil antiikaja rahvastel, nõnda oli ka traaklastel olmas varjupaigaõigus. Kõs suutis kultusepaika põgeneda, see oli päästetud. Ta seisis jumalate kaitse all ning teda ei tohtinud ka pärastpoole enam puutada.

Rahva põhihulk oli absoluutselt sõltuv oma kuningast, hõlmuvürstidest või aristokraatiast. Kuninga võim oli piiramatult. Pärast kuninga surma läks kuningaseisus tema poegadele või, kui neid polnud, surnu vanima venna poegadele. Kuid sellest järgluspõhimõttest ei peetud igakord kinni. Sageli otsustas kõige tugevam hõimuliige pärimisjargluse või võttis mõni hõimuvürst kuningatiitli endale. Nõnda juhtus, kui kellelgi Kotysel — kelle kohta praegu ei saa enam öelda, kust ta tuli — aastal 383 e.m.a. õnnestus odrüüside riigi troon enda kätte saada ning uus dünastia rajada.

Mõnede traakia hõimude juures oli ka peajumala ülempreestril kuninglik võim. Oletatakse, et traaklastel arenes kuningavõim juba 2. aastatuhandel e.m.a. välja preestri- ja võluritekastist. Bessidel oli Dionysose preester Vologaises rahva juhiks sõjas roomlaste vastu ning Möösia kebeenidel ja skaiboelastel olid parajasti ametisolevad ülempreestrid ühtlasi ka valitsejad. Kui skaiboelased kord oma preesterkuninga Konsingase käske ei kuulanud, ähvardas see, et ronib redelitpidi taevasse ning teatab Herale oma alluvate sõnakuulmatusest. See mõjus. Sellest peale olid inimesed talle vastuvaidlematult kuulekad. Nende hirm jumalate ees oli suur. Ometi oleks sellega seoses vae rääkida säärasest jumalakartusest, nagu see on omane hilisematele religioonidele.

Traakia poliitiline ja ühiskondlik struktuur oli kuni keltide sissetungini 3. sajandil e.m.a. enam-vähem järgmine. Maa oli hõredasti asustatud — ulatuslikud alad, eelkõige ürgmetsad olid inimestest tühjad, näiteks Doonau ääres paiknev Möösia, kuhu roomlased alles hulk aega hiljem asustasid ligemale 50 000 daaklast, kes Doonaust põhja pool asuvatelt aladelt evakueeriti. Odrüüside riik hõlmas umbes saja kuni saja kolmekümne tuhande ruutkilomeetri suuruse territooriumi, mis vastab umbes tänapäeva Bulgaaria kogupindalale (110 000 ruutkilomeetrit). Tookordset elanike arvu hinnatakse umbes kuuesajale tuhandele (Bulgaarias elab praegu ümmarguselt kaheksa miljonit inimest). Kuid odrüüside riik oli vaid osa traaklaste poolt asustatud aladest. Sellele lisandusid veel geetide ja daaklaste asustusalad Doonaust põhja pool. Mõlemad rahvad olivat rooma teadete järgi ikkagi 200 000-mehelise sõjaväe Caesari vastu mobiliseerinud. See relvakandmiseks suuteline meeste arv lubab järeldada, et inimesi oli kokku üks miljon.

Rumeenia ajaloolane Nicolae Iorga peab seda hinnangut ülepakutuks. Ta arvab, et sinna hulka olid arvatud ka daaklaste

asustused ja sarmaatidest liitlased. Iorga hinnangu järgi olid daaklaste rahvast enne roomlaste vallutusi vaevalt küll rohkem kui sada tuhat inimest. Rooma Daakias, mida kui piirirajooni rooma asukatega koloniseeriti, elas Feliciani teadete järgi ümmarguselt saja viiekümne tuhande ruutkilomeetri suurusel alal oletatavasti üks miljon inimest. Võrdluseks olgu märgitud, et tänapäeva Rumeenias, mille territoorium ligikaudu vastab daaklaste geetil asustusalale, elab 20 miljonit inimest 238 000 ruutkilomeetrit.

Traaklastel polnud kuni Rooma ajani linnu selle sõna otseses mõttes, Kreeka kolooniad välja arvatud. Olid vaid üksikud asustatud asulad, mida nimetati *bría'*deks. Mesembria, praegune Varna, meenutab veel seda. Asulad olid mõnikord kõrgete kivimüüridega ümbritsetud. Üldiselt tekkisid nad mõne aadliku või dünasti elupaiga ümber. Viimased olid algul lihtsad, primitiivsed tornid, mis vähehaaval väikesteks linnusteks välja ehitati. Nendega külgnesid rikkaste majad, mis enamasti olid ühe- või kahehoonelised kiviehitised.

Ka vaikülad polnud haruldased. Herodotos jutustab sellest:

„Iga keskel seisavad kokkupandud sõrestikud kõrgetel vaipadel, ning sinna viib maa pealt vaid üks sild. Vaeu, millel sõrestikud paiknevad, püstitasid elanikud muisetel aegadel saladuslikult all, seejärel aga tegid nad seaduse, ning nüüd sünnib see, et nõnda: iga naise eest, kellega mees abiellub, toob ta mägede kolm vaipa ning paneb nad paika; igaüks võtab aga palju naist. Nad elavad sealsamas järgmisel viisil: igaühel on sõrestiku peal oma, kus ta elab, ning allalastav luuk sõrestiku sees, millest ta järve viib. Väikesed lapsed seovad nad üht jalga pidi ühele ühisele hirmus, et nad alla kukuvad. Oma hobustele ja loomadele annavad nad söödaks kalu. Neid on nii suurel hulgal, et kui keegi luugi lahti võtab ning tühja korvi kõie alla järve laseb, siis saab ta selle natukese aja pärast, kui kalu, jälle üles tõmmata. Kalu aga on kahesuguseid, nad on nendel nimetust *paprax* ja *tilon*.» Kreeka draamakirjanik Aischylos (526 kuni 456 e.m.a.), kes reisis Struma alamjooksu piirkonnas, mainib mitmesuguseid vaikülasid ning torudega kindlustatud asulaid lauskmaal.

Ühe tumuluse (esiajaloolise küngaskalme), väljakaevamisel Sarmeni lähedal Kirde-Bulgaarias avastati vase-kiviajal ehitatud asustused. Põhiplaani olid need nelinurksed ning nende pikkus oli umbes 3 kuni 4 meetrit. Onnide seinad olid punutud savist ja õlgede seguga krohvitud. Samas künkas leiti ka mõned väikesed majade savimudelid. Iga mudel kujutas üheva kujuga maja. Kõigile oli aga ühine see, et neil olid kõlgmised seinad lāngus. Sisepääs või õigemini öelda sisseroni- mine toimus katuselt, mis koosnes tihedatest ölekubudest. Mõnel majal oli ka üks või kaks ukseava, kuid mitte ühtki akent. Nad sarnanesid tehiskoobastega. Majade seinad olid

punaseks värvitud ning inkrusteeritud ornamentidega kaunistatud.

Oli aga ka maa-aluseid maju nagu früüglaste ja armeenlaste jaureski. Need koosnesid tegelikult ühest suurest kaevendusest, mis oli puutüvede ja okstega kaetud. Sellele katusele püstitati mulda peale, jättes sissepääsuks vabaks vaid väikese pilu. Rumeenias võis veel mõned aastad tagasi Moldaavia ja Valahhia kõrvalistes kolgastes leida taolisi muldmaju. Mõningaid saaraste elamiskoobaste mudeleid võib praegu näha Bukaresti vabaõhu muuseumis. Dobrudža aladel on tuntud veel troglodüüdid (antiikaja koopaelanikud), kes samuti elasid maa-alustes eluasemetes. See komme on Bulgaarias meie ajani säilinud. F. Kanitz kirjeldab sääraseid eluasemeid, mida ta Lomi umbrusest leiab veel kaesoleva sajandi alguses. «Nad on poolenisti maa sisse kaevatud, längu üksteise vastu asetatud puutüvede peale tambitud muldkatustega ja hiiglaslike, roost punutud suitsutorudega.» Früüglased aga, kes elasid lauskmaal ning kellel metssade vahesuse tõttu polnud ehituspuitu, valisid O. Schraderi teadete järgi välja looduslikud künkad, mis nad keskelt läbi kaevavasid, rajasid sinna käigud ning laiendasid sel viisil saadud ruumi sädavõrd, kuivõrd pinnase iseloom võimaldas. Üle selle sidusid nad postid üksteisega kokku, valmistades teatavat laadi teravatipulised koonused, kattes need siis roo ja hagudega. Nõnda püstitasid nad oma eluasemete kohale suured, maast kõrgemale küündivad künkad. Sellise ehitusviisi tõttu olid nende eluasemed talvel soojad ja suvel jahedad.

Mõned uurijad on seetõttu ka seisukohal, et mitte kõik Bulgaarias registreeritud tumulused pole tekkinud kui matmispaikad, vaid need võisid olla ka elavate inimeste elupaikadeks.

Ühe traakia küla kirjelduse, ehkki pealiskaudse eest võlg-neme tänu Xenophonile. Ta jutustab, et traakia külad koosnesid ühekorruselistest savimajadest. Igal perekonnal oli oma onn. Et see oli ümbritsetud okstest punutud taraga, mis oli lam-maste karjataraks, sarnanesid need onnid oma kujult küll roh-kem lambakarjuste onnidega, nagu neid veel tanapaevalgi Bal-kanil kõikjal leida võib. Doonaust põhja pool elunenud daak-laste puumajadest, nagu neid meile edasi annavad kujutised Traianuse sambal, pole leitud mingeid jalgi Doonaust lõuna pool. See ei välista aga veel seda, et neid siin esineda võis. Leide pole küll loota, sest puit ei pea üldiselt aastatuhandeid vastu. Pronksiajal said majad endale ka viilud. Nad muutusid ilusamaks, kvaliteetsemaks ning ka suuremaks. See oli kindlasti tingitud parematest tehnilistest võimalustest majade ehitamisel, mida andis uus materjal — pronks. Kuid neist edusammudest said kasu vaid väga vähesed traaklased. Pronksesemed ja -toõ-riistad olid elanikkonna laiadele hulkadele kättesaamatud. Nad elasid endiselt edasi niisama primitiivselt nagu nende esiisad neoliitikumis.

Antiikaja kirjanikud mainivad ka traakia linnu, kuid neid pole veel leitud, aadlilinnad Seuthopolis ja Kabyle välja arva-tud. Alexander Suur vallutas ühe geedi linna Doonau vasemal kaldal ning geetide kuninga Dromichaite ja vangilangenud diadohhi Lysimachose kohtumine olevat toimunud Helise linnas «võtte kõrbes Pruti ja Dnestri vahel». Ka nende linnade asu-loktsioon pole seni saadud kindlaks teha. Tõenäoliselt oli üldmai-tatud «linnade» puhul tegemist vaid linnuste ja kindlustega.

Tacitus mainib mitmeid traaklaste linnuseid, mis paiknesid lõngel määseljandikel ning kuhu traaklased sõjaohu puhul var-ju viisid oma naised ja lapsed, kuid ka kariloomad. Need raja-lused, mida Rumeenias ja Bulgaarias mõne aasta eest teadus-likult uurima hakati, olid strateegiliselt väga soodsalt paika pandud, nii et Tacitus tunnustavalt märgib, «et neid linnuseid ei olnud naaberkõrgendikud, mis samuti olid kindlustatud, nõnda et Poppaeus Sabinus pidi säärase kindluse ümberhaa-

ma, piiramisliine nelja miilini pikendama.» Üks suurejoo-va kindlustest, millest veel juttu tuleb, asub Edela-Kar-... See oli Sarmizegetusa, daaklaste kuninga Decebaluse residents.

TALUPOJAD JA KARJUSED

Traakia rahvastiku põhihulk koosnes talupoegadest, kes olid põlvkondadena traakia aristokraatia teenistuses. Maaviljelus oli hästi arenenud. Kreeka allikate kohaselt olid traaklased need, kes toidid Atikasse maaviljeluse. Kultuurtaimede, nagu odra, rukki ja nisu kasvatamine algas juba varem. Üht traakia hõimu Maritsa keskjooksul nimetasid kreeklased «nisukasvatajateks». Ning traakia tumulustest leiti sellest ajast pärinevaid söestunud nisuateri. Peamiseks toiduaineks oli hirss. Valgeid ube aga, mis praegu on peaaegu saanud Balkani köögi sünonüümiks, traak-lastel veel polnud. Muidugi mõista polnud ka kartuleid ja tomatid, mis alles hulk aega hiljem Ameerikast tulid.

Nisukasvatus oli laialt levinud. Ajaloolisel ajal mainitakse mitmes kohas traakia nisu. Theophrastes märgib, et «traakia maal on palju kestasid ning ta idaneb hilja», ja Diodoros jutustab, et kuningas Lysimachos, kelle residents oli Traakia lausk-maa sõdames, praeguses Plovdivis, saatis ühe silmaga diadohhi Antigonose poolt ümberpiiratud Rhodose saarele 40 000 vakka odra ja niisama palju nisu. Nisusaadetised toimetati Maritsa jõelt laevadega Egeuse mereni ning sealt kiirpurjekatega Rhodosele. Iphikratese kihlusel toredust armastava Traakia valit-seja kuningas Kotyse tütreaga sai Iphikrates kaasavaraks kaks kümnel hobuste karja, ühe kitsekarja, kuldse kilbi, lameda loogipeetri, teokarbitaolise nõu ja kruusitäie lund, kuid ka kuldse hirssi ja kaheteistkümne küünra kõrguse poti täis

sibulaid. Et traaklased meelsasti ja rohkesti sibulaid ning küüslauku söid, ilmneb Kazanlaki haudehitise maalidelt, kus nende toitute hulgas, mis vürstipaar teises ilmas elamiseks kaasa saad, on ka sibulad ja küüslauk.

Ka daaklased ja geedid kasvasid teravilja. Jutustatakse, et kui Aleksander Suure sõdurid aastal 335 e.m.a. üle Doonaalaksid, et geete alistada, pidid nad endale teed rajama läbi viljapõldude, kus vili oli nii kõrge, et nad vaid vaevaliselt edasi jõudsid, piike abiks hoides. Suurem osa teraviljast, mida kreeklased Pontose linnadest mandrile eksportisid, oli tõenäoliselt pärit Dobrudžast. Hiljem mainiti «teraviljasalvena» ka Moosia provintsi, mis hõlmas osa praegusest Bulgaariast ning kust otse saadetised Rooma läksid.

Pole huvitusest märkida, et nisukasvatuse alad on tanapärani samaks jäänud, nimelt Bärägan Rumeenias ja Põhja-Bulgaaria ning Traakia lauskmaa avarad valjad Plovdivi juures. Traakia rukist tähistab Galenus sõnaga *britsa*, mida Bulgaaria, veel praegugi kasutatakse eriti valge suviteravilja nimetusena.

Struma orus ja Põhja-Bulgaarias kasvas ka hulganisti vesipähklit, mille lehti kasutati hobuste söödaks ning mille viljast traaklased teatud liiki õhukest leiba küpsetasid. Vesipähkel kasvab ka tänapäeva Bulgaarias; tema tuumasid süüakse mõnes paigas röstitult. Traakia aianduse kõrgest tasemest sai tõenäoliselt alguse ka tänapäeva bulgaarlaste kiindumus aiandusse. Kesk-Euroopas leidub vaevalt küll ühtki suuremat linna, mille ümbruses ei elaks bulgaaria aednikke, kes oma toodetega oluliselt kaasa aitavad linnade varustamisele. Samuti on teada, et bulgaaria aednikel on oma ametis õnnelik käsi, mis neile enamasti rohkem kui keskmise saagi kindlustab. Kui tänapäeva sotsialistlik Bulgaaria oma suuri alasid hõlmava maaviljelusega sotsialismimaade eesrindlaste hulka kuulub, siis võime ka selles arengus näha igipõlist traakia pärandit. Bulgaarlane nagu ta muistsed esivanemadki on maapinnaga väga tihedasti ühte kasvanud.

Traakia põllumajanduse oluliseks haruks oli viinamarjakasvatuse. See arenes selles piirkonnas nii-öelda paralleelselt inimesega. Viinamarjakasvatuse järgi võib Traakias kindlaks teha mitte üksnes Egeuse mere rannikul, vaid ka sisemaal, ning pealegi veel kuni Hallstatti ajastuni välja. Kivist moodustised, mis mõne aasta eest Bulgaarias leiti ja mida algul peeti ohvrikivideks surmsünge renniga vere äravooluks, osutusid, nagu seda kinnitasid täiendavad leiud — kivist ja mördist vormid — hoopis meelepärasemat eesmärki teenivaiks esemeiks. Neid kasutati kui tõrvi veini valmistamisel. Veiniraba pandi väikestesse kivist või mördist vormidesse, kust ta juhti tõrtesse, mis kaeti kiviga või savimullaga. Tanapäeva Bulgaariat silmas pidades asusid traakia viinamarjakasvatuse piirkonnad Balkani mägedes, Sredna Goras (kus asub kuulus Rooside org), Rodope orgudes,

Atropaia mägedes ja Musta mere rannikul. Laialdasi viinamarjakasvatust alustid leidus ka Egeuse mere Traakia rannikul.

Viinase aja arheoloogilised leiud näitavad, et veinivalmistamine pole Bulgaarias aastatuhandete kestel põhimõtteliselt muutunud, kui praegusaja industriaalset veinitootmist mitte arvesse võtta. Isegi viinamarjakobarate lõikamise nuga on oma kujult muutumata jäänud. Viinamarjakobarad sorteeriti ning paigutati kas otse väikestesse, umbes 70 kilogrammi raskustesse ning 60 korda 30 sentimeetri suuruse põhjaga 8 sentimeetri sügavustesse anumatesse, kus nad käega puruks litsuti ning välja pigistati. Mahl kallati kivi- või savinõudesse ning pandi keldris kääritama. Hulgalisema tootmise puhul toodi viinamarjad suurtesse keldritesse viinamarjaaedade lähedal ning sõtkuti käte ja jalade abil mehuks. Mõnikord tehti seda ka primitiivse veinipressi abil, mis koosnes neljakandilisest puukorvist, mille sisse oli paigutatud linasest riidest kott. Väenda ja suure puidust kruvi abil suruti puukaas allapoole ja viinamarjad pressiti puruks.

Väljavoolav mahl koguti tõrtesse ja saviankrutesse, pandi keldrisse ning paigutati seejärel amforatesse ja kitsenahast lähkrikannidesse.

Traakia lõunaosas, bisaltide maal ja Struma alamjooksul, kasvatati ka viigimarjad ja oliivid, kasutati veinipresse ka viigimarjade ja oliiviõli valmistamiseks. Viinamarja kasvatati ka daaklaste juures Doonaust põhja pool. Nagu kõik traaklased, nii ka daaklased meelsasti ja palju. Üha laiemalt leviv joomatoit viis daaklaste kuninga Burebista teokraatliku režiimi ajal reformiliikumiseni, mis daaklastele rangelt keelas igasugu veinijoomise. Et sellele keelule vajalikku kinnitust anda, laskis Burebista kõik viinapuud hävitada. Kes viinamarju kasvatas, poodi ulat. Ka Dionysose kultus pandi keelu alla. Pärast Burebista surma, kes Caesari ajal valitses, häabusid reformid kiiresti. Viinapuude radikaalne hävitamine Daakias sundis rooma ajaloolasi oletama, et viinamarjakasvatuse tõid Daakiasse alles

Traakia hõimud Maritsa, Struma ja Mesta orus kui ka Musta mere rannikul vedasid juba Trooja sõja ajal veini välja. Homeros kirjutab, et laevad tõid iga päev Troojasse suuri amforaid ja teadlased traakia veiniga täidetud astjaid.

Mõned antiikaja autorid koguni väidavad, et traaklased olid viinamarjapõõsast kultiveerinud.

Traaklased valmistasid kangeid ja aromaatsaid veine. Musta mere rannikul asuvast Pomorie (Anchyaluse) linnast pärineval vanal mündil on kujutatud Hermes väikese Dionysosega vasakul käel. Parema käega ulatab Hermes talle viinamarjakobarat. Laps hõlmab oma kääre selle järele välja.

Ka teistel mündidel on konkreetseid vihjeid intensiivsele viinamarjakasvatusele. Juba 1. sajandi alguses e.m.a. hakkasid traaklastel suuri kivist veinikeldreid rajama. Suur hulk neist kaljukeldritel on Iliškovo ringkonnas sailinud tänapäevani. Need on kal-

jusse raiutud ümmargused süvendid läbimõõduga kakš meetrit, mille sügavus on 60 sentimeetrit. Mõnes kohas on veel naha punniakude jälgi. Vahetevahel on need veinimahutid üksteisega ühendatud väikeste kanalite abil, mis võimaldas viinamarjamärjakese teatavat filtreerimist, enne kui sellega täideti suured amforad.

Traaklased mõistsid valmistada ka odraõlut. Seda «õlut» ei saa küll meie omaga võrrelda. Tegemist oli fermentjoogiga, nagu seda veel praegugi paljude idapoolsete rahvaste juures juuakse, näiteks kalja Venemaal. Odraõlut valmistati suurtes tõrtes ning seda ei filtreeritud. Õlut sai juua vaid õlekõrre abil. Kui veidi hulka ei segatud, jutustab Xenophon, oli selle joogi mõju väga tugev. Paionid jõid peale kange odraõlle ka hirsijooki, mis sarnaneb Bulgaarias veel tänapäevalgi meelsasti joodava bosa'ga.

Ning meie tähelepanu pälvib veel üks jook. Seda valmistati samuti otradest, kuid see polnud õlu, aga antiikaja allikate järgi ikkagi tunduvalt kangem kui kõige raskem vein. Mõned teadlased on arvamisel, et siin oli tegemist viskiga mingil esialgsel kujul.

KUI BARBARID PIDUTSEVAD

Nagu suurema osa indoeuroopa rahvaste juures, nii oli ka traaklastel joomatõbi laialt levinud. «Kogu maailmas on teada,» väidab rooma kirjanik Aelianus, «et nad on kõige kõvemad joojad», ning imestab traakia kombe üle tühjendada peker, ühe söömuga, huuli sulgemata, Platon jällegi on jahmunud, et traakia naised jõid veini, seda veega segamata, mis kreeka arusaamade kohaselt on tüüpiline barbaarse eluviisi väljendus.

Jõid kõik — kuningad, vürstid ja aristokraadid kui ka preestrid ja targad ning lihtrahvas. On teada, et lüügia targad sattusid alles ülemäärase veinipruukimise läbi tollesse transiseisundisse, mis neid suuteliseks tegi tulevikku ennustama. Ühel Traakiast pärineval Rooma-aegsel raidkirjal esineb ravijumal Asklepios kui joomaseltskonna kaitsepatroon. Osavõtjate nimed on ühekaupa kivitahvlisse raiutud. Need kõik on traakiapärased. Et traakia sõdalased endale enne lahingut veiniuima pähe ajasid, on tuvastatud tõik, ning korduvalt surematusse uskumise arvele kirjutatud valmisolekut surma minna võib suuremalt osalt joobeseisundiga seletada. Psüühiline muutus, mis surmapõlgusele tõepoolest religioosse aluse andis, ilmnes alles Rooma ajal. Kõige tugevamini oli see daaklaste ja geetide juures välja arenenud.

Traaklased mitte üksnes ei joonud palju, vaid nad pidasid meelsasti ka ohjeldamatuid pidusid. Neid korraldati rituaalsete talituste nagu pulmade või matuste puhul ja ka siis, kui selleks lihtsalt paras juhus tuli. Ühele säärasele juhupeole võlgname tänu traakia pidusöögi autentse kirjelduse eest, milliseid on säilinud vaid üksikuid. Selle autoriks on nimelt kreeka ajaloolane

Xenophon, kes palgasõdurina toetas odrüüside pagendatud kuninga Seuthes II tagasitulekut. Sellest pidusöögist, mille Seuthes oma sõjaväe pealikutele korraldas ning mis ei toimunud mitte ühes templis, vaid väikeses linnuses kuskil maal, pajatab Xenophon, et kolm kreeklast astusid sisse. «Kõige esiti embasid need üksteist ning jõid üksteise terviseks sarvpeekrist veini, vastavalt traakia kombele.» Pärast seda kui koostöö vormi ja ühiste eesmärkide suhtes kokku oli lepitud, palus Seuthes oma linnasõdurite juhtidele. Sel puhul rääkis Seuthese esindaja Heraklides Moron ja Xenophoniga, viimasele mõista andes, et säärasele pidusöögil on tavaks kuningale kingitusi teha. Dardani palgasõdurite juht Timasoioni juures, kes samuti Seuthese külaliste hulka kuulus ning kellest Heraklides teadis, et tema pakkides on joogi- ja vaipu, väljendus ta veelgi selgemini: «On saanud tavaks, et Seuthese poolt küllakutsutud külalised talle kingitusi teevad. Kui Seuthes siin võimule saab, siis võib ta sind niihästi sinu koju tagasi viia kui ka siin rikkaks meheks teha.» Xenophon ei jutusta, kas sõõming aset leidis, kuid ilmselt ei toimunud see lahtise taeva all. Kui kõige suursugusemad traaklased, väejuhid ja kreeka sõduritepealikud olid nüüd sisse kogunenud, istusid nad ringis söömaja. Sepeale toodi kõigi külaliste jaoks sisse kolme jalaga laud (arvatavasti olid need järid või seda laadi lauakesed, mis veel praegugi Bulgaarias ja Albaanias kasutusel on. — *Autori märkus*), mis olid kaetud lihastükide ja suurte hapendatud leibadega. Igale külalisele pandi maa kombe kohaselt road ette. Seuthes tegi algust sellega, et murdis tema juures olevad leivad tükkideks ning viskas neid kord ühele, kord teisele külalisele. Seda tehes tegi ta ka lihaga, jättes järele vaid nii palju, kui ta ise ära süüa tahtis. Teised tegid nõndasama. Pakuti ringi sarvi veiniga, mida kõik võtsid. Kui pidulik söömaaeg edasi kestis, astus sisse traaklane valge hobusega, võttis täidetud sarve ning ütles: «Joon sinu terviseks, Seuthes, ja kingin sulle selle hobuse. Sellel kihutamisel kannul tahes ning sa jõuad talle järele; kui sa aga taganed, alla ei pruugi sa jälitamise pärast muret tunda.» Teine tõi talle noore orja ning andis ta lühikeseks kõneks sarve tõstes samuti kuningale kingiks. Kolmas tõi Seuthesele rõivaid ta abikaasa jaoks. Ka Timasion jõi tema terviseks ning andis talle austuse kingiks hõbedase piaali ja vaiba, mille väärtus oli kümme miini. «See oli väärtuslik kingitus, sest ühest talendist hõbedast vermiti kreekas 6000 drahmi ning üks talent koosnes 60 miinist.

Xenophon, kes oli juba natuke üleliia joonud ning kellel endal midagi polnud, mida oleks Seuthesele kinkida võinud, leppis sellega, et jõi oma truu sõpruse kinnituseks: «Mina aga, Seuthes, annan sulle kingiks iseenda ja need oma sõbrad.» Seuthes tõusis püsti, jõi Xenophoniga kokku ning veini, mis järele jäi, kallasis nad vana traakia kombe kohaselt üle pea. Siis tulid moosekandidid õnnatsurvede ja torupillidega ning hakkasid tantsuks mängima. See kirjeldus on kultuurilooliselt vägagi huvitav. Kingituste

üleandmise vorm meenutab Pärsia eeskujut, nagu seda on kujutatud Apadanas Persepolis ühel 6. sajandist e.m.a. pärineval reljeefil. Sellest ilmneb aga üsnagi isepärane joon traakia aristokraatia ühiskondlikus arengus, mis seisneb Pärsia ühiskondlik-majandusliku struktuuri ulatuslikus ülevõtmises, selle asemel et võtta Kreeka orjandusliku ühiskonna oma, millega traaklastel on tunduvalt tihedamad suhted.

Traakia aristokraatiale oli rahvas nende suurte mõisate elav inventariiks. Sõltlased elasid küll mitte alati halvemini, kuid siiski juhul kaitsetumalt kui orjad Kreekamaal. Viimastel olid vahemalt minimaalsed seadusega kinnitatud õigused. Teatavasti ei koheldud Kreekas orje, kui Sparta kõrvale jätta, kaugeltki mitte nõnda inimväärikust arvestamata nagu näiteks Rooma omi. Kui neid vahel halvasti koheldi, võisid nad varjupaika pageda ning nõuda, et nad müüduks uuele isandale. Isand ei tohtinud oma orja ka tappa, ehk olgu siis, kui ta tabas teda *tête-à-tête* oma emandaga *in flagrante*. Enamik kreeka orjadest olid majatcenijad, töötasid kasitöölistena oma isanda arvel või neid laenutati kui «protsente kandvat kapitali» tööks kaevandustes või põllumajanduses. Riigiorjadel oli õigus ametnike peale kaevata. Üldiselt kehtis aga helleni riikides Aristotelese rafineeritult loogiline ütlus: «Orjus on oma loomult õiguspärane, kuna ta vastab ühele looduseadusele, sest suur osa inimkonnast (barbarid) koosneb sündinud orjadest.»

Traakia vürstide pärisorjadel polnud aga isegi neid primitiivseid õigusi. Nende kuningas või hõimuvürstid võisid neid igal ajal orjadeks müüa. Traakia talupoeg oli praktiliselt lindprii.

Oma õukonnas püüdsid Traakia kuningad ja vürstid pärsia stiili järele aimata. Ka nende majanduslikud arusaamad vastasid pärsia eeskujule. Kreeklastelt seevastu võtsid nad üle vaid teatud välised eluvormid — arhitektuuri, maalikunsti ning mõnel juhul ka nende jumalateusu. Arvukad kreeka käsitöölised seisisid suartsugu traaklaste teenistuses. Kuid poliitiliselt ei viinud see hoopiski mitte Kreeka riigi- ja ühiskonnavormide ülevõtmisele isegi mitte varajase orjapidajate riigi suunas. Puudus lihtne majanduslik sund. Traaklastel oli olemas kõik, mis neil eluks ja oma kultuuriliste vajaduste rahuldamiseks tarvis läks. Rohkem neid ei huvitanud. Kreeka filosoofilisi koolkondi ei tundnud nad isegi nime järgi. Traakia aristokraatia elas õnnelikult. Ning tõenäoliselt oli selle paradüülik-barbaarse eluvormi tõttu ka traakia hõimude allalaik juba ette ära määratud. Nende valitsejad jäid kreeklaste vahetu läheduse ja nendega tiheda suhtlemise peale vaatamata vaimselt ikkagi Pärsia despotismi rudimentaarse vormide küttesse, kuni nad aegadele, kuid ikkagi hilinenud vastupanule vaatamata langesid Rooma impeeriumi tapva poliitilise ja etnilise assimilatsiooni ohvriks. Kuid sellest hiljem.

Diodoros jutustab teisest pidusöögist Lysimachose ajal. Traaklaste kuningas ja kunagine Aleksander Suure ihukaitsväe ohvitser, kellele Traakia oli Makedoonia maailmariigi jagamisel

õnnelikult, oli geetide vastu sõda pidanud ning nende kuninga kaitseta poolelt vangi võetud. «Kui Dromichaite oli siis vangi toonud, kutsus ta vangivõetud kuninga koos tema perekonnaga ning suursugused traaklased pidusöögile. Olid kaetud laudad — Lysimachose ja tema kaaslaste jaoks olid kaetud laudad saagiks saanud kuninglikud vaibad, Dromichaite ja traaklaste jaoks aga lihtsad matid. Esimestele pandi ette igaüks kulleid roogi hõbedasel laual, teistele aga tagasihoidlikult kaetud laudad nedvilja ja liha puust lauaplaadil. Lõpuks ulatati teistele veini hõbedast ja kullast, teistele aga puust ja sarvest kausid, nagu see geetidel kombeks oli. Kui juba pikemat aega jõudud oli, täitis Dromichaite kõige suurema sarve, kõneles Lysimachost, nimetades teda isaks, ning küsis temalt, mis ta soovib.

Lysimachos vastas, et ta soovib talle rohkem kuninga vääriline olevat, kas Makedoonia või traakia oma. Ning kui Lysimachos vastas, et ta Makedoonia oma väärilisemaks peab, ütles Dromichaite: «Mida sa siis soovid nii hiilgavat elu ja kuulsusrikast kuninglikku elu, mis annab sulle jätta ning tulla meie, barbarite juurde, kes elavad küll lihtsalt, ning karmile, põlluviljade poolest vaesele maal?

Lysimachos vastas, et ta soovib talle rohkem kuninga vääriline olevat, kas Makedoonia või traakia oma. Ning kui Lysimachos vastas, et ta Makedoonia oma väärilisemaks peab, ütles Dromichaite: «Mida sa siis soovid nii hiilgavat elu ja kuulsusrikast kuninglikku elu, mis annab sulle jätta ning tulla meie, barbarite juurde, kes elavad küll lihtsalt, ning karmile, põlluviljade poolest vaesele maal?

Lysimachos vastas, et ta soovib talle rohkem kuninga vääriline olevat, kas Makedoonia või traakia oma. Ning kui Lysimachos vastas, et ta Makedoonia oma väärilisemaks peab, ütles Dromichaite: «Mida sa siis soovid nii hiilgavat elu ja kuulsusrikast kuninglikku elu, mis annab sulle jätta ning tulla meie, barbarite juurde, kes elavad küll lihtsalt, ning karmile, põlluviljade poolest vaesele maal?

Näüd me teame, et kreeka ajaloolased ja kirjanikud kujutavad kasvatuslikel eesmärkidel «barbareid» sageli otsekoheste, lihtsate ning põhiliselt ausate ja korralike inimestena, et neid võiks kasutada rahvaste terve, rikkumata ning alles dekadentlikuks muutunud kultuuri eeskujuks seada. Kuid mõistetavalt ei puudunud antiikaja jutustustes ka traaklaste ja enesega rahulolu, millega nii mõnigi reisikirjanik ka traaklaste rahvaste kultuuritaseme luubi alla võtab. Näiteks Athenaios, kreeka kirjaniku Egiptuse Naukrates, kes oma suurepärase koguteoses «Deipnosophistai» kirjeldab võõraspoja pulmast jutustab: «Anaxandrides, pilgates oma kodumaast «Protisilaus» Iphikratese pulmasöömingut, mille ta Traakia kuninga Kotyse tütreaga kihlumisel korraldas, ütleb: «Ning kui te teete, mida ma käsin, korraldan teile vastuvõtu hiilgava olenguga, mis mitte millegi poolest ei sarnane Iphikratese omaga Traakias, kuigi öeldakse, et see olewat olnud erakordne tore.» Seal oli agora (turuplats) «kaetud purpurvaipadega, mille ulatusid põhjanabani, ning pidusöögist võtsid osa paljud karvad võisööjad. (Piimast, eelkõige lambapiimast, valmistasid traaklased kohupiima, võid ja juustu, kui ka paksu piima, tõenäoliselt hapupiima või jogurti. — Autori märkus) Seal oli voodid keedupotte, suuremad kui kaheteistkümne voodiga tuba, ning Kotys ise pani käed külge ja kandis lauale suppi kuldses kausis, ning et ta limpsis veini kraterides (kreeka veinisegamisnõudeks), jõi ta end rutem purju kui need, kellele ta veini valas.»

TRAAKIA KUNSTIVARAD

Viini tarbekunstimuuseumis toimus 1975. aasta kevadel suur pärane näitus, mis enne seda oli juba Moskvas ja Pariisis teaduslikust seisukohast suurt tähelepanu äratanud. Üle tuhande hindamatu kunstiajaloolise väärtusega eksponaadi oli välja pandud nimetuse all «Traakia kunst ja kultuur Bulgaaria pinnal». Ehteasjade ja kunstiesemete kuld üksi kaalus 30 kilogrammi, hõbeesemete kaal ulatus aga 50 kilogrammini. Enam kui sada tuhat külastajat olid võlutud suurepärasest kulla-aaretest, mis siin näidati.

Näituse keskpunktis seisis kolm suurt kulla-aaret, mida tuleb võtta kui tähiseid traakia kunsti ja kultuuri arengus.

Kõige sensatsioonilisem, Varna kulla-aare, eksponeeriti esmakordselt Austrias. Tema loomine 4. aastatuhandel e. m. a. tähistab kultuuritaset, mida alles kaks või kolm aastat varem võimalik peeti. Puhtast kullast valmistatud käevõrude, kettide ja vööde töötlemise tehnikal pole Euroopas võrdset.

Suure Egeuse rahvasterändamise aegadesse viib Valtšitrani kulla-aare, mis mõne aasta eest leiti Plevni rajoonist Põhja-Bulgaarias. Oma 12,3-kilogrammise kaaluga on ta seni leitud hulgas kaalult kõige suurem kullaleid Bulgaarias.

Kolmas traakia kulla-aare pärineb 3. sajandist e. m. a. See koosneb puhtast kullast joogiserviisist, mis leiti Panagjurištes Plovdivi lähedal.

Kultuuriloolastele on eriti tähtsad Varna ja Valtšitrani leiud. Need näitavad, et inimkonna varaste kõrgkultuuride maailm pole nud veel jaotatud ja antagonistlikult lõhestatud. Nad tõendavad ühemõtteliselt, et Egeuse piirkond, Väike-Aasia ja Kreeka manderiala, niisis praegused Bulgaaria, Rumeenia ja teised Musta mere rannikualad moodustasid oma ühtse majandusliku terviku tants tal ka kultuurilise terviku. Rahvastevahelised diferentseerumised tekkisid sel asustusel alles hiljem ning nende arenemise rikasteks ja vasteks maadeks tõi endaga kaasa lõhenemise kultuurirahvasteks ja barbariteks, kusjuures kultuurirahvad määrasid ära, kes on «barbarid».

«Me teame näiteks,» ütleb professor Venediktov, «et Kreeka ja Mükenees oli kaksikkirves hellebardi näol võimu sümboliks. Oriendis oli kolmandal ja teisel sajandil ning esimese sajandi alguses e. m. a. teine kirvetüüp preestri- ja valitsejavõimu tähtsaks. Selle kirve üks tera on asendatud ornamentide või loomafiguuridega. Säärased kirved olid Väike-Aasias pikka aega kasutusel ning neid võib kohata ka Assüüria templites ja pühamutes. Üht säärast kirvest hoiab hetidi reljeefil oma käes jumal Tešub. Selliseid valitsemisümboleid võib peale selle leida Luristani (Iraan) haudadest, mis pärinevad 2. aastatuhande lõpust ja 1. aastatuhande esimesest kolmest sajandist e. m. a.»

Neid on leitud ka Traakias. Teteveni ja Karlukovo pronksist

leitud kirved, mõlemad 10.—8. sajandist e. m. a., on arheoloogilistest tõenditest ühisest kultuurilisest arengust, millele vihjatakse ka muistoloogias, eelkõige Homeroose eepostes. Lõuna-Bulgaaria ja Stara Zagora rajoonist leitud kultusekirves on kaunistatud kuldse hõbedaga massiivsel pronksist kirvekannal, mis kujutab kuldseid hõljapead, seda nokkivat linnupead, hirvepead ja kit- tal. Kirvekand on joodetud pika raudvarda külge. See tõen- dab, et pronkskirves polnud mõeldud relvaks.

Uuimise uurimisel seisavad bulgaaria arheoloogidel kaht- lused, kas need suured ülesanded ja tõenäoliselt veelgi suuremad ülesanded. Üksnes viimastel aastatel on Bulgaarias leitud üheksa kulla-aaret, millest mõnesid nende vanust ja kasutatud materjali poolest võttes tuleb nimetada ainulaadseteks kogu maailmas. Nii on leitud Plovdivi aaret, mille neljakümnest tillukesest kullast kuni kolme ja poole millimeetri suurusest inimiidolist pronksiajast pärinev kuldkest on seni mõistatuseks jäänud. Sellest vasest on ka kultusekirved ning tundmatut laadi kullad, meislid ja naasklid, mis leiti Varna nekropolist. Nende esemete valmistamiseks kasutatud materjal on saadud praeguse ajaloona Stara Zagora lähedal asuvatest vasekaevandustest. See kinnitab käsitööndusliku tootmise olemasolu 4. aastatuhan- del e. m. a. ja lubab peale selle järeldada, et ka kaubavahetus polnud tol ajal juba hästi arenenud olema.

Uuimise jaoks jääb ka kolmeteistkümnest esemest koosneva kullast kuni kaksteistkümne kilogrammi kaaluva Valtšitrani kulla-aare päritolu ja otstarve. Selle hulgas on suur kahe kõr- vaga kuldnoo ja neli ühe suure kõrva veiniammutamispeekrit (kanthos), mis oma lihtsama vormiga vastavad tolle aja keraa- müttele. Kuid ainulaadsed maailmas on leiu ülejäänud kaheksa kullakannat. Nendeks on üks kolmeosaline noo ja seitse kaanetao- list. Kolmeosalise noo läbimõõt on ümmarguselt 24 senti- meetrit, pikkus umbes viis sentimeetrit ja ta kaalub 1190 grammi. Noo koosneb kolmest kullast taotud lehetaolisest lusi- nist, mida on kahe kergelt kaarja elektronitorukese abil üksteisega pöördetud, et vedelik ühest teise voolata saab. Kõik kolm kannaosa on kaetud kannelüüridega (paralleelselt kulgevate rih- vade). Ümardatud tagaosa on ühendatud elektronvarrega, mis kujutab kolmpiid ning lõpeb piibukujuliselt. Varre sisse uurista- tud ornamendid on musta nielloga (väävelhõbedaga) inkrusteerit- tud.

Kui selle noo saladust pole veel keegi sõandanud lahti mõtes- tades hakata, siis kaanekujuliste esemete suhtes on olemas erine- vad arvamusid. Mõned uurijad peavad neid ülemõõdulisteks vöö- ponnideks, teised päikese sümboliteks või varjudeks, mida ju- mulate piltide kohal hoiti. Bulgaaria teadlased Venediktov ja Teteveni on arvamisel, et tegemist on kaantega, mis kuulusid kulla- noo juurde, need aga pole säilinud. «Tõenäoliselt maeti need kultuseelõõgi puhul, mis traaklaste elus kuigi harvad pol-»

nud, tervest erakordselt suurest kallisvarast maha vaid kergemad tükid, mida üks mees hõlpsasti kanda suutis. Kui me seda õhame, siis erineb see kallisvara oma koostisosade poolest suurest teistest hilisemast ajast pärinevatest traakia aaretest, mis tavaliselt koosnesid lauanõudest, s. o. peekritest, kannudest ja kassidest. Valtšitrani kallisvara kuulub kõige haruldasemate kultuurinõudest koosnevate aarete hulka.

Viis nõu on puhtast kullast, kolmeosaline nõu kullast ja elektronist ning seitsmel kaanel on sibulakujulise nupu all täisprondist paksend. Eri metallide kasutamine nõudis ka erinevat töötlemistehnikat. Kulda taoti, pronksi ja elektroni aga valati. Töökojas töötasid järelikult üheskoos nii kullassepad kui ka pronksvalajad. Eriti kullassepatöös on näha täiuslikku tehnikat. Nõud on palju vähem haamrijälgi kui Mückeenes valmistatud hõbe- ja kuldinõudel ning nende juures võib selgesti ära tunda suuremat meisterlikkust...

«Kallisvara iseärasuseks näib aga olevat kaante kaunistamine õhukese hõbedaribaga, mis on kahe hõbeda ja kulla sisse torgatud punktikestest veerise abil kindlalt kuldpõhjale kinnitatud. Oletatakse, et seda ornamendi võib seostada pronksiaegse traakia keraamika valgete kriimornamentidega. Ornamenti kuldpõhja sisse tagumist seletatakse isegi kui katset metalli ette valmistada, et hõbekaunistused tema külge pidama jääksid. Kogu selle kallisvara kaunistused, nii graveeringud kui ka sissetaotud kannelüürid, pärlid ja pealepandud hõbeornament on tehniliselt täiuslikud. Just seeläbi erineb Valtšitrani kallisvara kõikidest teistest mückeene ja isegi klassikalise ajastu leidudest Traakias ja ka Kreikas.»

PANAGJURIŠTE KULLA-AARE

Traakia hellenismiajastu kunsti stiili ja laadi kuni 3. sajandi alguseni e m a. iseloomustab peaaegu juba legendaarseks saanud Panagjurište kulla-aare, mis leiti endiselt besside asustusalt, ühe meetri sügavuselt savikihi seest, ilma mingi ümbritseva kateteta. Mõned uurijad arvavad, et siin on tegemist kõige isepärase ja jooginõude kogumiga, mis ühel kuningal kunagi olnud. Seevastu teised, nagu Joseph Wiesner, asuvad seisukohal, et leiuavastamisel ilmnenu asjaolud osutavad «besside ajal kuni hilisajani korduvalt tõestamist leidnud rituaalile jätta andidena jumalatele määratud pühad esemed ja pildid vahetult maapinna hoolde.»

Kulla-aare koosneb ühest joogiamforast, kolmest loomapeakujulisest *rhyton*'ist, ühest sokuprotoomi*-kujulisest *rhyton*'ist ja veel kolmest, mis kujutavad amatsoonipäid; neile lisandus veel

* Protoom – looma «büst». — Tõlkija.

kolmest pühal — ühtekokku 6100 grammi kulda. Et selle kallisvara olemasoleva suuremale esemele oli sisse vermitud nende kaal ja muud nimekirjaga, kusjuures aluseks olid võetud stateerid, mis leiti ka Kreika koloonias Lampsakoses Dardanellide laual, võib arvata, et kogu serviis on sellest linnast pärit.

Tema pole Panagjurište kallisvara kreeka kunsti näidis. Võib-olla oli tema valmistajateks kreeka kullassepad, võib-olla aga kreeka keraamikud. Tema loojate etniline päritolu pole kunstiteose olemasoleva seisukohast õigupoolest üldse nii tähtis kui kultuuri- ja ajalooliselt ta pärineb. Panagjurište jooginõude juures on kahtlemata tugevasti tunda pärsia mõju. Joogisarved olid traditsiooniliselt jooginõudeks mitte ainult Makedoonias ja Traakias, vaid ka Väike-Aasias. Ka reljeefide temaatika ja teostus meenutavad kreeka traditsiooni, eelkõige ahemeniidi elemente. Ning ometi ei ole tõelise, et kallisvara hulka kuuluvad kunstiesemed oleksid kreeka päritoluga, et neid võib pärsia kultuurisfääri kuuluvaiks

Identifitseerimine on komplitseeritum, ning mitte ainult sellepärast, vaid ka paljude teiste kunstiesemete puhul, mis sellest ajast pärinevad ning pärsia stilielemente ilmsiks toovad. Nad on õigupoolest traakia omad, sest nad vastavad neid tellinud isikute kunsti- ja arusaamadele. Ning tellijateks olid traakia hõimuvõimud või kuningad, kui kõrvale jätta kingitused, mida Pärsia valitsejad tõid näiteks besside preesterkuningatele, et neid võitlema Kreeka vastu oma liitlasteks saada. Tellijate valik näitab nende mainet ning annab tunnistust nende vaimsest ja kultuurilisest kuuluvusest. Ning see kaldus ikka Väike-Aasia ja Pärsia poole. On nimelt tähelepanv, kuigi mitte arusaamatu tõsiasi, et kreeka kolooniad ei avaldanud mingit märkimisväärset mõju Traakia või traakia aristokraatia kunstile. Sofia, Plovdivi, Varna, Burgase ja teiste Bulgaaria linnade arheoloogiamuuseumid on kõik läreni täis eksponaate, mis sel maal on leitud ning mis kindlalt on Kreeka või Rooma päritoluga. Kuid need on vaid kreeka linnadest pärinevad arheoloogilised reliktid, mis sõja ja rahuajal läbi kandusid ka Traakia sisemaa kõige kaugematesse kolkedesse. See kreeka kunstiteoste küllus pani teadlased varem arvama, et traakia kunst on hellenistliku Kreeka omaga identne. See oli aga ekslik järeldus, nagu vahepeal näitas eksponaatide väljaveetud identifitseerimine nende Kreeka-Rooma või Traakia päritolu

Põgellikult kuuluvad need kunstiesemed, mida sai vastuvaideldavalt identifitseerida kui traakia omandit, põhiliselt ka traakia kultuurisfääri. Nad on selle kõige vitaalsemaks väljenduseks. Kuidas nad nõnda kujunes, seda kirjeldab Venediktov.

Peamiselt loomakasvatusest ja põlluharimisest elava traakia aristokraatia elu erines nimelt väga oluliselt linnriikide kreeklaste omast, kelle eesotsas seisid merekaubandusega tegelevad

suurkaupmehed, kes reisisid mööda võõraid maid ning elasid edumeelse ühiskonnakorra tingimustes. Selle loomuliku löhe tõttu traal laste ja kreeka maailma vahel tundusid neile ka kreeka kunst ja kultuur võõrana. Nad ostsid küll Kreeka kolooniatest elutähtsatu asju ja ilusaid majapidamisriistu ning ka ilusat, kunstipärast kreeka keraamikat. Kuid neile polnud vaja ei toredaid templeid oma jumalate jaoks ega suuri teatreid ning nad ei jäädvustanud ka oma surnute kuulsust raidkujudega hauasammastel, reljeefidel ja statuettidena. Nad ei reprodutseerinud oma jumalaid mittekivisse raiutult, vaid austasid neid üldiselt ka veel hellenismi ajastul kultusepaikades lageda taeva all. Kreeka kultuuri vaim jäi neile siiski arusaamatuks.

Nende elulaad oli ikkagi palju lähedasem paljude Väike-Aasia hõimude omale, keda 6. sajandi lõpul valitsesid Ahheioniidid. Sest neil hõimudel oli traaklastega ühine see, et nad olid tugevasti juurdunud oma kodupinnasesse. Suur lahknevus Pärsia ja Kreeka vahel seisis nimelt selles, et kreeklased olid meesõitja rahvas, sellal kui parslased olid mannermaa külge seotud.

Pärsia sõdade ajal astusid traakia vürstid ja kuningad uuesti tihedasse kontakti pärslastega. Lõunapoolses Traakias oli suurem osa hõimudest Pärsia võimu all. Mitmed asulad Maritsa orus jäid rohkem kui sajaks aastaks pärslaste kätte. Selle aja kestel hoidsid pärslased Marmara mere ja Chalkidike poolsaare vahel puhtalt tugevaid väeüksusi. Pärsia asehaldurid Traakia ranniku linnades elasid laial käel ning hiilgasid suure luksusega.

Sellele lisandus veel asjaolu, et traaklased võtsid osalt vabatahtlikult, osalt sunnituks osa mõlemast pärslaste sõjakäigust läbi Kreeka. Herodotos jutustab selle kohta järgmist: «Seni loetletud sõjajõududele tuleb aga veel lisada ka need, kes Euroopas sõjakäiguga ühinesid, keda ma, tõsi küll, saan mainida ainult hindamisega. Kreeklased Traakias ja Traakia vastas olevatel saartel panid välja sada kakskümmend laeva, see tähendab kakskümmend neli tuhat meest laevadel. Jalaväelasi panid välja traaklased, paionid, eordid, bottiaillased, Chalkidike elanikkond, briugid, pierid, makedoonlased, perrhaibid, enierid, dolopid, magneetlased, ahhailased ja traakia rannikurahvas; kõiki neid rahvaid kokku hindan ma kolmekümne tuhande meheni.»

See tähendas, et ka traakia väepealikud, kes eranditult pärinesid aristokraatia hulgast, seisid alatises kontaktis pärslastega ning paljude teiste idarahvaste esindajatega. Kui parslased süüsi Bosporuse ja Dardanellide taha tagasi tõmbuma pidid ning algas suhteliselt rahulik aeg, sest et mõlemad asjaosalised olid liiga nõrgad selleks, et uut sõjalist lahendust otsida, tekkisid traaklaste ja pärslaste vahel tihedad kaubandussuhted. Need polnud otsesed, vaid kulgesid Musta mere ranniku ja Propontise Kreeka linnade võimekate kaupmeeste kaudu. Tähtis ümberlaadimissadam Musta mere ääres oli Apollonia (Sozopol).

...naga langevad ka odrüüside riigi rajamine ning riik-...
...mõnede tugevnenemine teiste suurte hõimude juures.
...ed, nagu juba nagime, sarnanes Pärsia omaga... maa...
...olulise aristokraatide käes, kellele kuulusid suured mõisad.
...olulise kõrgemal seisid, nagu Pärsias, piiramatute võimuga
...de kuningad. See struktuur oli niisama iseloomulik ka traak-
...aristokraatiale, samuti nagu tema poolehoid pärsia kunstile,
...nagu adekvaatsemalt vastas aristokraatia mentaliteedile.
Professoor Venediktovi arvates mõjustas see kord kahtlemata ka
...kunsti ja kultuuri iseloomu ning eriti kunstikäsitööd, mis
...traakia aristokraatia luksuseiha, kusjuures ees-
...võeti just Pärsia kuningaid ja satraape.

...mõju Panagjurište kulla-aardele saab mõista just sel-
...aspektist. Suurmaaomanikest ja valitsejatest sõltuv käsitöö
...tõltu vaid õukondlikku iseloomu. Suurmaaomanikud
...olud need, kes Propontise kullasseppadele tellimusi
...mitte ainult nemad, vaid ka preestrid hindasid piki
...mere rannikut paiknevate Kreeka linnade kullassep-
...Nõnda tekkis siin, Aasia ja Euroopa vahel, nagu Vene-
...Gerassimov tõestasid, spetsiifiline arusaam kunstist,
...ikkagi avaldusid teineteist vastastikku mõjustavad erine-
...maailmad. Oleme paljude leidude kaudu teada saanud, et pär-
...kunsti teatud elemendid olid traaklaste poolt inspireeritud ja
...Propontise kullasseppade kaudu pärslasteni jõudnud. Nii
...nuteks 5. sajandil ja 4. sajandi esimesel poolel e.m.a.
...hobuseprotoome sada aastat hiljem, s.o. Seleukiidide
...Pärsias kui hellenistliku kunsti produkte, mis ilmselt
...oli üle võtnud traaklaste tellimusi täitnud töö-
...id.

ASKI EPIOS PÄRINEB TRAAKIAST

...lased andsid ka silmapaistva panuse klassikalise mui-
...arenguks Traakia meditsiini alged, mille teed-
...utused ka veel tänapäeval Hippokratese ja tema
...teenitud kuulsuse varju jäävad, ulatuvad tagasi
...rahva ravitarkusesse. Kujukat keelt selle kohta
...võime kiviaja koljutrepanatsioonid, mida tehti küll
...tahe all, et «kurjale vaimule» vaba väljapääsu
...millel oli ka oma tõetera — aju tuli neoplasti-
...või verevalumist tingitud kõrgendatud rõhust
...on leitud enoolit. kunist pärinevad süm-
...surnud inimeste koljudest välja raiutud. Need
...kull tegelikku ohtu otseselt kõrvale, olid
...nõrgustuseks ning pakkusid seega psühhoprofülakti-
...kaitset haiguste, hada ja surma
...ning fisk sellesse aitas hirmust üle saada.

«Tõsi küll,» ütleb bulgaaria teadlane Nikola Šipkovenski, «traaklased ei saanud oma olemasolu säilitada ainuüksi totemlike riitustega ning (loendamata kogemuste teel saadud) pärnnu-
like tabude järgimisega. Nagu kõik elusolevused pidid nad
enda ja liigi säilitamiseks ühelt poolt kohanema looduslike tingi-
mustega, teiselt poolt aga vahetut ümbrust oma vajadustele vastavalt ümber kujundama.»

Ning nõnda nad ühendasid maagia ja kogemused, et haigusi ühtaegu psüühilisel ja somaatilisel teel abistada. Salapärase võlujooki vabastas küll ängistusest, kuid taimemahlad pidid keda häiritud funktsioonid lõppeks taastama.

Traaklased tundsid paljusid ravimtaimi. Ka mürgiseid, seal hulgas sääraseid, mis tegid «surma nii kergeks kui unenäo». Nad ei kasutanud puuvilja, marju ja taimi ainult toiduks, vaid proovisid nad läbi ka tervistamise seisukohalt. See arengukäik oli neil küll kõigi rahvastega ühine ning me mainime seda siinkohal vaid selleks, et seletus oleks täielik. Ning tõenäoliselt täiendasid nad müstilisi nõiasõnu teatud taimede sissevõtmisega kindlas järjekorras, ravimtaimede panekuga haavadele ning isegi kirurgiliste vahelesegamistega — väljaväänatud liikmete paigaldamist on mitme skeleti juures tõendatud. Kindlasti olid nad juba aru saanud ka teatud empiirilistest seaduspärasustest. (N. Šipkovenski.) Mis traakia meditsiini juba pronksiajal teiste rahvaste ravikunstist eraldas, oli psühhoteraapiliste meetodite sihipärasus ja teadlik rakendamine, ja see on püsinud tänapäevani — teater ja muusika, luule ja «kaunid kõnelused». Neid meetodeid rakendati individuaalselt ja kollektiivselt. Veel enamgi, kõikide haigete juures ühendati nad lähimõeldult ja kaalutletult somaatiliste vahenditega. Tragöödia katarsiline mõju oli vanadele traaklastele hästi teada.

Tolle aja arstideks olid preestrid. Nad teenisid neid jumalusi, kes enne mütoloogilist jumalustamist olid tegutsenud kui ajaloolised isikud: Orpheus, Asklepios ja Zamolxis.

Pedro Lain Entralgo märgib, et nii orgialiku Dionysose kultuse ravimiskunst kui ka Orpheuse müstika, millest eespool juba üksikasjalikumalt juttu oli, võrsusid oma sügavas sisimas usulisest pinnasest, saades tuge traditsioonist. Ta nimetab seda mitte-fusioloogiliseks arstiteaduseks, mille tervistamised toimusid tänu «jumalaekstaasiga» seotud vaimustusele. See ekstaas murdis läbi Dionysose kultuses. Dionysose pidustustel polnud küll eeskätt meditsiinilist eesmärki, kuid siiski võttis neist osa ka inimene, ning mitte just vähesel hulgal, kes elasid lootuses, et kõik nende hädad ravib orgialik riitus ja «püha hullustus», mis sääraestest pidustustest osavõtjates valla pääses. Öeldu kehtis seda enam seetõttu, et dionüüsosliku religioossuse fanaatiline propageerimine Hellases oli kreeka temperamendile millegi uue vahendajaks, mida Rhode kirjeldab järgmiste sõnadega: «Teatud haiglane tendents... nii-öelda kalduvus meelte tajumisvõimes ja

... kutsuda, selliseid häireid, mis niisama... ja ikkagi kaovad, nagu nad tulidki.»

... ajalooajalooperioodi, kuhu paigutatakse Orpheuse tegevus, ... Asklepiose epohh. Bulgaaria teadlased on tildiselt ... et Asklepios oli vanatraakia kangelane, kes hiljem ... jumala ausse tõsteti. D. Detšev on tõendanud, et nimi Asklepios on tekkinud kahe traakia sõna — *as* ('madu') ja *klepi* ('mööda kope ümber keerama') — ühendamise teel. Aesculapiuse ... on aga juba sajandeid meedikute sümboliks. Madu austati ... teadlaste arvates mitte üksnes kui arstide tootem- ... vald ka kui tarkuse võrdkuju. Alles hiljem kerkis esile ... jumal kui konkreetne persoon. Asklepiose traakia päritolu poolt kõneleb ka ta poja Telesphori rõivastus, keda ikka ... traakia kapuutsiga (*gluga*) ja tüüpilise traakia ürbiga. ... rõivastust kannavad tänapäevalgi karjused Balkani ja ... mägedes.

Telesphor oli antiikajal omamoodi laste kaitseingel, kaitsja ... demon. Teda kujutatakse väikese poisina pikas käisteta ... kapuuts peas. Tema nimi on kreekakeelne ja tähendab ... 'kes lõpu toob, täiuslikkuse'. Lingvistid on tõestanud, et ka Asklepiose poja kreekakeelne nimi tuleneb traakia keelest.

... arheoloogiamuuseumis säilitatakse Telesphori terrakotta- ... 2. sajandist e.m.a. Väike jumal-deemon jätab rahuliku, tasa- ... mulje ning temast õhkub juba pealevaadates kindlust ja elurõõmu. Kapuutsi alt paistavad spiraalsed lokid, keebil on ... asemel paelad ees. Telesphor on kujutatud ka Plovdivi arheoloogiamuuseumis asuval suurel kiviplaadil (pikkus 2,80 m, kõrgus 1,08 m, raskus 3 t), millel võib näha kogu tervist toovat traakia-kreeka jumalateperet.

Veebruaris 1962 avastati Edela-Bulgaarias Kjustendili linnas (varem Pauthaliumis) mullatöödel rooma ehitise jäänused. Kuna teadlased õigustatult oletasid, et siin on tegemist ülimalt huvitava ja kaua otsitud ehitisega, nimelt kuulsa Asklepiose pühamu, jäeti ehitustööd seisma ning ettenähtud kõrghoone püstitati teinud kohas. Et üks osa rajatisest, mis arheoloogide hinnangu kohaselt hõlmab kolm tuhat ruutmeetrit, asub osaliselt juba täis-ehitatud ala all, tuli rahulduda kättesaadava ülejäänud osaga. ... see oli küllaltki huvitav.

Oletatakse, et ehitisel oli võlvilaadne laekonstruktsioon. ... ruumide vahelt leiti suurte graniitlavedega sissepääse. ... oli varustatud keskküttega, mis paiknes põranda all, keld- ... Ruumide kütmine toimus spetsiaalselt selleks otstar- ... ahjust väljuva sooja õhu abil, mida juhiti põranda ... ja vooderdise vahele.

Kõrvaldatud kütteseadme konstruktsioonis lähtuti kahest ehi- ... Ühel juhul kasutati neljakandilistest või ümmargus- ... ehitatud väikesi sambaid, milles olid pealt suure- ... või paksu mördikihiga kaetud torukäigud, teise

juures aga rakendati põranda- ja võlvisüsteemi. Ruumide kütus
seks olid seintes vastavad võlvitud avad.

Müüride küljest leitud arvukad arhitektuurilised fragmentid kõnelevad hoone rikkalikust väliskaunistusest. Põrand ja seinakate olid marmorist. Mitmetes kohtades olid ilusate kapiteelidega pilastrid. Mõnedes ruumides avastati mitmevärvilise moosaiikpõranda osi.

Asklepion oli üks esinduslikumaid ehitisi antiikses Pautla liumis. Paik oli juba antiikajal kuulus oma soojade mineraalvete allikate ja pehme kliima poolest. Asklepion oli hiiglaslik ehitiskompleks, mis oli pühendatud meditsiinijumalale Asklepiosile, keda austati kui kaitsjat. Kümblusruumid, templid, püha suplemiskoht kui ka puhke-, muusika- ja võimlemissaalid paiknesid puha metsa keskel. Peatempel olevat seisnud «Hissarlakal», nagu on kaetud künkal linna lähedal. Kjustendil on ka tanapärast tuntud kümbluspaik, olles viimasel ajal seal läbiviidavate muu ravikuuride tõttu maailmakuulsaks saanud.

Kjustendili Asklepiose pühamu ühendas kõiki looduse ravi jõude (mineraalveekümblus, maestikuõhk, mets ja aas koos vartavate ravimtaimedega) kultuuri saavutustega, mille hulka kuulusid nii muusika ja luuleteraapia kui ka teatrietendused ning rahvapeod laulu ja tantsuga. Asklepionid olid esimesed looduslikud ravikumbluspaigad, kus anti kompleksravi. Bulgaaria teadlane Bakardziev, kes väga põhjalikult tegeles Pauthaliumi, Epidauriose (Kreeka) ja Balnea Puteolana (Itaalia) asklepionide vaheliste otseste seostega, on tulnud järeldusele, et traakia «psühhoteraapia» elas edasi ühelt poolt Kreeka templimeditatsioonist, teiselt poolt aga roomlaste mineraalveesuplustest kui ka kristlike usundite kloostrimeditatsioonist. Tema arvates on isegi Hippokratese õpetuse üheks lätteks traakia ravikunst, mida «tuleb hinnata kui traakia ja vanakreeka meditsiini tasakaalustatud sunnitsi.»

teesi.»

Asklepiose kultus saavutas oma kõrgpunkti Rooma ajal. See oli juba rafineeritum ning kõigis hellenistlikes maades laialt levinud. Üks koht Pausaniase tekstidest tõendab, kuidas jumal sajandite jooksul üha loodusepärasemaks muutus. Pausanias ütleb: «Mitte kaugel Iliitiast on olemas Asklepiose pühamu. Selles puhamus toimus mu mõttevahetus ühe mehega Sidonist. Ta väitis, et foiniiklased saavad jumalikest asjadest paremini aru kui kreeklased. Nad pidavat nimelt Apollonit Asklepiose isaks, mis aga emasse puutub, siis arvavad nad, et ta pole surelik naine. Sest Asklepios olevat õhk, mis on inimeste ja kõigi elusolendite terviseks hadavajalik, ja Apollon olevat päike, ning see väärivat küll kõige enam, et teda nimetataks Asklepiose isaks, sest tema reguleerivat ju aastaaegu ning olevat see, kes õhule tervist kingib.»

UNIAL, KUNINGAS JA ARST

Epheuse ja Asklepiose kõrval oli traaklastel veel teisigi kuul-
 tusega arste nagu Abaris ja Anachorsos, kes ravisid haigeid maa-
 vahetult, samuti kui Darzos, keda hiljem roomlaste ajal
 peeti ja vapruste sümbolina samastati Heraklesega. Kirjali-
 kusest on nende «imeravijate» kohta on kasinad. See-eest on
 meil aga Platoni «Charmidese» kaudu paremat informatsiooni
 ühe teise silmapaistva traakia arsti kohta, kes elas ajavahemikus
 400 ja 1300 e.m.a.

Legendist on legendaarse Traakia kuninga Zamolxisega, keda
... jnndil e.m.a. austati kui jumalat ning kes oli geetidete
... usku surematusesse. Nagu eespool mainitud, olid
... ja hõimu valitsejatel ühtaegu poliitilised, religioossed
... funktsioonid. Nii, ei olnud see aga üksnes traak-
... juures. Inimkonna esimese suure ravimtaimede raamatu,
... on kirjeldatud enam kui tuhat taime ning mille sisu ka
... traaklastele teada oli, kirjutas Hiina keiser Šen-nung,
... 3000. aasta paiku e.m.a. Teine Hiina keiser, Hvang-ti
... e.m.a.), kirjutas esimese arstiteaduse õpiku, mis pärast sai
... kirjanduse aluseks Hiinas, Indias ja Väike-Aasias.
... meditsiinimeeste jumalustamine polnud tollal harul-

Zamolxise tegevus oli kahtlemata teada ka Hippokratesele, Hippokratese kaasaegsele, kes mainib geedi kuningasjumalat ka Platonil poolt edasiantud dialoogis. Sokrates avaldab traakia arstile, kes oli üks Zamolxise järglastest, arvamust, et kreeka Asklepiadid — Sokrates vihjas seejuures kahtlemata Hippokratese kuulukonna esindajatele — arvavat, et silma ei saa ravida, kui ei ravita kogu keha. Traaklane vastas, et kreeka arstidel on üldiselt võttes õigus, «kuid Zamolxis, meie kuningas, kes on jumal, ei nõnda tapselt nõndaviisi, nagu ei saa silmade ravimiseks ravida ainult silma pea ravimiseta ning pea ravimise juurde ilma keha ravimiseta, ei saa ka keha ravimist läbi viia ilma silma ravimiseta; ning siin võib peitudagi selle põhjus, miks teie, kreeka rahva suurema osa haiguste vastu edukalt ravite, sest vanahe mees kui üks arst ei suuda tegelikult mõista keha tervikust, millele peab olema suunatud kogu nende tähelepanu, mis siis, kui ta halvas olukorras on, ka iga keha kakkäigu võimatuks muudab. Sest kõik hea ja halb, mis on olemas — nii kõlab Zamolxise ütlus —, pärineb sellest, mis algab sealt alguse, nii nagu silmade algus on peas. Seepärast tuleb hinge, kõige esiti ja suurima hoolega ravida, kui tahetakse kogu keha end hästi tunneksid. Mis aga hing tervik, siis tuleb teda, mu hea sõber, luba öelda, teatud viisil, epodaidide abil, ravida.»

• ...meditsiini alasti sõnad, nagu me tänapäeval teame, on näi-

mis alles meie sajandil on täielikult välja kujunenud. Seda ei mas pidamata ei saa mõista ka järgmisi mõtteid:

«Kuid hinge, mu sõber, peab ravima teatud lausumiste abil ning need lausumised on kaunid kõnelused. Kui selliseid kõnelusi kuulda lastakse, siis tõuseb hinges rõõm, *sophrosyne*, millest kui see kord ärkab ning olemas on, siis võib nii pea kui ka üldjäänud keha tervistamisega hõlpsasti toime tulla.»

Traaklane õpetab Sokratesele niihästi *pharmakon*'i, tervistavate medikamentide kasutamist, kui ka lausumisi, *epodai*. Seejuures juhib ta tähelepanu järgmisele: «Keegi ei tohi minna sulle seejuures sisendada, et sa selle meditsiiniga tema pead teha veiks ravida saad, või olgu siis, et ravitav on sulle enne oma südant puistanud, ning seda selleks, et hing lausumiste läbi tervistusmenetlustele ligipääsetavaks muutuks. Sest nüüdisajal on inimeste hulgas levinud eksiarvamus, et on olemas arstimisviis, mis nendest kahest asjast ühele — hinge rahustamisele või keha tervistamisele eraldi mõju avaldab.»

Traakia kontseptsioon psühhosomaatilisest meditsiinist, mille hõlmab nii keha kui ka hinge, pole tänapäevani oma aktuaalsust kaotanud.

Selle kohta ütleb bulgaaria psühhiaater Nikola Šipkovenski: «Inimese vaimse ja kehalise ühtsuse mõistmisest tuletasid ka traakia arstid somaatilise ja psüühilise ravi lahutamatu ühtsuse». Kategooriliselt keelas traakia arst ravivahendi ulatamise kellelegi, olgu ta kui tahes rikas, suursugune või ilus (nagu Charimides seda oli), ilma ravisõna ütlemata ja ümberpöörduvalt. «Sest,» ütleb traaklane Sokratesele, «just selles inimeste viga ongi, et mõned püüavad kummagi jaoks eraldi arstid olla.» See põhivõtte oli juures nii helleni meedikutel, kui annab bulgaaria teadlase arvates end tunda kaasaja meditsiini väljal. Ühelt poolt püüavad füsioloogiliselt meelestatud, organo-lokalistlikult mõtlevad arstid üksnes somaatilisel teel oma haigeid ravida, teiselt poolt püüavad psühhosomaatilised ja teised psühhoterapeudid aastatepikkuste analüüside teel patsiente oma dogmade raamesse suruda, et neid väidetavasti nende «kompleksidest» vabastada. Kui avarapilgulised seevastu olid traakia arstid, kes ikka hinge ja keha ühtaegu mõjutada püüdsid. Nende terviklik käsitlus inimesest johtub ka asjaolust, et neil ei tohtinud olla eri arste ihu ja hinge jaoks, vaid vastupidi, nad jäid selle juurde, et tõeline arst peab iga haige puhul samaaegselt ühendama nii somato- kui ka psühhoterapeutilisi meetodeid.

Psüühilist mõjustamist, mida Zamolxis oma õpilastele ja järglastele soovitas, ei tohi aga segi ajada primitiivsete rahvaste nõiasõnadega. Kui see nõnda oleks, ei kujutaks Zamolxise õpetus endast midagi uut. Primitiivsete hõimude nõidarstid seostavad ju kehalise ravi, olgu see missugune tahes, ikka sõnade pealelugemisega. Seejuures annavad nad enamasti taimedest tehtud jookke ning haruldahte loomade elunditest saadud mahlu, mida

... ka meie tsiviliseeritud maailmas väga tulutoovalt kasutavad. Kuid ka kõrgesti tsiviliseeritud egiptlaste juures kasutati ravikuuridega ikka nõiasõnad ja loitsimised. Nende mõju avaldatavast kaudsest sugestioonist. Kui Zamolxise õpetus oleks seisnenud sellesamas, ravimtaimede sissevõtmisele kasutatavas sugereerimises nõiasõnade abil, siis poleks uus samm psühhosomaatilise teoks saanud.

Šipkovenski arvates on meil aga Sokratese arutluste näol olemas tähelepidimõistetav tõend selle kohta, et psühhoterapeutiline mõju ei ammendunud sugestiooniga, vaid lähtus «kaunitest kõnelustest», mida küll on õigem tõlkida «headeks vestlusteks», nagu seda tegi Kazarov. Siin peitub nimelt põhiline erinevus — «kaunid kõnelused» võisid olla ka paljad loitsimised. Muide, kõik Sokratese dialoogid on just «head vestlused» tema ning ta sõprade vahel. Selle seisukoha õigsus saab selgeks, kui meelde tuua, et seesuguste kõneluste kaudu tekkinud kaalutlev mõistus — Kazarov kasutab terminit 'tarkus' — tuleb hingest. «Kui mingi kord tarkuse omaks võtab,» ütleb Sokrates, «siis saab ta kõrgesti peale ja kogu ülejäänud kehale tervist anda.» Igaüks saab aru, et ainuüksi sugestiooni, maagiliste loitsimiste ja nõiasõnade abil ei saa hingele anda ei tarkust ega kaalutlevat mõistust. Traakia arstide «kaunid kõnelused», või veel parem «head vestlused» seevastu aga avaldavad mõju vabastava psühhoterapeutilise vaimuse.

Sugestioonid ja maagilised loitsimised leidsid küll ka traakia meditsiinis kasutamist, kuid Zamolxis sõandab ette võtta otsustava hõlpe veel kaugemale, «heade vestluste» juurde, mis hainet tarkusega täidavad.

Täielikult pole väärt otsida Euroopa meditsiini allikaid Traakia suured traakia arstid tegutsesid kui mitte tervelt tuhat aastat, siis vähemalt mõned sajandid enne Hippokratest (460 kuni 370 e. m. a.). «Hippokratese õpetus,» väidab professor Šipkovenski, «on terve ja ebaterve' tunnetamise kull kõrgemale tasemele, ei põhinev aga inimese hingelise ja kehalise ühtsuse sellise käsitluse peal, nagu Zamolxis ning sellest tuleneva vajaduseni läbimõeldult kasutada kõikide haigete juures nii somaatilisi kui ka psüühilisi ravimenetlusi. Nõnda jäi traakia ravikunst ses suhtes ületamatuks, olgugi et inimkonna ajaloos on kreeklaste memoraalne füsioloogia ja patoloogia üldiselt tunnustust leidnud kui esimene teaduslikult põhjendatud õpetus tervest ja haigest olekust (antropoloogia ja düskraasiast).»

KELDI INTERMETSO

Pärast Aleksander Suure surma ja Makedoonia maailmalagunemist helleni maailma haaranud sõjaline, poliitiline ning osalt ka majanduslik kriis ei säästnud ka Balkani poolsaart. Aleksandri riik lagunes jälle oma algseteks koostisosadeks. Veel enamgi. Et tol ajal polnud ühtki ülemvõimu, kes oleks sõjalise või poliitilises suhtes kujundavalt sekkuda saanud, tekkis ka Aleksandri riigi tuumikuks olnud aladel — Kreekas, Makedoonias ja Traakias — säärane killustatus ning rahvaste ja hõimude vaheline üksteise vastu seismine, millest on peaaegu võimatu ühvaadet saada. Algas areng, millega analoogilist nähtust 19. sajandil, pärast viissada aastat siin kestnud türklaste valitsemist, hakati nimetama «balkaniseerimiseks». Aadria ja Musta mere vahel ning Doonaust kuni Peloponnesoseni tekkis ohtlik vaakum, mis otsekui kutsus tugevaid ja arenevaid rahvaid seda enda valdusesse võtma. Rooma polnud selleks ajaks veel konsolideerinud. Järele jäid niisiis keldid, kes juba 4. sajandi alguses e.m.a. olid Balkani poolsaare loodeosa, praeguse Transilvaania kui ka suure osa Moldaaviast ja Bukoviinast enda alla võtnud. Siit algasid 4. sajandi teisel poolel e.m.a. esimesed keldi ränded ja sissetungid Traakia-Makedoonia aladele.

Juba Aleksandri sõjakäigul traakia triballide vastu aastal 335 e.m.a. oli kokkupuuteid keltidega Bosnia alalt. Nende keskus asus koos skordiskide riigiga Doonau ja Save piirkonnas. Sealt alustasid nad oma röövretki makedoonlaste ja traaklaste vastu. Need sissetungid panid mitmed traakia hõimud liikvele. Keldid olid rauakultuuri kandjad, nende relvad olid vastaste omadest kaugelt üle. Üks antiikaja pealtnägija 3. sajandist e.m.a. jutustab eriti sõjakateks ja julmadeks peetud skordide võitlustehnikast järgmist: «Iga ratsaniku kohta tuli kaks teenrit, kes samuti olid ratsanikud ning kellel olid ka reservhobused. Kui lahing algas, jäid teenrid lahinguliini taha ning olid keldi ratsanikele suureks kasuks. Kui ratsanik või hobune langes, tõi ori otsekohe uue hobuse või astus langenud ratsaniku asemele. Kui saatus ka varumeest tabas, oli olemas veel teine ori, kes oma isanda eest kiires korras taplusse kargama pidi. Kui keldi ratsanik haavata sai, tõi üks teenritest ta taplusest välja, sellal kui teine tema eest edasi võitles».

Kuid suur keltide laine tuleb alles 3. sajandil e.m.a. Aastal 279 e.m.a. ületavad mõned skordide eelväed Struma ülemjooksu ning läbivad arvatavasti Sofia häilu ja Struma alamjooksu oru ning jõuavad sealt piki Traakia rannikut Hellespontose ja Bos-

forosele. Aasta hiljem ründavad keldid juba täie jõuga. Nende rünnak, mis algab Morava ja Save alt, kulgeb kolmes löögisuu-
na triballide ja teiste traaklaste vastu idas, Makedoonia ja
... vastu lõunas ning illüürlaste vastu idas. Makedoonia
... kohutavalt ning keltide eesmised ründesalgad tungi-
... Tessaaliani, kus nad veel samal aastal Delfit rüüsta-

... hooli poliitilisest ja majanduslikust stabiliseerimi-
... nullele nad kallale tungisid. See teeb nende sisse-
... Makedooniasse aastal 277 e.m.a. kuulsusetu lõpu — Anti-
... annab neile Lysimachia lähedal hävitava löögi.
... jaab Makedooniasse, kus nad Permioni mäestiku
... elama asuvad, teine osa jääb paikseks Kagu-
... praeguse Bulgaaria idaosas, Musta mere ranni-
... Euroopa-osas, kus nad lühikeseks ajaks oma riigi
... riigi pealinn on Tyle; mida paljudes antiikaja alli-
... ja üksikasjaliselt kirjeldatakse, mille asupaika
... veel suudetud kindlaks teha. See riik ulatus Mar-
... kuni Maritsa madalikuni, Tundža alamjooksult
... (praegune Edirne) ja sellest kaugemale. Riigi võim
... paevast päeva ning oli tõsiselt ohuks selle ala rikkaimale

Byzantionile. Pärast keltide esimesi sissetunge ostsid
... end tribuutide abil vabaks, andes keltidele kolm,
... tervelt kümme tuhat kuldstateeri. Üks stateer sisal-
... grammi kulda. See tähendab, et bütsantslased pidid
... eest esimene kord 26, siis 43 ja lõpuks 86 kilo-
... kulda andma. Lõpuks olid nad sunnitud keltidele, keda
... kuningas Kauoros (Kavar), maksma kaheksakümmend
... tribuuti aastas. See on vähemalt 2080 kilogrammi hõbe-
... 208 kilogrammi kulda, ümberarvestatult umbes 445 000
... (Mihhailov.)

... umbes 20 000 mehest koosnev rühm, kes ka röövretkedest
... laastamisest osa võttis, läks hiljem Väike-Aasiasse
... elama endistele Früügia aladele. Hiljem hakkasid nad
... galatlasteks. Siis assimileeriti nad kohalike
... poolt. Pärast umbes pool sajandit kestnud keltide valit-
... traakia hõimud üles ning hävitasid umbes aastal
... keltide riigi. Nende pealinn purustati. Mehed tapeti
... orjadeks, naised ja lapsed aga võeti traakia hõimude
... keltidest suutis veel kuni 2. sajandini e.m.a. maa

... jääda.
... Traakias vaid lühikest aega ning ei avaldanud
... kultuurile ja kunstile jäavat mõju. Keldid
... oma valitsemise ajal lõuna pool Doonaud ka mingit
... rolli. Nad elasid esialgu enam-vähem rahumeel-
... hõimudega, alistati siis viimaste poolt
... etniliselt traaklaste hulka. Keldid löid
... Euroopa riigid kõikuma, nagu Mommsen ütleb, ei loo-
... ühtainustki, mis oleks püsima jäänud. Ka mitte

tänapäeva Rumeenia alal, kus keltide ülemvõim seal elanud daakia-geedi elanikkonna üle kestis palju pikemat aega ning olid tugevam. Keldid tungisid nendele aladele Lõuna-Saksamaalt ja Slovakkia Karpaatide ning jätkasid sealt edasiliikumist Itaalia viinasse ja Bessaraabiasse (kuni Doonau deltani). See areng käik polnud nii sõjakas kui lõunasse suunatud ekspansioon. Sageli oli see rohkem sisseimbumine, mis viis rahumeelse teise kõrval elamiseni põlisasukatest elanikkonna ja uustulnukate vahel. Missugune poliitiline tähtsus oli sellel kokkusaamisel, mis lõppude lõpuks oli oluliseks teguriks selle ala romaniseerimisel, seda hakati mõistma alles meie sajandil. Esimesena tuli selle mõttega välja rumeenia ajaloolane V. Pârvan, saades sellest vähe tänu ning leides alles hilist tunnustamist. Pârvan oli ajaloolise mõtlejana oma ajast ette jõudnud. Tema hüpoteesi mida kinnitasid vaid juhuslikud leiud, oli kerge rünnata, sest puudusid veenvad arheoloogilised tõendid. Praegu teatakse, et Pârvanil, kes pärast Teist maailmasõda oli Rumeenias põlvkond ning kelle arvamust ei tohtinud ajalooramatutes mainidagi, oli õigus. Keldi komponent oli daakia-geedi alal mitte üksnes tugevam kui seni arvati, vaid ta langes ka täpselt sellesse ajavahemikku, mida Pârvan juba käesoleva sajandi kolmekümnendatel aastatel oletas, nimelt 4. sajandisse e.m.a.

Pârvan tõestas, et Aleksander Suurele olid pärast seda, kui ta aastal 335 e. m. a. Doonaust üle läks ja Muntenia madaliku hõlvas, koos teiste naabruskonna «barbarihõimude» esindajatega austust avaldama tulnud ka keltide saadikud. Seega oli esimene kordselt esitatud tõend selle kohta, et keldid olid juba tol ajal Transilvaania ja Muntenia aladel. Rumeenia teadlane püüdis sellele teesile ka arheoloogilist kinnitust leida. Tulemused olid aga kesised — Rumeenia, mis kahekümnendatel aastatel nagu suurem osa teisigi Euroopa riike veel raskesti kannatas Esimese maailmasõja tagajärgede all, suutis arheoloogilisi uurimistöid vaevalt finantseerida. Pârvan, keda oli vallanud mõte keltide ning daaklaste ja geetide vahelkordi uues, s. o. õiges ja reaalse valguses paista lasta, ohverdas raha ja vaba aega, et väljakaevamistöid omal käel ette võtta. Nii sai ta oma hüpoteesi vähehaaval kinnitada mõne keldi rinnanõela, sõjavankri osa ja mõõgatüki kaudu. Avastati ka keldi haud, mis pärines ajavahemikust 5. ja 4. sajandi vahel e.m.a. Et keltidel oli samasugune matmisviis nagu daaklastel-geetidelgi, või täpsemalt öeldes, keldid olid daaklastelt-geetidelt üle võtnud põletusmatused, polnud täpselt kindlaksmääramine enam võimalik. Kuid Pârvan sai nende kesiste leidude põhjal siiski tähistada keltide liikumisteed ja asustusala. Nad olid juba 5. sajandil e.m.a. Slovakkia Karpaatide, Morava ja Ülem-Tisza alale sisse tunginud. Siit viis nende tee kaugele itta, kuni Mureși ja Olti ülemjooksu orgudeni ja Praha oruni. Oluliseks teetähiseks selle tuvastamisel oli Pârvanile sõjavankri leid Prejmeri haudehitises Brașovi juures. Ka

Alto Julia lähistelt leiti hauapanuseid, mis osutavad 5. sajandile. Ta arvas, et sellel alal elunenud keltide vaimse-kultuurilise ja majandusliku keskuse moodustas Ida-Karpaatide poolne nõlvak ja Dnestri-äärne ala, kuhu olid rajatud Carrodunum, Maetonium, Vibantavarium ja Eracodunum. Need järele nihkuvad keldid hõivasid ajapikku Galiitsia, Ukraina ja osa Ukrainast (kuni Olbiani). Oma edasitungil itta jõudnud endas ees liikuma sundinud germaani bastarnid ja jütüid pärast samuti jäid paiknema Dnestri äärde, Moldova ja Põhja-Kaukaasiasse, kuhu nad rajasid Novidiumi ja Aliobrixi linna.

III IDEGA TULI RAUD

Enne kui teadlased olid arvamisel, et sajandeid kestnud keltide mõju praeguse Rumeenia alal viis daaklastest ja geetidest üheks «keltiseerimiseni». Siis taas eitati seda mõju üldse, ja seda tühisena näidata. Mõlemaks küsimusele lähenemiseks olid küllaltki põhjust sporaadilised, kuid väga tihedad arheoloogilised leiud, nagu seda näiteks oli Apahida kalmeväli (Klausenburgi) juures ning teised arvukad väljakaevamistelt saadud leiud 3. kuni 1. sajandist e.m.a. Leidude tihedus kinnitas ühe poole arvamust, nende sporaadiline esinemine ei paadist õigustavat teise seisukoha esindajaid.

Pârvan nägi asju teises valguses — ta arvas, et mõlemad keldid rühmad elasid teineteise kõrval. Keltidega tuli ka raud Transilvaaniasse, mille mäed, eelkõige Lääne-Karpaadid olid raudaegsest poolt üsna külluslikud. See aga ei tähenda, et raua- ja raudmetallurgia levisid daaklastest ja geetidest elanikkonnale nii-öelda üleöö. Keltide vormid püsisid edasi, ning Pârvan usub, et raua- ja raudmetallurgia levisid daaklastele rohkem «puiduaeg». Ometi ei saa tõmmata selget vahejoont raua töötlevate ja kasutavate keltide ning geetide töötlevate daaklaste-geetide vahele. Daaklastel Transilvaanias ja geetidel Rumeenia idaosas oli tollal juba aristokraatlik kiht, kellel kahtlemata olid tihedad suhted ka keltide ja geetidega. Seda tõendavad muu hulgas keldi maagikaevandused, mis olid võimsad daakia mägikindlused, mille saladusi pole veel täielikult suudetud ära mõistatada.

Keldid olid rauametallurgia edendajad. Nende relvad ja tööriistad olid rauast. Ning kui pikapeale ka daaklased ja geetid hakkasid omaks võtsid, siis polnud enam tegemist daakia või geetidega derivaatidega, vaid millegi üpris uuega, mida keldid olid sisse toonud. Kujundusviisid olid identsed nende keldidega, mis olid Lääne- ja Kesk-Euroopa keltide juures tavali- k. raudmetallurgia arendasid daaklased välja alles 5. sajandil e.m.a. Kuid ka nende maagikaevandamise ja raudtöötlemise viisid olid reeglina mäetippudel paiknevate kindluste

lähedal. On tõenäoline, et ka Edela-Transilvaanias asunud daakia kindlused tegid läbi arengukäigu, mis on tihedasti seotud La-Tène'i rauametallurgiaga.

Kuid nendest keskustest eemal jäi daakia ja geedi elanikkonna elu keldi tsivilisatsioonist pikka aega puutumata. Daakia külade asukad elasid pisikestes neljakandilistes majades, mille suurus oli kaks korda neli meetrit ning mis paiknesid kokkuvõttesurutult väikesel maa-alal. Nagu neoliitikumiski olid seinad vihmast punutud ning katused õlest, Doonau alal roost ning katustest tarnast. Enamasti paiknesid need asulad ligipääsmatul mähkunukil, jõe või järve kaldal ning olid kergemini ohustatavad, kohtades palissaadi ja kraaviga kindlustatud.

Kulad olid väikesed. Poolteise kuni kahe hektari suurune maa-alal oli vaevalt rohkem kui sada maja. Polnud tänavaid, olid vaid väikesed kitsad tanumad. Tera- ja seemnevilja hoidukoobastes, mis mõnikord paiknesid (nagu hauadki) majade all. Nende «teraviljahoidlate» väljakaevatud sisu näitab, et teravilja, kanep ja ropsi kuulusid Daakia elanikkonna tähtsaimate kultuuritaimede hulka. Oma surnuid nad põletasid ning tuhk maeti küluümbrusse või majade alla. Lahtikaevatud kultuurkihtides ei leitud peaaegu üldse mitte rauda, kuid väga palju söestunud puitu. Mitte üksnes elamud ning nende kasin mööbel polnud puust, vaid ka vankrid, adrad ja kõik põllutööriistad ja majapidamisesemed, vaadid ja lootsikud. Kindlalt osutavad puidu töötlemisele sel ajal ka tisleritööriistad, mida on leitud mitmel väljakaevamisel. Leidude hulgas on õnespeitleid, ümmargusi ja ovaalseid meisleid, viile, kirveid, raspleid ning ka kääre. Kuni meie ajaarvamise 1. sajandini jäi kohalik daakia keraamika truuks vanadele neoliitilistele vormidele. Transilvaania kultuurkihtides leidub aga selle keraamikavormi kildude kõrval ka keldi päritoluga keraamika kilde. Muntenias seevastu on haudadest saadud leidude hulgas ülekaalus kreeka keraamika. Eelkõige leiti Rhodosest ja Thasosest, kuid ka Musta mere Kreeka linnadest pärinevaid amforaid.

Keltide sisserände ja sissetungide tagajärjel pole kultuurkihtides mingit katkestust toimunud, kuid esineb arvukaid põimumisi paikse kultuuriga. Põhjas olid need segunemised enne Rooma aega keldi, lõunas aga kreeka päritoluga. Neid põimumisi ja paralleele on tõendanud arvukad leiud.

Keltide ning daaklastest ja geetidest elanikkonna vaheline kaubandus oli tõenäoliselt veel primitiivne vahetuskaubandus. Endistest asulatest pole mündileide seni peaaegu saadudki. Aardeleiud avastati enamasti asulatest väljaspool ning need ei pärinevad ka paikselt elanikkonnalt, vaid kuulusid kreeka, makedoonia ja itaalia kaupmeeste omandi hulka, kelle käes oli kogu eksport- ja importkaubandus. Nendele olid Kreeka drahmid niisama heaks maksmisvahendiks nagu Rooma denaaridki. Nad müüsid maa rikkusi — teravilja, mett, karusnahku, soola ja

ning vedasid selle eest sisse õli, pronksesemeid ja ka

kaupmehed, kes alates 2. sajandist e.m.a. laiendasid kaubandust ka geedi ja daakia hõimudele, sooritasid äriühinguid ja annuli peamiselt sularahas. Et käive oli seejuures küllalt suur, nähtub aardeleidudest, mis pärinevad eeskätt umbes

1. sajandi e.m.a. Tollal arvestasid rohked itaalia kaupmehed oma äriühingute emarssimisega Daakiasse ning karistusekspeditsioonidega. Itaaliale-daaklaste kuninga Burebista vastu ning peitsid kaubanduslikke lootuses, et saavad need pärast sõjakäiku kaheldult jalle oma valdusse võtta. Kaupmeeste arvestus ei näita, et Rooma paika — Caesar mõrvati ning Daakia sai veel armuandmist. Leidud on alles meie päevil tänu juhusele säilinud. Kaubandus joondus vastavalt geograafilistele ja poliitilistele tingimustele: maa kaguosa oli rohkem seotud Rooma linnaga, põhja- ja idaosaga aga Rooma omaga.

Keltide mõju geetide ja daaklaste kultuurilule oli väike. Nii nagu itaallased jäid oma kunstilistes arusaamades truuks vanadele egiptoolistele joontele. Nende jumalaks jääb edasi «pilvede taevas» valitseja Zamolxis, keda nad austavad koobastes ja kelditippudel. Daaklased jäävad ka truuks surnute põletamisele ja matavadele nende tuha isegi Rooma ajal, millal matuseid ja sarkofaagid olid kõikjal kasutusel, arhailiste vormidega, mis ei muutu nagu tuhat aastat tagasi. Nende inertsus on tugev. Alates 1. sajandi keskpaigast e.m.a. võtavad daaklaste matmiskompleksid isegi keldid. Ainsaks erinevuseks (ning seega ka eristamiseks) on see, et keldid annavad oma surnutele — nagu Rooma keldid — sealmaailma ellu kaasa nii toiduaineid (sigu, kanu, kala) kui ka kultuseesemeid, nagu urne, peekreid ja vaagid. Nii nagu Rooma keldid olid relvi ning turvistiku ja sõjavankri osi, ning peale selle veel keldid. Geedi daakia hauad seevastu jätavad oma lihtsuse ja sügava mulje. Pole peaaegu mingeid hauapanuseid ega hauakäikaid, mis on tavalised vaid traaklaste ja sküütide juures.

FIINTINELE — TEINE MÜNSINGEN

Keltide uurimise Mekaks on Münsingeni väljakaevamised Šveitsis. Need olid nad oma sisu, ulatuse ja teadusliku tähtsuse poolest eelkõige. Aastal 1974 kaevati Rumeenias välja teine, mitte vähem huvitav keltoloogia poolus, millega Vasile Pârvani teooriad ja julged mõtted said lõpliku kinnituse.

Pärast viis aastat kestnud uurimistööd kaebas Cluj-Napoca ülikooli ajaloo ja arheoloogia instituudi teadlasterühm Ion Gheorghe Cioba juhtimisel Transilvaanias Fiintînele küla lähedal keldi kalmeala La-Tène'i ajastust.

Uurimise arheoloogide arvates kujutavad need keldi matuseid endast üht tähtsamat, kui mitte tähtsaimat ja representa-

tiivseimat keldi leidude kogumit, mis Euroopas seni üldse avastatud on. Seni on sellel La-Tène'i kalmealal avastatud 82 kalme, kuna 20 ülejäänut ei saanud enam päästa, sest põllumajanduse tööd olid nad hävitanud.

Selle ainulaadse kalmeala tahtsus seisneb selles, et matmine on siin toimunud pika aja jooksul, mistõttu horisontaalselt ja sundunud kihid olid moodustunud kogu keldi ajastu kestel. See oli võimalik haudu ja kõiki sinna pandud esemeid kronoloogiliselt täpselt diferentseerida.

Fintinele haualeidudega laheneb ka probleem, mis arheoloogid ja ajaloolasi juba ammu vaevas. Nad võisid tõendada, et keltid tulid Ida-Euroopasse juba 4. sajandi alguses e.m.a. ning mitu aastasid 300 kuni 278 e.m.a., nagu seni arvati. Sisserändajad Saksamaa lääneosast toimus mitme lainena ning kestis üle 500 aasta. 23 Fintinele hauda pärinevad 4. sajandi algusest e.m.a. Nende teaduslik läbiuurimine aitas sellele kaasa, et senised arvamised keldi rännete kohta Euroopas võeti revideerimisele. Fintine ajaloolist tähtsust evivad need leiud Rumeeniale ka seepärast, et saadi tõestada tiheda sümbioosi olemasolu keltide ning geetide ja daaklaste vahel juba keldi sisserände algusest alates.

See sümbioos teeb rumeenia arheoloogi I. Horațiu Crișan arvates ka mõistetavaks, et meie ajaarvamisele eelnenud 1. sajandi alguses võis välja kujuneda säärase geedi-daakia vürtsisiksus, nagu seda oli Burebista.

Fintinele haualeiud seadsid õigesse valgusesse ka mõju, mida kreeklased ja traaklased avaldasid daaklastele, kes elunesid Karpaatide kaare sees. Kreeka kolonistide ja lõunapoolsete traakia hõimude mõju geetide ja daaklaste ühiskonna arengule olid paljud teadlased seni niisamuti ülehinnanud nagu keltide mõju ja tähtsust rumeenia rahva etnogeneesile alahinnati. See oli kaasa aidanud sellele, et geedi-daakia maailm jagati kaheks erinevaks osaks — progressiivseks, väljaspool Karpaate, ning mahajäänud, seespool Karpaate paiknevaks tsooniks, mis ei vastanud aja tegelikkusele.

Fintinele leiud kinnitasid peale selle ka geedi-daakia rahvastiku varajast romaniseerimist, nagu seda oli peajoontes näidanud Vasile Pârvan. Keldi tsivilisatsioon, mis hellenistlike ja itaalia poolsete mõjude tõttu oli väga lähedane Rooma tsivilisatsioonile, pani juba kakssada aastat enne esimeste rooma kaupmeeste ilmumist aluse Daakia romaniseerimisele, mis jõudis kõrgpunkti siis, kui roomlased maa vallutasid.

MARS VÕIDAB ARESE

... ja keskpaigas märgib Vene välisminister vürst Gortšakov oma päevikusse: «Kui ma maakaarti vaatan, siis ei saa ma ajata oma viha selle kaheksa miljoni mitteslaavi rahvusest üles, kes elavad Karpaatide nõlvakul, olles kui nool ühe rahvaste kehas ning nõnda nende ühinemist takistades. Kui seal rumeenlaste asemel serblased või bulgaarlased oleksid, oleks palju lihtsam oleks siis Oriendi küsimust lahendada.» See-juures ei pidanud venelased tollal silmas mitte üksnes «Oriendi», vaid ka välnade küsimuse lahendamist, vaid samal määral ka välnade panslavistlike eesmärkide teostamist. Itaalia ühendaja Camillo Cavour kinnitab peaaegu samal ajal, aastal 1856, Vene suhtes, kui ta ütleb: «Nõnda on rumeenia rahvas kasulikuks üheks panslavismi ohtliku arenemise vastu. Et panslavism ei ole Laanele..., pole järelikult midagi huvidele vastava-... on laua slaavi rahvaste keskele rahvas, kes tunneks süm-... Laane vastu»

Ille tänapäevalgi poliitiliselt relevantseks jäänud ning Euroopas mitte millegagi kõrvutatava Rumeenia ajaloolise eripärase väljakujunemine tuleneb otseselt Rooma riigi poliitilise lagunemise Euroopas. Ta kuulub Euroopa ajaloo ühte kõige pae-... peatükki, millele pole aga Hellast ja Roomat käsitle-... kaudes standardteostes vajalikku tähelepanu pööratud. Kui küsimust ongi kasitletud, siis nõnda, et see pole tõe-... edasi andnud ajaloo kulgu, nii nagu see praegu on kind-... tud, sest küsimuse tõepäraseks käsitlemiseks vajalikud... olid möödunud sajandi ajaloolastele veel suurelt osalt tundmata. Praegu me teame, et Traakia ja Daakia vallutamine roomlaste poolt tõi endaga kaasa traakia-rooma ja daakia-rooma... mis põhjustas täiesti erineva ajaloolise arengu Doo-... ja põhja pool asuvates maades.

1. sajandi lõpus e.m.a. pöörab Rooma esmakordselt... Balkanile. Pärast seda kui Rooma on oma võimu... ja Aafrikas kindlustanud, hakkavad Itaalia ja... ajalugu ühte sulama. Kuid Traakia ala inkorporeerimine Rooma maailmariigi hulka on pikaldane, sajandeid kestev prot-... Rooma ei saa pärast keltide tagasilöömist niisama, ilma... Aleksandri pärandit üle võtta. Selle endale saamiseks... 3. sajandi lõpus e.m.a. juba Makedoonia ja Ptolemaioste... riik tülili läinud. Mõlemad tahtsid saada määravaks... hellenistlikul alal.

Nõnda muutub Traakia uuesti suurriikliku poliitika mängu-

kanniks. Egiptuses aastail 323 kuni 30 e.m.a. valitsenud makedoonia-kreeka Ptolemaioste dünastia püüdis juba Lysimach surmast alates — ta suri aastal 281 e.m.a võitluses Seleukose vastu — laiendada oma võimu Väike-Aasias, Kreekas ja Traakias. Viimases ulatus nende poliitiline ja majanduslik mõju Hersonesose poolsaarelt kuni Mesta suudmeni. Kuid Traakia aladel hakkas pretendeerima ka Makedoonia, kes 3 sajandi lõpus e.m.a. Philippos V valitsemise ajal (238 kuni 179 e.m.a.) sõjaliselt loomulikke solideerunult maailmapoliitika areenile oli ilmunud kui Hannibali liitlane ja Rooma vastane, keda tuli tõsiselt võtta.

Selles võitluses ülemvõimu pärast Traakia alal astus Makedoonia Philippos V liitu Ptolemaioste surmavaenlastega — makedoonia Seleukiididega, kes olid Väike-Aasias rahanud võimsa rünnaku Philippos ja Süüria suurvürst Antiochos III sõlmisid salajase lepingu Ptolemaioste hävitamiseks ning nende riigi jagamiseks Väike-Aasiast ja Makedooniast sõjaliselt pihtide vahele võetud lepingu järgi pidid Ptolemaiost loovutama Egeuse põhjaosa. Philippos ei andnud endale Traakia ranniku kuni Hersonesose poolsaareni.

Kuid nende ühises võidus Ptolemaioste üle kätkes juba lähem vaen mõlema liitlase vahel. Kolmanda ja teise sajandi vahetusel polnud rahulik aeg. Ikka ja jälle pidi Philippos V rahutu Traakias korra järele valvama ning samal ajal jälgima, et Süüria suurvürst ei võtaks Ptolemaioste pirukast rohkem, kui on kokku lepitud.

Rooma annab aastal 200 e.m.a. märku oma poliitilisest ja sõjalisest kõige strateegilisest huvist Traakia lõunaranniku vastu rünnakuga Makedooniale. Philippos V peab oma väed Traakiast tagasi tõmbama, et riigi läänepiiri kaitsta. Teine Makedoonia sõda Rooma ajaloos lõpeb aastal 197 e.m.a. Makedoonia kuninga lüüasaamisega. Antiochos III kasutab kohe head võimalust — ta alustab aastail 196—195 e.m.a. Traakia Hersonesose poolsaarele ning tungib Põhja-Traakiasse, kus vallutab ka Kreeka linnad Mustja mere ääres. Ka traaklaste poolt hõivatud Lysimachia, Sinise ja Madytose kindlus satuvad tema võimu alla. Suurvürst astub lüüa põhjast Doonau poole tungivate germaani laste nidega. Eelnenud sõdade tõttu elanikest tühjaks jäänud Traakia idaaladele, enam-vähem tänapäeva Türgi Euroopa-ossa asustades Antiochos temale ustavaid traakia põgenikke, keda Aleksandri sõjakaik oli Väike-Aasiasse pillutanud. Kui põgenikud olid valitud peal orjadeks muutunud, ostis Antiochos nad heldekäelise vabaks ning varustas neid ka loomade ja vajalike põllutööriistadega. Enesekindlana andis suurlane niihästi roomlastele kui ka Philipposele mõista, et ta Traakiast ei loobu ning et ta pole kunõus võimaldama makedoonlastele ja kreeklastele Traakia rannikult juurdepääsu Traakia sisemaale.

Selline ebakindel olukord sunnib roomlasi ja makedoonlaste hädapärast liituma, kusjuures kumbki partnereist tunneb tugev nuga oma seljal. Rooma väepealiku L. Cornelius Scipio juhtimisel

... aastal Rooma sõjakäigust Antiochose vastu aastal ... võivad makedoonia väeüksuste kõrval osa ka traakia ... Antiochos III saab Magnesia juures lüüa ning peab ... Kreeka ja Traakia linnad Egeuse põhjarannikul. ... poolsaar antakse vastu traakia hõimuvürstide loomulikke, vaid Väike-Aasia kuningale Eumenes II-le. ... oli juba aastaid olnud salajaseks sidemeheks, kes ... spioonitegevuse eest nii ülemvõimu Anatoolias kui ... veel vürstliku tasu võtmepositsioonide näol mõlemal ... «Süüria sõjakaik» kindlustas Rooma positsiooni. ... aastal 187 e.m.a. ülestõusu ajal maha Hannibal, kes ... Aasia pagendusest oli niihästi Antiochosega kui ka ... Rooma vastu konspireerinud, võttis Bitüünias müritööd, et pääseda ähvardavast väljaandmisest roomlastele. Ka ... Philippos võitis oma osavõtuga «Süüria sõjakäigust» ... — ta sai uksnes mõned tähtsusetud linnad Traakia rannikul.

Rooma korraldustest pettunud traakia hõimud peavad nüüd ... igauhe vastu. Väike-Aasiast tagasiteel olevale Rooma ... tungivad kümme tuhat traaklast selja tagant kallale ... talle hävitava hoobi Philippos omakorda kasutab ... karistusekspeditsiooni põhjenduseks. Ta tungib ... Traakia sisemaale, laheb üle Balkani mägede ning ... vürsti Amatokose vang. Teise traakia vürsti, ... Tereseks nimetab, võidab ta rahumeelsete abinõudega — ... oma tütardest vürstile naiseks. See on omalaadne ... — igauks sõdib igauhe vastu ning traakia hõimud ... kunagi ühel meelel, keda nad ülemvõimu eest peavad ... toetama peavad. Nii vahetavad nad vastavalt ... enamasti ilma pikemaajalise poliitilise kaalutluseta oma ... ühtselt, vaid hetke huvisid silmas pidades. Ning kindlasti see juhus, et nad sel ajal austavad erilist laadi jumalad. Kysmetat, «juhuse» jumalannat.

Makedoonia lõpp

Philippos on ainuke valitseja, kes võib Roomale ... sõdade edukat lõppu veel sõjaliselt ohtlikuks osutades. Rooma pooled valmistavad vältimatut sõjalist kokkupõrget diplomaatiliselt ja poliitiliselt targasti ette. Philippos allub ... brutalselt teostatud sõjakäigu abil odrüüsid ja dent ... saavad tema liitlasteks. Germaani laste nidega, ... kuni praeguse Burgase alani tunginud, peab ta salaj ... ning esitab neile plaani, millega loodab tabada ... hoobiga. Ta kehtab neid ründama Roomale ... Vardari ülemjooksu orus. Philippos tahab selles ... purustada isolatsioonirõngast, millega roomlased

on aitoollaste, Rhodose, Pergamoni ja dardaanidega sõlmutud lepingute abil ümbritsenud Makedoonia, ning bastarne ära kutsuda loogiteravikuna rünnakul Itaalia vastu. Selle sõjakaupade peavad uhinema ka keldi skordiskid ja illuüria hõimud. Rooma peab Itaalias lüüa saama ning bastarnid tuleb Balkani poolt ära meelitada. Mommsen nimetab seda plaani «suurepööraks seks ja Hannibali väärivaks».

«Aastal 181 e.m.a. tõuseb Makedoonia kuningas vaevast üles ja pidi ühele Hemuse mäetipule, et Itaaliasse viiva tee suhtes otsustada. Tõljal, nagu Livius jutustab, olevat usutud, et sellel Balkani mäetipult võib näha kuni Doonau ja Alpade (Randa).

Bastarnid, keda odrüüside kuningas Kotys Philippose ülesandel lahkesti vastu võtab ja varustab, suunduvad Doonault Philippopolisesse (Plovdivi), kuhu nad kogunevad dardaanidele ka laletungimiseks. Kui Philippos V aga 179. aasta sügisel enamat kõigi üllatuseks sureb, viiakse suurejooneline plaan vaid poolleigelt läbi. Bastarnid saavad lüüa ning tõmbuvad jälle tagasi Doonaust põhja pool asuvatele aladele. Rahu, mis nüüd järgneb, on vaid kui suur hingetõmbamine enne otsustavat lahingut.

Philippose poeg Perseus (181 kuni 168 e.m.a.) on küündinud matu selleks, et toime tulla ülesandega, mille isa talle jättis. Ta kõhkleb ning jätab kasutamata soodsa võimaluse ofensiivsõjale roomlaste vastu, enne kui need oma sõjajõud mobiliseerivad. Perseusel pole oma isa julgust, et eduka preventiivlöögi abil teha Balkani rahvaid Rooma-vastasusse võitlusse kaasa kiskuda. Tema ainus liitlane, odrüüside kuningas Kotys oli talle soovitanud ootamatut pealetungi ning uuesti ühendusse astunud bastarnidega. Need tahtsid kaasa lüüa, kui Perseus neile enne välja maksa veel saamata jäänud tasu ebaõnnestunud ürituse eest dardaanide vastu. Ihnus Makedoonia kuningas aga ei mõelnudki loobuda oma tohutute kulla- ja hõbedavarade ühest osastki.

Roomlased valmistusid siis ette otsustavaks lahinguks makedoonlaste vastu ning 22. juunil 168 e.m.a. langeski liisk tunni aega kestnud lahingus Pydna juures nende kasuks. G. F. Hertzberg kirjutab selle kohta järgmist: «22. juunil aastal 168 e.m.a. arenes pärast lõunat eelpostide vahelisest võitlusest kohutav kokkupõrge. Alguses oli pealemarssival faalanksil vastupanu matu hoog, ning selle nägemine tekitas jubedustunde isegi Rooma kumatus konsulis. (L. Aemilius Paullus. — *Autori märkus*) Rooma väed taandusid raskeid kaotusi kandes kuni oma laagerini. Niipea aga kui faalanksi terviklikkus kiirel marssimisel mööda ebatasast maapinda lõdvenes, paiskas Aemilius üksikud Rooma kompaniid tekkinud lunkadesse, õnnestunult ka elevante ära kasutades, ning lastes makedoonlased samaaegselt tiibhautesse võtta ning neid küljelt rünnata. Varsti oli makedoonlaste löök peatatud, ning et ratsavägi kuningatiival halvasti vastu pidas ja Perseuse, kes pealegi veel haavatud oli, oma põgenes-

ma konna tõmbas, oli ka raske jalavägi, kellele mere poolt veel makedoonlaste merejalavägi kallale tungis, hukkumisele määratud. Toonase aja arvamus, 20000 makedoonlast ja 11000 võeti vangi. Pydna linn

... vaid tund aega kestnud lahinguga otsustati sõda Makedoonia vastu ning ühtlasi idapoolse maailma saatust kuni Vaikemerele. Oli pandud nurgakivi maailmariigile, mis ületas Aleksandri oma. Vaenlase sõjavägi oli hävitatud. Perseus ise ei leidnud enam kuskil asu, tema ohvitserid avaldasid austust roomlaste vastu.

Kuningas põgenes Samothrake kabiiride pühamusse ning andis end lõpuks koos kõigi oma aaretega roomlaste meelevalda. Rooma senat otsustas ta troonist ilma jätta ning tõi ta koos kaaskonnaga, mis koos kõigi õukonna-, riigi- ja sõjaväeametnikega, nende poegade Itaaliasse, kus «nad surmanuhtluse ähvardusel ei tohtinud enam koju tagasi minna». Kuningat ennast, tema lapsi ja traaklaste vürsti Kotyse poega demonstreeriti triumftroungkäigus. See Rooma triumfikäik oli Mommseni sõnade järgi suure ajaloolise arengu lõpustseen, mille krooniks ja hari-

... nagu kreeka ajalookirjutaja Polybios ütles, oli Makedoonia kuningriigi lagunemine...

Kui Rooma Cannae juures veel oma elu eest värises, oli Aemilius Paullus üheteistkümnenda aastane poisike. Nüüd, kus ta 61-aastaselt taugana Aleksander Suure viimast järglast oma vankri ees viimaseks nägi, polnud ümberringi terves teada olevas maailmas kedagi, ühtki linna, ühtki kuningriiki, ühtki föderatsiooni, mis oleks aru kaotamata sõندانud uuesti alustada võitlust Rooma riigi vastu. Peaaegu pimestava selgusega kõneles see Rooma senat ja rahvas olid saanud Aleksander Suure päri-
...teks».

Makedoonia riik jaotatakse neljaks vabariigiks. Kuningriigile jääb lõpp. Uute vabariikide peavaravateks on Amphipolis, Thessalonike, vana kuningalinn Pella ning loodes Pelagonia. Vanaad kombad ja tavad jäävad küll puutumata, kuid kokkupuutest ühe riigi vahel piiratakse miinimumini. Ablelud eri riikide kodanike vahel on keelatud ning ükski kodanik ei tohi teisel maal maaomandit soetada. Armeed saadetakse laiadele piiridele vastu Traakiat võib kohalikkude sõjaväge pidada.

Makedoonia liitlasi karistatakse samuti karmilt. On ainult üks erand — Ateena jäetakse rahule, nõndasamuti odrüüside kuningas Kotys. Sellega muudavad roomlased esmakordselt ühe traakla vürsti oma liitlaseks. «Divide et impera» külv hakkab traakla hõimude hulgas aga võrsuma alles hiljem. Enamik traakla hõimudest jääb roomlaste suhtes endiselt vaenulikult meelepoolele.

Aastal 150 e.m.a. puhkeb Makedoonias ülestõus, mida juhib Amphipolise nimeline sepp. Mees esineb Perseuse pojana, kellega ta oleval olnud ka hämmastav sarnasus, ning püüab süürlaste abiga saada Makedoonia kuningaks. Pärast esialgset edu

vabastab aga Süüria valitseja Demetrios end oma liiga tugeva muutuvast partnerist, teda roomlastele reetes ja välja andes. Senat osutab armulikkust. Ta saadab vale kuningapoja auvõimatusse ühte Itaalia väikelinna. Andriskos põgeneb sealt Makedooniasse ning leiab nüüd toetust Philippose tutrega abielu. Traakia vürsti Terese kui ka traaklaste kuninga Barsabase poole. Nende abiga võidab ta Makedoonia tagasi ning laseb end Makedoonia kuningaks kroonida. Traaklased on nüüd omal mures oma julgeoleku pärast. Nad peavad sellega arvestama, et võivad juba järgmistena langeda makedoonlase hegemooniliste ohvriks. Niisiis vahetavad nad rinnet. Roomlased võidavad Andriskose, kuid sel õnnestub põgeneda traaklaste juurde. Traakia vürst, üks Kotyse poegadest, võtab Andriskose vangi ja annab roomlastele välja.

Andriskos-Pseudophilippos viiakse aastal 146 e.m.a. triumfikäigus läbi Rooma ning hukatakse siis.

Rooma muudab Makedoonia provintsiks, mille hulka arvatakse ka praegune Albaania, Traakia rannik ja Hellas. Roomlased saavad seega traaklaste vahetuks naabriks ning nende leegionid muutuvad paljude traakia hõimude vihatumateks vaenlasteks.

ROOMA POOLT JA VASTU

Makedoonlaste ja Kreeka üle saavutatud võidust hoolimata pidi Balkan nagu ennegi roomlastele ohtlikuks rahutuste koldet. Ikka jälle tungivad traakia hõimud Rooma Makedoonia provintsi kallale ning laastavad Itaalia rannikul asuvaid linnu. Sellal kui Rooma võib Traakia ala rahustamisel tõeliselt kindel olla vaid traakia odrüüsidele ja Kjustendili ümbruses elavatele dendakotidele, saavad kunagised makedoonlaste vaenlased — dardanelbessid, maidid, triballid ja veel paljud teised hõimud nüüd roomlaste vihasteks vastasteks.

Mees aga, kes salamisi traaklaste alatiste ülestõusude ning roomlaste kallaletungide niite tõmbas, istus teisel pool Bosporust. Tema nimi oli Mithridates VI (sündinud umbes 131 e.m.a.) ning ta oli Pontose riigi valitseja. See riik oli tekkinud pärast Aleksandri riigi lagunemist praegusel Musta mere Türgi rannikul ning hõlmas hiljem tervet Musta mere piirkonda. Mithridates oli traakia hõimude kaitsjana otsustav poliitiline jõu Makedoonia piirini.

Mithridatese päritolu on jäänud legendide hämarusse. Tema esivanematest oli pärast Ipsose lahingut rajanud väike kuningriigi Halyse alamjooksul (praeguses Anatoolias). Tema ema oli sõbralikes suhetes roomlastega. Kuid isa mõrvati ning tema tollal alles alaealisele pojale sai osaks larm noorus. Tema elu kestjatel ning koguni ta emalgi oli kavatsus tema elu kallale lüüa.

nta Oukonnas ähvardavatest ohtudest pääsemiseks läks Mithridates kütina metsadesse ja mägedesse ning temast sai seal üks imposantse kasvu ja vägeva kehalise jõuga, väsimatu ja ratsutaja, hoolimatu sõdur ning tugev prassija, «kui armastuses» (Hertzberg). Ta polnud kull just võimekus, kuigi Hertzmann märgib, «et sellest kolosomaalset pidi ajapikku saama oma vaenlaste ohtlikem võim». Tema isikus avaldus ilmselt traakia-parsia uhine elu täis toretsevat heldekäelisust, barbaarset julmust ja meeliku ihalust «kerge» surma järele.

Enne sõjades võrdlemisi kaua, enne kui tulid sõjalised kokkupuuted Rooma Rahuldumata oma päritud riigiga, mis ulatus Musta mere idala ja põhjarannikul Tiosest ida poole kuni Kolchise piirkonda, hakkas Mithridates kõigepealt endale allutama maid Musta mere ida- ja põhjarannikul. Pärast Väike-Armeenias valitsenud sundis ta Kolchise valitsejad kuuletuma. Veelgi tõsisem võim haare Musta mere põhjarannikul. Siin alistas ta sküüthid ja poolsetest steppidest tulnud sarmaadid ning muutis Dnestri maad asustavad traakia geedid ning germaani hõimud ja peukiinid enda alamaks. Osa geedi hõime tõmbus kirde poole tagasi, kus nad etendasid tunduvat osa balti hõimude etnogeneesis. Dnestri geetide lingvistilisi ja arheoloogilisi jääke võib taheldada kuni Läänemereni.

Mithridates tuli appi ka Kimmeria Bosporoses, Krimmis ning Rumeenia ja Bulgaaria Musta mere rannikul asuvatele linnakolooniatele, kui sarmaadid neile kallale tungisid. Roomlased andsid talle hulganisti palgasõdureid. Ainuüksi Bosporosist, mille all mõisteti Musta mere põhjarannikut, sai Mithridates 200 talenti kulda ja 180 000 vakka teravilja aastas. Musta mere äärsate rahvaste alistamist laiendas Mithridates oma võimu Väike-Aasias. Rooma, kellel sellal oli piisavalt võimeid kimbrate ja teutoonidega, ei saanud Pontose ekspansiooni tõhusalt tagasi tõrjuda. Kui roomlased selle lõpuks võimelised olid, seisid nad vastamisi vaenlasega, kelle loolist neil Hannibali surmast saadik polnud enam tarvis tõrjuda olnud.

Musta mere kevadel enne meie ajaarvamist alustas Mithridates Rooma roomlaste vastu. Tal oli igas suhtes edu. Kõigepealt lõi ta sõjastega liidus olevaid bitüüne ning hõivas Rooma Aasia provintsi (praeguses Anatoolias). Rooma maksunõudjate poolt määratud elanikkond võitis Mithridatese juubeldades vastu võetud Laodikeia elanikud andsid talle köidikutesse seotud Rooma asehalduri Oppiuse ning Lesbos andis Aquilone võitjale, kes rooma väepealikule julmalt katte maksmiseks andis «sõjaõhutaja» eeslile seotult läbi Väike-Aasia linnade ja viis ta lõppeks Pergamonis mõrvata — sulakullaga, kellele väepealikule kõrisse kallati.

Vallutatud Ephesoses, mis alates 2 sajandist e.m.a. oli Rooma mõju all, andis Mithridates välja kurikuulsa vande, mille kohaselt tuli teatud päeval mõrvata kõik tema võimude konnas elunevad Rooma või Itaalia päritoluga inimesed, van ja soo järgi vahet tegemata ning vaatamata sellele, kas tegemist oli vabade või orjadega. Mõrvatute vara konfiskeeriti, pool sellest läks mõrvajatele, teine pool Mithridatesele. «Valja arvatakse üksikud paigad, näiteks Kosi saar, leidis Mithridates kõltsid kuulekaid timukaid. Tookord tapeti tagasihoidlikumate linnade gute järgi 80000, kõrgemate hinnangute kohaselt aga 150000 ladinakeelset kõnelevat inimest» (Hertzberg). 88. aasta lõpus e.m.a. läks Mithridatese poeg Ariarat suure sõjaväega üle Itella pontose, hõivas Traakia, vallutas koos traakia hõimudega Abdera ja Philippi ning ehitas need välja kindlateks tungipunktideks. Märtsis aastal 86 e.m.a. püüdis geetide kuningas Dromichates kes Mithridatese liitlasena oli oma vägedega Kreekas, vabastada rooma väepealiku Sulla poolt ümberpiiratud Ateenat. Ta lüüa Traakia sündid ja maidid said roomlastelt oma lahkumise eest karmilt karistada. Pontose sõjavägi pidi Väike-Aasias tagasi tõmbuma. Kuid veel ei loobunud Mithridates võitlust Rooma vastu. Julmalt värbas ta üha uut sõjaväge, et seda Väike-Aasias roomlaste vastu rakendada. Kuid edu jai saavutamata. Mithridatese vägivaldavalitsus, mis isegi tema lähemad sugulasi ei säästnud, soodustas sisepoliitiliselt mässu selle vana dusest jäiga kuninga vastu. Kui roomlased aastal 60 e.m.a. tema üle otsustava võidu said ning oma ülemvõimu Väike-Aasias kuni Armeeniani laiendasid, tõmbus Mithridates tagasi Musta mere Kolchise rannikule. Kuid tema lõpu saabumist ei saanud enam peatada.

Aastal 63 e.m.a. astus ta poeg tema vastu avalikult välja Mithridatese sõjaväed keeldusid tema käske täitmast. Nüüd ei saanud ka ta residents Pantikapaion kauem vastu pidada. Rooma kees kuningas toimis nii, nagu see tema eluga ühte sobis — panna seda, kui ta oma tütreid ja kõik haaremi naised ise ära oli matetanud, laskis ta end ühel keldi palgasõduril surmata.

Traakias jäi olukord ebamääraseks. Ainult dentheleedid ja mõned odrüüside hõimud jäid Mithridatese sõja ajal roomlaste truuks. Pärast Pontose suurvürstiga surma võtavad vaenlased ette mitu rahustamisaktsiooni mässuliste traaklaste vastu ja alistavad ajutiselt bessid ning vallutavad Philippopolise, Thracianopolise Hebrose ääres ja Kabyle. Mithridatesega liidus olid Kreeka Musta mere äärsed linnad Mesembria, Odessos, Pemptopolis, Bizone, Tomis ja Istros alistuvad. Ainult Apollonia, praegune Sozopol Burgase lahe ääres, avaldab vastupanu Rooma okupeerivad lõpuks linna ning hävitavad ta alusmüürideni.

Need rahustamisaktsioonid ei tähendanud aga veel alistamist. Võitlus rooma sissetungijate vastu ei lõppenud ning roomlastel ei läinud kunagi korda oma ülekaalukat sõjamaterjali maad

rakendada. Traaklaste vaba ning väga efektiivne võitlustehnika põhised ja ootamatud kallaletungid ning välkkiired taanemised meenutavad jugoslaavlaste partisanivõitlust Teise maailmaajal ning Vietkongi ülimalt edukat taktikat. Ikka ja jälle algasid traakia hõimud ka Makedooniasse. Aastal 57 e.m.a. algas traagiline konflikt Roomale ustavate dentheleedide ja Makedoonia asehaldur Calpurnius Piso, kellele tundmatu Rooma traakia hõimud kallale tungisid, arvas, et tegemist on traaklaste salakavala rühmaga. Karistusekspeditsiooni ette võeti, laastas ta liitlaste asustusalad, olgugi et nendel kallaleletungil polnud mingit tegemist.

See võitlustes, mis Balkani poolsaarel sel ajal kui algav kaotus oli kord siin, kord seal lõkkele löid, ei seisnud küsimus Rooma sõjalises või poliitilises võimuses sel alal, vaid sisepoliitiliste vahekordade selgitamises, Rooma vabariigi

toimuse. Toimuski 9. augustil aastal 48 e.m.a. Pharsaluse juures Kreekas saatuslik lahing Caesari ja Pompeiuse vahel. Pompeius ründas 4700 mehe ja 7000 ratsanikuga, kelle hulgas oli 500 odrüüsi ja 200 sapailast, arvuliselt vähemuses olevaid Rooma vägesid, ning kaotas. Oli langenud maailma-ajaloolise võitlusega otsus.

RUMEBISTA RIIK

Algselt ilmub sel ajal Rooma annaalides kuninga nimi, kes Doonaust põhja pool elunevaid geete ja daaklasi. See on Rumeenia. Ka tema oli Pompeiusele abi pakkunud ning sellega Rooma sisevõitluses oma panuse valele hobusele pannud.

Rumeenia nimi juhatas meid rahva juurde, keda ei saa vaadelda traaklastest lahus, kuid ka mitte nendega ühte patta panna. Rumeenias on daaklased. Vaadelgem lühidalt nende päritolu ja arengut kuni Rooma ajani. Nende käekäik kulges hooletaselt nagu sel ajal Doonaust põhja ja lõuna pool elunenud traaklaste oma. Doonaust põhja ja lõuna pool elunenud traakia hõimud erinev geograafiline paiknemine avaldas määravat mõju nende ajaloolisele arengule. Tänapäeva Bulgaaria ja Kreeka traaklased elasid mäletamatuist aegadest alates juba Oksidendi kõige tähtsamal kokkupuutekohal. Igaüks, kes läks Euroopast Väike-Aasiasse loks, pidi Traakiast läbi Rumeenia. Ning nõnda pididki traaklased rohkem kui ükski teine rahvas enda eest väljas olema. Sõda ja röövimine algas nende jaoks «kõigi asjade isaks» sõna otseses mõttes. Nad pidid olema ründamishimulised ja sõjakad, sest ainult võitluse abil võimalik võõraste rahvaste tormijooksudest eluga läbi. Doonaust põhja pool, praeguse Rumeenia alal paikneva Rumeenia ja daaklaste olukord oli hoopis erinev. Mõistagi ei

elanud ka need Karpaatide kaares ja sellest väljaspool asunud hõimud maailmast irdunud eluüsumis. Võõraste sissetungid ja röövretked kuulusid ka sellel ajal normaalse ajalookaanga juurde. Geedid ja daaklased olid aga antiikaja suurriikide strateegiliste mõttemõlgutustes vaid vahetel juhtudel subjektiks, jaadest ja masist vaid kallaletungiplaanide ihaldusväärsiks objektiks. Oma rikkuse ja maavarade tõttu olid nad ahvatlev saak. Karjused ja põllupidajarahvas oli nimelt raskesti tabatav. Ta hoidus kaitse all kühmata külalisest eemale, peitus pimedatesse metsadesse, kalesse varjus mäeharjadel, et alles siis mägikarjamaadelt orgudest ja keldidest kuida, kui vaenlane oli juba maalt lahkunud.

Traaklased Doonaust lõunas ei saanud alatistest vaenlastest sissetungidest ja rännetest ajapikku samal viisil kõrvale hoiduda, nad pidid võitluseks valmis olema. See muutiski neid «Kaua vabaduse eest langeb, see ei sure», kõlab üks bulgaaria vanasõna viissada aastat kestnud osmanite okupatsiooni ajast. Rumeenlased seevastu pidasid Türgi võõrvalitsuse üleelanusest peetud võitluses targemaks kõrvalehoidumise taktikat, vastavalt tuntud rumeenia motole: «Kummargil pead maha ei randa. Võib-olla tuleb mõlema Balkani rahva mentaliteedile nii iseloomulike elutarkuste algeid otsida juba nende traakia-daakia minevikust.

Doonau ja Karpaatide ala, samuti nagu Balkani mägesid ümbritsevad piirkonnad Doonaust lõunas, oli juba paleoliitikaajast asustatud. Käsitlesime selle ala indoeuroopalikuks muutumise eespool. Seepärast mainigem seda siin vaid orientiirina. Daaklaste ja geetide olemasolu on arheoloogiliselt tõestatud kuni pronksiajani, seega ajavahemikuni, mis siin algab umbes aastal 1800 kuni 1700 e.m.a. ning pikkamööda lõpule jõuab 800. aasta paiku e.m.a. Nende kohalolek tänapäeva Rumeenia alal ulatub mõistagi veelgi kaugemasse aega tagasi. Antiikaja autorite tunnistused kinnitavad nagu moodne arheoloogia ja lingvistika, et geedid ja daaklased olid traaklastega lähedases suguluses ning et nad rääkisid enam-vähem sama keelt. Nad moodustasid suure traakia rahvasteruhma põhjapoolseima haru ning olid nagu seega indoeurooplased.

Mõnikord leiab Rumeenia publikatsioonides Doonau ja Karpaatide ala varase elanikkonna tähistamiseks kasutamist nimetus «daakogeedid» või «geeto-daaklased». Siin peab parema arusaamise huvides vahet tegema erinevatest ajaloolistest epohhadest tingitud isearasuste vahel. Traakia hõimude kujunemise ajal polnud mingit daako-geedi rahvast. Olid vaid geedid ja daaklased. Geeto-daaklased tekkisid hiljem. Rumeenia teadlane D. Berciu on kirja pannud vägagi kasutamiskõlbliku juhtnööri rumeenia algrahvastiku etniliseks järgustamiseks, ilma mille abita on vaevalt orienteeruda nimetuste ja teaduslike vaidluste labürindis. Tema järgi on (praeguses) Dobrudžas ja Doonaust põhja pool elunenud geedid (Homeroose eeposte ajast kuni keltide sissetun-

nut, seega umbes aastast 1200 kuni 4. sajandini e.m.a.) puhtdaaklaste päritoluga. Ta tähistab neid nimetusega «traako-geedid». 4. sajandist e.m.a. võtavad Karpaatide alal elavad daaklasted kahtlemata ka traakia hõim, geetide vaimse kultuuri üle. See epohh kestab umbes geetide vürsti Dromichaitease ajani 3. sajandi e.m.a. Siin võib Berciu järgi juba kõnelda geeto-daaklaste ühendamise võttes arvesse mõlema rahva vahelist tihedat sümbioosi.

Ajapikku võidavad daaklased 1. sajandil e.m.a. ülekaalu, nii et 1. sajandil m.a.j. kõneldakse veel vaid daaklastest. Vastavalt sellele tuleb eristada ka traako-geedi kunsti (kreeka ja pärsia mõjudega) geeto-daakia (milles määravaks oli keldi mõju) ja daakia kunsti, mis oli läänerooma orientatsiooniga.

Geeto-daakia asustusala piiritleb rumeenia ajaloolane C. Dănilă järgmiselt: daaklaste ja geetide peamine asustusala langetab enam-vähem ühte praeguse Rumeenia territooriumiga. Lõunapiiriks on Doonau. Kõige kaugemale tagasi ulatuv teade daaklaste loode- ja põhjapiiri kohta 1. sajandi keskelt e.m.a. pärineb Julius Caesarilt. Tema järgi ulatus daaklaste asustus loode suunas kuni tänapäeva Slovakkiani. Sealsamas arvab piirijoont asuvat ka Strabon, kes seob aga daaklasi ja geete tänapäeva Austria ja Slovakkia piirijõe Marusega, kus need rahvad olevat olnud germaani sueebide naabriteks. Praeguse Slovakkia kagu- ja keskosas daakiapärasust 1. sajandil e.m.a. kinnitavad ka arheoloogilised leiud.

Läänepoolseks piirijooneks peavad antiikaja autorid Kesk-Doonnud, edelas seevastu pidi daaklaste asustusala leidude järgi ulatuma ka jõe lõunakaldale. Idas tungivad geedid kuni Dnestrini, kusjuures Mustast merest põhja pool asetsevat kuni Doonau suudmest kuni Dnestrini ulatuvat maariba tähistab Strabon nimetusega «geetide stepp». Ptolemaiosel ulatub Daakia läbi Doonaust kuni selle punktini Sereti keskjooksul, kust lähtuvalt seda Dnestri suudmega ühendab. Hiljem elunevad sellel alal germaani bastarnid, «geetide stepis» aga sarmaadid.

Daakia asustuse olemasolu on suudetud tõestada ka Ida-Karpaatide põhja pool, Galiitsias ja Ukrainas. Siin paiknesid ajuti ka karpid, kes Karpaatidele nende nime andsid, ja kostoboogid.

MERCATOIRES — SALAJASED VALLUTAJAD

Daakia hõimude ekspansioon, kelle keskus asus Transilvaanias, oli 2. ja 1. sajandi vahetusel e.m.a. iseäranis tugev. See oli aeg, mil roomlased püüdsid kindlustada oma mõju Doonaust lõuna pool asuvatel aladel Makedoonias ja Kreekas ning vältisid mõeldud konfrontatsioone daaklaste ja geetidega. Ometi polnud geeto-daakia Doonau ja Karpaatide piirkond roomlastele terra incognita ei poliitilises ega majanduslikus mõttes. Vastupidi, daakia hõimude majanduslik hõlvamine rooma kaupmeeste ja

see nõudis, et tuleks «tugev mees» ning *law and order*, nagu tänapäeval ütleksime, et sisepoliitilise olukorra kindlustamiseks tagasi tõrjuda väljastpoolt ähvardavat ohtu.

See «tugev mees» daakia hõimude jaoks oli Burebista, ta valitses ja reageeris nagu kõik maailma ajaloo «tugevad mehed» enne ja pärast teda.

Kõigepealt põhjendas ta oma samme jumaliku kutsumuse missiooni teostamise vajadusega. Oma reformitaotlustele vajaduse kaalu andmiseks ühines ta Zamolxise preestritega. «Põhikõik võitlustes bastarnidega nõrgestatud daaklaste taastugevdamiseks kaasa aidanud reformitaotluste keskpunktiks oli ligipääsmatu jõeäärsel koobastikualal paiknev püha Kogaiononi mägi, Zamolxise eluase. Välismaailmast eraldatult, ainult kuninga ja tema teenrite külastusi vastu võttes, elas siin ülempreester kui jumal järglane, kelle nõuandeid kuulutati kui jumalikke käske» (Werner).

Üks käskudest, mida ülempreester Dekaineius kuninga jumala ülesandel edasi andis, tabas daaklasi eriti rängalt. Ta käskis neil hävitada viinamarjapõõsad ning nõudis neilt elanikkond ilma velni pruukimiseta. Meil pole küll teada, kuivõrd suure ulatuses elanikkond seda käsku tegelikult järgis.

Mõned ajaloolased ei välista võimalust, et Burebista tahtis viinamarjakasvatuse keeluga luua endale riigimonopoli, et saadud täiendavat raha oodatavateks sõjalisteks kokkupõrgeteks roomlastega. Sellega oleks Burebista tabanud kolm karbest ühe: hõimude biga — tõstnud elanikkonna moraali, tugevdanud oma sõjalist distsipliini ning täitnud riigi kukrud. Mõned ajaloolased (näiteks B. C. Daicoviciu) seletavad viinamarjapõõsaste hävitamist ka sündmust, mis ei avaldanud suuremat reformaatorlikku mõju. «Sest antiikajal viis monarhide tahe sageli olukordadeni, mis meile tänapäeval ebatõenäolistena tunduvad». Või ka mitte, kui mõelda sellele, et üks daaklaste kuninga kaugeist järglastest, Rumeenia partei- ja riigijuht Nicolae Ceaușescu andis niisama spontaanselt oma intuitsiooni järgides veel 1972. aastal oma koduküla talupoegadele korralduse rajada viinamarjaistandus määle, kus tõenäoliselt isegi Burebista ajal viinamarjad ei kasvanud.

Burebista reformid aitasid kaasa heade kommete ja tavade tõusule, kuid peale selle oli neil veel vägagi konkreetne poliitiline ning sõjaline eesmärk — nad tõstsid tema sõjaväetuuma löögijõudu, millega Transilvaania daakia hõimuvürst saavutas daakia ja geedi hõimude sunniviisilise ühendamise seespool ja väljaspool Karpaatide kaart, kasutades nad hiljem ära ka oma riigi vallutuslikuks laiendamiseks. Need reformid tulid seega kasuks ka tema kuningavõimu tugevdamisele, kindlustades ühtlasi ülemvõimu aadli ees.

POMPEIUSE JA CAESARI VAHEL

Uus riik, mis oma tihedate metsade kaitse all sai kujuneda sõjavõimudest võrdlemisi häirimatult, ähvardas oht sellest silmapaistavalt alates, kus ta ise muutus poliitiliseks teguriks Doonau ja Karpaatide alal. Läänest ohustasid teda keldi boilased ja lõunast roomlased. Keldi oht oli Burebistale akuutsem. Boilased, kes elasid praeguse Tšehhoslovakkia alal, olid juba 3. sajandil e.m.a. kuulunud Tiszani, kus nad hõivasid alad, mis varem kuulusid Rooma vürstide võimupiirkonda. Sellega ohustasid boilased vahepeal daakia keskset asustusala Transilvaanias. Seepärast oli loomulik, et Burebista pöördus oma riigi sõjalisel kindlustamisel seepärast boilaste ning nendega liidus olevate tauriskide vastu. Kallaletungi aja üle vaidlesid ajaloolased kaua. Praegu me teame, et daaklaste atakk toimus umbes aastal 60 e.m.a. Kallaletungiga tauriskidele Noricumi lähikonnas jõudis Burebista peaaegu Itaalia piirideni.

Pärast ohu kõrvaldamist oma riigi läänepiiril vallutas ja lüüsis Burebista Kreeka linnad Musta mere ääres. Esimese linnaga langes tema võimu alla Olbia Bugi suudmes ning viimasega Apollonia, praegune Bulgaaria Sozopol. Hiljem tungisid tema jõugud ka Illüüria ja Makedoonia kallale ning jõudsid ajuti Rooma põhjapoolsete eelmägede orgudesse. Kuid need sõjalised edulöögid olid põhiliselt mitte midagi muud kui kuninga privaatseid röövretked. Tema riigi sõjalise kaitsmisega Rooma võimudele suureneva surve vastu oli nendel aktsioonidel vähe ühist.

Burebista teadis, et ta ei pääse sõjalisest kokkupõrkest Roomaga. Tema luurajad informeerisid teda pingelisest võitlusest Rooma pärast Rooma juhtiva tuumiku hulgas. Kui Caesar oli Roomaarselt Rubikonist üle läinud ning kodusõda oli vältimatuks muutunud, püüdis Burebista sellest konfliktist endale kõige rohkem välja nuputada. Ta toetas sõjaliselt tugevamat Pompeiust, tõenäoliselt ka seepärast, et tundis tema ees vähem hirmu kui Caesarit. Caesar võitis ning Burebista häälestas end üllatavalt kiiresti Rooma riigi uue isanda peale ümber.

Sellega seoses on huvitav võrrelda nüüdisaegsete rumeenia ajaloolaste poolt Burebistale omistatud «paindlikku välispoliitikat» tänapäeva Rumeenia omaga. Burebista oli nimelt oma riigi välispoliitiliste reformide läbiviimisel osutatud misjonärliku mõttega vaatamata selge pragmaatik kõiges välispoliitikasse puutujas. Ta teadis täpselt oma võimu piire ning seda, missu-
mure mlinguruum on välispoliitiliselt tema käsutuses.

Nagu rumeenia eksperdid oletavad, teadis ta, et peab nüüd Caesarit viha arvestama, kuid Daakia kuningale Transilvaaniast oli selge ka see, et viha saab leevendada niihästi kingitud poliitiliste kontsessioonidega. Tema Pompeiuse-
mõttega eksisammu annab Caesar talle andeks, kaalutles Bure-

bista, kuid andestamatu oleks agressiivne geeto-daakia riik (Caesari Väike-Aasia, Traakia ja Egiptuse vastu suunatud operatsioonide ala põhjatiival. Neil kaalutlusil lõpetaski Burebista peaaegu Caesarit võitu kohe oma vallutus- ja röövretked Makedoonias ja Illüürias ja kohandas kogu oma sõjalise jõu Daakia riiki kaitseks. Sellesse aega langebki suurejooneliste kindluste ehitismine Transilvaania Orăștie mäestikus. Need püstitati peamiselt rooma meistrite ja nende abimeeste poolt, kes elasid Daakias ka «abitöölisel».

Burebista, keda ühes antiikaja raidkirjas nimetatakse «mõruseks ja kõige suuremaks kõigist kuningatest, kes kunagi on Traakiat valitsenud», saab oma luurajate kaudu teada, et Caesar ei taha «Daakia küsimuse» klaarimist enam edasi lükata. Vagabondkoondamine Aadria mere äärde ja Apollonia juurde pärast Caesarit hiilgavat võitu partlaste üle Tigrise ja Eufrati ääres oli Burebistale märguandeks, et nüüd on kord tema kätte jõudnud. Kuid veel kord lükkub otsustamine edasi. Aastal 44 e.m.a. mõeldakse Julius Caesar. Burebista langeb samuti rahulolematute aristokraatide vandenõu ohvriks.

Pärast Burebista surma laguneb tema riik neljaks, hiljem viieks. Burebista poolt loodud riigi kiire lagunemine näitab selgesti, et see esimene daakia riiklik moodustis nagu odrüüside ja besside omagi polnud veel riik selle sõna klassikalisel tähenduses, vaid sõjaline organisatsioon, mille eesotsas seisis kuninga või väejuht, nagu see oli tavaline kõigil teistelgi barbaarsetel rahvastel, kaasa arvatud hunnid, germaanlased ja sküüdid.

SALADUSLIK SARMIZEGETUSA

Teekond Daakia riigi endisesse keskusesse oli veel mõne aastat eest üsna vaevaline. Tänapäeval võib daaklaste kunagise saladusliku pealinna Sarmizegetusa varemeteni jõuda halbadel moodsateedel küllaltki hästi džibiga.

Sarmizegetusa varemed asuvad nõndanimetatud Orăștie mäestikus, seega Edela-Karpaatides, umbes 50 kilomeetrit Deva linnaast lõunas, selle koha lähedal, kus Haŕegist Caransebeși vee tee kulgeb üle mäekuru. Daakia Sarmizegetusa pole identne edelas asuva samanimelise asulaga. Viimane sai ajaloolise nime tänu praeguses Rumeenias valitsevale poliitilisele suunale näidatuna romaani päritolu ka antiiksete kohanimedega varal. Nii pandi vanale ungari-transilvaania Kolosvarile (saksa k. Klausenburg, 1918. aastast alates ametlikult Cluj) 1973. aastal vana rooma nimi Napoca. Sellest ajast alates on Kolosvari ametlikuks nimeks Cluj-Napoca.

Võimsa ja ulatusliku daakia kindlustuse jäänused paiknevad ühel mäel Apa Orășului ülemjooksul asuvast Grădiște maastikust kagu pool. See ka varemetena ikkagi veel imposantne

rajalis kõrgub oru lõpus, raskesti ligipääsetavas ümbruses kitsal (Căleanu) harjal Valea Alba ja Rîul Albi vahel. Oru lõpust viib vaid üks jalgrada Sarmizegetusasse — tõsi küll vaevuline, kuid teekond tasub ennast, sest ta viib mineviku jälgedele, mille taotlusel kuskil mujal Euroopas leida pole.

Sarmizegetusa oli Transilvaania edelaosas paikneva suurejoonelise kindlustustesüsteemi pealinn. Siin asus võrdlemisi väikesel, umbes 150 ruutkilomeetrit hõlmaval alal Mureși jõest lõuna, keset Orăștie mäestikku ja selle ümber daaklaste majanduslik, kultuuriline ja sõjaline keskus (Burebista ajast kuni viimase vana daaklaste kuninga Decebaluseni). Sarmizegetusale ja seda ümbritsevatele linnadele ja kindlustele on C. Daicoviciu järgi iseloomulikud järgmised tunnused.

Kindlustused paiknevad üksikult seisvatel mäeharjadel või rippudel mõne oja lähedal. Mäetipp on tasandatud ning on pealt harilikult ovaalne. Sellest allpool on üks või mitu terrassi, mis on enamasti tehiskivide või mida on maastiku ebatasasusi ära kasutades tugevdatud ja nivelleeritud. Linnused asuvad harilikult 500 kuni 1000 meetri kõrgusel.

Kindlused, millest praegu on alles vaid varemed, püstitati tavaliselt 50 kuni 60 sentimeetri kõrgustest hästi väljaraiutud kiviplokkidest. Peale kivi kasutati ka õhu käes kuivatatud või kergelt põletatud telliseid ja puitu. Ajaliselt kuuluvad need rajatised esimesse sajandisse enne ja pärast meie ajaarvamist.

Kindlused on võrdlemisi kergesti märgatavad tänu üksikutele tornisekujulistele tõmbi tipuga mäemoodustistele kui ka allpool asuvatele terrassidele, mis kulgevad enamasti rõngakujuliselt ümber mäetipu. Oma süsteemilt ei kuulu nad nende väikeste kindlustatud asulate hulka, nagu geeto-daaklased neid Rumeenia madalmikul ning Transilvaania kõrgustikul väikestele kungastele või jõeastangutele rajasid.

Sarmizegetusa ning ümbruskonnas paiknevad linnused, mis pärast Teist maailmasõda arheoloogiliselt läbi uuriti, võimaldavad oma osalt ainulaadsete leidude varal heita põhjalikku pilku daaklaste vaimsesse ja materiaalsesse kultuuri enne roomlaste vallutusi. Need linnused ei olnud ainult sõjaliselt targasti ehitatud kindlustusrajatised, vaid samaaegselt ka linnataolised asulad arvukate korterite ja töökohtadega. Sarmizegetusa avarates rajatistes leidsid arheoloogid kaheksa rauasulatamisahju jäänuks. Nende sulatusahjude lähedal avastati toorrauda ja väikese nõukilde rauajälgedega. Hõõguv ning veel pehme raud töödeldi kohapeal. Sepikodades leiti alaseid, mitmes suuruses tange, vanaid, sepahaamreid, rauast lõikeriistu, meisleid, viile ja neelavaid vahmeid.

Sarmizegetusa madalamate terrasside elamutest leiti adramandide ja -terasid, vikateid, sirpe, kirkasid, labidaid, köplaid, tehnikaid ja viinamarjade lõikamise nugasid. Üldse oli seal üksikuid ja suuri terrasse, mis olid hierarhiliselt rangesti jaotatud, mis

lastes selgesti ära tunda sotsiaalset püramiidi. Võib arvata, et alumistele terrassidele olid paigutatud talupojad ja sõjaväelased. Kõrguselt järgmistel terrassidel elasid käsitöölised, kaupmehed, aristokraatia ja kuningas. Viimane, kõige kõrgemal asuv terrass, selles mägilinnuses oli jumalatele reserveeritud. Siin olid preestrite eluruumid ja kultusepaigad.

„L“ LAHUTAB TAEVAST JA MAAD

Enne kui Sarmizegetusa ainulaadsete pühapaikade salapärase maailmas natuke täpsemalt ringi vaadata, tuleks öelda paar sõna daaklaste usu- ja jumalate maailma kohta. Nende kõrgeim jumalus oli Zamolxis, kelle kõrval nad austasid veel teisi jumalaid nagu Arest ja Bendidat, kellele hiljem lisandusid veel mõned rooma jumalused. Välise vormi järgi olid daaklased küll politeistid, kusjuures üksikutele jumalatele langesid nagu katoliik kiriku pühakutelegi üldiselt abistamis-, kaitse- ja eestkostefunktsioonid, kuid sama hästi võiks daaklasi nimetada ka monoteistideks «kõrgeima jumala Zamolxise» õpetuste tingimusteta järgimise pärast.

Kuulsime juba Zamolxisest kui traakia arstist. Tema religioossetest funktsioonidest geetide juures võime Herodotose tekstist lugeda: «Enne kui tema, Dareios, Istrose äärde jõudis, võitis ta kõigepealt geete, kes usuvad inimese surematusse. Siis need traaklased, kes on Salmydessose isandad ning Apollonia ja Mesembria linnast põhja pool elavad — skürmiaadid ja nipsaklased, nagu nende nimeks on — alistusid Dareiosele ilma võitluseeta. Geetid aga avaldasid mõttetut vastupanu ning heideti peotalla. Nad on kõige vapram ja õiglasem hõim traaklaste hulgas. Nad kujutavad inimese surematust ette järgmiselt: nad usuvad, et nad ei sure, vaid et lahkunu läheb deemon Zalmoxise juurde. (Peame sellest Herodotose kirjutamisviisist veel juttu tegeva ühenduses antiikajal muidu tavalise vormiga Zamolxis. — *Auton märkus*.) «Mõned nimetavad teda ka Gebeleiziseks. Iga viie aasta järel saadavad nad ühe loosiga väljavalitu saadikuna Zalmoxise juurde ning loevad talle üles oma soovid, mis ta peab jumalale edasi andma. Nad teevad seda järgmisel viisil: mõned nende kes on selleks paigale pandud, peavad piike püsti hoidma. Teised haaravad selle käed ja jalad, keda Zalmoxise juurde saata tahetakse, viskavad ta kõrgele üles ja lasevad tal piikide otsa kuni kuni. Kui ta siis, nagu oodata võis, piikide otsa jääb ja sureb, peavad nad seda märgiks, et jumal on armuline. Kui saadik aga protsëduuri üle elab, siis panevad nad süü temale ning nimetavad teda vanaks õeluseks. Siis saadavad nad teise saadiku jumala juurde. Nad annavad talle omalt poolt ülesandeid, seni kui ta veel elus on. See traaklaste hõim laseb ka nooltega taeva pihta, ning

alhvardab jumalat, kui müristab ja välku lööb. Nad arvavad, et ta pole olemas ühtki teist jumalat peale nende oma.»

Nagu ma aga Hellespontose ja Pontose ääres elavatelt kreeklastelt kuulsin,» jutustab Herodotos edasi, «oli Zalmoxis inimene, kes muudeti orjana Samosele. Ta teenis orjana Phythagorase, Mesarchose poja juures. Siin olevat ta vabaks saanud, suure raudse omandanud ning sellega oma kodumaale tagasi läinud. Traaklased aga alles küllaltki armetut ja toorest elu elasid, kuni Zalmoxis, kes kreeklaste hulgas ning mitte just kõige halvemini kreeka õpetlase Phythagorase juures elades oli tundma saanud joonia elulaadi ja kombeid, mis traaklaste omadest ebatõhusumad olid, endale saali, kuhu ta suursuguseid kodanikke kutsus ja neid kostitas. Seejuures õpetas ta neile, et nad ega tema külalised ega ka nende järeltulijad ei sure, vaid elavad kohta, kus nad igavesti edasi elavad ning kus neil kõike vajaluses kaes on. Sellal aga, kui ta sääraseid pidusööke korraldas ning sääraseid kõnesid heietas, laskis ta endale maa-alusele elamale ehitada. Kui see valmis sai, muutis ta end traaklastele jumalatuks. Ta laskus nimelt alla sellesse ruumi ning elas seal kolm aastat. Inimesed igatsesid tema järele ning leinasid teda kuni surmani. Neljandal aastal ilmus ta uuesti traaklaste juurde, ning siis uskusid nad Zalmoxise õpetust.»

Kuid Herodotos ei saa tema ratsionalistlikule mõttelaadile nii loomumatut jutustust päriselt uskuda. Ta päästab end kimbatusest nii kui ka» vormeliga: «Sellele, mida maa-alusest ruumist öeldakse, ei taha ma vastu vaielda, kuid päriselt ma seda ka ei usu. Minu arvates elas see Zalmoxis hulk aastaid enne Pythagorast. Kuid see jätkem lahtiseks, kas keegi säärane üldse olemas oli või oli ta geetide hõimujumal.»

Herodotose skeptiline suhtumine Zalmoxise ühendusse ühendusse Pythagorasega polnud aluseta. Kui ta oli preester, keda keda alles hiljem kui jumalat austama hakati, siis oli ta küll elama sajandeid enne Pythagorast. Oli ta aga traaklaste autohtoonne jumalus, siis on tema ühendusse viimine Pythagorasega veelgi kujuteldamatum. Zamolxis oli geetidele — keda ta aga mitte kõigile teistele traakia hõimudele — jumalik, kes avaldas end neile oma preestriks olemise kaudu. Kõigepealt oli ta varem kõigepealt geetide kuningas, ülemkohal või prohvet, enne kui ta 6. sajandil e.m.a. nende peast eemaldati. Kui Zamolxis ei kujutatud kunagi personifitseeritult, siis oli tema õpetus ülejäänud traakia hõimudeni jõudis. Tema õpetused seevastu kuuletusid geetide jumalale meelsasti. Tema surematusse etendas daakia hõimude religioonis määravat rolli. Daakia vallutamiseni roomlaste poolt ning andis daaklastele julgust ja surmapõlgust.

Daakia traaklased austasid ka daaklased oma jumalusi vabalt. Traaklaste taevale võimalikult lähedal olla, asusid daaklaste elamised peaaegu alati mäeharjadel ja -tippudel. Ka Zamol-

xist austati nendes pühapaikades, tuues talle ohvreid. Inim-
rite kohta on tõendeid kuni daako-geedi aja lõpuni.

Tõenäoliselt muutus Zamolxise usk sajandite jooksul aga traaklaste juures rööbiti ühiskondlik-majandusliku arengu. Oleme seda nähtust kohanud teistegi primitiivsete rahvaste religioonide juures. Muutused ilmnesevad kõige esiti aristokraatia hulgas ning alles pärastpoole ka laiades rahvahulkades. Zamolxise usku hakati idealiseerima. Et enamik selle aja jumalaid oma loomult urano-solaarsed, nihutas aristokraatia ka jumal-õpetaja Zamolxise päikese kultuse valdkonda. Mõned uurijad arvamisel, et vahetevahel Zamolxise nime asemel esinev «Gebeleizis» oli saanud suursuguste ja rikaste juures «taevase Zamolxise sünonüümiks, sellal, kui talupojad ja kerjused tõendistviisi kui maist jumalat austasid. Kuid need seisukohad ei leidnud kuni Teise maailmasõja lõpuni tuge ei ajalooallikate ega ka arheoloogilistest leidudest.

Et rauaaja daaklased austasid urano-solaarseid jumalaid, on vahepeal arheoloogiliste leidude läbi ühemõtteliselt selgeks saanud. Nii leiti Piatra Roşie kindlusest mõni aasta tagasi rauast ja pronksist kultusevankri osasid, mis kuulusid päikesevankri *en miniature*.

Daakia kunstnikud kujutasid 1. sajandil e.m.a. päikese altari sageli keraamiliselt.

Daakia suurim päikese pühamu avastati Sarmizegetusa üheistkümnendal terrassil. Tegemist oli andesiitplaatidest stiliseeritud päikese kettaga, mille läbimõõt koos kiirtega on ligemalt seitse meetrit. Lageda taeva alla püstitatud kultuslik monument oli nii altar kui ka ohvrikivi, kus toodi loom- ja inimohvreid. Selle altari ehitusviis on tõendiks suhteliselt kõrgele arenenud ehitustehnikast ja kinnitab ka, et ohvrikivi profaantehnikal funktsioonid rajanesid läbimõeldud konstruktsioonil.

Sarmizegetusa päikese altar koosneb 1,46-meetrise läbimõõduga keskmisest kettast ja kümnest ringsegmentist, mis kujutavad päikese kiiri. Iga segment on 2,72 meetri pikkune. See annabki ühtekokku läbimõõdu 6,90 meetrit. Kiviplaadid, mille pealispind oli algselt peegelsiledaks töödeldud, on umbes 30 sentimeetri paksused. Päikese segmentide välisservadel on mõned väiksemad, nelinurksed, umbes kümme korda kaheksa sentimeetri suurused ja kolme kuni nelja sentimeetri sügavused uuristused, mille otstarvet pole senini veel suudetud selgeks teha.

Ka pole tänapäevani selge, mis osa etendasid väikesed T-kujulised marmorskulptuurid, mis uuristustest leiti. Selgemad on aga 1,05-meetrise läbimõõduga ning päikese kettast 2,30 meetri kaugusele kahe kiirte segmenti vahele paigutatud koldeaseme funktsioonid. Siit leidsid arheoloogid kodusea konte, õhukeste seintega peenkeramikanoõu kilde ja pottsepakedral valmistatud keraamiliste esemete osi.

Umbes kolmandik kiirsegmentidest purustati arvatavasti Sar-

mizegetusa hävitamisel roomlaste poolt või langesid nad hilisemadel sajanditel loomuliku erosiooni ohvriks. Miks hävitati vaid kolmandik päikese pühamust, aga mitte kõik, sellest said arheoloogid aru alles siis, kui nad altari alusehitust uurisid ning kiviplaatide alt läbimõeldud konstruktsiooni avastasid, mille abil vee verd koguti ning kanali kaudu eemale juhiti. Kogumissüvend oli 1,30 meetri pikkuses lubjakiviplokis suure pesu-
muna kujuliselt välja raiutud. Süvendil on punniauk ja kivist look ning ta oli kandetuge deta segmentide alla peidetud. See-
tõttu sai neid segmente ka kergemini purustada kui ülejäänuid, mis olid monteeritud lubjakiviplokkidest laotud kindlale alusele. Arheoloogid arvavad, et kivi plaatides, mis hiljem hävitati, olid avad vere äravooluks. Arvatakse, et siin toodi päikese jumalale loomohvrite kõrval ka veel inimohvreid. Mis kujul see toimus, seda saab praegu küll vaevalt veel kindlaks teha. Samuti mitte seda, kas ohvrid pärast surma põletati. Peale eespool mainitud kodusea kontide ei leitud pühamu maa-alalt mingeid muid loomstiku osi.

Missugust jumalat see päikese altar siis teenis? Antiikaja allikate vasturääkivus arheoloogilistele leidudele on küsimuse veelgi komplikatsioonitumaks muutnud. Olgugi et ei saa välistada Zamolxise ja Gebeleizise identsust, millest Herodotos meile jutustab, olgugi et Zamolxis oli kõrgeim maine jumal, olgugi et üldiselt arvamusel, et Zamolxis oli kõrgeim maine jumal, selle võimu surnuteriigi ja surnute üle tema taevane vastaspool ei tunnustada ei tahtnud. Religioossetes arusaamades toimunud nihete tõttu, mida juba manisime, hakkas osa Daakia elanikkonnast uskuma, et nende surnud lähivad Gebeleizise, mitte Zamolxise juurde. Sel juhul pidanuks aga ka Gebeleizis maa-alale laskunud ning nagu Zamolxiski maa-alustes ruumides elanud olema. Kuid selle nagu Zamolxisegi maa-aluste ruumide kohta puuduvad arheoloogilised tõendmaterjalid. Seni pole Daakias leitud ainsatki maa-alust kultusepaika.

Seetõttu, on teadlased nüüd Zamolxise ja Gebeleizise vahelised suhted hüpoteetiliselt vastupidiseks pööranud, muutes nimelt Zamolxise urano-solaarseks jumaluseks. Sääraseks mõtte-
eks andis tõuke Sarmizegetusa päikese altar. Altar oli kahtle-
matult puhendatud kõrgeimale daakia jumalale, ning see oli Zamolxis. Kuid niisama hästi saab tõendada, et Zamolxis polnud päikese jumal. Ta võis seda olla vaid siis, kui uue tõlgenduse alusel kasutada mitte antiikajal üldiselt tavalist vormi Zamolxis, vaid Herodotose poolt kasutatud vormi Zalmoxis, kusjuures uue tõlgenduse tõepärasus sõltub vaid ühestainsast tähest, l-tähest, mis on kõrgeima daako-geedi jumala nimes. Lingvistid on tõestanud, et Herodotose poolt kasutatud kirjutusviis Zalmoxis pidi geetide ja daaklaste jumala juba 6. sajandil e.m.a. urano-solaarsesse jumalat taevasse paigutama.

Rumeneia teadlane C. Daicoviciu on suutnud veenvalt tõestada, et partikkel zalm tähendab traakia keeles 'hele', 'kiirgav'

SARMIZEGETUSA KALENDERPÜHAMU

Kindlasti Jordanis liialdas, kuid ometi oleks vale tema andmeid niisama kõige täiega aia taha visata. Muidugi ei või need kogu rahva suhtes kehtivateks lugeda, ka mitte vaimse eliidis suhtes, nagu see kreeklaste juures olemas oli. Need andmed tuleb «projitseerida» daakia preesterkonna väikesele juhtideringile, sest siis pole pilt, mille Jordanis geetidest joonistab, sugugi mitte enam nii vildak — eelkõige siis, kui arvestada, et heakesele hulgal tema esitatud andmeid on vahepeal ka arheoloogiast kinni

«Ilukkasime peale metsaraiujatena,» meenutab üks arheoloogidest, kes tookord üliõpilasena esimestest väljakaevamistest osa

võttis. «Alles siis, kui puud olid sporaadiliselt lahtikaevatud kivi-
leidude piirkonnas langetatud ja kõrvaldatud, avanes meile pü-
ringikujulisest rajatisest, millega me esialgu ei osanud suuremat
peale hakata.»

Alles väljakaevamispaiga täielik vabastamine kattekihtide-
ning selle täpne, üksikasjadeni tungiv läbiuurimine viisid uurijad
õigetele jälgedele. Suur, mitmest kivi- ja puitsümbolite
gist koosnev rajatis oli kalenderpühamu, mida hooldasid geod-
daakia preestrid. Missugusel kujul ja milliste seaduspärasust-
järgi seda kalendrit tegelikult rakendati, selle üle lähevad arva-
mised veel praegugi lahku.

Jäägem faktide juurde, nagu neid meile esitab rumeenia
ajaloolane H. Daicoviciu.

Kalenderpühamu koosnes paljudest elementidest, mis osali
on veel täielikult säilinud. Pühamu hävitasid roomlased Sarmis-
zegetusa vallutamisel aastal 106 m.a.j.

Pühamut piirab tihedasti üksteise kõrvale paigutatud kivi-
plokkidest välimine ring, mille läbimõõt on 29,40 meetrit. See
välimine ring koosneb ühtekokku 104 andesiitplokist, mille pik-
kus on 80 kuni 90 sentimeetrit, kõrgus 43 kuni 45 sentimeetrit
ning laius 47 kuni 50 sentimeetrit. Nende tagakülg on natuke
võlvjas, nii et nad kokkupandult täieliku ringi moodustavad.
Need kivid paigaldati vahetult pühamu tasandatud aluspinnale
selle piiristamiseks.

Teine, vaid veidi väiksem ring koosneb kahe erineva suuru-
sega risttahuka kujuliselt väljataotud andesiitkividest, mis mee-
nutavad kilomeetripöste maanteel ja mille kumerad välisküljed
langevad millimeetri täpsusega ühte välimise ringi kivide sisse-
külgedega. Ühed kivid on kõrged ja kitsad (kõrgus 100 kuni 105
sentimeetrit, laius 24,5 kuni 25,5 sentimeetrit ning paksus 13
kuni 20 sentimeetrit), teised aga laiad ja madalad (kõrgus 50
sentimeetrit, laius 52 kuni 54 sentimeetrit ning paksus
21 sentimeetrit). Nendel kivilidel või täpsemalt öeldes, pikematel
kivilidel olid nibukujuliselt väljaraiutud ülemised otsad rooma
vallutajate poolt «peajagu lühemaks» lõõdnud. Kivid olid nii süga-
vale maa sisse taotud, et nad välimisest kiviringist 20 kuni 25
sentimeetri võrra üle ulatusid ja laiamad kivid vaid 10 kuni 15
sentimeetri võrra välisääristusest kõrgemad olid. Kokku oli seal
180 kitsast ja 30 laia kivi, mis katkestamatult võrdsete vahekaugus-
te järel paigutatult moodustasid suletud ringi. Huvitav on
kivide paigutus, mis uurijatele palju peamurdmist valmistab. Iga
kuue kõrge ja kitsa kivi järel tuli üks lai kivi. See kuue pluss
ühe kivi kaupa rühmitamine kordus kolmkümmend korda. Teise
ringi sisemine läbimõõt oli 28,02 meetrit.

Kolmas ring läbimõõduga 20 meetrit koosnes 68 puitpostist,
mis olid umbes 130 kuni 140 sentimeetri sügavuselt maasse kae-
vatud ning mille kõrgus oli kolm meetrit. Maasse kaevatud
aukude põhjast leidsid arheoloogid kive, mis takistasid umbes 40

sentimeetri paksuste puutüvede sügavamale vajumist. Üksikute
tüvede vahekaugus oli 36 kuni 40 sentimeetrit. Nad olid nelja-
küandiliseks tahutud, saviga üle määratud ja õhukeste terrakota-
plaatidega kaetud ning nõnda ilmastiku kahjustuste vastu kaits-
tud. Iga säärase puitposti küljes oli 9 kuni 13 suurt raudnaela
mööda, rõngakujuliselt sepietatud peaga. Puutüvedest moodus-
tasid ring polnud läbinisti suletud ning ka mitte korrapärane.
Nad katkestasid neli lubjakiviplokkidega tähistatud sissekäiku.
Ühel oli kummalgi kolm ja kahel kummalgi neli plokki. Nende
pühamu kõige seesmisse ossa viivate «sissekäikude» laius oli 130
sentimeetrit, 220 sentimeetrit. Sissekäikude vahel seisis ühel korral 16,
teisel korral 17 ja ühel korral 18 puitsammast.

Kalenderpühamu keskpunkti moodustasid 34 hoburauakujuli-
st paigutatud puitsammast. Need sambad, mis olid kaetud samal
viisil nagu kolmanda ringi omadki, olid arvatavasti 1,50 kuni 2
meetri kõrgused. Ka sellel kõige seesmisel osal polnud leidude
põlvi otsustades katust peal.

See oli kõik, mida arheoloogid peaaegu kaheksa aastat kest-
nud tööga välja kaevata suutsid. Midagi tuleaseme taolist
pühamu piirkonnas leidsid arheoloogid alles siis, kui nad 1957.
aastal viimase mitmesaja-aastase pöökpüü teaduslikule uudis-
lehtele ohvriks tõid. Pöögi juurte vahel avastasid nad ümmar-
lastest jõekividest tuleaseme jäänused. Viimane oli umbes
1,50x1,35 meetri suurune ning teda poldud küll vist kuigi
põlvi kasutatud — võib olla oli seda tehtud vaid kalendri sis-
teemistamisel.

Kogu pühamu, nagu juba mainitud, oli rajatud tehisterrassile.
Tema valitsev ja kaugelt nähtav asend lamedaks tehtud mäesel-
ndikul oli sajandite jooksul ürgmetsataolise puistu poolt ära-
rahitatud. Kaevamistööl leidsid arheoloogid kahe meetri süga-
ralt eluasemete jalgi (sööjäänuseid, keraamikakilde ja ehitus-
materiale), mis lubas oletada vanema asula paiknemist pühamu all.
Nüüdseks on väljakaevamised ei andnud aga sellele oletusele kinni-
tust. Asula jäljed olid mulla tehnikul kuhjajamisel sügavamale
maasse alla sattunud. Daakia kalenderpühamu püstitati umbes aja-
vahemikus 81 kuni 101 m.a.j.

DAAKIA „KUUS“ MAAGILISE „SEITSME“ VASTU

Väljakaevamisega ja selle tuvastamisega, et tegemist on ülisuure
pühamuga, polnud aga daakia pühamu mõistatus veel
täiesti lahendatud. Vastupidi, võis väita, et sellega alles alga-
tiidavaks teepärase lahenduse leidmisel. Oli palju arvamusi
ja hüpoteese, kuid kõik olid arutluste käigus mõnes kohas ikkagi
võltsitud ja seetõttu usendatavad. Kuid sellele vaatamata polnud neid arva-
musi ja hüpoteese ilmaaegu esitatud. Iga tees, ka siis, kui auto-
matid järelemõtlemisel ise ad absurdum'ini jõudsid, sundis daak-

kui neil lõppeks oli oma kalender (nagu kõigil teistelgi antiikaja rahvastel), puhkes aastal 106 m.a.j. roomlaste ja daaklaste vahel sõda, mis lõppes Sarmizegetusa alistamise ja vallutamisega. Daakia muutus Rooma provintssiks ning tema aeg samastati Rooma ajaga. Suure vaevaga ja tõenäoliselt mitme aastakümne jooksul ettevalmistatud ja väljaarvutatud «püha» kalender hävitati. Tema ajaarvamine oli kasutamiskõlbmatuks muutunud.

RAHUTUSTE KOLLE TRAAKIA

15. märtsil aastal 44. e.m.a. mõrvati Caesar viimasel senati istungil enne tema ärasõitu Aasiasse. Cassiuse ja Brutuse tegu viis Rooma kodusõja keerisesse, mis haaras kõiki impeeriumi rahvaid, ka Euroopa kaguosa, kus roomlastel alles pärast sada aastat kestnud võitlusi õnnestus aastal 46 m.a.j. «besside Arese aheldamisega» muuta rahutuste kolle Traakia Rooma provintssiks.

Caesari surma ja besside alistamise vaheline aeg oli verine sajand. Reetmine, mõrvad ja mahalöömine kuulusid niisama Rooma poliitika instrumentariumi nagu arvukad sõjad ja karistusekspeditsioonidki, mida kõik asjaosalised enneolematu julmusega ette võtsid. Ühel serdide ja maidide vastu sooritatud karistusekspeditsioonil laskis Crassus kõigil vangidel hoiatuseks käed maha raiuda. Aastal 28 e.m.a. alistas ta bessid ning andis nende Dionysose pühamu odrüüsidele üle. Seeläbi lõi mõlema hõimu vaheline vana vaen uuesti lõkkele. Selle püha mägi- ja metsa-ala valdamise pärast peetud julm ja halastamatu pisisõda nõudis aastate kestel arvukaid ohvreid.

Caesari surma ajal polnud 2. sajandi lõpus ja 1. sajandi alguses e.m.a. igasse ilmakaarde suunatud plahvatusliku vallutuspoliitika läbi tekkinud Rooma riik ei välis- ega ka sisepoliitiliselt kindlustunud. Hispaaniast kuni Väike-Aasiale ning Egiptusest kuni Saksamaa põhjaosani ulatuv hiiglariik polnud mingi homogeenne rahvasteblokk. Ta koosnes pigem üksikutest ühiskondlik-majanduslikult täiesti erisuguselt arenenud maadest, mille ühiseks ühendusklambriks oli esialgu ainuüksi armee. Nende üksikute territoriaalsete fragmentide vahel polnud ka mingit poliitilise arengu järjepidavust, ning liigagi kiiresti kiputakse unustama, nagu rumeenia ajaloolane V. Pârvan kord tabavalt väljendas, «et 1. sajandil e.m.a., millal Rooma oma võimu Süüriani laiendas, kõneldi Paduas, Veronas või Milaanos ladina keelt veel üsna halvasti, ning et tsisalpiinse Gallia tsivilisatsioon vastas rohkem keldi Euroopa omale kui rooma Itaalia tsivilisatsioonile ja et roomlaste riigi romaniseeritud tsisalpiinsed elanikud seisis gallialastele, illüürlastele ja daaklastele etniliselt lähemal kui ladinlastele.»

Pilk maakaardile muudab roomlaste ebastabiilse olukorra

Balkani poolsaarel ja Doonau-Karpaatide alal veelgi selgemaks. Vahingul maalal kindel oli Rooma jaoks vaid «Macedonia» provintss, mille hulka kuulus ka praegune Kreeka «Moesia» provintss, mis hõlmas praeguse Kirde-Serbia kuni Doonauni, oli bastarnide, daaklaste ja sarmaatide armastatud rünnakuobjektiks. Traakias, mis oli strateegiliselt tahtis ühenduslülil «Macedonia» ja «Moesia» provintsi ning Rooma Väike-Aasia provintside vahel, olid vaid dentheleedid ja odrüüsid ajuti liidus roomlastega. Enamik traakia hõimudest olid alatises võitluses roomlastega ja nende traakia vasallidega.

Roomlastele, nagu juba öeldud, oli olukord Euroopa kaguosas poliitiliselt ebakindel ja poliitiliselt ebastabiilne. Ning veel seda enam, et põhja pool Doonaud, mis tollal ei pakkunud oma alamriigiks mingit kindlat kaitset kallaletungide vastu, oli roomlastele juba Caesari valitsemise ajal daakia-geedi ühinemispüüete ning nende liidu tõttu germaani bastarnidega ja türgi soost sarmaatidega hakanud kasvama võimas potentsiaalne vastane.

Caesar püüdis saavutada vägivaldset lahendust. Ta tahtis Traakia hõimud alistada ning oma liitlasteks muuta, daaklasi, kes valitses kuningas Burebista, aga havitussõjakäiguga seda ei õnnestunud, et nad poleks iial enam võimelised impeeriumi piiri ohustama. Caesar kavatses põhja pool Doonaud paiknevas laialdases piirivööndis elunevad daaklased, bastarnid ja sarmaadid ümber asustada ning rooma kolonistid sellesse julgeolekutsooni elama paigutada.

Tema surm ning sellele järgnev neljateistkümnenda aastane kodu- ja välispoliitiline suundis seda suurejooneliselt kavandatud plaani edasi lükkanud. Daakia sai ajapikendust ning vahetu sõjaline konfrontatsioon Roomaga jäi esialgu ära.

Teisiti oli lugu Traakias, mis pärast Caesari surma tõmmati Rooma kodusõja heitlustesse. Traakia vürstid lülitusid Rooma mõjukordselt vahetult Rooma edasise saatuse pärast toetadesse kokkupõrgetesse, näiteks Rooma vabariigi tulevikus peetud Philippi lahingusse Traakia pinnal Strymoni ääres aastal 42 e.m.a. Võitluses võimu eest seisis siin Caesari mõrvarid Brutus ja Cassius vastamisi triumviride Marcus Antoniuse ja Octavianusega. Kaks sapai vürsti toetasid kumbki kolme Rooma ratsanikuga Rooma vastasleere. Need olid vennad Rhaskos ja Rhaskos, kes selles võitluses olid kumbki pannud oma panuse erinevatele kaartidele. Rhaskuporis toetas Brutust, kuni tema vend Rhaskos andis oma ratsaväe triumviridele. Muidugi vaid tingimisi, sest mõlemad vennad jätsid oma otsustada oma vägedele võitluskäsu andmise, mis lubas neil «õnnenda kasu silmas pidades poliitiliselt üle rinnete taktika. Tulemuseks oli see, et Rhaskuporis seisis oma venna vahendusel juba enne lahingu lõppu võitja leeris» (Wiesner).

Seda kiigepoliitikat jätkasid traakia vürstid ka hilisemate kokkupõrgete kestel. Nii oli see ka praeguses Albaanias asuva

Aktiumi juures peetud lahingus aastal 31 e.m.a., kus traakia v. osad võitlesid nii Antoniuse kui ka Octavianuse poolel. Pärast lahingut seisid Antoniuse poolel võidelnud vürstid Sadala ja Rhoimetalkes I võiduka Octavianuse laagris. Seda poolte vahetust lahingu ajal kviteeris võidukas roomlane sõnadega: «Ma armastan reetmist, aga mitte reetureid!» Kuid üksikute traakia vürstide ja roomlaste väepealikute vahelist liitu ei tohi kuidagi ette kujutada kui mõlema rahva vahelise vaimse-kultuurilise sünteesi algust. Need olid eranditult otstarbest tingitud sõjalised liidud, mida võis taktikalistel või strateegilistel kaalutlustel igal ajal lõpetada, muuta või vastupidiseks pöörata.

Sellesse ei toonud mingeid muutusi ka Rooma poolt pärast sisepoliitiliste suhete konsolideerumist ettevõetud katsed endale traakia vürstipoegade üleskasvatamisega usaldatavaid vasallvalitsejaid saada. Rooma polnud traaklastele mingiks vaimsele koduks ning kui nad Traakiasse tagasi pöördusid, toimisid nad rohkem oma instinkti kui ratsionaalsete poliitiliste kaalutluste järgi. Oma instinktiivsete tegudega erines ju traakia «barbarlus» oluliselt vanade kreeklaste *ratio* poolt määratud tegutsemisest ning roomlaste kodifitseeritud mõtlemisest.

BESSIDE LOOJANG

Kui aastal 13 m.a.j. suri sapailaste kuningas Rhoimetalkes, kes ainsana traakia vürstide hulgas oli aru saanud Rooma ülemvõimu reaalsusest ja selle tähtsusest Traakia majanduslikule ning kultuurilisele arengule, siis kasutas keiser Augustus seda kui põhjust odrüüside riigi jagamiseks.

Rhoimetalkese poeg Kotys IV sai viljaka Traakia tasandiku koos Philippopolise kui residentsiga ja kuninga tiitli. Tema onu Rhaskuporis, surnud kuninga vend, pidi rahulduma ligipääsuteedeta Balkaniga ning vaevalt hõlvatud «Ripa Thraciae» kaitsealaga Balkani ja Doonau vahel. Seal, kus tänapäeva Põhja-Bulgaarias laiuvad kirkas päikesevalguses hiiglaslikud, sageli kilomeetritepikkused nisu- ja maisipõllud, oli maa tollal veel läbipääsmatu ürgmetsaga kaetud.

Rooma deviis «jaga ja valitse» tõi kaasa kiire edu. Daaklaste ja geetide kallaletung sunnib Rhaskuporise lühikeseks ajaks Rooma poolele asuma. Koos Rooma väepealiku L. Pomponius Flaccusega lööb ta sissetungijad üle Doonau tagasi. Kuid pärast keiser Augustuse surma tungib Rhaskuporis ikka ja jälle oma vennapoja riiki. Keiser Tiberius hoiatab traakia vürsti edasise eskalatsiooni eest, kuid Rhaskuporis ei hooli sellest hoiatusest. Ta tahab mõlemad riigid oma võimu alla ühendada ning siis Roomast lahti lüüa. Ta kutsub oma vennapoja lepituseläbirääkimistele ning laseb selle siis ahelatesse panna, kui see tema soovidele järele ei anna.

Lõhenemine on täielik. Tiberiusele pole asjade areng vastu meelt, sest see annab talle nüüd võimaluse uueks sekkumiseks vahendajana. Ta nõuab Kotyse väljaandmist ning lubab Rhaskuporisele küsimust objektiivselt selgitada. Rhaskuporis vastab väljaandmistootlustele Kotyse mõrvamisega, mida esitatakse kui enesetappu. Selle *fait accompli* ga lootis ta endale saada parema lähtepositsiooni läbirääkimisteks roomlastega. Kuid siin Rhaskuporis eksis. Tiberius ei tahtnud läbirääkimisi, vaid kuningat ennast.

Ning ta meelitaski kavala traaklase lõksu. Ta saatis Rhaskuporise juurde tema kunagise relvakaaslase Pomponius Flaccuse, kes siis «tohutute lubaduste abil» mõjustas traaklast üle Rooma pürikaitseliini minema. Tugev «aukaardiväetus» võttis traakia vürsti vastu, et teda Rooma saata. Kuid mida kaugemale jõuti, seda selgemaks sai, et oma sõbra ausõnast hoolimata ei astu Rhaskuporis maailmalinna mitte kui vaba mees, vaid kui vang.

Inimeserööv oli tavaline. Kotyse naise Tryphaena süüdistuse põhjal langetatakse Rhaskuporisele kohtuotsus, millega ta pagendatakse Aleksandriasse. Tema poeg Rhoimetalkes II, kelle kohta roomlased teadsid, et ta on nende poolel, saab endale Traakia põhjaosa, Kotyse alaealised lapsed saavad maa lõunaosa, mida Rooma asehaldur valitseb kui Rooma provintsi. Rhaskuporis surmatakse väidetaval põgenemiskatsel. Tiberius on oma Traakia alistamise püüdlustes sammu võrra edasi jõudnud. Rhoimetalkes II on Rooma keisri ustav vasall. Tingimusteta toetab ta roomlasi nende võitluses ülestõusnud traakia hõimude vastu ning annab abivalmilt keisri käsutusse arvukalt nekruteid. See ja Rooma kontrolli all seisvate hõimude järkjärguline relvitustamine viib aastal 26 m. a. j. bessi diiride võimsa ülestõusuliikumiseni. Rooma ajaloolane Tacitus pajatab selle kohta järgmist:

«Traakia hõimude ülestõusu põhjuseks oli see, et nad ei lasknud endale meeldida oma kõige tugevamate meeste nekruteerimist meie sõjateenistusse. Nad olid iseloomult vabadustarmastad ning nende vimma suurendas veel elu metsikus kõrgmäestikus. Nad olid harjunud isegi oma kuningale kuuletuma vaid nii, nagu nad heaks arvasid. Kui nad abivagesid andsid, siis valisid nad väejuhi enda hulgast ning nad olid valmis üksnes naaberahvaste vastu sõdima.»

Kõne aga, kui bessiid ja nendega liidus olevad hõimud relvade ja teele haarasid, püüdsid nad saavutada rahuviisilist reguleerimist. Nad saatsid roomlastele läkituse, milles kinnitasid oma loogilisust juhul, kui neile enam uusi sõjalisi koormisi ei panda. Kui neile aga «kui võidetuile orjake kaela pannakse, siis on neil küllaldaselt rauda, võitlevat noorust ja vaprust vabaduseks või surmaks». Peale selle andsid nad Moosia asehaldurile Sabinnale teada, et nende omaksed on juba Balkani kaljukindlustes varjulises kohas, ning ähvardasid Sabinust — kui häda sunnib — «rauke, vaevalise ja verise sõjaga».

Rooma ei põika enam otsustusest kõrvale. Et oma Doonaa ääres paiknevate väetüksuste kohalemarssimiseks aega võtta, annab C. Poppaeus Sabinus traakia saadikutele algul positiivset vastuse. Rahuldatult lähevad traaklased minema. Seepeale mõeldes kirjeldab Sabinus Rhoimetalkese abivaed, kes rüüstates ja põletades besside ja nende liitlaste asustusaladele tungivad. Nendes ülestõusnutele vaid sisemaise vaenutegevusena paistnud võitlustesse sekkub üllatuslikult Sabinus kahe leegioniga, kes tekitavad vapralt võitlevatele bessidele raskeid kaotusi. Ellujäänud ülestõusnud põgenevad Balkani mägedesse.

Nende traagilisest lõpust pajatab Tacitus järgmist: «Sabinus alustas traaklaste redulinnuse piiramist tugevate muldvallidega piiratud punktide väljaehitamise. Seejärel ühendas ta need kaldkülgse kraaviga, mille pikkus oli neli tuhat sammu. Et bessidelt vesi ja karjamaad ära võtta, tõmbas ta piiramisrõnga järk-järgult üha enam koomale. Samal ajal laskis ta üles kuhjata kõrge tammi, et sealt vaenlast kivide, viskeodade ja tulekoonaldegale üle külvata. Miski ei kurnanud aga vaenlast hüllemini kuni janu. Paljude sõdalaste ja mittesõjaväelaste kasutada oli vaid üksainus allikas. Ka barbarite poolt kindlusesse kaasavõetud kariloomad hakkasid söödapuuduse tõttu kõngema. Sealsama kõrval lamasid nende inimeste laibad, kes olid haavade või janu tõttu kokku varisenud. Kõik oli roiskumisest ja haisust saastatud.» Ebavõrdne võitlus lõppes siis, kui ülestõusuliikumise juhid roomlaste sõjalisest üleolekust oma järeldused tegid. Vanad ja nõrgad alistusid. «Võitlusvõimeline noorus seevastu jagunes kahte leeri — Tarsa ja Turesise leeri. Mõlemad olid kindlalt otsustanud hukkuda vabade meestena, ainult et Tarsa soovis kiiret lõppu. Hüüdega: «Hirm ja lootus tuli korraga tappa» torkas ta endale mõõga rinda, ning paljud tegid nõndasamuti kui tema.» Turesis oma salgaga ootas õõ saabumist, et siis piiramisrõngast väljamurdmist üritada. «Saabus õudne tormiöö. Vaenlase metsikule kisale järgnes vaikus, mis hoidis piirajaid pingelises teadmatuses. Sabinus käis ringi ning manitses oma sõjamehi, et nad ei laseks ennast kahemõttelisest kärast või näilisest vaikusest eksiteele viia ning seeläbi vaenlasele hõlpu ei anna. Igaüks peab jääma kohale, mis talle kätte näidatud, ilma et ta end liigutaks ning ilma et ta oma heiterelvi huupi välja saadaks» (Tacitus).

Bessid tulid korraga suure huljana tormijooksul ülalt alla ning paiskasid kätega kive, tules tugevdatud teibaid ja tammetüvesid roomlaste valli vastu. Haokubude, kokkupõimitud vit-sade ja laipadega püüdsid nad kraave täita. Teised viskasid kaasatoodud ronisillad ja redelid kaitserinnatise sakmetele, haarasid nendest kinni ja püüdsid neid maha rebida ning kähmlesid kaitsetega mees mehe vastu. Roomlased heitsid pealetormajate poole viskerelvi ning tõrjusid neid kilbikupalde abil tagasi. Nad lasksid oma kaitsetõketelt kivilaviine kallaletungijate peale veereda.

«Meie omadel,» märgib Tacitus, «õhutas vaprus eneseusal-

dust ning mõte suure häbi sisse sattumisest ei lasknud neil põgeneda. Vaenlast tiivustas viimane pääsmislootus, paljude naiste ja laste kohalolek ning nende hädakisa. Õõ suurendas ühes kohas julgust, teises kohas hirmu. Torgati ikka ja jälle pimesi ning haavu, ilma et oleks nähtud, kust, sest võimatu oli sõpra või vaenlast ära tunda. See ja kaljuseintelt mitmekordselt vastukaikuvad barbarite lahinguhüüded ajasid meie omad sedavõrd segatult, et nad mõned tugipunktid käest andsid. Siiski pääsesid vaenlastest vaid vähesed läbi. Ülejäänud tõrjus Sabinus aovalgel õõgi-kindlusesse tagasi, kus kurnatud sõdalased lõpuks alla andsid. Lahema ümbruskonna elanikud alistusid siis vabatahtlikult, et nad ei kaitses talve varajane saabumine Hemuse mäestikus alistumise eest vägivalla või piiramise teel.»

Bessi diiride lõppvõitlus, mis sai vaba Traakia loojangu algustajaks, meenutab ülestõusnute tingimusteta oma elu kaalulepanekuga ja vaprusena toda peaaegu juba legendaarseks saanud võitlust Šipka maekurus Vene-Türgi sõja ajal aastal 1877. Siis avaldasid bulgaaria haidukid samuti Balkani nõlvadel võrratu kurnapõlgusega vastupanu türklaste ülevõimule nii kaua, kuni alistusid Vene vabastusväed. Bulgaarlastele oli selle lahingu tulemusena vabanemine 500-aastasest Türgi ikkest, bessidele tõi nende lahing aga peaaegu sama pika allutamise Rooma ikke alla.

Pärast «besside Arese aheldamist» sai Rooma de facto isanõukaks Traakia üle, mis pärast viimase Traakia kuninga Rhoimetalkes III mõrvamist aastal 46 m. a. j. muutus ka juriidiliselt Rooma provintsiks.

TRAAKIA ROOMA IMPEERIUMI KOOSSEISUS

Traakia vallutamine oli Roomale strateegiline paratamatus ning kõik roomlaste poolt pärast võimu ülevõtmist rakendatud meetmed olid eranditult seotud nende sõjaliste vajadustega. Nad ehitasid teid ja sildu, rajasid linnu ning püstitasid piki Doonaud Raudväravatest kuni Musta mereni kaitsevõimeliste piirikindlustuste ahela.

Traakia ühiskonna sotsiaalses ja majanduslikus struktuuris ei tulnud Rooma võimu läbi esialgu peaaegu mingeid muutusi. Sõjaline haldus respektis vana hõimudejärgset jaotust ega muutnud midagi ka traakia aristokraatia sotsiaalses seisundis. Maa ja sõitlased jäid endistviisi piiramatult aristokraatia käsutusse. Traakia andis Rooma armeele nisu ja hobuseid ning varustas orjadega, keda peamiselt kasutati tööks põllumajanduses, kaevandustes ja linnade käsitööettevõtetes. Ning ka gladiaatoritena.

Gladiaatorid olid vanas Roomas üksikvõitlejad, kes pidid ebavõrdselt relvastatuina teineteisega elu ja surma peale võitlema. Gladiaatorite võitlused, mis olid traakia ja etruski vürstide matustega kaasnenud kultuslikest talitustest välja kasvanud, olid Rooma riigis laialt levinud. Nad olid eranditult määratud publiku tasuliseks meelelahutuseks, olles ülimalt tulus äri nende korraldajatele. Võitlused, mis toimusid amfiteatrite areenidel, olid just võitlejate ebavõrdse relvastuse tõttu rafineeritult põnevad, brutaalsed ja barbaarsed. Nõnda näiteks astusid teineteise vastu võitlejad, kellest ühel oli mõõk, kuid polnud kilpi, teisel seevastu oli kilp, kuid polnud mõõka. Mitte alati ei võitnud mõõgakandja. Surma suu ääres tundes lõi nii mõnigi meeleheites gladiaator palja kilbiga maha oma mõõgaga relvastatud vastase. Sageli seisid vastamisi kalavõrguga ja harpuuniga gladiaatorid. Nende võitluste puhul polnud sugugi haruldane, et «kalur» kolmeharalise harpuuniga varustatud gladiaatori võrku püüdis ning publiku suureks meeleheaks ära kähistas. Võitlus loeti alles siis lõppenuks, kui üks gladiaatoritest surnud oli. Viikijäämist polnud. Mõnikord pidid gladiaatorid võitlema metsloomadega. Ka siis kestis võitlus nii kaua, kuni üks võitlejaist surma sai. Hilisematel aastatel sunniti kristlasi röövlloomadega elu ja surma peale kahevõitlust pidama.

Traakia orjad olid Roomas juba enne Traakia vallutamist tuntud nimetuse all «Thraex» kui surmapõlgavad gladiaatorid.

Üks nendest, maidide hõimu kuulunud traaklane oli Spartacus. Ta organiseeris aastal 72 e.m.a. kõige suurema antiikaja orjade ülestõusu, mis roomlastele erakordseid raskusi valmistas. Traakia, keldi ja germaani ülestõusnutega ühines ligemale 60 000 meest — orje, vabakslastuid ja vaeseid talupoegi, kes Capuast alustades vallutasid terve Lõuna-Itaalia. Rooma sõjavägi Campanias hävitati ning Roomal tuli läbi elada üks oma suurimaist olmandustest, kui Spartacus traakia kombe kohaselt korraldas matustevõitlused, kus 400 vangilangenud roomlast gladiaatoritena võitlema pidid.

Pärast alguses saavutatud suurt edu mandub ülestõus aga peagi ohjeldamatuteks röövkäikudeks. Eesmärkide ja võitlustaktika ümber tekkinud vaidlused viivad lõpuks saatusliku lähemiseni. Kelt Crixus, üks Spartacuse lähimaist kaaslasist, lööb koos oma poolehoidjatega sõjaväe peajõududest lahku ning saab hävitavalt lüüa.

Spartacusel õnnestub esialgu põhja poole läbi murda. Ta tahab Itaaliast Illuüriasse, Makedooniasse ja Traakiasse pääseda. Sealt loodab ta abi ja vabadust. Kuid ta sõdurid sunnivad teda tagasi poorduma lõunasse, kust loodavad saada veelgi suuremat sõjakaiki.

Aastal 71 e.m.a. seab rooma väepealik Crassus, hüüdnimega «Rikas» traaklase olukorda, et see peab vastu võtma otsustava lahingu. Enne seda tapab Spartacus oma esilsade vana kombe kohaselt hobuse selle märgiks, et tagasiteed pole. Tema naine Valeria («Eluihaline»), endine Dionysose preestritar, ja tema ustavamad sõbrad võitlevad koos temaga kuni kibeda lõpuni. Nad ei lange elusana roomlaste kätte. Need 6000 ellujäänut aga, kes relvad maha panid, puuakse Crassuse käsul piki Via Appiat risti. Kuus tuhat risti kuuele tuhandele mehele.

Kui praegu Sofia kesklinnas muistse rooma Serdica varemete vahel mööda maa-aluseid jalakäijate läbikäike jalutada või tunda tugeva elamuse Põhja-Bulgaarias Abrituse linna vägevaid kivimüüre'silmitsedes või kui Varna ja Nessebari suurepäraseid rooma skulptuure imetleda, siis seisame küll kõrge kultuuri ja tsivilisatsiooni tähelepanuväärsete tunnismete ees, kuid nendel pole enam midagi tegemist vanade traaklastega. Ka mitte sekundarselt! Sest vaatamata tohutule arheoloogilisele leiumaterjalile, mille rooma tsiviliseerijad tänapäeva Bulgaaria territooriumile maha jätsid, jäi Rooma vaimne ja kultuuriline mõju Traakia rahvastiku valdavale osale väikeseks.

Thracia provints oli Roomale eelkõige sõjaline baas. Sihipärast romaniseerimist nagu Daakias või osaliselt ka Möösias siin ette võtta ei kavatsenudki. Roomlased ja traaklased elasid teineteise kõrval. Nekrutite võtmisega ja orjastamisega vähenes rahvarv kiiresti. Traakias seda uusasukate või kolonistidega ei asendatud, sest Rooma ei tundnud selle vastu mingit huvi. «Traakia rahva elujõu aeglane väljakurnamine» (Wiesner) viis tööjõu

püüduse tõttu ka sügavale ulatuvate muutusteni maavaldussuhtes. Traakia aristokraatide mõisad sattusid roomlaste kätte, sai keisri domeenideks või anti teenekate veteranide kasutusse. Seepeale otsisid noored aristokraadid õnne Rooma sõjaväe eliitüksustes ning läksid nõnda oma rahvale kaduma. Nad muutusid roomlasteks nagu igaüks, kes edasi jõuda tahtis.

Armees võisid traakia sõdurid nagu kõik teisedki illüürla, pannoonia või makedoonia «roomlased» jõuda kõrgeimate auastmeteni ning koguni keisriks saada nagu Maximinus C. Iulius Verus Thrax aastal 235 m.a.j.

Ta võitis alevanne Reini ääres, vabu daaklasi Transilvaaniale ning lõpuks sarmaate Doonau suudmes. Sõjaväelaagritest valitses ta Rooma maailmariiki. Roomat polnud ta kunagi näinud. Kuid juba pärast kolmeaastast valitsemisaega langes «traakia tõusik» 238 a. m.a.j. Aquileias senati poolt õhutatud mauretaania ja keldi vägede mässu ohvriks.

Pärastine Ida-Rooma keiser Justinianus (482 kuni 527 a. m.a.j.) oli samuti traakia päritoluga nagu praegusest Lõuna-Bulgaariast Stara Zagorast pärinev Traianus Mukian, kes lõpetas oma sõjaväelise karjääri kui Dux (mis oli kõrgeim auaste, mida Rooma anda sai). Justinianus nagu Mukiangi rääkis vaid ladina keelt ning nende sõjaväeteenistusest mallitud kasvatus oli roomalik. Nende etniline päritolu ütleb seega tegelikult vaid vähe.

ESIMENE DOONAU RINNE

Esimene Doonaumaadel paiknev regioon, mis esialgu aastal 15 m.a.j. ühe ning 26. aasta paiku m.a.j. kahe leegioni läbi Rooma tõhusa kontrolli alla sattus, oli Möösia, traakia müüslaste vana pärismaa. Moesia provints ulatus umbes Bulgaaria läänepiirilt Doonau ja Bälkani vahel kuni Musta mereni. Hiljem lisandus sellele veel praegune Bulgaaria ja Rumeenia Dobrudža kui ka ulatuslikud Moldaavia ja Galiitsia alad ning mitmed Ukraina servaalad. See suur provints sai endale nimetuseks «Moesia Inferior». Moesia Superiori provints asus läänes ning hõlmas tänapäeva Ida-Serbia ala ja pärastise Banati Doonaust põhja pool.

Möösia oli roomlaste esimene Doonau rinne Daakia vastu. Elanikkond koosnes peamiselt paikseks muutunud geedi talupoegadest, kelle kohta Ovidius kord ütles, et «neil on ühes käes ader ja teises mõök, et end põhja poolt tulevate metsikute ratsanike (sarmaatide — *Autori märkus*) vastu kaitsta». Juba 1. sajandil e.m.a. sai Möösia suhteliselt hõre asustus lisa bessi emigrantide näol, keda Rooma väepealiku Luculluse (72 a. e.m.a.) ja Crassuse (19 a. e.m.a.) karistusekspeiditsioonid olid nende mägi-kodust Rodope mägedes Põhja-Bulgaariasse välja ajanud. Teine bessi sisserännulaine järgnes aastast 27 e.m.a. aastani 45 m.a.j. Seekord ei tulnud bessid aga enam kui väljaaetud, vaid kui

«kaitsetalupojad», keda Traakia vasallkuningad Doonau piiri kaitseks elama asustasid. Bessi külade olemasolu on ka tänapäeval tõestatav kuni Doonau suudmeni. Aastal 46 m.a.j., seega pärast Thracia provintsi moodustamist, nihutas keiser Claudius Doonau piiri lõplikult kuni Musta mereni, pärast seda kui keldi skordislased ja daaklaste ning bastarnide alatised kallaletungid uue juldekupoliitika vajalikuks muutsid. Vastupidiselt varasematele meetmetele, mis piirdusid vaid lihtsate karistusekspeiditsioonidega, rakendasid roomlased siin esmakordselt taiesti uut kaitsestrateemiat, mis nägi ette elanikkonnast tühjaks tehtud kaitsetsooni piki Doonau vasakpoolset kallast. Selle tsooni elanikkond evakustati vägivaldselt mujale. Säärane tühjaksasustamine toimus kahel korral — esmakordselt meie ajaarvamise teise kümnendi esimesel kahel aastal ja teistkordselt aastail 62 ja 63 m.a.j.

Ühtekokku toodi Moosiasse umbes 100 000 kuni 150 000 «evakandanuublast» koos naiste, laste ja vürstidega ning paigutati neid elama Tõenäoliselt olid ümberasustatute hulgas nii geedid ja daaklased kui ka bastarnid ja sarmaadid. Neid ei paigutatud elama mitte väiksematele aladele koondatult, vaid mööda kogu provintsi laiali.

Daakiast ümberasustatuile lisandusid veel arvukad kolonistid Italiaalt, Noricumist, Pannooniast ja Dalmaatsiast, kes lootsid Moosia viljakatelt lõssimuldadelt suurt viljasaaki, ning mitte alustatult. Rooma asunikud, kes küldes geedi-daakia ja bessi talupoegade rahumeelses koos elasid, aitasid oma tavade ja kommetega, oma usuliste kujutelmadega ja oma koelega oluliselt kaasa Moesia ajutisele romaniseerimisele. Ka Musta mere äärses Lääne linnades nagu Dionysopolises ja Odessoses (Varnas) sai rooma element kiiresti ülekaalu.

Möösia jäi urbaniseerimisele ja Rooma kodanike suurele juurdevoolule vaatamata talupoegade maaks. Rooma talupoegliku elemendi mõju tugevdas ulatuslik Silvanuse kultuse levik. Silvanus oli loodusejumal, kes, nagu väideti, soodustas kasvu ning ta austati ka kui koduloomade, karja ja eraomandi kaitsjat. Lõulda peeti heaks aednikuks ning kujutati ikka viinamarjalõikamisnuga käes. Peas kandis ta nuluoksi. Tema nimi on tuletatav ladinakeelsest sõnast *silva* ('mets'). Ristiusu tavades muutus Silvanus pühaks Sylvesteriks.

TRANSILVAANIA KINDLUS

Teistsugune kui Möösias oli olukord Doonaust põhja pool. Daakia elanike massiivne evis otsustavat tähtsust roomlaste sõjalise võimevõimu säilitamiseks Kagu-Euroopas. Daakias valitses kuninga Decabalus (85 kuni 106 a. m.a.j.), kes oli daakia hõimude ühendusest ühendanud ning kes elas sõpruses ka bastarnide ja sarmaatidega. Ta oli esmakordselt aastail 86, 87 m.a.j. sattunud

tõsisesse vastuollu roomlastega. Tõllal püüdis Rooma väepealik Cornelius Fuscus daaklasi alistada. Ta kaotas aga esimesel kohtumisel lahingu ja elu. Daaklased said arvukalt vange ning palju Rooma relvi ja sõjamasinaid. Keiser Domitianus päästis oma võiduga Tapae juures küll olukorra, kuid ta ei saanud sõjalist edu poliitiliselt ära kasutada. Decebalus kasutas rahuläbirääkimistel aastal 89 m.a.j. osavasti ära Domitianuse kaotuse lahingus markomannidega ning Moosia alatise ohustamise Sarmaatia roksoolaanide poolt ning osutus sõjalisest lüüasaamisest hoolimata lõpuks ikkagi võitjaks.

Decebalus alistus vormiliselt roomlaste ülemvalitsusele ning võttis saadiku kaudu vastu kuningakrooni Domitianuse käest. Isiklikku kokkusaamist Rooma keisriga vältis Daakia kuningas aga taktikalistel kaalutlustel. Ta ei soovinud Domitianusele isiklikult lubadusi anda, et jätta endale vabad käed edasiste otsuste tegemiseks. Roomlased teatasid oma valmisolekust anda uuele vasallkuningale mitte üksnes iga-aastast rahalist toetust, vaid toetada ka Daakia ülesehitamist rooma käsitöölise, ehitusmeistrite ja kindlustustehnikute kohalesaatmisega, aidates seega tahtmatult kaasa maa relvastamisele, mis oli nende eneste vastu suunatud.

Kuid Daakia vallutamist ei dikteerinud keiser Traianuse ajal üksnes poliitilised ja sõjalised kaalutlused. Rooma oli haaratud katastroofilisest finantskriisist, mille oli esile kutsunud Domitianuse priiskav valitsemine. Hiiglaslikku puudujääki riigi majanduses ei suutnud korvata isegi tema kokkuhoidlikud järglased Nerva ja Traianus. Lahendust pakkus Traianusele aga kulla, hõbeda ja raua poolest ääretult rikka Daakia vallutamine.

Antiikaja suurimate sõjaliste ürituste hulka kuulunud sõjakäiku Daakia vastu valmistas Traianus ette täie tõsidusega. Ettevalmistused kestsid peaaegu kolm aastat, enne kui umbes 13 mõlemas Moosias statsioneeritud leegioni, keda toetasid arvukad pretoriaanlaste kaardiväe kohordid ja paljud abiüksused m. a. 101. aasta kevadel Nera suudme juures (umbes 40 kilomeetrit Belgradist ida pool) mööda ujusildu üle Doonau läksid ja Banati lauskmaad pidi põhja poole liikusid.

Umbes 150 000-mehelise armee juhatamise oli Traianus isiklikult enda kätte võtnud. Ka oli ta 15. märtsil 101. a. m.a.j., oma Roomast ärasõidu päeval, lasknud preestritel Jupiterilt võidukat kojutulekut paluda.

Nimetamisväärset vastupanu leidmata jõuab Traianus Caransebeşe ümbrusesse (Rumeenia), kus Decebalus talle Oräştie mäestiku lõunapoolsete eelmägede juures antiikaja Tapae piirkonnas vastu astub ning luia saab. Decebalusel õnnestub mägedesse pageda. Traianus läheb Sarmizegetusa kuningalinnusest allpool oleva mäekuru kaudu Haşegimaale. Veel tänapäevalgi mõistatavad ajaloolased, kuidas nii juhtuda võis, et Rooma keiser läks Sarmizegetusast mööda, ilma et oleks teinud vähimatki katset

Kindluse ründamiseks. Keegi ei oska tänapäevani kindlalt öelda, kas Traianus mägedesse peidetud Sarmizegetusast üldse märkas.

Sugis oli käes, kui keiser Traianus Haşegimaal edasitungimise katkestas, et talvekorterisse asuda. Sellest talvelaagrist tekkis hiljem rooma Sarmizegetusa linn (Ulpia Trajana). Decebalus kasutas talvise võitluste vaheaja ära julgelt ettevõetud rünnakuteks Moesia Inferiori provintsi vastu. Koos germaani bastarnide ja sarmaadi roksolaanidega läksid daaklased üle kinnikülmunud Doonau ning ründasid roomlaste asulaid ja kindlusi. Võideldi armise vihaga. Traakia naised piinasid rooma vange nugade ja polevate tõrvikutega ning paljud ohverdati vana kombe kohaselt sõjajumal Aresele.

Kiirmarssidega liigub keiser Traianus lõunasse ning ajab kallale tungijad jälle üle Doonau tagasi. Paljud daakia ratsanikud upuvad põgenemisel, sest sulailma tõttu on Doonau jää rabedaks muutunud. Traianus sunnib geedi-daakia hõimud Muntenias ja Alim-Moldaavias alistuma.

Kevadel 102 m.a.j. alustab Traianus ofensiivi Daakia riigi keskuse vastu Oräştie mägedes. Tema väeosad, mis said täiendust lõunast üle Vilcani ja Punase torni mäekuru tulnud üksuste naol, lähevad Sarmizegetusa ulatuslikest kindlusrajatistest kaugemale mööda ning võtavad terve mägi ala tugevasse piiramisrõngasse. Decebalus peab rahu paluma. Roomlaste tingimused on lühikesed — daaklaste kuningas peab oma sõjaväe laiali saatma, oma roomlastest nõuandjad välja andma ning kindlused maatas tegema. Ning ta peab, nagu rooma ajaloolane Dio Cassius ütleb, roomlaste sõbrad ja vaenlased oma sõpradeks ja vaenlasteks tunnistama, mis tähendab seda, et ta peab omaenda välispoliitikat loobuma.

Rahu osutub vaherahuks kahe sõja vahel. Pärast seda, kui Decebalusel õnnestus Rooma okupatsiooniväed rahutingimuste nõuandel orjaliku täitmiseega maalt välja meelitada, hakkab ta talaja uuesti relvastuma. Decebalus teab, et Traianus tahab Daakia vallutada ning impeeriumi provintsi muuta. Ta teab aga ka seda, et ükski on ta liiga nõrk roomlastele kehtvat vastupanu osutamiseks. Nii keelitleb ta oma naabreid temaga liituma, sest nad saavad vaid ühise vastuseisuga Rooma survet tagasi tõrjuda. Rooma-vastasest koalitsioonist ei tule midagi välja. Decebalus peab kogema, et isegi mõned tema enda hõimuvürstidest on juba valakesi liidus Roomaga.

Decebalus tahab pantvangi võtmise ja mõrvakäse abil roomlaste kallale tungi vältida või vähemalt edasi lükata. Mõlemad üritused ebaõnnestuvad.

Rooma soovidele uuesti tingimuseti alistumise lubadusega meeldib ta VII leegioni komandandi Longinuse, Traianuse isiklikule sõbra, oma laagrisse ülesrivistatud sõjaväe ees nõuab Decebalus Longinuselt avalikku reetmist: roomlane peab Traianuse sõjalised kavatsused teatavaks tegema. Longinus lükkab selle

nõudmise tagasi ning pannakse Decebaluse poolt kodusesse aresti. Käskjalg annab Traianusele edasi Longinuse vabakslaskmise tingimused: roomlaste poolt vallutatud Banati tagasiandmine kuni Doonauni ning kulude korvamine, mida temal, Decebalusel, Rooma esimese vallutussõja tõttu tuli kanda. Traianus annab daaklaste kuningale lootust, öeldes, et ta ei hinda Longinust liiga kõrgelt, kuid mitte ka liiga madalalt. Teiste sõnadega — «lunaraha» suuruse suhtes tuleb veel läbi rääkida.

Longinus võtab oma keisrilt otsustamise elu ja surma ülo, andes talle täieliku tegutsemisvabaduse sellega, et mürgitab enda. Seepeale pakub Decebalus Rooma keisrile uut vahetuskaupa — selle vaba daaklase väljaandmise eest, kes Longinusele mürki andis ja tema kirjaliku läkituse Traianuse kätte viis, on ta nõus Longinuse laiba ja kümme rooma vangi välja andma. Ta saadab ühe vangivõetud Rooma ohvitseri parlamentäärina Traianuse laagrisse. Keiser lükkab pakkumise tagasi väitega, et talle on ühe ohvitseri (parlamentääri) elu Rooma keisririigi au seisukohast tähtsam kui Longinuse riiklikud matused.

Ka Decebaluse plaan Traianust «ülejooksiku» abil mõrvata, luhtub. Üks palgatud mõrvareist äratav kahtlust, ta võetakse kinni ning piinapingil ütleb välja oma kuningliku käsuandja nime.

Suvel, oletatavasti 106. aasta juunis, marsivad roomlased Traianuse juhtimisel teistkordselt Daakiasse. Peavägi laheb Turnu-Severini juures üle Doonau mooda kivisilda, mille Traianus oli lasknud kuulsal arhitektil Apollodorosel Damaskusest ehitada, ning tungib kahes kolonnis põhja poole. Kõigi väekoondiste eesmärgiks on kuningalinnus Sarmizegetusa, mis pärast ägedat vastupanu vallutatakse ning kuni alusmüürideni hävitatakse. Decebalusel õnnestub koos mõne ustava kaaslasega põgeneda. Ta püüab jõuda Sarmaatia roksolaanide juurde, et seal poliitilist varjupaika paluda.

Traianus saadab ratsaväe erikomando põgeneva kuninga kannule. Mõne päeva pärast jõuavadki rooma ratsanikud Decebalusele järele, kes ühel metsalagendikul sisse piiratakse ja kätte saadakse. Daakia draama lõpustseen on jäadvustatud Roomas asuval Traianuse sambal, mis püstitati mälestamiseks Traianuse võitu daaklaste üle. Oma arvukate reljeefide tõttu on see piltidega varustatud sõjajutustus. Decebalus, kelle ümber on rooma ratsanikud, surmab end tamme all istudes lühikese kõvera pistodaga. Sellega tahab ta pääseda habist minna Traianuse triumfikäigus ahelaisse panduna läbi Rooma, millele järgneks tema kuulatu kurjategija hukkamine Rooma riigivanglas.

Jälitajad eraldavad pea ja parema käe surnud kuninga keha küljest ning toovad mõlemad Traianusele. Decebaluse pea pannakse Roomas avalikult välja, kui Traianus laseb 123 päeva pühitseda oma võitu daaklaste üle. Sellel võidupeol peavad ka kümme tuhat gladiaatorit areenile astuma. Decebaluse lõpp oli

meile veel mõned aastad tagasi teada vaid Traianuse samba reljeefide kaudu. Nüüd on aga olemas ka konkreetsemad andmed. Nende eest võlgname tänu ühele ameerika uurijale, kes Kavala arheoloogiamuuseumis Kreekas juhuslikult avastas hauasamba selle ratsanikejuhi raidkujuga, kes oli Decebalust jälitanud ja ta tapanud. Mehe nimi oli Tiberius Claudius Maximus ning raidkiri tema hauasambal ütleb, et ta «Decebaluse kinni võttis ja tema pea Rooma tõi». Kinnivõtmise paigana on märgitud daakia osula Ranistorum, mille asukohta pole seni veel suudetud kindlaks teha.

Mitte üksnes raidkiri, vaid ka hauasamba reljeef viitab sõdur Tiberius Claudius Maximuse teole. See kujutab teda kõrgel hobuse seljas, tema ees tamme all istuvana aga daakia aadlikku iseloomuliku kõrge viltkübaraga. Mehe paremast käest kukub kõver pistoda. Hauasamba reljeef kinnitab Traianuse samba piltsonumit. Seal näidatakse Decebalust, kui ta püüab endal pistodaga kõri läbi lõigata. Tiberius Claudius Maximuse sammas aga kujutab järgmist stseeni: daaklaste kuningas on surnud ja pistoda libiseb ta käest. Daakia draama on lõppenud.

11. augustil 106. aastal m.a.j. mainitakse Daakiat esmakordselt kui Rooma provintsi. Decebalusega läheb ka Daakia riik looja, mitte aga rahvas, kes nüüd Rooma valitsuse all Daakia provintsi moodustab. See oli rikas provints.

Materiaalne pärand, mis pärast Decebaluse surma roomlastele osaks sai, polnud väike. Roomlased võtsid üle õitsva põllumajanduse ja tulutoovad kaevandused. Daaklased kasvasid põlisest aegadest peale koduloomi ning neil olid suured lambakarjad. Nad said soola ning kaevandasid suurel hulgal kulda, hõbedat ja rauda.

Ka sõjasaak tasus end Traianusele ära. Ainuüksi kuld, mille Rooma keiser pärast teise Daakia sõja lõppu maalt välja viis — Decebalus oli asjata püüdnud oma kulla-aardeid ühte Orástie maastikujõkke uputada — oli ümberarvestuste kohaselt ümmarguselt 555 miljonit kuldfranki väärt. See summa lubas Traianusel nii riigikassa puudujäägi katta, kui võimaldas tal ka m.a. 106. aasta maksud ära jätta ning impeeriumi igale maksumaksjale 650-denaarise kingituse teha. Daakia kuld pärines suuremalt osalt Lääne-Karpaatide kaevandustest. Ka hõbedasaak oli väärt — ümberarvestatult võrdus see 62 miljoni kuldfrangiga.

Teisiti kui Traakias algas Daakias kohe pärast maa vallutamist roomlaste poolt sihipärane romaniseerimine. Kogu impeeriumist toodi kohale koloniste ning linnade elatustaset tõsteti lunduvast. Rooma tsivilisatsiooni iseloomulikeks tunnusmärkideks olid monumentaalehitised, templid, amfiteatrid ja saunad ning kindel teedevõrk. Mõned teedest olid koguni kividega sillutatud. Kultuuritase tõusis nii linnades kui ka maal suurte mõi-

sate (*villae rusticae*) näol, sest võõrsil elavad Rooma kodanikud ei tahtnud oma vana kodu harjumuspärasest peenemast eluladist loobuda.

Linnad olid romaniseerimise lähtealuseks, sest halduses, kohutukorralduses ja sõjaväes räägiti vaid ladina keelt. Ladina keel oli ühendavaks sidemeks, mis seda rahvaste segu koos hoidis ning mis loomulikult ka kohalikku rahvastikku kaasa tõmbas. «Et mõista, kuidas jõuti nii kiire romaniseerimiseni, mis omalt poolt tähendas rumeenia rahva kujunemise algust, niisiis et mõista, kuidas terve rahvas oma keelest loobus ja vallutaja keele omaks võttis,» ütleb rumeenia ajaloolane Constantin C. Giurescu, «peame me meeles pidama, et Daakia polnud seesuguse arengu poolest mingi üksikjuhtum, vaid sama nähtus esines ka impeeriumi teistes osades, nimelt Gallias, kus vana keldi rahvastik ladina keele ära õppis, või Hispaanias, kus ibeerlased sedasama tegid. Seda ei tehtud sunni pärast, vaid eeskätt eeliste tõttu, mida ladina keele omaksvõtmine andis. Oma osa etendasid ka rooma kõrgema elulaadi külgetõmbejõud, suure riigi prestiiž ja võim ning lõpuks ka järeleaimamistahe, mis kõik viiski assimileerumiseni. Meie ajaarvamise kolmanda sajandi keskpaigas kõneles igaüks Daakias ladina keelt. Tuleb aga arvesse võtta, et vulgaarladina keelt, mis siin, Doonau ja Karpaatide alal, väikese daakia leksikaalse pärandi üle oli võtnud.» Romaniseerimisprotsessi toetasid vanad keldi mõjud, mida kogu maal kõikjal veel kohata võis.

Kuid romaniseerumisele ja ulatuslikele sõjalistele kaitseabinõudele vaatamata tuli Daakia pärast 168 aastat kestnud roomlaste valitsemist «barbaritele» jätta. Kui m.a. 220. aastast alates gootide, «vabade daaklaste», Ida-Karpaatides karjakasvatajatena elavate karpide ja kostobookide kallaletungid üha visamaks muutusid, otsustas keiser Aurelianus ette võtta drastilise piiride õgvendamise. Ta loovutab Daakia provintsi. Meie ajaarvamise 271. aastal jätavad Rooma leegionid ja Rooma haldus provintsi põhja- ja keskosa maha ning tõmbuvad Doonaust lõuna pool asuvale alale tagasi. 275. aasta kevadel evakueeritakse ka lõunaosa, praegune Muntenia ja Valahhia.

Barbarid suruvad Rooma kaitseseisundisse. Väljastpoolt tulev sõjaline surve, mis majanduslike probleemide lahendamise jätkuvate vallutuste teel võimatuks muudab, toob endaga kaasa sügavaid sotsiaalseid ja majanduslikke muutusi Rooma riigis. Aastal 212 m.a.j. saavad kõik provintside vabad elanikud Rooma kodanike õigused ning nende pojad ei pea enam teenima abivägedes ratsa- ja maaväelastena, vaid paigutatakse leegionidesse kui võrdõiguslikud sõdurid.

Kuni meie ajaarvamise 1. sajandi lõpuni tugines Rooma majandus suuremalt osalt orjade tööle ning maa rikkuse kujunemisel polnud vallutussõdade saak mitte viimasel kohal. Kui «barbarid» nüüd need sõjad seisma panid, siis katkes ka orjade

juurdevool ning põllumajanduses orjatöö aegapidi lakkas. Orjade asemele astusid nõndanimetatud koloonid (renditalupojad), kes latifundiumide omanikelt raha- ja loonusrendi eest väikesi talumajapidamisi rendile võtsid. Et väikerentnikud, kes tulid varem vabade ja maad omanud talupoegade, käsitöölise, vabakslastute ja orjade hulgast, tundsid põllutööriistadest niisama suurt puudust kui veoloomadest ja väetisestki, jäid saagid väikeseks. Koloonid sattusid eeskätt Itaalias väga suurtesse võlgadesse ning langesid aegapidi sõltlusse.

Heaks saagiks pakkus aga võimalusi kasutamata uudismaa, mis vallutatud Daakia ja Mõösia provintsis käepärast oli. See tõmbas ligi paljusid koloniste ja oli üheks põhjuseks, miks nendes mõlemas rikkas põllumajanduslikus provintsis oli roomlaste elatahtsus kogu elanikkonna hulgas võrratult kõrgem kui näiteks Thracia provintsis, mille põllumajandus Traakia tasandiku geograafiliste tingimuste tõttu pidi piirduma vaid Maritsa oru ülemise osaga.

Provintside võrdõiguslikkus tõi endaga aegapidi kaasa poliitilise raskuspunkti nihkumise Roomast kui keskusest äärealadele. Keiser Constantinuse (306 kuni 337 m.a.j.) valitsemise ajal sai kunagine traakia-kreeka Byzantium kui vastsetl rajatud Konstantinoopol (330 m.a.j.) Rooma riigi pearesidentsiks. Thracia ja Mõösia provintid nihkusid seega uue Rooma pealinna vahetusse mõjupiirkonda, sellal kui loovutatud Daakia provintid germaangootide-gootide ülemvalitsuse alla sattus. Ometi, ning see on Doonau ja Balkani ala ajaloolises arengus kõige huvitavam, kujunes argnevatel sajanditel Daakia vanast daakia-geedi elanikkonnast võõraste rahvaste keskel romaani rahvas, sellal kui traaklased tunduvat pikemale roomlaste valitsemisele vaatamata ulatuslikult slaavistusid.

KUIDAS DAAKLASTEST ROMAANI RAHVAS SAI

Rumeenia ajaloo uurimine on traumeeritud sellest ajast alates, kui valismaa ajaloolased 19 sajandil esmakordselt arvamist avaldasid, et rumeenia rahvas ei tule näha kunagi Daakias statsioneeritud Rooma sõjaväe ja kolonistide otseseid järglasi, vaid et ta on tekkinud alles hiljem, tänu romaani hõimude uuele sissetulevale Doonaust lõuna pool asuvatelt aladelt, sest roomlaste lagunemisega olevat Daakia elanikest täiesti tühjaks jäänud.

See vaidlus oli kuni viimase ajani vaid hüpoteetiline, sest kunibki pool ei saanud oma teesi õigsust teaduslikult kinnitada. Nüüd on aga otsus arvukate arheoloogiliste leidude põhjal langenud kontinuiteediteooria kasuks. Leiud tõendasid, et daakia-geedi rahvastik ei hävinud roomlaste läbi, ning samuti, et daakia-rooma elanikkond ei jättnud Daakiat maha pärast Rooma leegionide väljaviimist.

Daakia loovutamist Aurelianuse poolt tuleb Constantin Giurescu järgi mõista nii, et Doonau taha tõmmati tagasi vaid legionid, ametnikud ja tsiviilelanikkonna vähemus — need inimesed, kes olid suutelised ka mujal elama. Maa- ja linnaelanikkonna enamik — talupojad, karjased, käsitoolised, vaimukaupmehed, romaniseerunud paiksete daaklaste ja veteranide otsesed järeltulijad, jäi peevastu paigale. Kõigis Rumeenia osades on viimasel ajal kunagiste rooma asulate vahetust naabrist leitnud arvukalt haudu daakia päritoluga keraamikaga, samuti on saadud daakia-rooma päritoluga leide roomlaste lahakumisele järgnenud ajast.

Daakiasse mahajäänud romaniseerunud daaklased, geedid ja rooma kolonistid sattusid gootide võimu alla. See polnud väga valdne alistamine, vaid vabatahtlik uute isandate tunnustamine. Goodid polnud vaenlased, kes kõike hävitada tahtsid, nagu rooma ajaloolased seda meelsasti kirjeldavad, vaid püüdsid jõuda rahu meelsele vastastikusele arusaamisele daakia-rooma elanikkonnaga. Külakondlik struktuur jäi gootide valitsemise läbi peaaegu puutumata. Et elu gootide võimu all polnud maaelanikkonnale sugugi mitte vähem talutav kui Rooma maksunõudjate ja sõdurite all, sellele vihjab rooma ajaloolase Salvianuse teade, kes muu hulgas kirjutab: «Rooma talupojad anuvad ühel häälel, et nad tuleks barbarite juurde elama jätta... ning siis me imestame, et goote võita ei suudetud, kui talurahvas meelsamini nende kui meie juures on.»

«Goodid, Daakia uued isandad, polnud säärased,» väidab C. Daicoviciu, «nagu nii mõnigi ajaloolane neid meile — *pro domo* — oma kirjutuslaua tagant kujutas. Niihästi nendega kui ka nende järeltulijate — gepiididega leidis paikne elanikkond *modus vivendi*... See näib küll ebatavalisena, kui silmas pidada barbarite julmuse, millega varasem ajalookirjandus meid kostitas. Kuid kindel on see, et goodid ja gepiidid pakkusid mahajäetud paiksele elanikkonnale kõige paremat, ehkki natuke karmi kaitses tema igapäevases elus... Me ei tohi unustada, et niihästi goodid kui ka gepiidid olid tunda saanud kristluse headtegevate mõju, mis just 4. sajandil Daakiasse tugevasti sisse tungis.»

See, et daakia-rooma elanikkonna jäljed m.a. 5. sajandil mõneti kaovad, on seletatav hunnide sissetungiga, mis purustas paljud külad, hävitas gootide nõrgalt arenenud linnaelu ning sundis elanikkonda tihedatesse mägimetsadesse taanduma.

Seal, kus daakia-rooma elanikkonnal polnud põgenemise või kõrvalehoidmise võimalusi (näiteks Lõuna-Venemaa stepi servaaladel ning piki Doonaud kulgeval Rumeenia madalmikul), hävitati ta vaenlase kallaletungidega peaaegu täielikult. Nende alade sporaadiline taasasustamine toimus alles alates 5. sajandist m.a.j. slaavi hõimude sisseimbumisega põhja poolt.

Pärast Rooma-Bütsantsi võimu allakäiku Traakia põlismaa-

del Doonaust lõuna pool algab geedi-rooma ja Daakias asuvate slaavlaste kooselamise tulemusena tegelik rumeenia rahva kujunemise protsess, mis kestab umbes seitsmendast kuni üheksanda sajandini m.a.j. Selle rahvaks saamise aluseks on kaks tegurit — kohaliku päritoluga daakia-geedi rahvastik oma daakia-möösia keelega ning rooma kolonistide romaani element. Ühiskeel, mida inimesed kõnelesid, hakkab aegapidi vulgaarladina keelest *crinema* ning läheb esimesel astmel üle rumeenia ühiskeeleks, nõndanimetatud algrumeenia keeleks.

Rumeenia keel tekkis meie ajaarvamise kaheksanda ja kümenda sajandi vahel. See hõlmab ka tugevaid slaavi elemente, eelkõige põllumajanduslike mõistete valdkonnas. Tõsi küll, keeleline rahvaks saamine ei tohi meie eest varjata seda, et rumeenlaste etnogeneesis ilmneb vähem rooma jooni kui keeles. Tänapäeva rumeenlased kujutavad endast daakia-geedi, rooma, slaavi ning isegi germaani päritoluga segarahvast. Edasine, meie sajandil toimuv assimileerumisprotsess lisab sellele Euroopa paletile juurde veel kaks uut, mitte just tähtsusetut värvitupsu — ungari ja saksa vähemusrahvuse, kes praegu küll veel iseseisvust nautivad, kuid ikkagi aegapidi rumeenia enamusrahvuse hulka ärasulavad.

Tänapäeva rumeenlased, kui seda vast veidi ülepakutult formuleerida, on Põhja-Ameerika Ühendriikide kodanike Euroopa vaste, tugeva daakia komponendiga, mis praegugi veel rumeenia rahva mentaliteedis ja kommetes edasi elab. Rumeenia karjasterõivad sarnanevad ikka veel nende daaklaste rõivastega, nagu me neid Traianuse sambalt tunneme, ning karjaseballaadides, nagu hurmav «Miorita» ja raskemeelselt melanhoolne doina (rahvalaul), kätkeb igatsus õnnelikuma elu järele pärast surma. Siin elab vanade daaklaste usk surematusesse edasi.

Et pärast Daakiast väljatõmbumist Rooma ülemvõimu presitiizi säilitada, võtab keiser Aurelianus ette muudatusi administratiivses jaotuses. Ta paigutab mõlema Möösia provintsi vahele haldusdistrikti «Dacia ripensis» ('kaldadaakia'), mis ulatub umbes Timokist Vitini, ning nõndanimetatud «Dacia mediterranea» ('sisedaakia') Nassuse (Niš), Pauthaliumi (Kjustendil) ja Serdica (Sofia) linnaga.

See Aurelianuse otsus on sajandeid hiljem kaasa aidanud rumeenlaste päritolu küsimuse veelgi segasemaks muutmiseks. Mõned ajaloolased nägid mõlema Daakia olemasolus tõendit oma teesile, et rumeenia rahva kujunemine toimus Doonaust lõuna pool. Selle teooria põhjal järgnes maa, eelkõige Transilvaania asustamine alles 12. sajandil m.a.j. See on poliitiliselt plahvatusohtlik ajalootõlgendus, sest kui ta tõsioludele vastaks, siis oleks sellega ka tõestatud, et kui ungarlased 9. sajandil m.a.j. maa hõivasid, leidsid nad Karpaatide kaare seest inimtühja ala ja seega on neil ajalooliselt ja legaalses suhtes õigus pretendeerida Transilvaaniale. See on väide, mille rumeenia ajaloolased niisama

kategooriliselt ümber lükkavad. Transilvaania ajaloolise kuuluvuse küsimus on mõlema riigi — Ungari ja Rumeenia vahel ikka veel poliitiliselt hell koht, mille üle praegu ametlikult vaielda ei tohi.

„BARBARITE“ VÕIT

Dacia provintsi loovutamise muutuvas mõlemad Möösiad uuesti piiriproovintsideks. Ka Traakia ehitatakse sõjaliselt veel tugevamini välja. Mõlemad provintsid peavad olema riiviks, mis tõkestavad teed Konstantinoopolisse. Vanad linnad maa sisemuses saavad endale kindlusemuürid ja tugevad kaitsetornid. Tekivad uued linnad nagu Nicopolis ja Istrum (Nukjupi lähedal Veliko Tarnovo ringkonnas), Augusta Traiana (Stara Zagora), Marcianopolis (Devjna Varna lähedal) ja teised. Augusta Traiana rajatakse igivana traakia asula Beroe rusudele. Roomlaste linna varemed avastatakse alles ehitustöödel 1968. aastal Stara Zagora keskuses, niisamuti kui need, mis paiknesid Bulgaaria vanima vasemaagikaevanduse lähedal.

Veel üks nende vastrajatud linna oli 1953. aastal avastatud Abritus, kaks kilomeetrit Põhja-Bulgaaria Rasgradi linnast ida pool. Abritus paiknes platool ning teda kaitses põhja ja ida poolt Beli-Lomi jõgi, teistest külgedest aga kaevatud kraav. Pärast gootide kallaletungi, millega seotud võitlustes keiser Decius aastal 251 m.a.j. langes, ümbritseti linn kümne meetri kõrguse ja 2,4 meetri paksuse linnamüüri ja kaitsetornidega. Leidude põhjal otsustades oli Abritus, kus elasid «veteranid, Rooma kodanikud ja kolonistid», toredate marmorsammastikega rikas kaubalinn. Kodanike majad olid keskküttega. Õnestellised soojendasid mosaiigiga kaunistatud põrandaid ja seinu, mida ehtisid maalid.

Neljandal sajandil m.a.j. teevad goodid roomlastele jälle suurt muret. Hunnide poolt praeguselt Lõuna-Venemaalt väljatõrjutuna püüavad läänegoodid esiti rahulikult viisil kaitset leida Doonaust lõunas, kus roomlased neid kui föderaatide vastu võtavad. Kuid kohalikud Rooma ametivõimud, kes tahavad gootide elamaasumist ära kasutades kõrvaldada latentse töökäte puuduse põllumajanduses, teevad uusasukate elu raskeks. Nad sunnivad vabas hõimukogukonnas elavatele gootidel peale maksude, rendi- ja tribuutidesüsteemi ning osalt ka veel orjuse.

Kui idagoodid, kes samuti roomlaste juures varjupaika otsida tahavad, föderaatidena tagasi lükatakse, nõutavad nad endale aastal 376 m.a.j. vägivaldselt sissepääsu Rooma riiki. Saades tuge Möösias elunevatelt läänegootidelt, traakia talupoegadelt, käsitööstistelt ja kaevanduste orjadelt, kes juhatavad neile teed Rooma laagrite juurde, laastavad ja rüüstavad nad Möösia ja Traakia. Nad võidavad Varnast läänes asuva Marcianopolise juu-

res roomlasi ning annavad aastal 378 m.a.j. Hadrianopolise (Edirne) all Ida-Rooma sõjaväele purustava löögi. Keiser Valens saab selles Rooma riigi lagunemist kiirendanud lahingus surma.

Oma vürstide Alavivi ja Fritigerni juhtimisel tõmbuvad goodid Traakiasse tagasi, kus nad «Aqua caldae» mineraalveeluumbluspaikades praeguse Musta mere sadama Burgase lähedal võitlusvintsutustest puhkavad. «Goodid jäid paljudeks päevadeks siia ning nautisid kumbluspaikade sooja vett, mis voolab laumaveeallika sügavustest. Kui seda võrrelda arvukate teiste allikatega maailmas, siis peab ütleva, et ta on igas suhtes laitmatu ning kõige sobivam üleväsinud inimeste tervistamiseks» Et rooma ravikumbluspaiga lähedal avastati ühe traakia asula rusud, siis võib oletada, et ka juba varasema perioodi traaklased 6. saj. e.m.a. tundsid Burgase tervisveeallikaid.

Lühikeseks ajaks muutub olukord rahulikuks. Theodosius I saab uuesti jalule rahu ja liidu gootidega, kes asuvad jälle Möösia viljakatele Doonau madalikele. Elades oma vabalt valitud vürstide juhtimisel peaaegu sõltumatult, saavad nad Doonau püri kaitse enda kätte. Kuid Theodosiuse pojalt Arcadiuselt, Ida-Rooma riigi keisrilt, pole oma isa poliitilist kaugenägelikkust. Olles väiklase hingega, keeldub ta gootidele lubatud tasu maksimisest ning päästab seega valla sündmuste arengu, millel on otsustav tähtsus maailma ajaloos. Goodid liiguvad oma kuninga Alarichi juhtimisel laastates labi Balkani poolsaare ning ohustavad Itaaliat ja Lääne-Rooma riiki. Koos gootidega lahkuvad Möösiast ka germaani bastarnid.

Seega jääb riigi kirdepiir sõjaliselt kaitseta. Hunnid taipavad neile avanenud võimalust, nad vallutavad nõrgad Doonau kindlused ning tungivad edasi kuni Termopüülideni. Möösias ei säili hunnide tormilise rünnaku all ükski linn.

Kergemini pääses kehvade teedega Traakia Balkani mägede ja Egeuse mere vahel, olgugi et ka siin Niši, Sofia, Plovdivi ja Edirne linn maatasa tehti.

Kui võimekas keiser Marcianus aastal 450 m.a.j. Ida-Rooma riigi valitsemise üle võttis ning hunnide rüüstamistele piiri pani, poordusid need Lääne-Rooma riigi vastu. Pärast hunnide lahkumist hakkasid traakia maad ajapikku Konstantinoopolist (Bütsantsist) lahku lööma, mis oli loomulik reaktsioon Rooma võimu ajutise lagunemise olukorras. Maa oli vaene ja linnad purustatud. Inimesed rohkem vires kui elasid. Polnud mingit riiklikku korda, mingeid maksunõudjaid ega sõdureid. Linnade varemetes elunesid kunagise elanikkonna ebamäärased riismed. Nad elasid kui rotid õitse aastate varudest, mis roomlased olid lahkumisel maha jätnud.

Ainult maal, metsades, mägiplatoodel ja -karjamaadel elasid viihesed inimesed nõnda, nagu oleks aeg seisma jäänud. Siin osutus rooma tsivilisatsioon võõbaks, mis pärast okupatsiooni võimu lahkumist kiiresti maha pudenes. Traaklaste etniline subs-

tants ning vaimne ja religioosne maailm süttisid murdmatutena uuesti Nende mentaliteet ilmnas jälle kogu järjepidevuses. Nad olid vana valvurid ning väärivad oma rohkem kui kahe tuhande aastase ajaloo kestel avaldunud kindlaksjäämise võimega veel kord oma esivanemaid, kes sõna otseses mõttes moodustasid tolle algrahva, kes on andnud oma panuse paljude rahvaste kujunemisel ning kelle etniline komponent end veel meieni ajal tagantjärele tunda annab.

Traaklased nagu ahhailasedki kuuluvad Balkani poolsaare vanimate elanike hulka. Nende alglätest on välja arenenud kõik Egeuse kõrgkultuurid.

„TRAAKIA RATSANIK“ JA KARAKATŠAANID

«Paiksete põlisjõudude murdumatu enesesäilitamine rahututel aegadel avaldub mõjukalt eelkõige religiooni valdkonnas, milles nagu minevikuski ilmneb karakterne traakialik iseloomujoon — usklik vagadus,» sedastab Joseph Wiesner. Traaklased linnades ja suuremates asulates olid peaaegu nelisada aastat kestnud Rooma valitsemise ajal üle võtnud paljud roomlaste kultuskombed ja jumalad. Ma need, kellest nad enam ei teadnud, et nad kord nende eneste jumalate maailma kuulusid. Kuid kõigist vöörastest ja omaenda unustatud jumalatest kõrgemal seisis traaklastel jumal-heeros, kellel polnud nime, keda kunagi jumalusena ei personifitseeritud ning keda ometi tuhandeid kordi kujutati reljeefidel, amulettidel, votiivtahvlitel ja müntidel — ratsaniku kujul, kellele teadus alles aastatuhandeid hiljem andis tagantjärele nimetuseks «Traakia ratsanik» (heeros).

Bulgaaria teadlane Kazarov avastas 1931. aastal Tikili Tašis ('koledas metsas') Russe lähedal ühes kaljuseinas kolme meetri kõrgusel maapinnast umbes meetrikõrguse ratsanikukuju, mis pärineb Rooma ajast. See oli esimene «Traakia ratsaniku», ratsanik-heerose kujutis, mis avastati. Sellest ajast alates on leitud ühtekokku 136 kaljureljeefi ning üle kahe tuhande savist, kivist ja metallist votiivtahvli, millel on ratsaniku kujutis. «Traakia ratsanikku» kujutati aga ka arvututel kõigist antiikaja epohhist pärinevatel Traakia müntidel. Kummaline on see, et ratsanik-heerose austamine saavutas oma kõrgpunkti sel ajal, kui Traakia elanikkond oli Rooma provintsi kodanikena tugevate võõrmõjude all. Mõned uurijad arvavad, et «Traakia ratsaniku» austamist just võõrandumise ja õiguste minetamise ajal tuleb seostada «religioosse teadvusega, mis taassünnitas vanad traakia kujutelmad jumalikust» (Wiešner). Sel väitel ei puudu tõepõhi, sest ratsanik-heeros on traakia mõttemaailmale sedavõrd iseloomulik, et ta väljaspool Traakiat eksisteerida ei võinudki.

«Traakia ratsanik» on jumala sümbol, kuid mitte jumal ise. Tema kujutuse määrab traakia mütoloogia, kus hobune etendas

domineerivad osa; tema algeid tuleb aga tõenäoliselt otsida juba traaklaste etnogeneesis, kes põlvnevad põhjapoolsetest nomaad-
tatsanikest ja lõunapoolsetest maaviljelejatest. Himerose järgi
uskusid traaklased, et jumalik jõud inkarneerub hobuse kujul in-
kujutises. Antiikaja traaklaste usumaailmas moodustub «Traaki-
tatsaniku» kuju ümber usk nimetamatusse jumalasse kui kõige
maase loojasse juba ammu enne, kui tekkis ristiusk, mis põhjus-
vanatraakia usu elemendid üle võttis. Ühel hõbevaasil 3. sajandist
e.m.a. leiame kreeka tähtedega kirjutatult traakiakeelse raid-
kirja. «Oh maa, vaata mind. Vägev heeros, kes sa meile elu
annad, aita meid. . . kaitse meid!» (Georgiev) See on alandlik
arumine, mis ei vasta enam primitiivsete religioonide vanale
vormile. «Annan ma sulle, siis annad mulle» See on evolutsioonilise
religioosse arengu tulemus, mis viis Dionysose, Orpheuse ja Zamolxise kaudu müstilise religioonini.

Hinge surematuse ja jumala võimsa loomeakti aimdus, mis Rooma ajal avaldus paljudes raidkirjades, laseb meile selle perioodi traaklasi kui ka daaklasi paista röömsatena, tasakaalukana, valmis surma minema. See on antiikajast pärinevate teadete kohaselt peaaegu arhailine röömsameelsus, nagu me seda tänapäeval leiame veel vaid mõningate üksilduses elavate rahvaste juures, nagu seda on hundsad Himaalaja alal, või ka sügavasti religioosselt meelestatud inimeste juures. Ning karakatšaanide, Bulgaaria kõige väiksema ja eripärasema etnilise vähemuse juures.

Karakatšaanid on jäänukid Bulgaaria hallist ürgajast. Nad on hilisemate sajandite rahvaste tulva vajunud traakia hõimu pinnaile ulatuv tipp. Nende põliskoduks peetakse Sirakovo küla Pindose mägedes Kreekas. Sealt siirdusid nad põhja poole kuni Karpaatideni. Keeleliselt helleniseerunudena on nad vanade traaklaste otsesed järglased. Peaaegu kaks tuhat aastat elasid karakatšaanid ümbritsevast maailmast täiesti isoleerituna Pindose labipääsuteedeta mägede maailmas. Nende vaimne, materiaalne ja ühiskondlik struktuur vastab veel suurel määral vanadele vormidele. Nad on karjakasvatajad ja tõelised nomaadid. Ainult siis, kui nad ühest mäestikust teise ümber asuvad, laskuvad nad orgu.

Töeliste nomaadidena on karakatšaanid isevarustajad. Rõivaste valmistamiseks vajalikud kangad kootakse lambavillast ning värvitakse omatehtud musta värviga. Naised kannavad ka suvel pakse lambavillaseid kleite valgete linaste pluusidega. Meestel esineb veel tüüpiline must kapuutsiga ja ilma käisteta «jarmulik», mis tegumoelt, lõikelt ja vormilt sarnaneb nende traakia ürpidega, mida tunneme Telesphori kirjelduse järgi.

Ka rikkalikud ehted, mida naised kannavad, on käsitöö ning need valmistavad karakatšaanid ise, alates filigraansetest hõbedastest kaelakeedest, mis oma vormikujunduselt pärinevad otseselt traakia antiikajast, kuni raskete hõbedaste käevõrudeni, mis

oma lihtsate, tsiseleerimata vormidega meenutavad Varna aarde kuldvõrusid.

Lambakarjad hoolitsevad nende toidu eest, ainult soola ostetakse. Kui karakatšaanid ühest karjatamispaigast teise lähevad, võtavad nad kaasa kõik, mis neil on. Kandehobuste selga paigutatakse paksust vilditaolisest riidest telgid ja kõik majapidamis-esemed sedavõrd oskuslikult, et isegi veel sulgloomadele hobuse seljas ruumi jätkub.

Kuid nende päevad on loetud. Aastal 1951 püüdis Bulgaaria valitsus karakatšaanide paikseks muuta. Nende käsutusse anti tasuta maa elamaasumiseks, samuti ehitusmaterjal majade ehitamiseks. Katse nurjus nagu seegi, millega taheti mustlased paikseks muuta. Mõned perekonnad saatsid talve mööda onnides, mis nad endale tasandikel ehtasid, aga kui saabusid esimesed kevad-ilmad, läksid nad jälle oma karjamaadele kõrgmägedes. Sellest alates on nad jälle vabad nomaadid Bulgaaria mägede maailmas, keda ei häiri mingid riiklikud eeskirjad. Kuid nende arv väheneb pidevalt, mitte karmide elutingimuste tõttu, vaid seepärast, et noored inimesed rändavad ära küladesse ja linnadesse, kus nad elukutse omandavad ning aegapidi assimileeritakse.

Olen mitmel korral kohanud karakatšaanide perekondi, ning fotod, mida ma tookord, kuuekümnendail aastail tegin, on praegu juba haruldused. On veel vaid aja küsimus, millal see veel vaevalt kolmest tuhandest inimesest koosnev rahvake välja sureb, s. o. millal tööstuslik ühiskond ta absorbeerib.

TRAAKIA PÄRIJAD

Meie ajaarvamise 5. sajandi lõpu poole tulevad slaavlased, ning varsti on kogu Balkani poolsaar kuni Kreetani põhjast tulnud talupojarahvaga üle ujutatud. Kesk- ja Lõuna-Albaanias ja Kreekas (kuni Peloponnesoseni) ning isegi Kreetal saarel langevad slaavi hõimud kreeka keele omaksvõtmise ja kreekatoliku usu vastuvõtmise tõttu varsti assimileerumisprotsessi ohvriks. Traakias kulgeb assimileerumisprotsess teises suunas — traaklased muutuvad slaavlasteks.

Slaavlased, samuti indoeuroopa rahvas, olid oma materiaalse ja vaimse kultuuri poolest samal arenguastmel nagu Traakia elanikkondki. Mõned uurijad oletavad isegi mõlema rahva ühist päritolu. Kui neid kaalutlusi järgida ning sellele lisada bulgaaria etnograafi dr. Peter Petrovi uusimad uurimistulemused, mille kohaselt slaavlased, baltlased ja germaanlased veel 18. sajandil e.m.a. etniliselt ühtsed olid, siis viiksid traaklaste etnoloogilised arenguliinid kuskil kõige kaugemas minevikus tolle alglateni, millest võrsusid ka germaani rahvad. Seda kaalutlust kinnitavad ka mitmed tõigad, näiteks traaklaste mentaliteedi tugev sarnasus germaanlaste omaga, nende samasugune sotsiaalne struktuur

Rooma-eelsel ajastul ning last not least ka «Traakia ratsanik», kes on vastavuses nii mõnegi germaani hõimu ratsutava jumalusega.

Pärast slaavlaste sissetungi ilmuvad 7. sajandil m.a.j. ajaloo allmapiirile algbulgaarid khaan Asparuhi juhtimisel. Nad alistasid Põhja-Bulgaaria slaavi-traakia elanikkonna, rajades seal uue Bulgaaria riigi, mis ulatus Karpaatide ja Tiszani ning nende pealinnaks oli Pliska. Algbulgaarid, Volga madalikult pärinev türki rahvas, kes oli sõjaka isandaterahvana ilma naisteta Moosiasse sisse tunginud, segunesid kiiresti paikse elanikkonnaga. Bulgaarid võtavad kiiresti omaks võidetute elamisvormid ja tavad ning lõpuks ka nende keele. Ajaloo seisukohalt üsnagi lühikese aja järel annab ainult nimetus «bulgaar» veel tunnistust bulgaaride põlvnemisest türki rahvaste hulgast. Tänapäeval on nad juba ammu muutunud «puhtatõulisteks» slaavlasteks, kes võivad koguni pretendeerida sellele, et on oma paljude sajandite pikkuse ajaloo kestel oluliselt kaasa aidanud slaavlaste ühtsuse tugevdamisele, eelkõige slaavi apostlite Cyrilluse ja Methodiose tegevuse kaudu.

Samal ajal kui Karl Suur lõi oma Frangi suurriigi, lõi khaan Krum idas Traakia vallutamisega eeldused bulgaaride riigi jaoks, mis ulatus Tiszast idas asuvatelt aladelt kuni Musta mereni ning Dnestri suudmest kuni Aadria mereni. Aastal 865 m.a.j. võttis tsaar Boriss vastu ristiusu. Tema ristiusuks oli Bütsantsi keiser Michael.

Tänapäeval elavad kunagisel traakia alal bulgaarlased, kreeklased, makedoonlased, rumeenlased, serblased ja türklased, kes oma ühisele etnilisele substraadile vaatamata on läbi teinud hoopis erineva ajaloolise arengu. See on Balkanil juba paljudele põlvkondadele tublisti tüli teinud. Kuid ikkagi — Maramurešest Rumeenia kõige põhjapoolsemas osas kuni Kreeka Termopüüli deni, Bosnia Sarajevost kuni Türki Istanbulini — kõikjal annab end rahvuslike, usuliste ja ühiskondlik-majanduslike vastuolude all ikkagi tunda see emotsionaalselt ühine armastusväärne balkanipärasus, mille algeid tuleb kindlasti otsida traakia komponendist, mida võib leida kõigi Balkani rahvaste juures.

REGISTER

Abritus 194
 Acheuli kultuur 13
 Aeneas 38
 Aktiumi lahing 178
 Alarich 195
 Aleksander Saur 60, 75, 79, 85—91, 118, 149, 153, 154, 160
 Aleksandria 36, 87
 Aleksandria koolkond 174
 Alyattes (Lüüdia kuningas) 66
 Akropolis 64
 Aktiumi lahing 178
 Akkadi kultuur 30, 43
 Amatokos (odrüüside kuningas) 99, 151
 Amhipolis 59, 60, 153
 Anchyalus (Pomorje) 125
 Androskos (Vale-Philippos) 153, 154
 Antiochos III (Süüria kuningas) 150, 151
 Antiookia 92
 Antonius, Marcus 177, 178
 Apahida kalmeväli 145
 Apollo 106 jj.
 Apollonia (Sozopol) 55, 57, 106, 107, 134, 156, 163 jj.
 Ariarat (Mithridatese poeg) 156
 Ares 67, 101—102, 118, 166—167
 Artemis 101—106
 Asklepios (Aesculapius) 104, 126, 136—138
 Athena 59
 Attis 44
 Augustus, Gaius Julius Caesar Octavianus 177, 178
 Aurelianus, Lucius Domitius 190, 192, 193
 Axios (Vardar) 38
 Babülon 89, 90
 Berciu, Dumitru 158, 159
 Bendida 59, 101, 104—106, 166
 Bermoni mäestik 60
 Bitüünia 47, 104, 151
 Boev, Peter 17, 19
 Bolen, Carl v. 45
 Boreas 106
 Boroneam, Vasile 15
 Borysthenes (Dnepr) 67
 Bosporose riik 155
 Brasidas 75
 Brion, Marcel 30
 Burgase terviseallikad 151
 Burebista (daaklaste kuningas) 125, 147, 148, 157, 161—165, 170, 177
 Byzantion (Bütsants) 56, 57, 92, 191
 Brutus, Marcus Junius 176, 177
 Caesar, Gaius Julius 147, 157, 159, 163, 164, 176, 177
 Calal Hüyük 30
 Calani terviseallikad 171
 Cannae lahing 153
 Cassius, Gaius C. Longinus 176, 177
 Cavour, Camillo 149
 Ceauşescu, Nicolae 162
 Chaironeia lahing 80
 Chalatis (Mangalia) 55
 Chalkidike poolsaar 54, 61, 74, 76, 78, 93, 107, 134
 Cluj-Napoca (Kolosvar, Klausenburg) 145, 147, 164
 Crassus, M. Licinius 111, 176, 183, 184
 Crişan, I. Horatiu 147, 148
 Cucuteni kultuur 16
 Curio, C. Scribonius 161
 Daakia 145 jj.
 Daicoviciu, Constantin 159, 161, 162, 165, 169, 171, 172
 Danov, Christo M. 46, 47

Dareios (kuningad) 61, 63, 87, 89, 160, 166
 Decebalus 117, 123, 165, 185—189
 Deelos 106
 Delfi oraakel 27, 49, 110, 143
 Demeter 20
 Demetrios 157
 Demosthenes 80
 Diana 105
 Dimitrov, Dimitar P. 38, 40
 Dionysos 9, 45, 49, 93, 101, 104, 108—109, 112, 114, 125, 136, 197
 Dionysose oraaklikoht 111
 Dionysopolis 55, 185
 Disaironi hõbedakaevandused 60
 Domitianus, Titus Flavius 186
 Drasbeskose lahing 65
 Dromichaite (geetide kuningas) 84, 123, 129, 156, 159—161
 Duvanli kultusepaik 93, 105
 Eumenes II Pergamonist 151
 Epameindos 77
 Euripides 109
 Eurydike 112, 113
 Eurymedoni lahing 64
 Fintinele 147
 Fol, Alexander 35, 103
 Früugia 37, 68, 143
 Garaşanin, Milutin v. 33
 Gebeleizis 166—169
 Georgiev, Vladimir 13, 18, 22
 Giurescu, Constantin C. 190
 Gleichen-Russwurm A. v. 87, 89, 92
 Ge 92
 Gedroosia kõrb 39
 Gniljane-Krivodoli kultuur 16
 Gordion 46, 86
 Gortşakov, Aleksander Mihhalovitš 149
 Građežnitsa 6, 22
 Gregor, Joseph 87, 89
 Gumelniţa kultuur 16, 19, 31
 Haçilari kultuur 31
 Hadrianopolise lahing 195
 Hallstatti kultuur 124, 161
 Hannibal 150, 151, 152, 155
 Hellespontos 38, 39, 60, 61, 64, 72
 Hebros (Maritsa) 71, 156
 Hemuse mäestik 81, 116, 152, 181
 Hermes 101
 Herodotos 24, 29, 45, 48, 62, 66—70, 99, 161, 166—169
 Hesiodos 52
 Hippokrates 56, 57, 135, 139
 Homeros 27, 36, 37, 38, 43, 47, 56, 98, 107
 Hypanis (Bug) 67
 Illuüria 163, 164
 Iorga, Nicolae 120
 Isokrates 116
 Issose lahing 87
 Jordanis 170
 Justinianus 184
 Kaaria rannik 53
 Kabyle 81, 84, 156
 Karanovo kultuur 15, 17, 20—23, 31, 43
 Karstadt, U. 91
 Kassner, Karl 92
 Kazanlaki haudehitis 19, 40, 83, 95—97, 124
 Kazarov, Gavriel 27
 Kehnscherper, Günther 34, 36, 41
 Kersobleptes 78, 119
 Kimmeeria Bosporos (Kertäi väin) 65, 156
 Kimon 64
 Kirsten, Ernst 13
 Klio 37
 Knossos 34, 37
 Kolchis 155—156
 Kotys (kuningad) 76, 85, 152, 153, 178, 179
 Krapina lelupaik 14
 Kreeta 25, 34—36
 Kremikovtsi kultuur 15—17
 Kiklaadid 18, 25, 35, 53
 Küreene 54
 Kybele kultus 9, 44—45
 Kysmeta 151

Larissa-Rahmani kultuur 16
 La Tène'i kultuur 146—148
 Leda 36
 Lemnos 48, 51, 104
 Lesbos 53, 112, 155
 Leuktra lahing 116
 Libby, Willard Frank 31
 Livius, Titus 152
 Lüüda 53
 Lüükia 37
 Lykurgos 119
 Lysander 115
 Lysimachia 143
 Lysimachos 90, 119, 123, 129

 Madystose kindlus 150
 Magnesia lahing 151
 Makedoonia 148—156, 164
 Manes 44
 Marathoni lahing 74
 Mardonios 64
 Margus (Morava) 38
 Maronia Apollo pühamu 107
 Maioonid 37
 Mausolose haudehitis 91
 Megara 55
 Menestius 58
 Mesembria (Nessebar) 55—58, 79,
 116, 121, 156, 166
 Medinet Habu 43
 Mellaart, J. 30
 Midas 44, 46, 47, 60
 Mihailov, Georgi 58, 73, 103, 107
 Milose Veenus 91
 Mileetos 53, 55, 58, 84
 Miltiades 51, 64, 74
 Minos 24, 37
 Mithridates VI 154—156, 161
 Mommsen, Theodor 92, 143, 152, 153
 Muntenia 16, 19, 144, 184, 190
 Moesia (Moesia) 120, 124, 177, 179,
 138—187, 191, 193—195
 Mukeene 35—37
 Münsingen 147

 Naukratis 54
 Naxos 51
 Noricum 163

Odessos (Varna) 55, 56, 58, 79, 156,
 185
 Odusseus 37
 Oigaros 112
 Olbia 145, 163
 Oltenia 6, 12
 Olumpia oraakel 110
 Olumpos 51, 54
 Olympia (Philippos II abikaasa) 109
 Orästie mäestik 164, 165, 171
 Orpheus 108, 112—113, 136, 137, 197
 Ovidius, Publius O. Naso 24, 117,
 185

 Panagjurište kulla-aare 130, 132,
 133, 135
 Pangaioni mäed 56, 59—61, 77, 111
 Pannoonia 28
 Pantikapaion 156
 Paris 36
 Pärvan, Vasile 13, 27, 144—148, 160,
 176
 Paullus, L. Aemilius 152
 Pauthallumi (Kjustendili) asklepion
 137—138
 Peisistratos 59
 Perdikkas 76—77
 Pergamon 54, 155
 Perikles 110
 Persepolis 89, 128
 Perseus 152
 Pharsalose lahing 157
 Philippi 60
 Philippi lahing 177
 Philippopolis (Plovdiv) 79, 80, 114,
 152, 156, 178
 Philippos II 77—81, 85, 109, 114, 119
 Philippos V 150—152
 Piatra Rosie kindlus 168
 Pindaros 86
 Plutarchos 62
 Polybios 153
 Pontose riik 154, 156
 Pompeius, Gnaeus 157, 163
 Pomponius Flaccus, L. 178, 179
 Priamos 36
 Ptolemaiosed 149, 150

Puunia sõjad 151
 Pydna lahing 152
 Pythagoras 113, 167, 174
 Pythios 72

 Radžastan 9
 Raduntševa, Ana 19, 20
 Randa, Alexander 38
 Rhaskuporis (odruüside kuningas)
 111
 Rhea 44
 Rhemaxos 160
 Rhesos 27, 37, 98
 Rhodos 92
 Rhoimetalkes (sapallaste kuningas)
 178, 179
 Ripa Thraciae 178
 Riul Albi 165
 Rodope mäed 9, 29, 35, 59
 Rooma 149, jj., 178 jj.
 Rubikon 163
 Rumeenia 145 jj., 192 jj.
 Russe kultuur 20

 Sabinus, C. Poppaeus 123, 179—181
 Salamise lahing 64
 Sälcuta kultuur 16
 Salmydessos 166
 Samos 164
 Samothrake 51, 53, 153
 Samothrake Nike 91
 Sangariuse kaljureljeef 44
 Santorini vulkaan 36, 41
 Sarmizegetusa 123, 164—171, 186—
 189
 Schächermeyer, Fritz 25
 Schela Cladovei 14, 15
 Schliemann, Heinrich 26, 37
 Scipio, L. Cornelius 150
 Seuthes (kuningad) 57, 59, 76, 114,
 127
 Seuthopolis 82, 83
 Seleukidid 150
 Serdica (Sofia) 183, 193
 Sestöse kindlus 150
 Silvanuse kultuur 185
 Sitalkes (kuningad) 58, 71—76
 Spartacus 49, 182—183

Starčevo kultuur 15, 31
 Stonehenge 171
 Strabon 159
 Stradivari viiulid 59
 Strandja mäed 9, 125
 Strymon (Struma) 42, 47, 71, 177
 Sulla, Lucius Cornelius 156
 Suppiluliume 42
 Sipka mäekuru 40, 181
 Sipkovenski, Nikolai 135, 136, 140,
 141

 Zeus 36, 108
 Zeusi altar Pergamonis 91
 Zalmodegikos 160, 170, 171
 Zamolxis 103, 136, 139—141, 147, 162,
 167—171, 174, 197

 Tacitus, Publius Cornelius 179, 180
 Tanais (Don) 67
 Tapae lahing 186
 Telesphor 137, 197
 Teres 70, 71, 74, 99, 116
 Termopüüdid 64
 Tessalonike 153
 Thasos 51, 54, 59, 80, 85, 146
 Thera 36
 Theodosius I 195
 Theophrastos 107
 Thukydides 60, 72, 75, 110, 115
 Thrax, Maximinius C. Iulius Verus
 184
 Tiberius, Julius Caesar Augustus
 178, 179
 Tomaschek, W. 27, 38, 92, 100
 Tomis (Constanța) 24, 54, 116, 156
 Traakia 27, 30, 149 jj.
 Traianus, Marcus Ulpius 118, 186—
 189
 Traianuse sammas 117, 188, 193
 Traianus Mukian, Rooma dux 184
 Trooja 27, 30, 34—41, 56
 Tüüros 87
 Tyras (Dnestr) 67

 Ugarit 37

 Valea Alba 165
 Velkov, Velizar 27

Venediktov, Ivan 98, 130, 133, 135
Vinča-Durdase kultuur 15
Välke-Armeenia 155
Välke-Sküütia 50

RAHVAD JA HÕIMUD

aarialased 11, 12
agathürsid 49, 50, 119
ahhallased 35, 37, 41, 53, 55, 134
196
aitoollased 53, 152
alemannid 184
apsündid 51, 78
arahooslased 12
assüürlased 62

bastarnid 145, 150—152, 155, 159,
161, 177, 185, 196
bessid 9, 48, 49, 63, 70, 71, 75, 80,
111, 116, 117, 132, 154, 156, 161,
164, 176, 179, 180, 184
baktrialased 12, 62
bitüünid 46, 47, 51, 57, 62
bisaldid 51, 65
bistoonid 51
boilased 163
brüügid 134
daaklased 6, 9, 23, 29, 33, 49, 120 jj.,
145 jj., 184

dardaanid 38
dentheleedid 151, 177
deroonid 65
dersaid 63
diirid 49, 179, 181
diobessid 49
dolonkid 51, 64
dolopid 134
doorialased 41

edoonid 51, 59, 60, 63, 64, 65, 66
eneedid 38, 50
eordid 134
etruskid 182

früüglased 6, 33, 38, 39, 43—47, 62,
108, 122

Xerxes 51, 60—63, 72
Xenophanes 52, 57, 59, 114
Xenophon 100, 102, 116, 122, 126,
127

foiniiklased 35

galaadid 143, 184
geedid 9, 24, 48, 49, 71, 75, 79, 86,
117, 119, 120, 145—160, 166, 167,
170, 174, 178
germaanlased 12, 23, 31, 164
goodid 170, 192
gallialased 176

hatid 43, 53
hetiiddid 27, 29, 31, 38, 42, 43, 44
47
hunnid 164, 195
hürkaanid 12

illüürlased 12, 23, 29, 46, 49, 50, 77,
102, 176
indialased 12, 62
indoeurooplased 11—13, 28
iraanlased 12
itaalikud 13

joonlased 41, 53

kaaria hõimud 37, 38
karakatšaanid 197—198
karpid 159, 190
kaukoonid 37
kebreenid 120
keldid 12, 23, 48, 79, 102, 142—143,
145—148, 161
kiikonid 38, 39, 56, 63
kimbrid 155
kimmerlased 46, 66
kreeklased 12, 13, 29, 35, 174
kreeka kolonistid 148
kostoboogid 159, 190

ladinlased 12, 176
leleegid 37

libüälased 62
lüüdiälased 62, 66

maidid 49, 79, 154, 156, 176, 182
makedoonlased 50, 102, 154
maioonid 38
meedlased 12, 62
melandiiddid 114
mileetlased 56
muškid 46—47
möösid 40
mügdoonid 51
müüslased 9, 38, 43, 46, 47, 49, 62,
71

nipsallased 166

odrüüsid 9, 48, 64, 65, 70, 73—81,
100, 111, 114, 135, 151—161, 164,
176, 177
paflagoonlased 50
paidid 51, 63
paionid 37, 38, 50, 77, 106, 118, 134
pannoonlased 111
partlased 164
pelasgid 37, 38, 50
perhaibid 134
peukiinid 155
pierid 134

raudiskid 111
roksolaanid 186

said 48
sapailased 56, 63, 157, 177, 178
satriid 49, 63, 75, 80
sarmaadid 29, 101, 155, 159, 177, 184
semiiddid 12
serblased 149
serdid 176
sündid 48, 156
skaiboelased 120
sküüdid 12, 29, 49, 50, 61—68, 78,
102, 117, 148, 155, 160, 164
skordiskid 152, 185
sogdialased 12
sumerid 6, 25
süürlased 62
sueebid 159

tauriskid 163
teutoonid 155
tilatallased 50
traaklased 6, 11, 12, 23, 24, 29, 33,
37, 42, 43, 51, 52, 148, 151, 156,
157, 166, 167, 178, 183
trausid 48, 99
triballid 49, 79, 86, 93, 143, 154
treerid 49, 50, 68, 71
tüünid 47, 51, 114

vilistid 42—43

Sisukord

Eessõna	6
Traaklaste jälgedel	7
Väike ekskurss esiajalukku	11
Esimesed inimesed	13
Valge käsi punasel taustal	16
Kunstnikud ja kannibalid	18
Daam Karanovo I-st	20
Saladuslikud kirjamärgid	22
Pronksiaeg pole kohe pronksiaeg	25
Varna kulla-aare	26
Ratsanikud põhjast	28
Kreeta, Trööja ja Mückeene	34
Traaklased ja Trooja	36
Trooja VIIb2 ajalugu	39
Egeuse uued isandad	41
Teeleminek Väike-Aasiasse	43
«Suur Ema» Kybele	44
Müüslased ja muškid	46
Kes jõuab küll kõiki rahvaid üles lugeda	48
Hellenid, sküüdid, pärslased ja makedoonlased	52
«Justkui konnad tiigi ääres»	53
Hea äri orjadega	57
Pangaloni kullasooned	59
Risti läbi Euroopa	60
Põhjanaanbrid sküüdid	65
Odrüüside riik	70
Võitlus ülemvõimu pärast	74
Mõrv tuli kui tellimise peale	76
«Assuan» Rooside orus	80
Linn ning ikkagi mitte linn	82
Üks mitme linna hulgas	83
Tuulispask Aleksander	85
Hellenistlik Traakia	91
«Kullassepatöö meistriteosed»	93
Vürstiruum allilmas	95
Mezeki vürstihaud	98
Matused ilma pisarateta	99
Alguses olid jumalad	101
Apollo elas Traakias	106

Traakia päritoluga kreeka jumal	108
Dionysos kui poliitiline nõuandja	110
Orpheus—arst ja laulik	112
Röövsõdalased	114
Pead piikide otsas	117
Maa ja inimesed	119
Talupojad ja karjused	123
Kui barbarid pidutsevad	126
Traakia kunstivarad	130
Panagjurište kulla-aare	132
Asklepios pärineb Traakiast	135
Jumal, kuningas ja arst	139
Keldi intermetso	142
Keltidega tuli raud	145
Fintinele—teine Münsingen	147
Mars võidab Arese	149
Makedoonia lõpp	151
Rooma poolt ja vastu	154
Burebista riik	157
Mercatores—salajased vallutajad	159
Pompeius ja Caesari vahel	163
Saladuslik Sarmizegetusa	164
«L» lahutab taevast ja maad	166
Sarmizegetusa kalenderpühamu	170
Daakia «kuus» maagilise «seitsme» vastu	173
Rahutuste kolle Traakia	176
Besside loojang	178
Traakia Rooma impeeriumi koosseisus	182
Esimene Doonau rinne	184
Transilvaania kindlus	185
Kuidas daaklastest romaani rahvas sai	191
Barbarite võit	194
«Traakia ratsanik» ja karakatšaanid	196
Traakia pärijad	198
Register	200

Хейнц Зигерт.
ТАМ ЖИЛ АПОЛЛОН.

На эстонском языке. Перевод с немецкого языка Ю. Курвитса.
Художник-оформитель Т. Ару. Таллин, «Валгус».
Тоimetaja L. Sõnajalg. Kunstiline toimetaja R. Ellsen.
Tehniline toimetaja K. Ehte. Korrektorid S. Hiie ja S. Nurm.
ИБ № 2401

Laduda antud 26. 02. 81 Trükkida antud 14. 08. 81.
Formaat 60×90/16. Ofsetpaber. Kiri Žurnalnaja. Kõrgtrükk.
Tingtrükipoognaid 13,0 + 1,0 kleebis + 0,25 ees- ja tagaleht.
Tingvärvitõmmiseid 15,25. Arvestuspoognaid 15,66.
Trükiarv 25 000. Tellimuse nr. 906. Hind 85 kop.
Kirjastus «Valgus», 200090 Tallinn, Pärnu mnt. 10.
H. Heidemann'i nim. trükikoda, 202400 Tartu, Ülikooli 17/19.

